

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 21

Sayı / Issue : 2

ISSN : 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 01 Nisan-30 Haziran 2019 / 01 April-30 June 2019

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 21

Sayı / Issue : 2

ISSN : 1302 - 3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 01 Nisan-30 Haziran 2019 / 01 April-30 June 2019

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Cilt: 21 Sayı: 2 Yıl: 2019

Yayın No : 09.8888.5300.000/BY.019.103.1001

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Prof. Dr. Metin ARIKAN

Sorumlu Müdür : Doç. Dr. Erkan GÖKSU

Editörler : Prof. Dr. Metin ARIKAN
Doç. Dr. Erkan GÖKSU
Dr. Öğr. Üyesi Ayçıl YÜCER

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca, İZMİR

Yayının Türü : Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Ulakbim (Dergi Park) Online Yayın Tarihi : 26.06.2019

Yönetim ve Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Faks: (232) 453 02 66
E-posta: sbedergi@deu.edu.tr
Erişim Sitesi: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/dergi.htm

WEB Editörü : Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

© Tüm Hakları Saklıdır.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 21 Issue: 2 Year: 2019

Edition Number: 09.8888.5300.000/BY.019.103.1001

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Journal Owner : Prof. Dr. Metin ARIKAN, The owner on behalf of Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences

Director : Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU

Editors : Prof. Dr. Metin ARIKAN
Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU
Asst. Prof. Dr. Ayçıl YÜCER

Place of Management : Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Publication Type and

Period : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Ulakbim Online Date of Issue : 26.06.2019

Management and Correspondence Address : Dokuz Eylül University, Graduate School of Social
Sciences, Tınaztepe Campus 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Tel: +90 (232) 301 87 60

Fax: +90 (232) 453 02 66

E-mail: sbedergi@deu.edu.tr

WEB: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/JOURNAL.htm

WEB Editor : Instructor Özlem ABACIOĞLU

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors.

The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Hakemli Dergi

Cilt: 21 Sayı: 2 Yıl: 2019

Dergi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Metin ARIKAN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat KAYA - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayçıl YÜCER, Dokuz Eylül Üniversitesi
Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU - Dokuz Eylül Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan, Rusya
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Karl REICHL	Bonn Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çuvaşistan, Rusya
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi

Dizgi: Öğr. Gör. Özlem ABACIOĞLU

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Refereed Journal

Vol: 21 Issue: 2 Year: 2019

Publishing Commission of Journal

Prof. Dr. Metin ARIKAN - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Rıza SAVAŞ - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat KAYA - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül University
Asst. Prof. Dr. Ayçıl YÜCER, Dokuz Eylül University
Instructor Özlem ABACIOĞLU - Dokuz Eylül University

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara University
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege University
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege University
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray University
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Institute of Galimcan İbrahimov Language, Literature and Art, Tatarstan / Russian Federation
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Karl REICHL	University of Bonn, Germany
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara University
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege University
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege University
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Chuvash State Social Science Institute, Chuvashia / Russian Federation
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale University
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kyrgyz-Turkish University of Manas, Kyrgyz Republic
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe University
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe University
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege University
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül University

Typesetting: Instructor Özlem ABACIOĞLU

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayımlar. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergi olup aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır.

EBSCO
PUBLISHING

Provider of EBSCOhost®

ULRICHSWEB™
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

Academic Journals Database
disseminating
quality controlled scientific knowledge

arastirmax
Bilimsel Yayın İndeksi

SÖBIAD

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peer-reviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal and indexed by these databases;

İÇİNDEKİLER/CONTENT

	SAYFA/PAGE
ARKEOLOJİ	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> İznik Tarihini Simgeleyen Bir Anıt: Antik Roma Tiyatrosu <i>A Monument of Symbolizing the History of Iznik: Ancient Roman Theatre</i> Aygün EKİN MERİÇ	339
ÇOCUK GELİŞİMİ	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Okulöncesi Öğretmenlerinin-Öğretmen Adaylarının Mesleği Bilinçli Seçmeleri ile Mesleğe Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki <i>The Relationship Between Pre-School Teachers' and Pre-School Teacher Candidates' Informed Choices of Teaching Profession and Their Attitudes Towards Teaching</i> Rukiye KONUK ER, Devlet ALAKOÇ PİRPIR, Çaçla Girgin BÜYÜKBAYRAKTAR, Canan YILDIZ ÇİÇEKLER	357
FİLOLOJİ	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Siyah Pelerinli Kız'dan Kara Peçeli Cadı'ya: Feminist Masal İncelemesi <i>From The Black Cloaked Girl to The Black Veiled Witch: An Analysis of a Feminist Tale</i> Melike KAYGAN	375
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Domestic Space: A Terrain of Empowerment and Entrapment in Susan Glaspell's "Trifles" <i>Domestik Alan: Susan Glaspell'in "Trifles" Adlı Oyununda Güçlenme ve Hapsedilmişlik</i> Özlem KARAGÖZ GÜMÜŞÇUBUK	397
İLETİŞİM ÇALIŞMALARI	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Stereotyping, Victimization and Depoliticization in the Representations of Syrian Refugees <i>Suriyeli Mülteci Temsillerinde Stereotipleştirme, Mağdurlaştırma ve Depolitize Etme</i> Müzeyyen PANDIR	409
KAMU YÖNETİMİ	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Osmanlı Devleti'nde Yerel Yönetim Kültürü <i>Local Authority Culture in The Ottoman Empire</i> Konur Alp DEMİR	429
NİCEL KARAR YÖNTEMLERİ	
<i>Araştırma Makalesi/Research Article</i> Yapay Sinir Ağları Yardımı ile Çağrı Merkezi Uygulamalarında Öngörü Modellemesi <i>Modeling of Forecasting in Call Center Applications with Artificial Neural Assistance</i> Sefa ORTAKAYA, Remzi TUNTAŞ	453

PAZARLAMAAraştırma Makalesi/Research Article

Sürdürülebilirlik Raporlarının Kurumsal Marka Bakış Açısı ile Analizi: Arçelik Örneği

Analysis of Sustainability Reports with Corporate Brand Perspective: Example of Arçelik

Zeynep ARSLAN, Raif Serkan ALBAYRAK

467

SOSYOLOJİAraştırma Makalesi/Research Article

Norbert Elias ve Klasik Bilgi Sosyolojisi: Beklenti ve Sınırlar

Norbert Elias and The Classical Sociology of Knowledge: Prospects and Limits

Anıl MÜHÜR DAROĞLU

493

ULUSLARARASI İLİŞKİLERAraştırma Makalesi/Research Article

The Peace-Building Efforts of the European Union in the Western Balkans: The Cases of Macedonia and Kosovo

Batı Balkanlar'da Avrupa Birliği'nin Barış-İnşa Çabaları: Makedonya ve Kosova Örnekleri

Bülent Sarper AĞIR, Murat Necip ARMAN, Ekrem Yaşar AKÇAY

517

Araştırma Makalesi/Research Article

Agent-Structure Relations in Foreign Policy: An Analysis of Turkey-Syria Relations During the Arab Spring on a Dynamic Foreign Policy Analysis Model

Dış Politikada Aktör Yapı İlişkisi: Arap Baharı Sürecinde Türkiye Suriye İlişkilerinin Dinamik Dış Politika Analizi Modeli Bağlamında Analizi

Rıdvan KALAYCI

533

Araştırma Makalesi/Research Article

Marks'ın Sınıf Tasnifi ve Günümüz Kapitalizminde Sermayenin Değişmeyen Nitelikleri

Class Classification of Marx and Quality Stability of Capital in Modern Capitalism

Yasin AVCI, Davut ATEŞ

555

ÜRETİM VE OPERASYON YÖNETİMİAraştırma Makalesi/Research Article

Yalın Düşünce Bakış Açısıyla Acil Servis İş Akışlarının Değerlendirmesi

Evaluation of Emergency Service Workflows from The Lean Thinking Perspective

Olca ÇELENK, Mert TOPOYAN, Kezban ÖZÇELİK KAYNAK

585

Araştırma Makalesi/Research Article

Yeşil Tedarik Zinciri Uygulamaları Üzerine Kimya Sektöründe Bir Alan Araştırması

A Field Research On Green Supply Chain Practise in Chemical Industry

Sergen COŞKUN, Sezen BOZYİĞİT

605

YÖNETİM VE STRATEJİAraştırma Makalesi/Research Article

Stratejik Planların Söylemleri: Üniversiteler Arasındaki Kurumsal Eşbiçimselliğin Keşfi

Discourses of Strategic Plans: Exploration of Corporate Isomorphism Among Universities

Fatma Gülrüh GÜRBÜZ, Hande Sinem ERGUN, Meral DÜLGER-TAŞKIN, Seray Begüm SAMUR-TERAMAN

639

Yayın Geliş Tarihi: 22.03.2019
Yayına Kabul Tarihi: 10.04.2019
Online Yayın Tarihi: 26.06.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.543499>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 339-355
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

İZNİK TARİHİNİ SİMGELEYEN BİR ANIT: ANTİK ROMA TİYATROSU

*Aygün EKİN MERİÇ**

Öz

Bursa ilinin İznik ilçesinde bulunan tiyatro yapısı MS 2. yüzyılda İmparator Traianus Döneminde inşa edilmiştir. Gladyatör dövüşlerinin ve diğer oyunların oynandığı tiyatronun bu özgün kullanım evresi sadece iki yüz yıl sürmüştür. Tiyatro ve çevresindeki alanlar bu dönemden sonra yaşanan doğal afetler, siyasi olaylar, dini devrimler sonucunda ve ticari faaliyetler nedeniyle farklı amaçlarla kullanılmaya devam etmiştir. Tiyatro öncesi dönemlere ait buluntular da yapının temel seviyelerinde ele geçmektedir. Bu çalışmada tüm bu evreler elde edilen buluntu ve ipuçları aracılığıyla verilmektedir. Böylece alanın sürekliliği, üst üste kullanım evreleri eşliğinde en eski yerleşimden günümüze kadar sunulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tiyatro, İznik, Osmanlı, Bizans, Roma.*

A MONUMENT OF SYMBOLIZING THE HISTORY OF IZNIK: ANCIENT ROMAN THEATRE

Abstract

The Roman Theater of Nicaea in Bursa was built in the 2nd century AD, during the period of Emperor Traianus. The theater, where the Gladiator games were played, lasted only two hundred years. The theater and its surrounding areas continued to be used for different purposes due to natural disasters, political events, religious revolutions and artistic needs. The finds belonging to the pre-theater periods, were recovered at the foundation levels. In this study, all these stages are given through findings and clues obtained from the field in a process going from past to present. Thus, the continuity of the field and continuous use phases of the oldest settlement will be presented to our day.

Keywords: *Theater, Nikaia, Ottoman, Byzantine, Roman.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

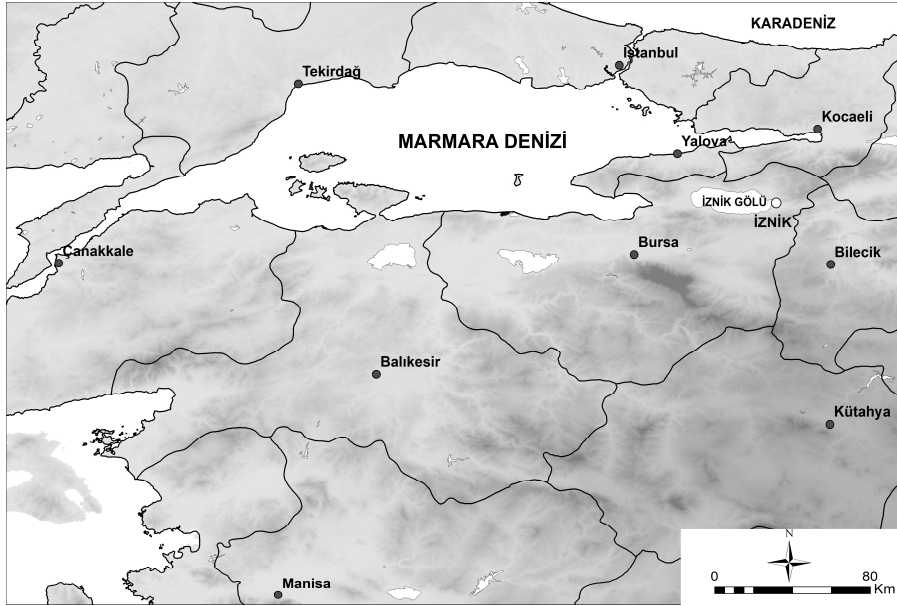
Ekin Meriç, A. (2019). İznik tarihini simgeleyen bir anıt: Antik roma tiyatrosu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 339-355.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-1343-847X, aygun.ekin@deu.edu.tr

GİRİŞ

İznik, Marmara Bölgesi'nin güneydoğusunda, kentle aynı adı taşıyan gölün güney kıyısındadır (**Şekil 1**). İznik Gölü (Askania Limne) kuzey-güney yönünde 10 x 32 km.lik geniş bir alanı kaplar. Kent denizden uzak fakat bu büyük gölün hemen kenarında verimli bir ova üzerinde kurulmuştur. Ilımlı iklimi ve önemli ulaşım ağlarının üzerinde olmasıyla Roma İmparatorluğu'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na kadar dini, ticari ve idari yönden son derece önemli bir konumda olmuştur. Nikaia adı Yunanca “Eis Ten Nikaieon” (εις την νικαιεον) (Nikaia'ya) anlamına gelen kelime grubunun “Eisnik”, olarak telaffuz edilmesiyle günümüze İznik olarak gelmiştir (Yalman, 1999:10).

Şekil 1. İznik Haritası (İznik Kazı Projesi)

İznik, antik dönemde *Bithynia* olarak adlandırılan bölge içindedir ve bu bölge bugünkü Kocaeli, Sakarya, Bolu, Bursa, Yalova ve Bilecik vilayetleri sınırlarında kalan alandır (**Şekil 2**). İznik Bithynia Krallığı, Bizans Laskarisler Dönemi, Anadolu Selçuklu Dönemi ve Erken Osmanlı Döneminde başkent olarak kullanılmıştır. Kentin günümüzde en dikkat çeken yapısı Roma İmparatoru Traianus Döneminde MS 2. yüzyılın başında inşa edilmiş Roma Tiyatrosudur. Kent, surları ve sur kapıları, Ayasofya Kilisesi (Orhan Camii), Yeşil Cami, Nilüfer Hatun İmarethanesi, Kırgızlar Türbesi, obelisk, mezarlar, köprüler, türbeler, hamamlar, ayazma ve çarşılarıyla çok önemli bir tarihi dokuya sahiptir.

Şekil 2. Bithynia Bölgesi (İzник Kazı Projesi)

Tiyatro ve çevresinde yapılan kazılar sonucu ele geçen en erken buluntu MÖ 6. yüzyıla kadar inmektedir. İzник'in 24 asırlık tarihi, Tiyatro ve çevresindeki buluntularla okunabilmekte ve İzник'in tarihçesi binlerce yıllık bir höyük yerleşimi gibi tek bir alanda karşımıza çıkmaktadır.

KAZILAR

İlk kez 1743 yılında belirlenip krokisi çizilen (Pococke, 1743: 121-123) tiyatrodaki ilk kazılar Kültür Bakanlığı'nın izniyle 1980 yılında Dr. Bedri Yalman tarafından başlamıştır. 2006 yılına kadar süren bu kazılarda orkestra, cavea, parodoslar, bazı tonozlu galeriler ve sahne binasının ön cephesi kazılmıştır. 2011-2015 yılları arasında İzник Müzesi başkanlığında kazılara devam edilmiş ve sahne binasının arkasındaki odalar, bazı galeriler, batı parodos yapısı ortaya çıkarılmıştır. Kazılar 2016 yılından itibaren T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleriyle Dokuz Eylül Üniversitesi'nden bir ekip tarafından sürdürülmektedir. Tiyatronun kazısının tamamlanıp restorasyonunun yapılarak koruma altına alınması ve ziyarete açılması hedeflenmektedir. Röleve, restitüsyon ve restorasyon projeleri Dokuz Eylül Üniversitesi'nde görevli mimar-restoratör öğretim üyelerinden Doç. Dr. Ali Kazım Öz ve Doç. Dr. Nezihat Köşklük Kaya'nın bilimsel danışmanlığında tamamlanmış ve kurul onayını almıştır.

İzник, 15 Nisan 2014 tarihinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın önerisi ile UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne alınmıştır. Kentin kalıcı listede yer alabilmesi için gereken çalışmalara, Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin desteğiyle İzник Alan Başkanlığı tarafından devam edilmektedir. Kentin en görkemli yapılarından biri olan tiyatronun bu adaylığa önemli bir katkısı olacaktır.

ANTİK ROMA TİYATROSU

Nikaia Tiyatrosu Traianus Döneminde (MS 98-117) inşa edilmiştir. MS 111 yılında Bithynia valisi olan Genç Plinius'un inşaat çalışmaları ile ilgili imparatora yazdığı mektuplarla bu tarih kesin olarak bellidir (Plinius, 39).

Tiyatro yapı oturma alanı olarak 102 x 79 m boyutlarında bir alanı kaplamaktadır ve düz bir alana tonozlu bir alt yapıyla inşa edilmiştir (**Şekil 3**). Oturma basamakları (cavea) alt, orta ve üst olmak üzere üç sıra halindedir. En üst sırada oturan bir seyirci 20 metre yükseklikten orkestrada oynanan oyunlarını izlemiştir. Dönemin modası olan gladyatör mücadeleleri-dövüşlerinin oynandığı tiyatroda, bunu belgeleyen bir kılıç-kalkan kabartması da vardır (**Şekil 4**). Yapının sahne binası, üç adet giriş kapısı ve koridorla birbirinden ayrılan dört ana mekândan oluşmaktadır. Eldeki verilerle iki katlı olduğu düşünülen binanın süslemesinde mitolojik ve bitkisel motifler kullanılmıştır. Yapının gövdesi moloz taş ve harç kullanılarak inşa edilmiş, daha sonra kireçtaşı bloklarla bitirilmiştir. Sahne binasında ve bazı alanlarda mermer kaplamalar kullanılmıştır. Tiyatronun seyirci kapasitesi yaklaşık 10 bin kişidir. Yapımında 10 milyon sesterces harcanmıştır (Plinii, 39, 3.; Pliny, 1969, 39). Yaşlı Plinius'a göre 5 sesterces, 1 mobius (8,47 lt) buğdaya eşit olduğu için toplam harcanan miktar yaklaşık 17.000 ton buğdayın parasına eşittir (Pliny, Nat. His. 18.10).

Şekil 3. Tiyatro Görünümü (İzник Kazı Projesi)

Şekil 4. Kılıç Kalkan Kabartması (İznik Kazı Projesi)

TİYATRO VE ÇEVRESİNİN YAPIM EVRELERİ

Yapılan kazılar ve bilimsel araştırmalar sonucunda, tiyatronun MS 2.-3. yüzyıllardaki özgün kullanım evresinden önce ve sonra farklı amaçlar için kullanıldığı tespit edilmiştir (**Tablo 1**).

Tablo 1. İznik Roma Tiyatrosu Yapım Evreleri

	KULLANIM EVRELERİ	DÖNEM	OLAY
TİYATRO ÖNCESİ KALINTILAR	MÖ 6. - MS 1. yüzyıl Klasik Dönem Hellenistik Dönem	Tiyatro Öncesi	Askania (İznik'in ilk adı) Helikore Kenti (MÖ. 4. Yüzyıl) Nikaia Kenti
TİYATRO KULLANIM EVRESİ	MS 111 Tiyatro inşa ediliyor	Traian Dönemi	Plinius'un inşaat hakkında imparatora yazdığı mektuplar
	MS 2. - 3. yüzyıl Tiyatro Özgün Kullanım	Tiyatro'da onarımlar	İmparator Hadrianus tarafından yaptırılan onarımlar
TİYATRO SONRASI KALINTILAR	MS 325	1. Ekümenik Konsil: Bu konsilde Hristiyan alemi için çok önemli olan İsa'nın tanrının oğlu olduğu kararı verilir.	
	MS 4. - 6. yüzyıl Geç Antik Dönem	Tiyatro Sonrası	Meryem-İsa freski (Dinsel Amaçlı Kullanım)
	MS 7. - 14. yüzyıl Bizans Dönemi	Tiyatro Sonrası	Bizans Seramik Fırınları
	MS 787	Tiyatro Sonrası	7. Ekümenik Konsil
	MS 15. - 18. yüzyıl Osmanlı Dönemi	Tiyatro Sonrası	Tiyatroda Seramik Fırınları Seramik ve Çini Üretimi
	MS 17. yüzyıl-Günümüz	Metruk Dönem	Keşif-Kazılar

Tiyatro Öncesi (MÖ 6. yüzyıl-MS 1. yüzyıl)

İznik’de MÖ 4. yüzyılda bağı bahçesi bol anlamına gelen *Helikore* adlı bir kent olduğu bilinmektedir (Şahin & Merkelbach, 1987: 2). Bu kentle ilgili bilgiler sınırlıdır fakat MÖ 316 yılında İskender’in komutanlarından *Antigonos Monophthalmos* tarafından kentin *Antigonea* adıyla kurulduğu yazılı kaynaklardan öğrenilmektedir (Strabon XII, 57). MS 301’de *Lysimakhos*, *Antigonos*’u yenerek kenti ele geçirmiş ve kente eşinin adı olan Nikaia adını vermiştir. Kent MÖ 281 yılında Bithynia Krallığı’na bağlanmış ve bölgenin başkenti olmuştur (Şahin & Merkelbach, 1987: 2). Bu dönemde özellikle altın sikkeler basacak kadar zengin ve güçlü bir kent konumundadır (Ermis 2009: 5).

Tiyatrodaki son kazılarda, sahne binasının bir odasındaki kazı çalışmalarında temel seviyelerinde, MÖ 6. yüzyıla tarihlenen bir kadehe ait ağız parçası bulunmuştur. Özellikle bu parça bölgenin tarihini ilk kez Arkaik Döneme kadar çekmiş olmasıyla çok önemlidir.

Homeros İlyada’da bu bölgede MÖ 8. yüzyılda Askania adında bir kentin olduğundan bahseder (Homeros, İlyada, XIII, 788). Ayrıca kentin MÖ 4. yüzyılda Helikore adıyla ilk kez kurulduğu bilinmektedir (Şahin & Merkelbach, 1987: 1). Nr. 13’ün yakın benzerlerine İzmir/Urla’daki Klazomenai’da ve Datça/Emecik’de rastlanmıştır (Attula 2006, 87). Trakya bölgesinde, MÖ 7. yüzyıl ortalarında Klazomenai’nin kurmuş olduğu Abdera adlı bir koloni kenti bulunmaktadır. Nr. 13’ün tarihi Abdera kolonisiyle çağdaştır ve bu koloni kentiyle ilişki içinde olabileceğinin akla getirmektedir.

Sahne binasının kazısı sırasında Erken Hellenistik Döneme tarihlenen buluntular ele geçmiştir. Özellikle bu dönemde kullanılan kaliteli seramikler kalın ve parlak siyah firnisle tamamen kaplanmış. Geç Hellenistik Dönemde ise; Bithynia Krallığı ile Roma İmparatorluğu arasında uzun yıllar devam eden savaşlar meydana gelmiş ve Nikaia bu mücadele arasında kalmıştır. MÖ 74 yılında Bithynia’nın son kralı III. Nikomedes Euphator ölünce krallığını vasiyet yoluyla Roma İmparatorluğu’na bırakmıştır (Abbasoğlu & Delemen 2004: 5-7). Roma’ya bağlanan Nikaia antik kentinin bu dönemde önem kazandığı görülmektedir. MÖ 27’de Augustus ile Roma Cumhuriyet Dönemi bitmiş ve İmparatorluk Dönemi başlamıştır. Anadolu’daki şehirlerin nüfusu artmış, imar ve ticaret faaliyetleri gelişmiştir. Pax Romana (Roma Barışı) olarak bilinen bu dönemde Nikaia antik kenti eyaletin başkenti olmuş ve siyasi, dini, kültürel, sosyal, sanat ve mimari olarak gelişimini sürdürmüştür.

Tiyatroda özellikle sahne binasında yapılan kazılarda, temel altı seviyelerinde genellikle Geç Hellenistik Döneme ait çok sayıda seramik parçaları bulunmaktadır. Dönemin modası olan basit firnisli kâse (**Şekil 5**) ve tabaklar, batı yamacı tekniğinde seramik parçaları (**Şekil 6**). Şekil 13’de görülen örnek; içe dönük ağız profili olan yarıya yakın kısmı korunmuş basit firnisli bir kâsedir. Üzerinde Geç Hellenistik Dönem özelliği olarak ince ve kısmen firnis kaplaması bulunmaktadır.

Sıvı yemeklerin tüketilmesinde kullanılmış olan bu form günümüzdeki çorba kâseleri gibi çok yaygındır. Yakın benzerleri MÖ 2. yüzyıla tarihlenmektedir (Gassner 1997: 40). Şekil 14 ise; Batı Yamacı stilinde bezenmiş bir amphora ağız parçasıdır. Özellikle kazıma çizgi ve kil boya ile yapılmış bitkisel bezemenin uygulanmasıyla ayırt edilen bu stil Hellenistik Dönem içinde MÖ 1. yüzyıla tarihlenen seçkin bir sofra takımıdır (Rotroff 1997: fig. 32). Sahne Binasının temellerinde Hellenistik Dönem seramik imalatlarında kullanılan kalıpların da bulunmuş olması, üretimlerinin de burada yapıldığını göstermektedir.

Şekil 5. MÖ 2 Yüzyıla Tarihlendirilebilecek Kâse (İzник Kazı Projesi)

Şekil 6. Batı Yamacı Teknikte Bezenmiş Amphora Ağız (İzник Kazı Projesi)

Son kazı döneminde kazısı yapılan doğu cavea altındaki TT1 nolu galerinin temel altı seviyelerinde, özellikle MÖ 1. yüzyıl-MS 1. yüzyıllara tarihlenen çok sayıda seramik ele geçmiştir. Bunların içinde Pergamon (Bergama) üretimi kalp yapraklı kandiller (Şekil 7) çoğunluktadır. Şekil 15'in diskus bölümünde çiçek rozet kabartması vardır. Gri renkte kile sahip olup koyu gri firnislidir. Yakın benzerleri MÖ 1. yüzyıla tarihlenmektedir (Bruneau 1965, pl.23, 4294). Bu dönemlerde özellikle Pergamon kentiyile yakın ilişkiler olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 7. Pergamon kalp yapraklı kandil (İznik Kazı Projesi)

Tiyatronun ilk inşa edildiği dönem (MS 2. yüzyıl başları)

Roma İmparatoru Traianus'un (MS 98-117), Bithynia'ya vali olarak atadığı Plinius'un imparatora yazdığı mektuplardan tiyatronun imar faaliyetleri hakkında önemli bilgiler edinilmektedir. Plinius'un MS 111 yılına tarihli mektubunda tiyatro inşaat halindedir (Plinius 39). Tiyatronun yapıldığı dönemde bu ilk inşa edilmiş bölümler, cavea (oturma basamakları) ve sahne binası yapısıdır.

Tiyatronun Özgün Kullanım Evresi (MS 111 sonrası-MS 3. yüzyıl ortaları)

Plinius imparatora yazdığı mektuplarda, yapının henüz tamamlanmamış olduğundan, mali ve statik sorunları bulunduğu ve ayrıca halk meclisince ve hayırsever yurttaşlar tarafından sütunlu galeri yapılmasının kararlaştırıldığından söz eder (Plinius 39). 2016-2017 yıllarında yapılan kazılarda, sahne binasının her iki yanında, bahsi geçen sütunlu galerilere ait yapı elemanları ortaya çıkarılmıştır (Ekin Meriç, A. vd 2018). MS 120-123 yıllarında tüm bölgeyi etkileyen depremlerin tiyatrodaki hangi bölümleri tahrip ettiği tam olarak tespit edilemese de, İmparator Hadrianus'un diğer Bithynia kentleri ile birlikte Nikaia'da da yıkılan yapıların onarımına büyük önem verdiği bilinmektedir (Şahin 2004: 21). MS 259 yılında hemen hemen bütün Mysia ve Bithynia bölgesini etkileyen Goth İstilasını nedeniyle kentin hayalet şehir haline dönüştüğü bilinmektedir (Savaş 1973: 13). Bu alanlarda ortaya çıkan Korinth başlıkları arasında geç dönem örneklerinin de bulunması, yapının, MS 3. yüzyılda çeşitli onarımlar geçirdiğini göstermektedir.

Tiyatronun özgün kullanım evresi kabul edilen bu döneme tarihlenen buluntular arasında, Anadolu'da çok moda olan kırmızı firnisli sigillata (**Şekil 8**) örnekleri, yine dönemin modası olan ince cidarlı bardak takımları (**Şekil 9**) ve üzeri

hayvan kabartmalı kalıp yapımı kandil örnekleri (**Şekil 10**) kazılarda ele geçmektedir. Tiyatroda bulunmuş sikkeler de genel olarak MS 3.-4. yüzyıllarda yoğunlaşmaktadır.

Şekil 8. Kırmızı firnisli sigillata (İzник Kazı Projesi)

Şekil 9. MS. 2. yüzyıl maşrapa (İzник Kazı Projesi)

Şekil 10. Roma Kandil (İzник Kazı Projesi)

Dini Amaçlı Kullanım (MS 4.-7. yüzyıllar)

Nikaia, MS 325 tarihinde Hıristiyanlığın resmi din olmasında en önemli etken olan I. Ekümenik Konsil'in toplantı yeri olmuştur (Yalduz, 2003: 257-296; Sinanoğlu, 2001: 549).

MS 368 yılındaki deprem Nikaia'yı derinden etkilemiş, surlar büyük oranda zarar görmüş ve senato sarayı yıkılmıştır (Doğancı, 2015, 125). Bu olaydan sonra, tiyatro sütunlu galerilerinde onarım çalışmaları yapıldığı kazı çalışmaları sayesinde anlaşılmıştır. Bu alanda ortaya çıkarılan çok sayıda 4. yüzyıl sikkesi bu çalışmalarla ilişkilendirilmiştir. Tiyatroda, orkestrada ve cavea kilisesi yakınlarında yapılan kazılardan anlaşıldığı üzere, rigolenin iç duvarına Meryem ve kucağında İsa tasvirli freskleri yapılmıştır. Sahne binasının önüne tiyatroya girişleri engelleyen bir duvar örülmüş ve yıkıntılarla dolu alan düzenlenerek dini amaçla kullanılmıştır.

Tiyatroda özellikle sahne binasının arkasındaki alanlarda dönemsel olarak karışık dolgunun olduğu gözlenmiştir. Bu çöplük dolgusunun MS 368 ile 557 yıllarında yaşanan iki deprem kuşağı arasında olduğu düşünülmektedir. Bu tabaka içinde MS 5.-7. yüzyıllara tarihlenen içinde kutsal suyun taşındığı üzeri damgalı ampulla parçaları, MS. 4.-5. yüzyıllara tarihlenen Afrika kırmızı astarlı seramikleri, 5. yüzyıl ve erken 6. yüzyıla tarihlenen açık renk astarlı seramikler ve yerel üretim kandiller (**Şekil 11**) ele geçmiştir. MS 557 yılında Nikaia'yı tamamen yok eden depremden sonra bu alan terk edilmiş, tiyatro ve çevresi yıkıntılarının taşındığı ve atıldığı bir çöplük olarak kullanılmıştır.

Şekil 11. MS 5-7. Yüzyıllara Tarihlenen Yerli Kandil. (İznik Kazı Projesi)**Bizans Dönemi (MS 7.-14. yüzyıllar)**

Doğuda İslam'ın yayılışı ile birlikte Arap orduları seferler yapmaya başlamış ve MS 8. yüzyıl başlarında İstanbul önlerine gelmişlerdi (Uçar 1986: 65-83). Bu seferler sırasında İznik de kuşatılmış ancak Arap orduları güçlü surlar nedeniyle şehre girememişlerdir (Theophanes 1997: 560-561). Kuvvetli kuşatmalar sebebiyle ciddi oranda hasar gören surlar, III. Leo (717-744) Döneminden itibaren onarıma girdiği, tiyatro ile birlikte kentte bulunan birçok yapıdan malzeme toplandığı surlar üzerinde kullanılan devşirme malzemelerden anlaşılmaktadır (Foss 2003: 138).

Bizans Döneminin en önemli olaylarından birisi, MS 787 yılında 7. Ekümenik Konsil'in tekrar İznik'de toplanmasıdır (Eyice, 1988: 11). Bu konsilin en önemli kararı, yıllardır sanata düşmanlık anlamına gelen İkonoklasma'nın sona erdirilmesiydi. Nikaia, İmparator Justinianus Döneminde büyük bir sıçrama yapmış, birçok yapıda onarım çalışmaları gerçekleştirilmiş ve merkezi bölge olma özelliğine tekrar kavuşmuştur (Müderrişoğlu & Arslan, 1988: 42-46). Kent, bu dönemde önemli seramik üretim merkezlerinden biridir (Schneider, 1943: 4; Eyice 1988: 11). Tiyatro ve çevresi MS 9. yüzyıldan sonra seramik üretiminin yapıldığı işlikler ve atölye alanı olarak kullanılmıştır. Alanda özellikle 9.-11. yüzyıllara tarihlenen beyaz hamurlu Bizans seramikleri ile 12.-14. yüzyıllara tarihlenen kırmızı hamurlu Bizans seramikleri (Şekil 12) ele geçmektedir. Ayrıca kazı alanlarında üretim aşamasında fırınlama sırasında kâselerin birbirine yapışmasını önleyen üçayak (Şekil 13) örnekleri de en sık rastlanan buluntulardandır.

Şekil 12. MS 12-14. Yüzyıl Kırmızı Hamurlu Bizans Kâsesi (İznik Kazı Projesi)

Şekil 13. Pişirme Sırasında Kâselerin Yapışmasını Önleyen Üçayak (İznik Kazı Projesi)

1204 yılında IV. Haçlı Seferi'nde Latinler, başkent Konstantinopolis'i işgal edip, 1261 yılına kadar sürecek bir yönetim kurmuşlardı. Bu yüzden, Bizans Hanedanlığı, aristokrat Theodoros Dukas Laskaris'in çevresinde toplanıp İznik'e gelerek, krallığın geriye kalan kısmını buradan yönetmişlerdir (Eyice 1988: 12). İznik, 57 yıl boyunca başkenti Latin işgali altında olan Bizans İmparatorluğu'nun yönetim merkezi oldu. Bu dönemde Haçlılar tarafından kent yağmalanmış, sanat eserleri ve dini eşyaların büyük bir kısmı Venedik'e götürülmüştür.

Tiyatroda cavea üzerinde toplu mezarları ele geçmiştir (Yalman 1988: 340). Bu mezarlardan birinde Laskarisler Dönemine tarihlenen bir sikke de bulunmuştur. Aynı zamanda başı ya da kolu kopmuş ya da ağır savaş darbeleri almış cesetler ortaya çıkartılmıştır (Yalman 1983: 230). Yine bu alanda orta cavea blokajlarının üzerinde, 13. yüzyıla ait bir kilise kalıntısı vardır. Bazilika planlı kilise, 16,33 x 11,72 m ölçülerinde, narteksli ve 3 nefli bir plana sahiptir (Yalman 1987: 316; Peschlow

2003: 212). Tiyatronun hemen arkasında doğu bölümünde aynı dönemlerden bir kilise kalıntısı daha vardır. Her iki kilisenin çevresi savaşta ölen askerler için toplu mezarlık alanı olarak kullanılmıştır (Önder 1966: 116-121).

Osmanlı Dönemi Çini Fırınları (MS 15.-17. yüzyıllar)

İznik’de çini sanatı ilk olarak 15. yüzyılda ortaya çıkmıştır. İznik çinilerinin ilk örneklerine Bursa Yeşil Camii ve Türbesinde (1421), Bursa Muradiye Camii’nde (1426) rastlanır. İznik, Osmanlı Devleti’nin mimari eserleri ile dünyaya nam saldı ve güçlendiği 16. yüzyılda çiniciliği ile ayrı bir yer edinmiştir. İznik çinileri, renk, kompozisyon, motif, teknik ve kalite yönünden tüm dünyanın beğenisini kazanmıştır. Tiyatro’da caveayı taşıyan tonozların içinde üç dikdörtgen planlı, bir yuvarlak planlı olmak üzere dört adet Osmanlı seramik fırını ve atölye olduğu düşünülen bölümler açığa çıkarılmıştır (**Şekil 14**). Alanda Bizans Döneminde başlayan bu seramik üretiminin Osmanlı Döneminde de devam ettiği görülmektedir. Bu alanlarda çok sayıda Osmanlı Dönemi seramik ve çini örnekleri bulunmuştur. Tiyatro ve çevresinde çok sayıda 15. yüzyıla tarihlenen kırmızı hamurlu ve 16.-17. yüzyıllara tarihlenen beyaz hamurlu Osmanlı seramikleri ele geçmektedir. Buluntular içinde Milet işi, Şam işi, Rodos işi, Haliç işi gibi dönemin ünlü tiplerinden de bulunmaktadır (Demirci, 2000: 20-25). **Şekil 15**’de görülen örnek; MS 15. yüzyıla tarihlenen kırmızı hamurlu, beyaz astar üzerine renksiz sırlı, mavi boyalı, bitkisel bezemeli bir kâsedir.

Şekil 14. Osmanlı Seramik Fırını (İznik Kazı Projesi)

Şekil 15. MS 15. Yüzyıl Kırmızı Hamurlu Osmanlı Kâsesi (İznik Kazı Projesi)

İstanbul'un fethinden sonra İznik'in önemi azalmaya başlamıştır. İznik'in köklü ve zengin aileleri İstanbul'a göç etmeye başlayınca kent gerileme sürecine girmiştir. 1648 yılında kente gelen Evliya Çelebi, kalede muhafız olmadığını yalnız geceleri kapıların kapatıldığını, hendeğin kurduğunu, sadece güneyde evler bulunduğunu, diğer yerlerin bağ-bahçe olduğunu ve I. Ahmet Devrinde 300 kadar olan çini atölyelerinden sadece dokuz tanesinin kaldığını aktarmaktadır (Evliya Çelebi 3.1.4). 17. yüzyılda İznik çinisi kaybolmaya başlamış ve 1716 yılında tüm fırınlar kapatılarak çini ustaları İstanbul'a taşınmıştır (Eyice, 1988: 29).

Metruk Dönem (MS 17. yüzyıl-Günümüz)

Tiyatro'nun en üst tabakasındaki Osmanlı Dönemi seramik fırınları işlevlerini yitirdikten sonra, yapıya ait blokların devşirilmesi ve çevredeki konutlarda kullanılması son yüzyıllara kadar devam etmiştir. Tiyatro, ilk kez 1743 yılında R. Pococke tarafından bir tiyatro olarak tanımlanmış ve krokisi çizilmiştir (Pococke, 1743: 121-123) ve daha sonra 1862'de C. Texier tarafından İznik kenti içindeki yeri belgelenmiştir (Texier, 1862: 56).

SONUÇ

Antik Bithynia Bölgesi'nde bulunan İznik (Nikaia) kenti çağlar boyunca stratejik konumu ve işlek yolların üzerinde olmasıyla başkent olarak kullanılmıştır. Denizden uzak fakat geniş bir göl kenarında verimli bir ova üzerinde kurulmasıyla tarihte sürekli olarak yerleşim görmüş ve görmeye devam etmektedir. İznik Roma tiyatrosu MS 2. yüzyılda İmparator Traianus Döneminde inşa edilmiştir. İnşaat çalışmaları hakkında bölge valisi Plinius'un imparatora MS 111 yılında yazdığı mektuplar yapının kesin olarak tarihlenmesinde çok önemli bir delildir. Özellikle gladyatör oyunları için kullanıldığı düşünülen tiyatronun bu özgün kullanım evresi iki yüz yılı geçmez.

Yapının üst seviyelerinde bulunan Osmanlı ve Bizans seramik fırınları ve buluntular alanın yüzyıllarca seramik üretim işlikleri olarak kullanıldığını göstermektedir. Tiyatronun MS 4. yüzyıldan sonra dini amaçla kullanıldığı yapıdaki ekleme ve İsa-Meryem fresklerinden anlaşılmaktadır. Özellikle MS 4.-6. yüzyıllara tarihlenen eserler tiyatrodaki en yoğun grubu oluşturmaktadır.

Tiyatro yapısının temel seviyelerine yakın alanlarda ve temelin altından çok sayıda Erken Roma (MS 1. yüzyıl), Hellenistik Dönem (MÖ 3.-1. yüzyıllar) ve Arkaik Döneme (MÖ 6 yüzyıl) tarihlenen seramik malzemeler bu alanlardaki tiyatro öncesi kullanımı göstermektedir. Bu buluntular, özellikle tiyatro inşaatı sırasında, temel seviyelerinde dolgu malzemesi olarak kullanılmış gibi görünmektedir. İznik ve çevresinde Hellenistik Döneme tarihlenen az sayıda mezarlara rastlansa da herhangi bir mimari yapı tabakası tespit edilememiştir. Bu buluntular özellikle erken dönem Nikaia halkının tercihlerini göstermeleri bakımından çok önemlidir.

Yukarıda belirtildiği gibi, İznik Roma Tiyatrosu çok görkemli bir mimari anıt olmasının yanı sıra, Anadolu uygarlığında özel bir yeri olan İznik kentinin tarihine, geçmişten günümüze tanıklık etmektedir.

KAYNAKÇA

Abbasoğlu, H. & Delemen, İ. (2004). Remains from Ancient Nicaea. I. Akbaygil, H. İnalçık, O. Aslanapa (Ed.), *İznik Throughout History* içinde (ss. 189-197). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Attula, R. (2006). *Archaic Greek plates from the Apollo sanctuary at Emecik, Knidia. Results and questions concerning Dorian pottery production, Naukratis: Greek diversity in Egypt: Studies on East Greek pottery and exchange in the eastern Mediterranean*. London: 5-92.

Bruneau, P. (1965). Les lampes. Fasc. 26 of Exploration archéologique de Délos. Paris.

Demirci, İ. (2000). *2004-2005 yılları arasında İznik Roma Tiyatrosunda ortaya çıkarılan Osmanlı dönemi Milet işi seramikleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Doğancı, K. (2015). Antik kaynaklar ışığında Nikomedia (İzmit) ve civarını etkileyen depremler. *Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II (4-6 Nisan 2015) Bildirileri* içinde (ss. 87-98).

Ermış, Ü. M. (2009). *İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.

Evliya Çelebi. (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi*, 3. Cilt. 1. Kitap. Yapı Kredi Yayınları.

Eyice, S. (1988). Nicaea İznik tarihçesi ve eski eserleri. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayını*, İstanbul: 29

Foss, C. (2003). *The walls of Iznik 260-1330*. I. Akbaygil, H. İnalçık, O. Aslanapa (Ed.), *Iznik Throughout History* içinde (ss. 129-151). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Gassner, V. (1997). *Das Südtor der Tetragonos-Agora, Keramik und Kleinfunde*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Homer, *Iliad*. (Trans. A. S. Kline), PiT.: 788. 2009.

Ekin Meriç A., Öz, A. K., Kaya, F. H. (2018). 2016 yılı İznik Roma Tiyatrosu kazı ve restorasyon çalışmaları, 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı II (22-26 Mayıs 2017) Bildirileri* içinde (ss. 285-300). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Bursa.

Müderrişoğlu, F. & Arslan, Ç. (1988). Tarihsel süreç içerisinde İznik. *Vakıf ve Kültür Dergisi*, 3: 42-46.

Önder, M. (1996). Kubad-Abad Sarayı kazılarında bulunan dört resimli çini. *Sanat Tarihi Yıllığı II* içinde (ss. 116-121). İstanbul.

Peschlow, U. (2003). The churches of Nicaea/İznik. I. Akbaygil, H. İnalçık, O. Aslanapa (Ed.), *İznik Throughout History* içinde (ss. 201-218). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pliny. Pliny the Younger, *Letters*, Volume II: Books 8-10, Panegyricus, (Translated by B. Radice), Loeb Classical Library 59, MA: Harvard University Press, 1969, Cambridge: 39.

Pliny, *The Natural History of Pliny*, (Trans. By J. Rostock, H.T. Riley), London: H.G. Bohn, 1855.

Pococke, R. (1745). A Description Of The East And Some other Countries: Vol. II. Part II. London: Author.

Pococke, R. (1743). *A description of the east and some other countries*. Vol. 2, Part II, *Observations on the Island of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece and Some Other Parts of Europe*. London: W. Bowyer.

Rotroff, S. I. (1997). *Hellenistic pottery. Athenian and imported wheelmade table ware and related material. (Agora XXIX)*. Princeton.

Savaş, E. (1973). *İznik Nicaea*. Bursa.:Divan Matbaacılık ve Ticaret.

Schneider, A. M. (1943). *Die Römischen und Byzantinischen Denkmaler von Iznik Nicaea*. Istanbul Forschungen, 16, Berlin.

Sinanoğlu, M. (2001). İznik Konsili. *İslam Ansiklopedisi*, Sayı: 23, içinde (ss. 549-552). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Strabon (1993). *Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV*, (Çev. A. Pekma). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Şahin, S. (2004). Helenistik ve Roma çağlarında İznik-Nikaia, *Tarih Boyunca İznik: Birinci Uluslararası İznik/Nicea Sempozyumu Bildirileri* içinde (1-24), İstanbul.

Şahin, S., Merkelbach, R. (1987). *Katalog der Antiken Inschriften Des Museums von Iznik (Nikaia)*, II, 3, Bonn: 2.

Texier, C. (1862). *Asie mineure description géographique historique et archeologique*. Paris: Firmin Didot..

Theophanes. (1997) *The chronicle of Theophanes confessor: Byzantine and near eastern history, AD 284-813*, (Eds. C. A. Mango, R. Scott, G. Greatrex), New York: Clarendon Press.

Uçar, Ş. (1986). Müslümanların İstanbul'u fethetmek için yaptıkları ilk üç muhasara. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi*, (1), 65-83.

Yalduz, A. (2003). Konsillerin hristiyanlık tarihindeki yeri ve İznik Konsili. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, XII (2), 257-296.

Yalman, B. (1981) İznik Tiyatro kazısı 1980, 3. *Kazı Sonuçları Toplantısı, (1981) Bildirileri* içinde (ss. 31-34). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Yalman, B. (1987). İznik Tiyatro kazısı 1986, 9. *Kazı Sonuçları Toplantısı, (6-10 Nisan 1987) Bildirileri* içinde (ss.299-328). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Yalman, B. (1988). İznik Tiyatro kazısı 1987, 10. *Kazı sonuçları Toplantısı, II, (23-27 Mayıs 1988) Bildirileri* içinde (ss. 339-382). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Yalman, B. (1999). İznik/Nikaia. (Çev. H. Uzel, N. Turan). Bursa Rotary Kulübü Yayınları: 10.

Yayın Geliş Tarihi: 15.12.2016
Yayına Kabul Tarihi: 21.03.2019
Online Yayın Tarihi: 26.06.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.277901>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 357-374
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

OKULÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN-ÖĞRETMEN ADAYLARININ MESLEĞİ BİLİNÇLİ SEÇMELERİ İLE MESLEĞE YÖNELİK TUTUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

*Rukiye KONUK ER**
*Devlet ALAKOÇ PİRPİR***
*Çağla GİRGİN BÜYÜKBAYRAKTAR****
*Canan YILDIZ ÇİÇEKLER*****

Öz

Bu araştırmada okulöncesi öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının mesleği bilinçli seçmeleri ile mesleğe yönelik tutumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini, 200 okulöncesi öğretmeni ile 278 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Bu çalışma, ilişkisel tarama modelindedir. Çalışmada tutumları belirlemek amacıyla Çetin (2006) tarafından geliştirilen “Öğretmenlik Mesleği Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda okulöncesi öğretmenlerinin, çalışma süreleri ve mesleki kıdemleri açısından mesleğe yönelik tutumlarının anlamlı farklılık gösterdiği gözlenmiştir. Okulöncesi öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğu saptanmıştır. Okulöncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının bilinçli tercih yapmaları ile mesleğe yönelik tutum değer alt boyutu ve toplam tutum puanları arasındaki ilişkinin yüksek düzeyde, olumlu ve anlamlı olduğu ancak sevgi ve uyum alt boyutunda, olumsuz, anlamsız bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Elde edilen sonuçlar ilgili literatür ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Okulöncesi Öğretmenleri, Okulöncesi Öğretmen Adayları, Tutum, Bilinçli Tercih.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Konuk Er, R., Alakoç Pirpir, D., Girgin Büyükbayraktar, Ç. & Yıldız Çiçekler, C. (2019). Okulöncesi öğretmenlerinin-öğretmen adaylarının mesleği bilinçli seçmeleri ile mesleğe yönelik tutumları arasındaki ilişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 357-374.

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, ORCID: 0000-0002-9500-0534, rukiyeikonuk@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-5132-9020, devletalakoc@gmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Ali Akkanat Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0001-8440-6320, cagla.girgin@hotmail.com

**** Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, ORCID: 0000-0001-6820-661X, cyildiz80@hotmail.com

THE RELATIONSHIP BETWEEN PRE-SCHOOL TEACHERS' AND PRE-SCHOOL TEACHER CANDIDATES' INFORMED CHOICES OF TEACHING PROFESSION AND THEIR ATTITUDES TOWARDS TEACHING

Abstract

In the present study the relationship between pre-school teachers' and pre-school teacher candidates' informed choices of teaching profession and their attitudes towards teaching are investigated. 200 pre-school teachers and 278 pre-school teacher candidates form the sample of the study. It is found that the pre-school teachers' and pre-school teacher candidates' attitudes towards profession is at medium-level. The relation between the value sub-dimensions and total attitude scores of pre-school teacher's and pre-school teacher candidates' informed choices of teaching profession and their attitudes towards teaching are at high-level, positive and meaningful. However, regarding sub-dimensions of love and harmony, a negative and meaningless relation is determined.

Keywords: Pre-School Teachers, Pre-School Teacher Candidates, Attitude, Informed Choices.

GİRİŞ

Tutum; öğretimde önemli rol oynayan bir faktör olmakla birlikte, genellikle duyguların ve hislerin eşlik ettiği değer ya da bir durum etrafında sergilenen eğilim olarak tanımlanabilir (Hussain vd., 2011). Öğretmenlerin yetiştirilmesinde öğretmenlik tutumları, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Çünkü öğretmenlik her üniversite mezununun yapacağı basit bir iş olmadığı gibi, taşıdığı sorumlulukları bakımından oldukça önemlidir (Eroğlu, 2011). Freedman ve Carver (2007) çalışmalarında, öğretmenlerin kişisel olarak değerlerinin, inançlarının ve tutumlarının öğretmenlik uygulamalarına rehberlik edebileceğini ortaya koymuşlardır. Hall (2005) ise, öğretmenlerin inançlarının, tutumlarının ve değerlerinin onların ne öğreteceklerini ve nasıl öğreteceklerini etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Eğitim, donanımlı ve nitelikli bireyler yetiştirmede en etkili araçtır. Öğretmenler de bu etkili aracın önemli bir ögesi oluşturur (Aslan & Köksal-Akyol, 2006). Öğretmenlik mesleği, özel uzmanlık bilgisi ve becerisi gerektiren bir meslek olarak kabul edilmesinin yanı sıra sabır, özveri, hoşgörü, alanıyla ve mesleğiyle ilgili yenilikleri takip edebilme, hem iyi bir konu alanı bilgisine, hem de öğretmenlik formasyonu bilgisine sahip olması ve öğretmeye güdülenmesi, öğretmenliğe gönül vermesi gibi birtakım yeterliklere sahip olmayı gerektirir (Karatekin vd., 2015; Akkaya, 2009, Girgin vd., 2010). Öğretmenlerin mesleklerine karşı tutumları, öğretmenlik mesleğini başarılı bir biçimde yerine getirebilmelerinde büyük rol oynamaktadır (Yaşar-Ekici, 2014; Açıslı & Kolomuç, 2012). Bireyin davranışları üzerinde yönlendirici etkisi olan tutumun düşünce, duygu ve davranış boyutları vardır. Tutum bu öğeleriyle kendi içinde tutarlılık gösterir ve bireyi davranışa hazırlar (Kağıtçıbaşı, 2010; Çifci, 1997). Bu nedenle birey, öğrenme durumuna ve

kendi kişilik özelliklerine ilişkin olumlu tutum takınması gerekir (Baykara-Pehlivan, 2008). Öğretmenlerin, öğrencilere ve okul çalışmalarına yönelik olumlu tutum sergilemesi öğrencilerin gelişimine katkı sağlayarak öğrenmelerine ve kişiliklerine yönelik önemli etki bırakır (Eroğlu, 2011; Girgin vd. 2010). Bunların yanı sıra bir öğretmenin mesleğine yönelik tutumu mesleğin gereklerini yerine getirme açısından da büyük önem taşımaktadır. Çünkü mesleğe yönelik tutum ve algılar, mesleki yeterlilik algılarını ve meslekteki başarıları etkilemektedir (Bulut, 2009).

Eğitimin her kademesinde öğretmen önemli bir yer tutmakla birlikte, özellikle sağlıklı ve nitelikli insanların yetişmesinde okul öncesi öğretmenlerinin önemi göz ardı edilemez. Kendilerini yetiştirmiş donanımlı öğretmenler çocuklara karşı daha olumlu ve duyarlı davranıp, daha zengin bir dil ve bilişsel deneyimler sunabilirler. Bütün bunlar çocuk için daha iyi sosyal, duygusal, bilişsel ve dilsel bir gelişim ve etkili eğitim ortamlarının oluşturulması anlamına gelmektedir (Barnett, 2004; Kızıldaş, Halmatov & Sarıçam, 2012). Ayrıca çocukların kendi kendilerini yönetme, kendilerine olan güven duygusunun gelişimi ve başkalarıyla iletişimleri üzerinde de olumlu etkisi bulunmaktadır (Rentzou & Sakelleriou, 2011). Eğitimin her kademesinde ideal yetişkin modeli olan öğretmen, günün büyük bir bölümünü öğretmenle geçiren anasınıflarında da davranışlarının taklit edildiği, örnek alındığı kişidir. Bu durumda okul öncesi öğretmenlerinin mesleklerine karşı tutumları, öğretmenlik mesleğini başarılı bir biçimde yerine getirebilmelerinde büyük rol oynamaktadır (Bozdağan vd., 2007; Aslan & Köksal-Akyol, 2006).

Eğitim-öğretim programları, mesleki ve kişisel beklentiler, kişilik özellikleri, değerler sistemi, psikolojik ihtiyaçlar hatta politik yapı gibi birçok değişkenin öğretmen adaylarının olumlu tutum geliştirmelerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Koşar, 2018; Bulut, 2009). Bedel (2008) okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarını ortaya koymaya çalıştığı araştırmasında, katılımcıların öğretmenlik mesleğine ilişkin olumlu tutum içinde olduklarını, ancak bu duruma rağmen, bu katılımcıların yaklaşık olarak yarısının ileride okul öncesiyle ilgili herhangi bir işte çalışmayı düşünmediklerini göstermiştir. Nitekim Koşar (2018) da öğretmen adayları ile yaptığı araştırmasında çarpıcı bir sonuç olarak meslek değiştirme şansı olsaydı bunu değerlendireceklerini psikoloji, mimarlık gibi bölümlere geçiş yapmak istedikleri bulgusunu elde etmiştir. Öğretmenlik mesleğini seçen adayların birbirine saygılı bir yapıya bürünmesinde (Tekerek & Polat, 2011) öğretmenlik mesleğine karşı olan görüşlerinin bilinmesi, öğretim etkinliklerinin düzenlenmesine rol oynayan önemli kriterlerden biri olarak görülmektedir. Çünkü öğretmenlik mesleğine yönelik gösterilecek olumlu tutum ile meslek hayatındaki davranışın tutarlı olması öğretmenliğe yönelik tutumları da olumlu yönde etkileyecektir. Bundan dolayı öğretmen adaylarının ve öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının belirlenmesi önemlidir. Özellikle eğitim hayatının temelini oluşturan okulöncesi dönemin gerek bu eğitimi alan çocuk için gerekse ona bu eğitimi sağlayan öğretmen için oldukça büyük önem taşıdığı düşünüldüğünde okulöncesi öğretmenin tutumları daha çok ön plana çıkmaktadır. Çocuğun hayatındaki ilk eğitim-öğretim deneyimini yaşamada ve çocuklara da

okul hayatını sevdirmede önemli rol oynayan okulöncesi öğretmenleri mesleklerini severek yapmalarının yanında önemli bir de sorumluluk üstlenmektedirler. Alanda öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ve görüşlerinin değerlendirildiği pek çok araştırma (Koşar, 2018; Karatekin vd., 2015; Yaşar Ekici, 2014; Açışlı & Kolomuç, 2012; Akkaya, 2009; Bedel, 2008; Bulut, 2009; Çiçek-Sağlam, 2008; Girgin vd., 2010; Kızıltaş vd., 2012; Tekerek & Polat, 2011; Özbek vd., 2007) mevcuttur. Ancak hem okulöncesi öğretmenlerinin hem de okulöncesi öğretmen adaylarının karşılaştırmalı olarak incelenmesine yönelik araştırmaların sınırlı olduğu gözlenmiştir. Ayrıca bu araştırmanın, mesleği icra edenlerle bu mesleği yürütecek olanlar arasında görüş birliği ya da ayrılıkların olup olmadığının bilinmesi açısından alanda yapılacak olan programlar için kaynak oluşturması hedeflenmiştir. Böylece hem okulöncesi öğretmen adaylarının hem de alanda çalışan okulöncesi öğretmenlerin mesleğe yönelik tutumlarının bilinmesi yaşanan ve yaşanılacak olan bazı problemlerin oluşmasını da engelleyebilecektir.. Bu araştırma ile okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumlarının incelenmesine yönelik oluşturulan genel amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin çalışma süresi (tam gün/yarım gün) mesleğe yönelik tutumlarını etkilemekte midir?
2. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin mesleki kıdemleri mesleğe yönelik tutumlarını etkilemekte midir?
3. Okul öncesi öğretmen adaylarının devam etmekte oldukları sınıf mesleğe yönelik tutumlarını etkilemekte midir?
4. Okul öncesi öğretmen adaylarının ve öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutumları ne düzeydedir?
5. Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının mesleği bilinçli olarak seçmeleri ile mesleğe yönelik tutumları arasında ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Çalışmanın Modeli

Bu çalışma, genel tarama modellerinden ilişkiyel tarama modelindedir. Tarama modelinin kullanılma nedeni; bu modelin araştırmaya konu olan birey ya da nesnelere kendi koşulları içerisinde olduğu gibi tanımlamaya çalışmasıdır (Karasar, 2007).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu tesadüfi eleman örnekleme yöntemi ile belirlenen 278 okulöncesi öğretmen adayı ile Konya ili ve merkez ilçelerinde görev

yapan 200 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışmadaki öğretmenlere ilişkin kişisel bilgiler incelendiğinde; öğretmenlerin 178'i (% 89.9) bölümlerini isteyerek seçerken, 22'si ise (% 11.0) bölümünü istemeden seçmiştir. Yine öğretmenlerin 183'ü (% 91.5) öğrencilikleri sürecinde bölümlerine isteyerek devam ettiklerini ifade ederken 17'si (% 8.5) bölümlerine istemeden devam ettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca öğretmenlerin 107'si (% 53.5) evli iken, 93'ü (% 46.5) bekârdır. Öğretmenlerin 154' ü (% 77) MEB bağlı resmi okulöncesi eğitim kurumlarında çalışırken, 22'si (% 11) MEB bağlı özel okulöncesi eğitim kurumlarında çalışmakta, 24'ü ise (% 12) diğer okul öncesi eğitim kurumlarında çalışmaktadır. Öğretmenlerin 101'i (% 50.5) 1-5 yıl arası, 53'ü (% 26.5) 6-10 yıl arası, 30'u (% 15) 11-15 yıl arası, 16'sı ise (% 8) 16 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahiptir. Öğretmenlerin 42'si (% 21) daha önce hiç hizmet içi eğitim kursuna katılmazken, 45'i (% 22.5) 1 kez, 49'u (% 24.5) 2 kez, 64'ü ise (% 32) 3 kez ve daha fazla hizmet içi eğitim programlarına katılmıştır. Öğretmenlerin 153'ü (% 76.5) yarım gün çalışırken, 47'si (% 23.5) tam gün çalışmaktadır. Öğretmenlerin bölümlerini tercih etme sıralamaları incelendiğinde ise, 158'inin (% 79) 1-5, 29'unun (% 14.5) 6-10 ve 13'ünün ise (% 6.5) 11. ve üstü sırada bölümlerini tercih ettikleri görülmektedir. Öğretmen adaylarının 82'si (% 38.8) 1. sınıfa devam ederken, 170'i (% 61.2) 4. sınıfa devam etmektedir; öğretmen adaylarının 194'ü (% 69.8) 1-5, 47'si (% 16.9) 6-10 ve 37'sinin (% 13.3) ise 11 ve üstü sırada bölümlerini tercih ettikleri belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının 234'ü (% 84.2) bölümlerine isteyerek geldiklerini, 44'ü ise (% 15.8) bölümlerine istemeden geldiklerini ifade etmişlerdir. Yine öğretmen adaylarının 259'u (% 93.2) bölümlerine isteyerek devam ettiklerini belirtirken 19'u (% 6.8) istemeden devam ettiklerini ifade etmişlerdir.

Verilerin Toplanması

Çalışmada öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının tutumlarını belirlemek amacıyla kullanılan "Öğretmenlik Mesleği Tutum Ölçeği" Çetin (2006) tarafından hazırlanmıştır. Ölçek likert tipi bir ölçek olup, ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği eğitim fakültesi son sınıf öğrencileri arasından tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 341 kişiden elde edilen veriler üzerinde yapılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla yapılan faktör analizi sonucunda ölçek maddeleri faktör yüklerinin 0.48-0.80 arasında değiştiği, Kaiser-Meyer Olkin (KMO) değerinin 0.9, güvenilirlik çalışması için hesaplanan, iç tutarlık katsayı (Cronbach alpha) değerinin $\alpha=0.95$ olduğu görülmüştür. Yapılan analizler sonucunda ölçeğin üç faktörlü çıktığı, bu durumun ölçeğin hazırlanmasında dikkate alınan öğretmenlik mesleğine yönelik sevgi (1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 23. 24. 26), değer (21. 22. 25. 27. 28. 30. 33. 35) ve uyum (20. 29. 31. 32. 34) olmak üzere üç temel yapıyı yansıttığı düşünülmüştür. Üç faktörlü olarak saptanan ölçeğin her bir alt faktör için madde toplam korelasyonları I. Faktör için .56 ile .77; II. Faktör için .25 ile .47; III. Faktör için .30 ile .61 arasında değişmektedir. Ölçek 15'i olumsuz (3. 5. 7. 10. 13. 16. 18. 23. 24. 26. 20. 29. 31. 32. 34), 20'si olumlu olmak üzere toplam 35 maddeden oluşmaktadır.

Verilerin Analizi

Araştırmada istatistiksel analiz yapılmadan önce verilerin dağılım biçimi incelenmiş ve normallik testi sonucuna göre verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırmada okul öncesi eğitim öğretmenlerinin çalışma sürelerine (tam gün/yarım gün) göre mesleğe yönelik tutumlarının belirlenmesinde ve öğretmen adaylarının sınıf değişkenine göre mesleğe yönelik tutumlarının belirlenmesinde “Bağımsız Gruplar t-Testi” kullanılmıştır. Öğretmenlerin mesleki kademelerine göre mesleğe yönelik tutumlarının belirlenmesinde “Tek Yönlü Varyans Analizi” tekniği kullanılırken; öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının mesleği bilinçli olarak seçmeleri ile mesleğe yönelik tutumları arasındaki ilişkilerin analizinde “Pearson Korelasyon Katsayısı Testi” kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2005).

BULGULAR

Aşağıda alt problemler doğrultusunda öğretmenler ve öğretmen adayları üzerinde yapılan veri analizi sonucu elde edilen tablolara yer verilmiştir.

Tablo 1: Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Mesleğe Yönelik Tutumlarının Çalışma Sürelerine Göre t-Testi Sonuçları

Alt Ölçekler	Çalışma Stili	n	\bar{X}	S	sd	t değeri	p
Sevgi	Yarım Gün	153	66.18	6.95	198	2.93	.004*
	Tam Gün	47	63.68	4.39			
Değer	Yarım Gün	153	36.00	3.98	198	.207	.836
	Tam Gün	47	35.87	3.84			
Uyum	Yarım Gün	153	10.88	3.94	198	2.57	.017*
	Tam Gün	47	9.34	3.49			
Toplam	Yarım Gün	153	113.07	8.55	198	3.62	.000*
	Tam Gün	47	108.89	6.33			

Tablo 1’de okulöncesi eğitim öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutum ölçeğinden elde ettikleri puanların çalışma süresi değişkenine göre analizleri incelendiğinde, mesleğe yönelik tutum puanları açısından sevgi alt boyutunda yarım gün çalışan öğretmenlerin puan ortalaması ($\bar{X}=66.18$), tam gün çalışan okulöncesi eğitim öğretmenlerinin puan ortalaması ($\bar{X}=63.68$), değer alt boyutunda yarım gün çalışan öğretmenlerin puan ortalaması ($\bar{X}=36.00$), tam gün çalışan okulöncesi eğitim öğretmenlerinin puan ortalaması ($\bar{X}=35.87$), uyum alt boyutunda yarım gün çalışan öğretmenlerin puan ortalaması ($\bar{X}=10.88$), tam gün çalışan okulöncesi eğitim öğretmenlerinin puan ortalaması ($\bar{X}=9.34$)’dir. Toplam puanlar açısından ise, yarım gün çalışan öğretmenlerin puan ortalaması ($\bar{X}=113.07$) iken; tam gün çalışan okulöncesi eğitim öğretmenlerinin puan ortalaması ($\bar{X}=108.89$)’dir. Okulöncesi eğitim öğretmenlerinin, çalışma süresi açısından mesleğe yönelik tutumları sevgi,

uyum ve toplam puanlar açısından 0.05 manidarlık düzeyinde anlamlı bir farklılık ifade etmektedir. Yarım gün süreyle çalışan okulöncesi eğitim öğretmenlerinin, sevgi, uyum ve toplam puanlar açısından tam gün süreyle çalışan okulöncesi eğitim öğretmenlerine kıyasla mesleğe yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu saptanmıştır.

Tablo 2: Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Mesleğe Yönelik Tutumlarının Mesleki Kıdem Değişkenine Göre N, \bar{X} , SS Değerleri

Tutum Alt Boyutları	Mesleki Kıdem	n	\bar{X}	Ss
Sevgi	1-5 yıl	101	64.46	4.94
	6-10 yıl	53	65.62	4.71
	11 yıl ve üzeri	46	68.04	9.95
Değer	1-5 yıl	101	35.97	4.00
	6-10 yıl	53	35.69	4.33
	11 yıl ve üzeri	46	36.30	3.33
Uyum	1-5 yıl	101	10.15	3.73
	6-10 yıl	53	11.54	3.87
	11 yıl ve üzeri	46	10.15	4.11
Toplam	1-5 yıl	101	110.59	6.71
	6-10 yıl	53	112.86	6.88
	11 yıl ve üzeri	46	114.50	11.64

Tablo 2'ye göre, sevgi alt boyutunda 1-5 yıl arası mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin puan ortalamaları ($\bar{X}=64.46$), 6-10 yıl arası mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin puan ortalaması ($\bar{X}=65.62$), 11 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin puan ortalaması ($\bar{X}=68.04$)'tür. Değer alt boyutunda 1-5 yıl arası mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin puan ortalamaları ($\bar{X}=35.97$) iken, 6-10 yıl arası mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin puan ortalaması ($\bar{X}=35.69$) ve 11 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin puan ortalaması ($\bar{X}=36.30$)'dur. Uyum alt boyutunda 1-5 yıl arası mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin puan ortalamaları ($\bar{X}=10.15$) iken, 6-10 yıl arası mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin puan ortalaması ($\bar{X}=11.54$) ve 11 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin puan ortalaması ($\bar{X}=10.15$)'dir. Tutum toplam puanlar açısından ise 1-5 yıl arası mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin puan ortalamaları ($\bar{X}=110.59$) iken, 6-10 yıl arası mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin puan ortalaması ($\bar{X}=112.86$) ve 11 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip öğretmenlerin puan ortalaması ($\bar{X}=114.50$)'dir. Gruplar arası ortalamalar arasında anlamlı fark olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Mesleğe Yönelik Tutumlarının Mesleki Kıdem Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Tutum Alt Boyutları	vk	sd	kt	ko	F	p	Anlamlı Fark
Sevgi	Gruplararası	2	404.700	202.350	4.946	.008	1-5/ 11 ve üzeri
	Gruplarıçi	197	8059.495	40.911			
	Toplam	199	8464.195				
Değer	Gruplararası	2	9.055	4.528	.289	.749	-----
	Gruplarıçi	197	3081.820	15.644			
	Toplam	199	3090.875				
Uyum	Gruplararası	2	75.343	37.671	2.526	.083	-----
	Gruplarıçi	197	2938.532	14.916			
	Toplam	199	3013.875				
Toplam	Gruplararası	2	525.263	262.632	3.957	.021	1-5 /11 ve üzeri
	Gruplarıçi	197	13073.932	262.632			
	Toplam	199	13599.195				

Tablo 3’de yer alan varyans çözümlemesinin sonucu incelendiğinde, mesleğe yönelik tutum ölçeği sevgi alt boyutunda ve toplam puanlar açısından anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Okulöncesi öğretmenlerin mesleğe yönelik tutumları ile mesleki kıdemleri arasında farkların hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, en yüksek ortalamanın hem sevgi alt boyutunda ve hem de toplam puanlarda 11 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlere ait olduğu, en düşük ortalamanın ise hem sevgi alt boyutunda ve hem de toplam puanlarda 1-5 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlere ait olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Okul Öncesi Eğitim Öğretmen Adaylarının Mesleğe Yönelik Tutumlarının Sınıf Değişkenine Göre t-Testi Sonuçları

Alt Ölçekler	Sınıf	n	\bar{X}	S	sd	t değeri	p
Sevgi	1. Sınıf	108	64.76	6.66	276	-1.531	.127
	4. Sınıf	170	65.89	6.66			
Değer	1. Sınıf	108	34.40	5.02	276	-.319	.750
	4. Sınıf	170	34.44	5.16			
Uyum	1. Sınıf	108	10.61	4.02	276	.979	.329
	4. Sınıf	170	10.13	3.90			
Toplam	1. Sınıf	108	109.62	8.46	276	-.848	.397
	4. Sınıf	170	110.47	7.94			

Tablo 4’te okulöncesi eğitim öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutum ölçeğinden elde ettikleri puanların sınıf değişkenine göre bağımsız t testiyle gerçekleştirilen analizler incelendiğinde, okulöncesi eğitim öğretmen adaylarının sınıf değişkeni açısından mesleğe yönelik tutumları sevgi, uyum ve toplam puanlar açısından 0.05 manidarlık düzeyinde anlamlı bir farklılık ifade etmemektedir.

Tablo 5. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Mesleğe Yönelik Tutum Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik İstatistik Sonuçları

	Puan Aralığı	n	X	SS	Min	Max	Toplam Puan	Madde Sayısı	Yüksek Tutum
Sevgi	1) 22.00-39.60	200	65.59	.52	53.00	119.00	13119.00	22	X=74-110
	2) 39.61-57.21								f %
	3) 57.22-74.82								11 4
	4) 74.83-92.43								
	5) 92.44-110.00								
Değer	1) 8.00-14.40	200	35.97	3.94	16.00	40.00	7195.00	8	X=27-40
	2) 14.41-20.81								f %
	3) 20.82-27.22								194 95.5
	4) 27.23-33.63								
	5) 33.64-40.00								
Uyum	1) 5.00-9.00	200	10.52	3.89	5.00	24.00	2105.00	5	X=17-25
	2) 9.01-13.01								f %
	3) 13.02-17.02								11 4
	4) 17.03-17.03								
	5) 17.04-25.00								
Toplam	1) 35.00-63.00	200	112.09	8.26	93.00	165.00	22419.00	35	X=119-175
	2) 63.01-91.00								f %
	3) 91.01-119.00								22 9
	4) 119.01-147.00								
	5) 147.01-175.00								

Tablo 5 incelendiğinde okulöncesi öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutum ölçeğinin sevgi alt boyutundan aldıkları en düşük puan 53.00, en yüksek puan 119.00 iken öğretmenlerin puan ortalaması 65.59 (min:22 maks:110)'dür. Bu değerler ölçekten alınabilecek puanlarla karşılaştırıldığında "Kararsızım (3)" aralığına denk düşmektedir. Bu durum okulöncesi eğitim öğretmenlerinin mesleklerini orta düzeyde sevdiklerini göstermektedir. Okulöncesi öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutum ölçeğinin değer alt boyutundan aldıkları en düşük puan 16.00, en yüksek puan 40.00 iken öğretmenlerin puan ortalaması 35.97 (min:8, maks:40)'dır. Bu değerler ölçekten alınabilecek puanlarla karşılaştırıldığında "Kuvvetle Katılıyorum (5)" aralığına denk düşmektedir. Bu durum okulöncesi eğitim öğretmenlerinin mesleklerine çok fazla değer verdiklerini göstermektedir. Okul öncesi öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutum ölçeğinin uyum alt boyutundan aldıkları en düşük puan 5.00, en yüksek puan 24.00'dür. Öğretmenlerin puan ortalaması 10.52'dir. Bu değerler ölçekten alınabilecek puanlarla karşılaştırıldığında "Katılmıyorum (2)" aralığına denk düşmektedir. Bu durum okulöncesi eğitim öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutumlarının olumsuz düzeyde olduğunu göstermektedir. Okul öncesi öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutum ölçeğinin toplam puanından aldıkları en düşük puan 93.00, en yüksek puan 165.00'dür. Öğretmenlerin puan ortalaması 112.09 (min:35, maks:175)'dür. Bu değerler ölçekten alınabilecek puanlarla karşılaştırıldığında "Kararsızım (3)" aralığına denk düşmektedir. Bu durum okulöncesi eğitim öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Mesleğe Yönelik Tutum Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik İstatistik Sonuçları

Puan Aralığı	n	X	SS	Min	Max	Toplam Puan	Madde sayısı	Yüksek Tutum	
1)22.00-39.60	278	65.45	5.99	42.00	91.00	18197.00	22	X=74-110	
2)39.61-57.21								f	%
3)57.22-74.82								16	4.7
4)74.83-92.43									
5)92.44-110.00									
1)8.00-14.40	278	34.36	5.10	14.00	40.00	9553.00	8	X=27-40	
2)14.41-20.81								f	%
3)20.82-27.22								87.4	250
4)27.23-33.63									
5)33.64-40.00									
1)5.00-9.00	278	10.32	3.95	5.00	21.00	2869.00	5	X=17-25	
2)9.01-13.01								f	%
3)13.02-17.02								17	4.3
4)17.03-17.03									
5)17.04-25.00									
1)35.00-63.00	278	110.14	8.14	79.00	134.00	30619.00	35	X=119-175	
2)63.01-91.00								f	%
3)91.01-119.00								30	9.7
4)119.01-147.00									
5)147.01-175.00									

Tablo 6 incelendiğinde okulöncesi öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutum ölçeğinin sevgi alt boyutundan aldıkları en düşük puan 42.00, en yüksek puan 91.00'dir. Öğretmen adaylarının puan ortalaması 65.45 (min:22, maks:110)'dür. Bu değerler ölçekten alınabilecek puanlarla karşılaştırıldığında "Kararsızım (3)" aralığına denk düşmektedir. Bu durum okulöncesi eğitim öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Okul öncesi öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutum ölçeğinin değer alt boyutundan aldıkları en düşük puan 14.00, en yüksek puan 40.00'dir. Öğretmen adaylarının puan ortalaması 34.36 (min:8, maks:40)'dür. Bu değerler ölçekten alınabilecek puanlarla karşılaştırıldığında "Kuvvetle Katılıyorum", (5)" aralığına denk düşmektedir. Bu durum okulöncesi eğitim öğretmenlerinin mesleğe yöneliklerine çok fazla değer verdiklerini göstermektedir. Okul öncesi öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutum ölçeğinin uyum alt boyutundan aldıkları en düşük puan 5.00, en yüksek puan 21.00'dir. Öğretmen adaylarının puan ortalaması 10.32 (min:5 maks:25)'dür. Bu değerler ölçekten alınabilecek puanlarla karşılaştırıldığında "Katılmıyorum (2)" aralığına denk düşmektedir. Bu durum okulöncesi eğitim öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Okulöncesi öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutum ölçeğinden aldıkları en düşük puan 79.00, en yüksek puan 134,00'dir. Öğretmen adaylarının puan ortalaması 110.14 (min:35, maks:175)'dür. Bu değerler ölçekten alınabilecek puanlarla karşılaştırıldığında "Kararsızım (3)" aralığına denk düşmektedir. Bu durum okulöncesi eğitim öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. Öğretmenlerin ve Öğretmen Adaylarının Mesleği Bilinçli Olarak Seçmeleri ile Mesleğe Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Basit Korelasyon Sonuçları

Bilinç Düzeyi		Sevgi	Değer	Uyum	Toplam
	r		.024	.151	.012
P		.600	.001*	.786	.016*
N		478	478	478	478

Tablo 7 incelendiğinde, öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının mesleği bilinçli olarak seçmeleri ile mesleğe yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan korelasyon sonuçları incelendiğinde öğretmen ve öğretmen adaylarının bilinçli tercih yapmaları ile mesleğe yönelik tutum değer alt boyutu ($r=.151$, $p<.01$) ve toplam tutum puanları ($r=.110$, $p<.01$) arasındaki ilişkinin olumlu ve anlamlı olduğu görülmektedir. Ancak sevgi ($r=.600$, $p>.01$) ve uyum alt boyutunda ise, olumsuz, anlamsız ($r=.786$, $p<.01$) bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır.

TARTIŞMA

Araştırma sonucunda okulöncesi eğitim öğretmenlerinin, çalışma süreleri (tam gün, yarım gün) açısından mesleğe yönelik tutumları sevgi, uyum ve toplam puanlar açısından 0.05 manidarlık düzeyinde yarım gün çalışan okulöncesi eğitim öğretmenlerinin lehine anlamlı bir farklılığı ifade ederken; değer alt boyutunda ise anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Mesleki kabulün mesleğe olan sevgiyi arttıracığı aynı şekilde mesleğe olan ilginin ve sevginin de kabulü arttıracığı gerçeği ortaya çıkan bulguyu desteklemektedir. Yarım gün çalışan okulöncesi eğitim öğretmenlerinin tam gün çalışan okulöncesi eğitim öğretmenlerine kıyasla sevgi, uyum ve toplam puanlar açısından mesleğe yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu gözlenmiştir. Buna göre, söz konusu öğretmenlerin öğretmenlik mesleğini ideal meslek olarak gördükleri, meslekleri ile ilgili faaliyetleri yapmaktan zevk aldıkları, kişiliklerine uygun bir meslek olarak düşündükleri, bu mesleği bilerek ve isteyerek seçtikleri, bu mesleği icra ederken alacağı hazzın mesleğin tüm zorluklarını unutturacağına inandıkları, bu mesleğin kendisini maddi ve manevi açıdan tatmin edeceğine inanma gibi tutumlara sahip oldukları görülmektedir. Bu durumun olası nedenleri incelendiğinde söz konusu öğretmenlerin çalışma sürelerinin yarım gün olması nedeniyle var olan performanslarını eğitim-öğretim, okul içi ve dışındaki etkinliklere daha dengeli bir şekilde yayabilmeleri, tam gün çalışan öğretmenlere kıyasla daha dinamik ve zinde olmaları, kendilerini çalışmalarına daha rahat verebilmeleri, okul dışındaki sosyal yaşamlarına ayırabilecekleri zaman diliminin fazla olması gibi nedenlerle açıklanabilir. Tam gün süreyle çalışan okulöncesi eğitim öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutumlarının olumsuz oluşu ise, onların gün boyunca var olan bütün performanslarını çocuklar üzerinde harcaması, eğitim-öğretim, okul içi ve okul dışında kendilerine yüklenen sorumlulukların fazlalığı, hitap ettiği eğitim kademesinin daha küçük çocuklar olması nedeniyle çocuklarla

birebir ilgilenme ve teneffüs olayının olmaması ve bütün bu durumların sonucunda tam gün çalışmanın ortaya çıkardığı yorgunluk ile açıklanabilir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuca göre, okulöncesi eğitim öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutumları ile mesleki kıdemleri arasında 0.05 düzeyinde anlamlı farklılıklar saptanmış, buna göre mesleğe yönelik tutum ölçeği sevgi alt boyutunda ve toplam puanlar açısından anlamlı farklılıkların olduğu gözlenmiştir. Gruplar arasındaki farklılıkları tespit etmek amacıyla yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, hem sevgi alt boyutunda hem de toplam puanlarda en yüksek ortalamanın 11 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlere ait olduğu en düşük ortalamanın ise 1-5 yıl kıdeme sahip öğretmenlere ait olduğu görülmektedir. Buna göre 11 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip olan öğretmenlerin mesleklerini sevdiğini, bu mesleği ideal bir meslek olarak gördüklerini, bu mesleği icra etmekten zevk aldıklarını, meslekteki tecrübeleri artıkça bu mesleğe daha çok bağlandıklarını, bu mesleğin kendilerine çok şey kattığına inandıklarını, manevi açıdan bir doyum elde ettiklerini, öğrenme ve öğretme heyecanını her zaman duyduklarını söyleyebilir.

1-5 yıl arası kıdeme sahip olan öğretmenlerin, mesleğe yeni başlamalarından dolayı; aldıkları görev ve sorumlulukların fazlalığı, içinde buldukları yeni çevreye (okul, ev ortamı) ayak uydurmada karşılaştıkları güçlüklerin onların öğretmenlik mesleği ve bu mesleğin güzel yanlarını görmelerine engel olmasından dolayı mesleğe yönelik tutum ortalamalarının düşük olması beklenilebilir. 11 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip olan öğretmenler ise, meslekte deneyim kazandıkça öğretmenlik mesleğini, bu mesleğin gerekliliklerini anlamada ve bunları yerine getirmede kendilerine daha çok güven duydukları için ayrıca mesleğin ilk yıllarında karşılaştıkları uyum sorunlarının çoğunu geride bırakmalarından dolayı öğretmenlik mesleğinin toplum içindeki yerini, önemini ve bu mesleğin güzel taraflarını görmede daha başarılı oldukları için mesleğe yönelik tutumlarının daha iyi olduğu söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara dayalı olarak okulöncesi eğitim öğretmen adaylarının devam etmekte oldukları sınıf değişkeni açısından mesleğe yönelik tutumları incelendiğinde; 0.05 manidarlık düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. 1. sınıfa ve 4. sınıfa devam eden öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumlarının benzer oldukları saptanmış; sınıf değişkeni okulöncesi eğitim öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumlarında farklılaşmaya yol açan önemli bir unsur olmamıştır. Aslan ve Köksal-Akyol (2006)'un, okulöncesi öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumları ve mesleki benlik saygılarının incelenmesi konulu çalışmalarında, devam edilen sınıf düzeyinin öğretmen adaylarının tutum puanlarını etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Açışlı ve Kolomuç (2012), Tekerek ve Polat (2011), Terzi ve Tezci (2007)'de yaptıkları araştırmalarda öğretmen adaylarının tutum ve görüşleri üzerinde sınıf düzeyinin belirleyici bir etken olmadığı anlaşılmıştır.

Araştırmadan elde edilen diğer bir sonuca göre, okulöncesi öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutum ölçeğinin sevgi alt boyutundan aldıkları puan ortalamalarına göre mesleğe yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğu, değer alt boyutundan aldıkları puan ortalamalarına göre öğretmenlerin mesleklerine çok fazla değer verdikleri, uyum alt boyutundan aldıkları puan ortalamalarına göre öğretmenlerin mesleklerine yönelik tutumlarının olumsuz düzeyde olduğu ve genel olarak öğretmenlerin mesleğe yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğu saptanmıştır. Buna göre okul öncesi öğretmenlerin mesleğe yönelik tutumlarının genel olarak orta düzeyde olmasına rağmen, değer alt boyutu açısından ele alındığında öğretmenlerin öğretmenlik mesleğini onurlu, özveri ve sabır gerektiren bir meslek olarak gördükleri, mesleğin birey ve toplum açısından ciddiyetinin ve vicdani boyutunun farkında oldukları söylenebilir. Delen-Tanrıverdi (2008) tarafından okul öncesi öğretmenlerinin mesleki tutumlarıyla 2006 yılı Okul Öncesi Eğitim Programı'ndaki amaç ve kazanımlara ulaşması arasındaki ilişkinin değerlendirildiği çalışma sonucunda, öğretmenlerin mesleğe yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğu sonucu bu araştırmadan elde edilen bulgularla örtüşen niteliktedir.

Araştırmadan elde edilen diğer ilginç bir sonuca göre de öğretmen adaylarının okulöncesi öğretmenleri ile benzer mesleğe yönelik tutuma sahip olmalarıdır. Buna göre okulöncesi öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutum ölçeğinin sevgi alt boyutundan aldıkları puan ortalamalarına göre mesleğe yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğu, değer alt boyutundan aldıkları puan ortalamalarına göre öğretmenlerin mesleklerine çok fazla değer verdikleri, uyum alt boyutundan aldıkları puan ortalamalarına göre öğretmen adaylarının mesleklerine yönelik tutumlarının olumsuz düzeyde olduğu ve genel olarak öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğu saptanmıştır. Aksoy (2010) tarafından yapılmış çalışmada, okuduğu bölümü isteyerek seçen öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının, okuduğu bölümü istemeyerek seçen öğretmen adaylarına tutumlarına göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Çeliköz (2010)'un yaptığı çalışmada ise okulöncesi öğretmen adaylarının içsel motivasyonlarını etkileyen sebepler arasında bölümü isteyerek seçme ve tercih sırasının önemli bir etken olduğu görülmektedir. Kılıç ve Bektaş (2008) sınıf öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını inceledikleri çalışmada sonucunda, tercih sıralamasına göre 1-4 arası tercih yapanlar lehine anlamlı farklılık elde edilmiştir. Yaşar Ekici (2014), farklı branşlardaki öğretmen adayları ile yaptığı çalışmada öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarda tercih nedeninin önemli bir etken olduğunu saptamıştır. Buna göre öğretmen adayların tutumlarının öğretmen olmak için tercih edenlerin iş garantisi, çalışma koşulları ve aile isteğine bağlı olarak tercih edenlere göre daha olumlu olduğu saptanmıştır. Tekerek ve Polat (2011), farklı bölümlerdeki öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumlarını belirlemeye çalıştıkları araştırmalarında öğretmenlik mesleğini isteyerek seçen öğrencilerin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının öğretmenlik mesleğini isteyerek seçmeyen öğrencilere göre daha olumlu olduğunu saptamışlardır. Özder, Konedralı ve Perkan-Zeki (2010)'nin öğretmen adaylarının

Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarını (ÖMYT) 208 adayın katıldığı bir araştırma sonucunda ortaya koymaya çalışmışlardır. Elde edilen puanlar, adaylarda öğretmenlik mesleğini tercih etme nedenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermiştir. Öğretmenlik mesleğini tercih etme nedeni “öğretmen olma isteği” olan adayların ÖMYT puanları, “iş garantisi ve çalışma koşulları” ile “ailemin isteği” nedenlerini tercih eden adaylardan daha yüksek çıkmıştır. Aslan ve Köksal-Akyol (2006)’da yaptıkları araştırmada okulöncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etme nedeninde öğretmen olma isteğinin diğer nedenlerden daha yüksek puan ortalamasına sahip olduğu saptanmıştır. Araştırma sonucunda okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının bilinçli tercih yapmaları ile mesleğe yönelik tutum değer alt boyutu ve toplam tutum puanları arasındaki ilişkinin yüksek düzeyde, olumlu ve anlamlı olduğu, ancak sevgi ve uyum alt boyutunda ise, olumsuz, anlamsız bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Buna göre bilinçli tercih yaparak bu bölümü seçmiş öğretmen ve öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumlarının ve mesleklerine verdikleri değer, tercih yapmalarına paralel olumlu olarak arttığı söylenebilir. Eret Orhan ve Ak (2014), yaptıkları araştırma farklı branşlardaki birinci sınıf öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını tercih sırası ve tercih nedenine göre de incelemişlerdir. Elde edilen bulgular adayların %40.6’sının öğretmenlik bölümünü öğretmen olmak istedikleri için seçtiğini ve %79.2’sinin de bölümlerini ilk beş sırada tercih ettiklerini ortaya koymuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda okulöncesi eğitim öğretmenlerinin, çalışma süreleri açısından mesleğe yönelik tutumları sevgi, uyum ve toplam puanlar açısından yarım gün süreyle çalışan okulöncesi eğitim öğretmenlerinin lehine anlamlı bir farklılığı ifade ederken; değer alt boyutta ise anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutumları ile mesleki kıdemleri arasında sevgi alt boyutunda ve toplam puanlar açısından 10 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin lehine anlamlı farklılıkların olduğu gözlenmiştir. Yine araştırma sonunda okulöncesi eğitim öğretmen adaylarının devam etmekte oldukları sınıf değişkeni açısından mesleğe yönelik tutumları incelendiğinde; anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Araştırmadan elde edilen diğer bir sonuca göre, okul öncesi öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutum ölçeğinin sevgi alt boyutundan aldıkları puan ortalamalarına göre mesleğe yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğu, değer alt boyutundan aldıkları puan ortalamalarına göre öğretmenlerin mesleklerine çok fazla değer verdikleri, uyum alt boyutundan aldıkları puan ortalamalarına göre öğretmenlerin mesleklerine yönelik tutumlarının olumsuz düzeyde olduğu ve genel olarak öğretmenlerin mesleğe yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğu saptanmıştır. Yine araştırma sonuca göre okul öncesi öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutum ölçeğinin sevgi alt boyutundan aldıkları puan ortalamalarına göre mesleğe yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğu, değer alt boyutundan aldıkları puan ortalamalarına göre öğretmenlerin mesleklerine çok fazla değer verdikleri,

uyum alt boyutundan aldıkları puan ortalamalarına göre öğretmen adaylarının mesleklerine yönelik tutumlarının olumsuz düzeyde olduğu ve genel olarak öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumlarının orta düzeyde olduğu saptanmıştır. Okul öncesi öğretmen ve öğretmen adaylarının bilinçli tercih yapmaları ile mesleğe yönelik tutum değer alt boyutu ve toplam tutum puanları arasındaki ilişkinin yüksek düzeyde, olumlu ve anlamlı olduğu ancak sevgi ve uyum alt boyutunda ise, olumsuz, anlamsız bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda: öğretmen adaylarına mesleğe yönelik kendilerini nelerin beklediğini bilerek daha bilinçli bir tercih yapma konusunda doğru yönlendirmeler yapılmalı ve bu mesleği yürütecek olan adayların mesleğe olan ilgi ve sevgi düzeylerini arttırmak için lisans döneminde alana yönelik dersler ve etkinlikler düzenlenmeli, öğretmenlerin ise olumsuz düşüncelerine yönelik olarak çalışma şartları tekrar gözden geçirilerek düzeltilme yoluna gidilmeli, mesleğe yönelik olumlu tutum geliştirmek ve bilgi düzeyini arttırmak için hizmet içi eğitim programları düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

Açıışlı, S. & Kolomuç, A. (2012). Sınıf öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 38-49.

Akkaya, N. (2009). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25.

Aksoy, M. E. (2010). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Örneği). *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2.

Aslan, D., & Köksal-Akyol, A. (2006). Okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ve mesleki benlik saygılarının incelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2).

Barnett, W. S. (2004). Better teachers, better preschools: student achievement linked to teacher qualifications. Policy Matters. Issue 2 Erişim Tarihi: 28 Haziran 2013, <web nieer.org.> Revised December, 2004.

Baykara-Pehlivan, K. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının sosyo-kültürel özellikleri ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4 (2).

Bedel, E. F. (2008). Interactions among attitudes toward teaching and personality constructs in early childhood preservice teachers. *Journal of Theory and Practice in Education*, 4 (1).

Konuk Er, R., Alakoç Pirpir, D., Girgin Büyükbayraktar, Ç., Yıldız Çiçekler, C. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2

Bozdağan, A. E., Aydın, D., & Yıldırım, K. (2007). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (2).

Bulut, İ. (2009). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının değerlendirilmesi (Dicle ve Fırat Üniversitesi Örneği). *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14.

Büyüköztürk, Ş. (2005). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (5. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Çeliköz, N. (2010). Basic factors that affect general academic motivation levels of candidate preschool teachers. *Education*, 131(1), 113-127.

Çetin, Ş. (2006). Öğretmenlik mesleği tutum ölçeğinin geliştirilmesi (geçerlik ve güvenirlik çalışması). *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 28-37.

Çiçek-Sağlam, A. (2008). Müzik öğretmenliği bölümü öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, V (I).

Çifçi, İ. (1997). *Normal çocukları bilgilendirmenin normal yaşlılarına yönelik tutumlarına etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Bolu.

Delen-Tanrıverdi, H. (2008). Anasınıfı öğretmenlerinin mesleğe yönelik tutumlarıyla anasınıfı eğitim programında ön görülen hedeflere ulaşılma derecesi arasındaki ilişki. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Eret-Orhan, E. & Ak, A. (2014). Öğretmenlik Programlarını Kimler Tercih Ediyor? Adayların Giriş Özellikleri ve Öğretmenliğe Yönelik Tutumları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29 (4), 75-92.

Eroğlu, B. (2011). *Öğretmenlik uygulamasının beden eğitimi öğretmeni adaylarının mesleki yeterlilikleri ve mesleğe yönelik tutumları üzerine etkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.

Freedman, L., & Carver, C. (2007). Pre-service teacher understandings of adolescent literacy development: Naive wonder to dawning realization to intellectual rigor. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 50 (8), 654-665.

Girgin, G., Özyılmaz-Akamca, G., Ellez, A. M., & Oğuz, E. (2010). Okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, mesleki benlik saygıları ve mesleki yeterlik inançları. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 1-15.

Hall, L. (2005). Teachers and content area reading: Attitudes, beliefs and change. *Teaching & Teacher Education*, 21 (4), 403-414. Retrieved July 13, 2009, DOI:10.1016/j.tate. 2005.01.009.

Hussian, L., Jamil A., Noor A., Sibtain M. & Shah S. M. A. (2011). Relationship between the professional attitudes of secondary school teachers with their teaching behavior. *International Journal Of Academic Research in Business and Social Sciences*, 1 (3), 2222-6990.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Günümüzde insan ve insanlar*. (12 baskı). Evrim Yayınevi: İstanbul.

Karasar, N. (2007). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (17.baskı). Nobel Yayınevi: Ankara

Karatekin, K., Merey, Z. & Keçe, M. (2015). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, XII (I),72-96.

Kılıç, D., & Bektaş, F. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının değerlendirilmesi, *Atatürk Üniversitesi KKEF Dergisi*, 18.

Kızıldaş, E., Halmatov, M. & Sarıçam, H. (2012). Okul öncesi öğretmenliği öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23.

Koşar, D. (2018). Öğretmen adaylarının meslekten beklentilerine ilişkin görüşlerinin incelenmesi: nitel bir araştırma, *Journal Of International Social Research*, 11 (56), 575-585.

Özbek, R., Kahyaoğlu, M., ve Özgen, N. (2007). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, IX (2).

Özder, H., Konedralı, G., & Zeki, C. P. (2010). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice]*, 16 (2).

Rentzou, K. & Sakellariou, M. (2011). The quality of early childhood educators: children's interaction in Greek child care centers. *Early Childhood Educ J.*, 38, 367-376.

Tekerek, M., & Polat, S. (2011). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *5th International Computer & Instructional Technologies Symposium* (22-24 September 2011). Fırat University, Elazığ-Turkey.

Konuk Er, R., Alakoç Pirpir, D., Girgin Büyükbayraktar, Ç., Yıldız Çiçekler, C.
DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2

Terzi, A.R. & Tezci, E. (2007). Necatibey eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 52, 593-614.

Yaşar-Ekici, F. (2014). Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (35), 658-665.

Yayın Geliş Tarihi: 08.11.2018
Yayına Kabul Tarihi: 20.11.2018
Online Yayın Tarihi: 26.06.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.480582>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 375-395
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

SİYAH PELERİNLİ KIZ'DAN KARA PEÇELİ CADİ'YA: FEMİNİST MASAL İNCELEMESİ¹

Melike KAYGAN*

Öz

Sosyolog Pınar Selek çocukluk yıllarında dinleyici olarak dâhil olduğu masal dünyasında daha sonra kız kardeşine masal anlatarak masal söyleyicisi olarak devam etmiş ve feminist masal örnekleri olan Su Damlası, Yeşil Kız ve Siyah Pelerinli Kız adlı masal kitaplarıyla edebiyat dünyasına masal yazarı olarak giriş yapmıştır. Makalede incelenen Siyah Pelerinli Kız, küçük yaşta bir kızın ataerkil bir toplumda kendine yer edinerek yaşayabilmesi için kendisine dayatılan rollere başkaldırmasının konu edildiği bir masal olmanın da ötesinde, cinsiyet rollerini topyekûn eleştiren, bekâr anne olan bir kadının toplum tarafından yalnızlaştırılmasıyla başlayıp toplum dışına itilmesini ve bu sürecin sessiz tanıklarını -bir arada yaşamanın eril kodlarına da dikkat çekerek- eleştiren bir masaldır.

Siyah Pelerinli Kız aynı zamanda para karşılığı zorla evlendirme de para karşılığı çocuk yaşta zorla evlendirilmeye de, 'çocuk gelin' meselesine de "çocuktan gelin olmaz" diyerek göz kırpan, "ya perisin ya cadı" ikiliğine sıkıştırılmaya çalışılan kadınlara ikilikleri yıkmamanın mümkünlüğü üzerine ipuçları veren bir masal olarak açıkça yeni feminist masal örneklerindedir. Masalda Siyah Pelerinli Kız'ın Kara Peçeli Cadı'ya dönüşümü ve Yosun adlı masal kahramanın Yosun Peri'ye yolculuğu ekseninde aslında iki farklı hikâyeye sahip olan kadının ortak başkaldırılarına da tanıklık ediyoruz. Erkek egemen sistemi, eril ideolojiyi, toplumsal normları eleştirmenin yanı sıra 'feminist kız kardeşlik' ilkesi de masalda kendine böylece yer buluyor.

Anahtar Kelimeler: Pınar Selek, Masal, Feminist Eleştiri, Peçe/Pelerin.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kaygan, M. (2019). Siyah Pelerinli Kız'dan Kara Peçeli Cadı'ya: Feminist Masal İncelemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 375-395.

¹ Bu makale yazarın "Masalın yeni dili: Pınar Selek'in seçilmiş üç masalı" başlıklı yüksek lisans tezinden (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016) türetilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-4352-5731, gecgelmelike@gmail.com

**FROM THE BLACK CLOAKED GIRL TO THE BLACK VEILED WITCH:
AN ANALYSIS OF A FEMINIST TALE²**

Abstract

Sociologist Pınar Selek, had found herself in the world of tales as a listener, at first. Then, she had told these tales to her sister. She started her career as a tale writer with the tales; Su Damlası, Yeşil Kız ve Siyah Pelerinli Kız (A Drop of Water, Green Girl, and The Girl with the Black Cloak) which are examples of feminist tale. The subject of this paper, The Girl with the Black Cloak is about a young girl who defies the gender roles imposed upon her in order to survive in a patriarchal society. But beyond this, the tale severely criticises gender roles; isolation and outcasting of a single mother by society and masculinised life with the silent witnesses of this outcast.

The Girl with the Black Cloak is one of the examples of new feminist tale, for certain as it gives clues about how to demolish enforced binaries such as "a woman is either a fairy or a witch" in a society in which people keep their silence and ignore child brides who are forced into marriages for consideration money. In the tale, the reader witnesses the mutual rebellion of two characters with different stories; the transformation of the girl with the black cloak into the witch with the black veil and the journey of a character named Yosun to Yosun Fairy. "Feminist sisterhood doctrine" also takes place in the tale in addition to the criticism of male dominated society, masculinised ideology and social norms.

Keywords: Pınar Selek, Tale, Feminist Criticism, Veil/Cloak.

GİRİŞ

Masallar olağanüstü kişilerin olağanüstü ve gerçekdışı hikâyelerini konu alan anlatılar olarak genellikle gerçeklerden soyutlanmış halde sunulmaktadır, fakat biliyoruz ki masallar gerçeklerden tamamen bağımsız değildir, zira masallar en basit haliyle bile egemen ideolojinin kültürel kodlarının taşıyıcılığını yapmaktadırlar. Masallar içinde doğdukları toplumların ananelerinin ve devlet ideolojilerinin taşıyıcılığını yüklenmiş anlatılardır. Kitabına "*Masal bir hayal disiplindir*" (Sezer, 2014:11) diyerek başlayan Melek Özlem Sezer, şöyle devam etmiştir: "*klasik masal, bilinçaltı simgelerini ve genetik hafızayı kullanarak, görünür hikâyenin altına bambaşka bir hikâye, iktidara hizmet eden ideolojik bir ileti düzeni kurar*" (Sezer, 2014:12). İşte masallar yüzyıllardır olağanüstülük içeren konuların, periler ülkesinin yarattığı hülyaların, sonunda kurtuluşa ve zafere erişen kahramanların yarattığı hayal ülkesi sebebiyle ideolojik altyapı çözümlemesine uğramamış, bu türden araştırmalar açısından fakir kalmıştır. Çünkü Tolkien'in de dediği gibi: "*Periler Diyarı tehlikeli bir ülkedir ve bu diyarda ihtiyatsızlar için tuzaklar, fazla cesur olanlar için de zindanlar vardır*" (Tolkien, 1999: 11).

² This article is derived from author's master thesis titled "A new language in fairy tale: Three selected fairy tales of Pınar Selek" (Ege University, Graduate School of Social Sciences, 2016).

Masallar, toplumun bilinçdışı ürünleri olarak kolektif birer üretilerdir ve bu anlatılar, Platon'a göre 'çirkin uydurmalar'dan başka bir şey değildir, bunların anlatılması, aktarılması da kesinlikle kötülük getirir. Bu düşünceden hareketle 'masalcıların kollanması' ve yurttaşların 'ileride edinmelerini istediği düşüncelerle' biçimlendirilmesini öne sürmüştür: “Masalları güzelse, bırakacağız söylensinler. Kötüye yasak edeceğiz”(Eflatun, 1971: 68-69). Platon'un 'kötü masal' ifadesiyle, bireylerin toplumsal yapıya karşı çıkacak ve egemen ideolojiyi-ki egemen ideoloji ataerkil ideolojidir- sorgulamasına sebep olacak düşünceler edinebileceği anlatıları kastettiğini düşünebiliriz.

Masalları, toplumun bilinçdışı kolektif ürünleri olarak tanımladık. Peki, bu bilinçdışı ve kolektif bilinçdışı kısaca nedir? Bilinçdışı, kişinin toplumsal yaşamda var olabilmesinin önkoşullarından biri olan toplumsal normlara uyum sağlamak zorunluluğu olduğu için, içinde taşıdığı ama bastırmak zorunda olduğu dürtülerini hapsediği alandır. Yalnız bu kapatma bilincin kontrolünde olmayan arzu ve fantezilerle insan davranışını dolaylı da olsa yönlendirmeye başlar. Freud'a göre bilinçdışına ulaşmanın en güzel yolu rüyalardır. Ona göre ortaya çıkmasını istemediğimiz arzularımız rüyalarımızda görünür olmakta ve arzularımız hayali olarak tatmin edilmektedir(Fromm, 1990: 77). Freud'a göre “sadece rüyalar ve nevroitik semptomlar değil, mitler, hikâyeler, peri masalları, fıkralar ve günlük davranışlarımızın çoğu bilinçdışı olarak arzu ettiklerimizin simgesel karşılığıdır”(Bock, 2001: 63). Freud'un 'bilinçdışı' kavramı Jung'un 'kolektif bilinçdışı' tanımıyla daha ileri bir noktaya taşınmıştır. Jung'un kolektif bilinçdışı, kalıtsal özellik göstererek nesilden nesle aktarılır. Bu noktada “arketip” olarak adlandırdığı, insanlığın başlangıcından günümüze dek evrilerek ulaşmış olan motiflerdir. Arketip “en eski ve en evrensel düşünce biçimleri” (Jung, 1997: 145) ve “aynı tip sayısız yaşantının psişik kalıntılarıdır” (Jung, 1997:323). Jung'un arketip kavramını oluştururken hareket noktalarından birini “bütün toplulukların mitoloji ve folklorunda bazı motiflerin hemen hemen aynı biçimde tekrarlanması” (Jung, 1997: 276) olgusu oluşturmuştur.

Eril İdeolojinin Başat Aygıtı Olarak Dil ve Masalların Cinsiyetçi Dili

İnsanlar yaşamı dil aracılığıyla anlamlandırır, yalnız, yaşamlarımızı anlamlandırma aracımız olan dil, kişide doğuştan var değildir. Dili, içine doğduğumuz aileden başlayarak içine doğduğumuz dil kodlarıyla alımlarız. Weedon bu konuda şöyle demektedir:

“Aslında kişi bir seçimi olduğunun farkında değildir. Dilin içine girmek çok erken yaşlarda gerçekleşir ve genellikle hüküm süren aile yaşamının belirli söylemleri etrafında meydana gelir. Ayrıca birçok söylem biçiminin tutarlı bir özelliği kendi taraflılığını inkâr etmesidir. Kişi kendi 'doğru'ları dışında olası farklı anlamların varlığını kabul etmeyi başaramaz”(Weedon, 1992: 98).

İnsanı söz edilen kabulden uzak tutan şey ise dili sorgulamasına gerek olmadığına dair ön kabulüdür. Bu nedenle sorgulamaksızın kabul edip kullandığı dil ile egemen ideolojinin çıkarlarını korumaya da hizmet eder. Çünkü:

"...dil kuşkusuz en önemli baskı araçlarından birisidir. Dil ideolojik olarak konuşulduğu yere göre tanımlamalar yaparak hizmet ettiği ideolojinin iktidarını değişmez kılmaya çalışır. Bu hegemonyayı kurabilmek için dil, tanımlamalar, metaforlar aracılığıyla normal/anormal, doğru/yanlış ve güzel/çirkin ayrımları yaparak bu değerlendirmeleri tartışılmaz gerçekler gibi sunmak durumundadır"(Çetinkaya'dan akt.Yağcıoğlu, 1994: 88).

Doğumlarından itibaren toplumsallaşma sürecine giren bireyler toplumsal normları da bu şekilde öğrenmektedirler. Bu noktadan hareketle toplumsal bütünlüğü meydana getiren bütün pratikler dil içinde var olduğu için, dili '*toplumsal birey*'in inşa edildiği yer olarak görmek mümkündür (Sancar, 2014: 87), diyebiliriz. Lacan'a göre bireyin pre-ödüpal aşamadan ödüpal aşamaya geçişi aynı zamanda dile hapsoluşudur; çocuk pre-ödüpal aşamanın kusursuz varoluş bütünlüğünü, bu bütünlük içinde anneye bütünleşmiş oluşunu yitirir; 'ben'ini dış dünyadan ayırır, öznelliğe mahkûm olur; bu kopuş kaçınılmaz olduğu kadar acıdır da, çünkü her bireyin içinde yitirilmiş bütünlüğe bir özlem bırakır; bireyin yaşamı artık hep bir telafi yaşamı olacaktır, hep pre-ödüpal aşamaya dönüp o noksansızlığı bir daha yakalamak isteyecektir. Ama bu uğurda kullanabileceği tek araç dildir, bu arzuyu bile dile ifade etmekten başka çaresi yoktur; işte bu yüzden dil de onun yaşamındaki bu müthiş boşluğu ve arzuyu yansıtır; dilin taşıdığı anlam yalnızca bu çabaya yönelik bir telafi girişimidir ve sonuçsuz kalmaya mahkûm bir girişimdir. Bu dil, aynı zamanda babanın dilidir. Çocuk, bu dile ve bilince mahkûm olmakla eşzamanlı bir biçimde cinsiyet ayrımının ve bu ayrımın belirlediği farklı yaşamların da farkına varır. Erkekler bu mahkûmiyeti egemenlik kurarak telafi etmeye çalışırlar; babanın dilini benimseyerek erkek egemen söylemi kurarlar, kadınlar ise sürekli erkek egemen söyleme ulaşmaya, bir bütünlüğü barındırdığını sandıkları bu söylemin olmayan anlam olanaklarının gizini çözmeye çalışırlar. Böylece güç, söylemin sahibinde, yani erkekte kalır; dili belirleyen erkek, toplum yaşamının diğer bütün kurallarını da belirler; 'Baba Kanunu'nun (yani dilin) egemen olduğu bir dünyada kadının kültürel cinsiyeti bu söylemin keyfiliği içinde üretilir durur (Akt. Parla,2009: 31).

Post-yapısalcılık ve Postmodernizm başlıklı çalışmasında Sarup'un ifade ettiği gibi, "*Dünyanın, başkalarının ve benliğin bilgisi dil tarafından belirlenir. Dil, herhangi bir kimsenin ayrı bir varlık olarak kendinin ayırtına varmasının bir önkoşuludur*"(Sarup, 1997: 23). Birey öznelliğini dil aracılığıyla kurar, ama birey öznelliğini kurarken ne kadar özgürdür ya da bireylerin özgürlüklerinden söz etmek mümkün müdür ya da cinsiyetler arasında öznellik inşasında bir ayrımdan söz etmek mümkün müdür? Lacan'ın da dediği gibi kadının özgür öznelliğinden söz etmek olanaksızdır, çünkü kadın öznelliği de ataerkil dil ile belirlenmiştir. Bireyin kurduğu öznellik dilin sınırları kadardır. Bireyin özgürlüğü dilin sınırlarının izin verdiği

kadardır, bu nedenle özgür bir öznellikten söz etmek imkânsızdır. Kadınlar, erkek dilinde var olmaktadır, erkek dili kadınları sadece nesne konumuna indirgemekle kalmaz, onları bu dilin parçası haline de getirir. Bu durum kadınların nesne konumuna itilmesinin getirdiği sorunların da ötesinde daha derinlikli sorunlara yol açmaktadır. Sibel Irzık ve Jale Parla *Kadınlar Dile Düşünce* adlı kitaba yazdıkları önsözde bu konuda şöyle bir açıklama yapmaktadırlar:

"Dilin sunduğu 'özneleşme' imkânları, insanın kendini bir yandan dilin nesnelereinden, bir yandan da dilin araçlarından ayırt etmesini, her ikisi üzerinde de belli bir egemenlik kurmasını, nesnelere hakkında işaretler yoluyla konuşma becerisi kazanmasını gerektirir. Ama ataerki toplumdaki dilli, kadınları çeşitli biçimlerde nesneleştirerek ve işaretleştirerek erkek öznenin kuruluşunun araçları yapmış, dilin öznesi olma sürecini kadınlar için özellikle sorunlu kılmıştır"(Der. Irzık, S. ve Parla, J., 2009: 8).

"Egemen ideolojinin sunuculuğunu yapan dil ve o dilin cinsiyetli öznellikler kurması feminist söylem tarafından sorgulanmıştır. Çünkü feminizm eril otoriteyi ve iktidarın üstünlüğünü sağlayan ve kemikleştiren ideolojilere karşı durur" (Morris, 2000: 5) diyen Morris, dilin cinsiyetli öznelliğinden kurtuluşunu feminist söylemde aramızın haklılığına işaret etmektedir. *"Feminizmin en temel saptamalarından biri, kadınların erkekler tarafından yapılmış bir dil içinde yaşamak zorunda olduklarıydı. Bunun en azından bir anlamı, kadınların sessizliğinin, sürekli olarak onlar hakkında ve onlar üzerinden, onların dolayısıyla konuşan bir dil tarafından tanımlanması ve güvence altına alınmasıdır"* (Irzık ve Parla, 2009: 8) diyen Irzık ve Parla, feministlerin ataerki ideolojiye karşı sürdürdükleri savaşın en etkili aracının neden dil olduğu konusunda açıkça şöyle demişlerdir; çünkü kadınlar hep erkeklerin dilindedir. Ataerki toplumdaki dili, Irzık ve Parla'nın da ifade ettiği gibi kadınları nesneleştirerek erkek öznenin kurulmasında bir araç konumuna getirmektedir. Buradan hareketle kadınlar dilin öznesi olma sürecinde de kendilerini ataerkinin dili ile mücadele içinde bulurlar. Virginia Woolf'un deyişiyle bir kadının 'ben' demesi ile bir erkeğin 'ben' demesi birbirinden tamamen farklıdır, çünkü erkek 'özne' olarak ben derken, kadın erkek diliyle kurulmuş yani erkeğin karşısında konumlandırılmış ben olarak konuşmaktadır; bu ikili ilişki, iktidar sahibi olmak ve olmamak arasındaki bağın güçlü bir göstergesidir.

Masalların dili

Yüzyıllardır varlığını sürdüren bir tür olarak masallar, farklı kültürlerle ait sözlü gelenekleri aktararak toplumun iç yüzünü ortaya koymaktadır. *"August Nitschke'nin açıkladığı üzere, masallar tarihsel bir çağ içinde toplumsal düzenin yansımalarıdır ve kabile, cemaat ya da toplumda birlikte yaşayan insanların istek, ihtiyaç, hayal ve dileklerini sembolize ederler"* (Akt. Zipes, 2002: 7). Bu açıklamadan hareketle, masalların dilinin içinde üretildikleri toplumun kültür sembollerinden, toplumsal normlarından beslendiğini söyleyebiliriz. Sözlü kültürde

gelişen masallar, aristokratların eril tahakkümünün devamlılığında olduğu kadar ve 'ataerkil uygarlaşma' yolunda eğitim aracı görevi de üstlenmiştir.

“'Evrensel' ve 'sınıfsız' masallar; farklı çağ, kültür ve coğrafyalardaki insanlığa dair evrensel ikilemlerin iç yüzlerini göz önüne sererler ve aristokratların salonundaki küçük hanımefendiler; çocuk eğitimindeki dadılar ve şömine etrafında köylü çiftçiler tarafından dile getirilirler. Çeşitli ulusal kaynaklara ve yazım ile basım farklılıklarına rağmen, millet ve sınıfı aşan insanoğlunun ortak deneyimlerinin, ümitlerinin ve korkularının kanutları olarak görülürler”(Harries, 2001: 3).

Yüzyıllardır masal anlatıcıları tarafından anlatılarak sözlü kültür ürünü olarak yaşatılan masallar, kuşkusuz birçok değişime uğramıştır. Avrupa'da on yedinci yüzyılda ilk kez yazıya aktarılarak yazılı kültür ürünü olan masallar, artık edebiyatın sınırlarında değerlendirilmektedir. *“Anlatıcıdan dinleyiciye, yazardan okura, okurdan tekrar dinleyiciye ulaşma başarısı göstermişler. Anlatıcısını kaybetmiş ve yazıcısını bulamayan sayısız masal ise unutulup gitmiştir”*(Şirin, 2007: 23).

Masalların yarattığı bu sonsuza dek mutlu yaşamının mümkün olduğu dünya, aslında hiç de herkesin mutlu olduğu bir dünya değildir. Çünkü sonsuza dek mutlu yaşamak sadece hâkim söylemin dikte ettiği şekilde davranmak ve yaşamakla mümkündür. Bu noktadan hareketle masalların hâkim söyleminin kadınların aleyhinde olduğunu söyleyebiliriz. Masallar eril söylemin kurduğu dişilik imgesini devam ettiren ataerkil kültür ürünleri olarak ele alınmalıdır. *“Klasik masal hepimizi ortak değerler ve normlara sahip evrensel bir topluluğun parçaları gibi gösterir. Hepimizin aynı mutluluk için uğraşıyor olduğunu, aksi iddia edilemez kesin hayal ve dileklerin olduğunu ve belirli çeşit davranışların garanti sonuçlar doğuracağını öngörür”*(Zipes, 1994: 5). Bacchilega'nın belirttiği gibi masallar ideolojik yollarla birçok toplumsal fonksiyonları yerine getirirler. Bu fonksiyonlardan biri de ataerkil ideolojinin egemenliğini sürdürecektir masal söylemlerinin belirli tipte kadın prototipi yaratmasıdır (Bacchilega, 1997: 8).

Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Temsili Açısından Masallar

“Edebi metinler doğrudan politiktir; 'kadını inşa etme' işinde görev alırlar” (Rooney,2006: 89).

Masallar yaratıldıkları toplumun kültürel normlarını içinde barındıran, eril dilin kodlarıyla aktarılan/yazılan ürünler olarak karşımızda durmaktadır. Kadının toplumun ötekisi olarak konumlanmasına sebep olan cinsellik, annelik, sadık eş olma, pasiflik, güzel ve alımlı olma gibi kavramlar, kadın olmaya dair düşünceler, hâkim ataerkil sistemin devamlılığını sağlayan kadınlık ve erkeklik kodları masallarda sık sık karşımıza çıkmaktadır. Zipes'in vurguladığı şekilde, *“Tarihsel olarak büyük çoğunlukla 19. yüzyıl sonunda kadın haklarını savunma hareketlerinin yükselmesi ile kadın yazarların masallardaki ataerkil imaların ve karakterlerdeki önyargıların daha çok farkına vardılar ve böylece özellikle Birleşik Krallıkta klasik*

masalların daha bilinçli şekilde gözden geçirip düzeltilmelerini yapmaya başladılar” (Zipes, 2009: 126).

Yukarıdaki alıntının gösterdiği gibi masallardaki toplumsal cinsiyet rollerinin sorgulanması on dokuzuncu yüzyılda başlamıştır. Toplumsal cinsiyet konusu irdelenmeye başlandıkça masalların ataerkil sistemin kodlarıyla örülü metinler oldukları ortaya çıkmıştır. Masallar erkek egemen toplumun devamlılığını saplayacak şekilde kadının erkeğe göre konumlanmasını pekiştirecek söyleme sahiptir. *“Anneye bağımlılık, çalışkanlık, hamaratlık, erkek egemenliğine itaat, ilahi güçler tarafından ödüllendirilmek- bunlar bir masalda çocuğun kendi özerkliğine saygı göstermeyen ya da çocuğun kendi yaratıcı güçlerini geliştirmesini desteklemeyen baskın motifleridir”*(Zipes, 2002: 146). İşte masalarda kadını erkek karşısında pasif olarak sunan motifler, kadının kahraman erkek tarafından kurtarılmayı beklemesi konusunda bile algı oyunu yaparak durumu romantik olarak vermektedir. *“Kadın için kurtuluş ya da sığınma talebi masalın işlediği hayaller üzerinden ilerler. Sanki o kurtarıcı erkekler doğal hakmış da, kadın başka türlü bir yaşamın beceriksizliğinde haddi olmayarak boş yere dolanmış gibi”*(Sezer, 2014: 13).

Kadın kahraman beyaz atlı prens tarafından kurtarılır ve 'mutlu son'a evlenerek ulaşır. Masallar kadını ataerkil toplumun beklentisine uygun halde tutacak pasif konumunu bu şekilde tekrar tekrar üreterek, bu sorunlu durumu 'normal'leştirmektedir.

SİYAH PELERİNLİ KIZ'DAN KARA PEÇELİ CADİ'YA: FEMİNİST MASAL İNCELEMESİ

Masalların eril ideolojiye nasıl ve neden hizmet ettiğini, masalların içinden doğduğu toplumsal yapı gereği cinsiyetçi dili, kadının ve cinsiyet rollerinin kadın açısından değerlendirmesine ilişkin yukarıda yazılan her cümle, feminizmin her alanda ve konuda nasıl mücadele ettiğinin bir örneğidir. Eril ve cinsiyetçi dili ve kadını ikincil konumlayan hatta sesi ve çoğu zaman ismi bile yer almayacak şekilde temsil ederek egemen ideolojinin yerini sağlama alan masal gibi kökleri çok eskilere dayanan edebi türleri yerinden etmeye çalışmak çok başlı ve kendini yenileyebilme özelliği olan bir yaratıkla mücadele etmeye benzer.

Masal Karakterleri Açısından Siyah Pelerinli Kız

Yosun

Masalın esas kahramanı aynı zamanda masalın anlatıcısı da olan Yosun, Midye Adası'nın henüz on iki yaşında olan sakinlerinden. Selek bu masalın anlatıcısını diğer iki masalında da olduğu gibi küçük bir kız çocuğu olarak kurgulamıştır, belki de masallarının esas kişilerinin kız çocukları olması Selek'in masal anlatıcılığına çocukluk yıllarında başlamasının ve masallarının dinleyicisinin de küçük kız kardeşi olmasının sonucudur. Seçimi bilinçli ya da tesadüf nasıl

gerçekleşmiş olursa olsun, söylenebilecek en kesin şey şudur: Selek'in masallarının kızları kendi seslerinin sahibidir.

Yosun'un yolculuğu başlamadan önce erkek egemen söylemin dayattığı rolleri benimsemiş bir kız olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunu kendi sesinden de duyuyoruz: “*Ben nasıl bulacaktım? Üstelik erkek değildim*”. Yosun erkek olmadığı için bu yolculukta başarısız olacağını düşünse de maceraya atılmaktan geri durmaz ve macerası başladığında henüz dokuz yaşındadır. Onu maceraya iten abisinin Kara Peçeli Cadı tarafından kendi düğün gecesinde dayak yemesi gibi aktarılmış olsa da aslında Yosun, bu yolculuğa Kara Peçeli Cadı'nın varlığını ispatlayarak, ondan abisinin ve adasının öcünü alıp, yıllardır köyünün erkeklerinin yapamadığını yapmak ve böylece kendi rüştünü bir 'kız' olarak kanıtlamaktır. Erkeklerle göre konumlandırılmayı yüksek sesle olmasa da kararlılık ve inatçılığı ile içten içe sorgulamaktadır.

Siyah pelerinli kız

Dokuz kardeşin en büyüğü, simsiyah, upuzun saçları olan, neşeli, hayat dolu bir kız Siyah Pelerinli Kız. Annesini küçük yaşta kaybettiği için kardeşlerine annelik yapan bu kız, fakir bir balıkçıya âşık olur. Ama babası balıkçıyla evlenmesine izin vermez, çünkü kızın kendi hayatıyla ilgili karar vermesi mümkün değildir, erkek egemen sistem, kadınlar adına karar verme yetkisini aile reisi olarak tanımlanan babaya vermiştir, baba da sahip olduğu bu iktidarla kızını para karşılığında zengin bir adama satar.

Yaşadığımız toplumda hiç de yabancı olmadığı başlık parası, zorla ve küçük yaşta evlendirilme konuları masalda sorun olarak yerini alıyor ve masal boyunca karakterlerin yolculuğunda onlar tarafından eleştiriliyor. Siyah Pelerinli Kız da para karşılığı zorla evlendirilen kızlardan biri olarak yer alıyor masalda. Siyah Pelerinli Kız evlendirildikten sonra yemeden içmeden kesiliyor, dünyaya küsüyor, konuşmuyor ve âşık olduğu balıkçıyı unutamıyor. Bir gün limana gidip uzaklaşan gemilerin ardından sevgilisinin adını haykırıyor ve olaya tanıklık eden eşi tarafından bıçaklanıyor. Ve Siyah Pelerinli Kız'ın Kara Peçeli Cadı'ya dönüşeceği yolculuk da bu bıçaklanma hadisesinden hemen sonra başlıyor.

Midye Adası sakinlerinin ne zorla evlendirilme sırasında ne de eşi tarafından bıçaklanma sırasında kendisine yardım etmeyip büyük bir sessizlik içinde kalması, Siyah Pelerinli Kız'ın Kara Peçeli Cadı'ya dönüşmesinin temel sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkıyor. O, artık yaşadığı toplum için hiç var olmamış gibidir, sanki hiç tanışılmamış, hiçbir varlık göstermemiş isimsiz kadınlardan biridir. Siyah Pelerinli Kız bıçaklandıktan sonra ormana, doğaya sığınır. Orman iyeci cadı tarafından yapılan büyü onun yaşamasını sağlayacaktır ama onu iyileştirmeyecektir. Çünkü Siyah Pelerinli Kız'ın sırtındaki bıçaklar, yaşanan her olay karşısında sessizliğini koruyan tüm Midye Adası sakinlerinin el izini de taşımaktadır ve gerçek iyileşme de ancak onların çılgınlıkları eşliğinde olabilir.

Siyah Pelerinli Kız, eril toplumsal normları yok sayarak sevdiği balıkçı ile özgür cinsellik deneyimi yaşar ve hamile kalır. Evlilik dışı ilişki yaşamış, bekâr bir anne adayısı olan kız, eril sisteme aykırı davranarak çoktan toplum dışına itilmiş, yok sayılmış, görünmez olmuştur, Kara Peçeli Cadı isimlendirmesi sonradan gelse de o zaten yaşadığı toplumun ötekisidir. Orman ise dışlanmış, ötekileştirilmiş, yalnızlaştırılmış, eril şiddet mağduru olan bu kızı korur, yaralarını sarar ve iyileşmesine yardımcı olur. Anne olma sürecinde ağaçlar ve hayvanlar onun destekçileri olsa da tamamen iyileşebilmesi, bıçak yaralarının kapabilmesi ve emzirebilmesi için insana ihtiyaç duymaktadır; bu durumu yarayı açanların yarayı kapatabilecek gücü elinde taşıması olarak da düşünebiliriz.

Kara Peçeli Cadı'ya Yosun'un yardım edecek olması bilinçli bir tercihtir, toplumun ötekisi Kara Peçeli Cadı, ataerkil sistemin kodlarıyla büyüyen Yosun ile iyileşirken; Yosun da eril kodlarından sıyrılıp kendi kişisel yolculuğuna çıkacaktır. Kadın dayanışmasına diğer iki masalında da yer veren Selek, bu masalda da kadın dayanışmasının, kız kardeşliğin feminist mücadelesi için ne kadar önemli olduğuna Cadı ve Peri birlikteliğinde, masalları tersine işleterek yer vermiş, masallardaki cadı-peri ikili karşıtlığına sıkıştırılan kadın temsillerini yerinden etmeye çalışmış ve başarılı da olmuştur.

Orman karakterleri

Türkler, ormanları iyi ruhların bulunduğu aydınlık-ışıklı ormanlar ve kötü ruhların yaşadığı karanlık ormanlar olmak üzere ikiye ayırırlar. Aydınlık- ışıklı ormanlarda ataların ruhu dolaşır. Bu ruhları kızdırmamak esas olup çeşitli kurbanlar sunulur. Masallarda orman karmaşık dünyayı temsil etmektedir. Yeraltı dünyası ile yaşadığımız dünya arasında bir sınır gibidir. Tılsımlı objeleri ve olağanüstü yaratıkları (cinler, periler, devler) ile korkunç ormanlar, yeraltı dünyasının girişini sembolize etmektedir. Bu sihirli varlıklar aslında Tanrı kutu taşıyan varlığı saklamaya çalışmaktadırlar. Ancak Tanrı kutu taşıyan, kutsal sırları bilen insanlar, bu zor şifreleri çözerek oradaki hedeflerine ulaşabilirler. Anadolu'dan derlenen masallarda orman, ya cinlerin ve devlerin mekânıdır ya da yakacak odun toplamaya gidilen sıradan bir mekândır (Ergun, 2010:115).

Anadolu masallarında orman çoğunlukla koruyucu olarak karşımıza çıkar. Kahraman ormana bırakıldığında/terk edildiğinde ya da sığındığında ormanın iyi ruhları tarafından muhafaza edilir. Bu durumun ormanın kutsal bir mekân olarak düşünülmesinin sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Bayat, bu duruma Kazan Tatarlarının orman iyisini örnek göstermiştir. Karaurman Babay olarak adlandırılan orman iyisi, ağaçların, kuşların, hayvanların sahibidir ve bir de kızı vardır, kızı Orman İyase olarak adlandırılır. Orman İyase, ormanda zor durumda olan kişilere yardım eder, ormanı tehlikelerden korur, ormana kötülük edenleri ise cezalandırır (Bayat, 2015:176).

Orman iyeleri, kutsal ormana bırakılmış ya da kutsal ormana sığınmış masal kahramanlarına yardım eder. Kutsal mekân olarak orman, içindeki bazı ağaçlara da

kutsiyet vermiştir. Kavak, kayın, meşe, çam, söğüt gibi ağaçlarda kutsal görülür. Meşe, masalarda kahramanlara hayat verme özelliğine sahip olmakla birlikte Tanrı'nın kutlu sembolü olan guguk kuşu da meşe dalına konar. Çuvaş masalarında kahramanlar yeraltı dünyasına meşe ağacıyla inerler. Bu ağaca dileklerin gerçekleşmesi için kumaş bezlerin bağlanması meşe ağacına atfedilen kutsallıkla ilgilidir (Ergun, 2004:237). Masalarda ağaçlarla ilgili şu özellikleri gözlemleyebiliriz: Masal kahramanlarını koruma, yiyecek sağlama, buldukları zor durumdan kurtulmaları için yol gösterme, huzur ve güç vermek. Genel olarak güçsüz ve çaresiz şekilde ormana sığınan ya da bırakılan masal kişisi, ormanın kutsiyeti sayesinde gittikçe güçlenir ve masalın ana kahramanı yerine gelir.

Masalda da orman işte tüm bu özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Siyah Pelerinli Kız bıçaklanıp ormana bırakıldıktan sonra, hayvanlar, Meşe ağacı ve Orman Cadısı ona yardım etmiş, koruyup saklamıştır. Bebeğinin doğmasına ve bakılmasına da yardım etmişlerdir. Meşe ağacı Yosun'un Kara Peçeli Cadı'ya yardım etmesi için ona yol gösteren, akıl veren bilge ağaç konumundadır. Yosun, Siyah Pelerinli Kız'ın gerçek hikâyesini de ondan öğrenmektedir. Ormanda yaşayan yırtıcı hayvanlar bile Siyah Pelerinli Kız'a ve bebeğine yardım etmektedir. Kara Peçeli Cadı'yı yıllardır arayan köyün erkeklerinin onu bulamamasının sebebi 'Orman'ın kendisini saklamasıdır, orman iyilere yardım eder, kötülerini ise cezalandırır.

Masalda 'Orman Cadısı' da yer almaktadır. Hatta onun ortaya çıkışı orman sakinleri tarafından şaşkınlıkla karşılanır: *“Derken bir mucize olmuş! Bizim adanın yaşadığı en büyük mucize. Orman cadılarından birinin yolu bu adaya, bizim ormana düşmüş.”*

Ağaç baba

Ağaç Baba, masalımızın anlatıcısı Yosun tarafından masalın esas kahramanı addediliyor. Eskiden balıkçılık yapan, uzun bir süre Midye Adası'ndan dışarıda yaşamış ve daha sonra memleketine dönmüş ama artık marangozluk yapan Ağaç Baba, aslında Siyah Pelerinli Kız'ın sevdiği balıkçıdır. Masalın sonunda zaten Yosun da bu durumun doğruluğuna ilişkin ipucunu veriyor: *“Demek eskiden balıkçıymış... Demek eskiden balıkçıymış... Demek eskiden balıkçıymış... Hem de uzun zaman dışarıda yaşamış... Olabilir miydi? Bizim Ağaç Baba, Siyah Pelerinli Kız'ın sevdiği balıkçı olabilir miydi?”* Midye Adası sakinleri tarafından özellikle de çocuklar tarafından çok sevilen, yalnız yaşayan ve yaşlı bir adam olan Ağaç Baba, masalarda karşımıza 'Bilge Dede' olarak çıkmaktadır. Masal kahramanlarına akıl vererek içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulmaları için yol gösteren masal bilgilerinden biridir Ağaç Baba.

Masalda geçen diğer kişiler

Ağabeyi Yosun'un maceraya atılmasını sağlayan, düğün gecesi Kara Peçeli Cadı'dan dayak yiyen kişi olarak karşımıza çıkmakta ve masalda bu olay dışında varlık göstermemektedir. Yosun'un annesi ve babası erkek egemen söylemin

dayattığı toplumsal cinsiyet rollerini olduğu gibi benimsemiş ebeveynler olarak yer alıyor masalda. Annesi ve babası Yosun'un atılmak istediği maceradan uzak durması konusunda yasaklamalar getirmektedir, Yosun her ne kadar bir süre bu yasaklamalara boyun eğmiş olsa da sonunda kendi kararlarını uygulamayı seçerek artık anne ve babasının kendisinden beklediği 'uslu kız' değildir.

Masalda Siyah Pelerinli Kız'ın ebeveynlerinden sadece babası hayattadır. Babası kendisini zorla evlendiren kişi olarak Siyah Pelerinli Kız'ın Kara Peçeli Cadı'ya dönüşümünden yani toplumun cadısı, ötekisi kadın olarak ormanda yaşamaya çalışmasına ve toplumdaki izole, yalnız bir hayat sürmesine bir anlamda kendi hayatıyla ilgili aldığı kararlar sebebiyle sürgün edilmesine neden olan kişilerin başında gelir. Babasıyla birlikte ataerkil ideolojinin erkeğin kadına hükmetmesini olanaklı kılan söylemlerinden aldığı güç ile zorla evlendirildiği kocası da Siyah Pelerinli Kız'ın yaşadıklarının bir diğer sorumlusudur.

Masalda Yosun'un Kara Peçeli Cadı'yı arama ve bulma yolculuğunda ona eşlik eden arkadaşları da vardır. Onların masaldaki görevleri kahramanın yolculuğa cesaret etmesini sağlamak, ona bir başlangıç sunmaktır. Bir çocuk oyunu olarak başlayan macera Yosun'un kendini bulma yolculuğuna dönüştüğünde arkadaşları ortadan kaybolur.

Toplumun Ötekisi: Siyah Pelerinli Kız'dan Kara Peçeli Cadı'ya

Siyah Pelerinli Kız annesini kaybedince kardeşlerine annelik yaparak bir anlamda kayıp annenin yerini almıştır. Masalarda eşini kaybeden erkek hemen evlenmektedir ve çocuklar üvey anne ile tanışmaktadır. Üvey anne masalarda cadıyla aynı konumda yer alır ve masal kahramanını olan 'iyi kız' karşısına 'kötü kadın' olarak çıkar, masalın sonunda da mutlaka cezalandırılır. Feminist masal örneği olarak incelediğimiz bu masalda Siyah Pelerinli Kız annesini kaybetmektedir, yalnız masalarda annenin yokluğunda hemen beliren üvey anneyi burada göremeyiz, onun yerine en büyük kız olan Siyah Pelerinli Kız, kardeşleriyle ilgilenerek ev-içi ücretsiz emekçisi anne rolünü üstlenmek zorunda kalır. Erkek egemen sistemin kurduğu ve devamlılığını sağladığı aile kurumunda ev-içi 'kadın'a ait görülmekte ve kadın o evin içine sıkıştırılmaktadır. Kadın 'anne'lik üzerinden yüceltilerek 'kutsanmış' aile içine hapsedildiğinin farkına varmadan kamusal alanın dışında tutulmaktadır (Kaygan: 2016: 100).

Pınar Selek iyi kadın / kötü kadın ikiliğine sıkıştırılmış kadın temsilini yerinden etme yolu olarak üvey anne figürüne yer vermemiş ve masallardaki yerleşik temsillerden birine başkaldırmıştır. Ataerkil sistemin kadına dayattığı rollerden biri olan çocuk bakımının ister üvey anne ister aile büyüğü bir kadın ya da büyük kız kardeş tarafından üstlenilmesi, bu durumun sadece 'kadın'a ait bir görev olarak görülmesini gözler önüne sererek sorunsallaştırılmıştır. Siyah Pelerinli Kız'ın, erkek egemen toplumsal yapının kadına dayattığı annelik görevlerini üstlenmiş olsa da geleneksel anne figürüne uygun görülmeyen davranışlar sergileyerek dayatılan role başkaldırısını da okuruz:

“Yaşından büyük sorumluluklar almasına rağmen, delidolu, haylaz ve çok sevimliymiş. Denize girdi mi çıkmak bilmezmiş. Komşu adalara kadar yüzdüğü söylenirmiş. Bazen babasıyla balığa çıkar, geceleri denizin ortasında suya atlar; karanlık sularda yüzermiş...”

Yaşı hakkında tam bir fikrimiz olmasa da yaşının annelik için küçük olduğunu anladığımız Siyah Pelerinli Kız bir balıkçıya âşık olur. Siyah Pelerinli Kız, aşk konusunda da ataerkil toplumun kadını özgür bir özne olarak görmediğini kavrayacaktır; eril sistem her türlü karar mekanizmasını kendi bünyesinde topladığı gibi, kadın adına karar verme yetkisini de elinde bulundurmaktadır, Siyah Pelerinli Kız'ın âşık olacağı, belki evleneceği kişiyi seçme hakkı bile babasındır ve babası Siyah Pelerinli Kız'ın “fakir bir balıkçı” ile evlenmesine izin vermez. Kızı kendisi için gelir kapısıdır, ‘namus’lu şekilde yetiştirdiği kızını ancak onun ‘namus’unu para karşılığı satın alacak güçte biriyle evlendirebilir, kız bir ticaret malı olarak sadece mekân değiştirir, baba evinden koca evine transfer edilmektedir. Feminist masal, geleneksel masal karşıtlığının en belirgin okunduğu noktalardan biri de Siyah Pelerinli Kız'ın evlendirilmesi konusudur. Daha önce belirttiğimiz gibi masal kahramanı sessiz, iyi ve güzel kız, ya padişah/kral babasının karar verdiği kişiyle evlenir, ya da bu karara karşı çıkarak kendisini bir macerada bulur ve onu çıktığı maceradaki zor durumdan kurtaran yakışıklı bir prensle evlenerek mutlu sona ulaşır ki ilk başta karşı çıkarak evlenmediği kişi ile macera sonunda evlendiği kişi aynı kişidir ama ya bir cadının büyüünün etkisindedir ya da prens kızın kendisine uygun olup olmadığını, sadakatini ve iyiliğini sınamak için bir oyun düzenlemiştir. Yani klasik masalarda yer alan kadınlar aslında kendi hayatlarının içinde figürandır, kendilerine ait sesleri yoktur, onlar masalın esas kahramanı olan kurtarıcı erkeklerin masalda erkekliklerini kuracakları yardımcı figürden öteye geçmezler. Bizim incelediğimiz feminist masal ise eski masalların hülyalı perdesine kocaman bir çizik atmış ve erkek egemen sistemin erkek merkezli, kadını erkek karşısında ikincil konumlayan çarpık yapısını sorunsallaştırmış, kadınların kurtuluşunu beyaz atlı prenslerin varlığına bağlamamış aslında beyaz atlı prens söylemini yerle bir etmiştir.

Masalarda nasıl bir macera yer alırsa alsın ‘mutlu son’ motifi toplumsal bir kutlama, seslerin gökyüzüne yükseldiği bir şenlik olarak yer alır masalların sonunda. İşte feminist masal örneğimiz en çok da ‘mutlu son’ öğretisine darbe vurmuştur, ataerkil sistem Siyah Pelerinli Kız'ın sevmediği, istemediği bir erkeğe babası tarafından satılması karşısında tamamen sessizdir, evlilik sessizlik içinde gerçekleştirilmiştir. Siyah Pelerinli Kız istemediği kişiyle zorla evlendirilmesine direnemesi de aslında ataerkil aile yapısının beklediği ‘sadık eş’, ‘sessiz eş’, ‘anlayışlı eş’, ‘kocasının bir dediğini iki etmeyen eş’ türünden tüm öğretilerine baş kaldırmıştır. Bu başkaldırı pasif direniş örneği olarak çok anlamlıdır. Siyah Pelerinli Kız, kaderine boyun eğmiş gibi görünse de aslında sonsuz bir sessizlikle kendisinden beklenen ‘iyi, sadık, boyun eğen eş’ rollerinin hepsini yıkıp geçmiştir.

“Siyah Pelerinli Kız saçlarını kısıp kesmiş ve dilini düğümlemiş. Yeni evinde kimse onun sesini duymamış. Aylarca yatağında kıpırtısız yatmış.

Sonra bir gün bakmışlar ki yatak boş. Kocasını hemen aramaya çıkmış. Çok geçmeden, onu deniz kenarında, teknelere el sallarken bulmuş. Evlendiğinden beri ağzından en küçük bir ses bile çıkmayan kız, hiç durmadan balıkçının adını haykırıyordu... Bunu gören kocası hem gözlerine ve kulaklarına inanmamış hem de çok öfkelenmiş. Hiç düşünmeden, elindeki bıçakları kızcağzın sırtına saplamış... Sonra da öldü zannedip onu ormana taşımış ve üstüne biraz toprak atmış. Vahşi hayvanlara terk etmiş yani... Ne konuşan ne de hareket eden bu asık suratlı, kırpık saçlı kızdan böylece kurtulmuş.”

Masaldan alıntıladığımız bu bölümde aslında Siyah Pelerinli Kız'ın 'kendi ölümü'nün yasını tutmakta olduğu görülmektedir. Yas ritüellerinden olduğunu bildiğimiz 'saçını kısacık kesme' ve 'dilini bağlama' ifadeleri Siyah Pelerinli Kız'ın aslında öldüğünü anlamamıza yardım eden ifadelerdir. O kendisiyle birlikte, istemedikleri insanlarla zorla evlendirilen, satılan tüm kadınların da yasını tutmaktadır. Eril kodlarla örülü masalların aksine bu masalda evlilik 'mutlu son'u değil, masalın başlangıcını temsil etmektedir.

Manevi ölümüne yas tutan Siyah Pelerinli Kız, ölümü fiziksel olarak da deneyimleyecektir. Deniz kıyısında sevdiğinin adını durmadan haykıran kız, kocası tarafından bıçaklanacak ve ormana atılacaktır. Toplum için zaten adı olmayan bu kadının ölümü hiçbir şekilde ses bulamayacak, çünkü eril toplumda kadının 'namusu'nun koruyuculuğu erkeklerle verilmiştir. Eğer erkek kadının namusuna halel getirdiğini düşünüyorsa bu durumda kadını istediği şekilde cezalandırabilir ve koca/sevgili/erkek yine aynı ataerkil toplum tarafından korunur, haklı görülür, erkekliğini korumuş olarak yüceltilir. İşte Pınar Selek bu anlatıda açıkça kadın cinayetlerine gönderme yapmış ve erkeğin 'namusunu temizlemek' adına işlediği cinayetlerin erkek egemen ideoloji tarafından nasıl doğal karşılandığının eleştirisini yapmıştır. Kadınlar yüzyıllardır her türlü erkek şiddetine maruz kalmaktadır, sevgilisinden ayrılmak isteyen kadınlar, kocasından boşanmak isteyen kadınlar, zorla evlendirilmeye karşı çıkan kadınlar, zorla evlendirildiği erkekle cinsellik yaşamayı reddeden kadınlar, eşinin ya da babasının istediği gibi giyinmeyen kadınlar, sokağa hatta pencere önüne çıkan kadınlar, kürtaj olmak isteyen kadınlar, çocuk doğurmak isteyen kadınlar, çocuk sahibi olamayan kadınlar, çocuk sahibi olmak istemeyen kadınlar, evden kaçan kadınlar, şiddetten kaçmaya çalışan kadınlar, çalışan kadınlar, ev-içi emekçisi kadınlar, okuyan kadınlar, okumak isteyen kadınlar... Siyah Pelerinli Kız da eril şiddete maruz kalan isimsiz kadınlardan biri olarak ormanlık alanda ölümüne terk ediliyor; Midye Adası'nda yaşayan hiç kimse bu durum karşısında ses çıkarmıyor, çünkü evli bir kadın olan Siyah Pelerinli Kız, sevdiği adamın ismini haykırarak, kocasının namusunu kirletiyor ve ölümü 'hak etmiş' olarak görülüyor. Pınar Selek'in kadın cinayetlerinin ardındaki suçluyu bir kişi olarak değil ataerkil sistemin erkeği yücelten, koruyan söylemlerini benimseyip, şiddet karşısında dilsiz olan tüm toplum olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Siyah Pelerinli Kız kocası tarafından öldüğü sanılarak ormana terk ediliyor, fakat masalın mucizesi bu ya, orman iyisi tarafından ya da masalda geçtiği şekliyle 'orman cadı'sı tarafından kurtarılıyor ya da sadece hayatta kalıyor demek daha doğru olacaktır.

"Siyah Pelerinli Kız, ormanda yapayalnız kalmış. Yaralıymış, yattığı yerden kalkamıyormuş. Derken bir mucize olmuş! Bizim adanın yaşadığı en büyük mucize. Orman cadılarından birinin yolu bu adaya, bizim ormana düşmüş. Onu hemen ayağa kaldırmış, genç kıızı büyüsiyle iyileştirmiş ama sırtındaki bıçakları çıkarmamış."

Siyah Pelerinli Kız'ın Kara Peçeli Cadı'ya evrileceği hikâye de böyle başlıyor. Peçenin erkek egemen sistemin kadın bedeni üzerindeki hâkimiyetinin bir göstergesi olduğunu söylemiştik. Peçe, kadının ait olduğu alanın göstergesidir, kadın ev-içine aittir, kadının mekânı evinin içi, eşinin/babasının dizinin dibidir. Eğer kadın 'zorunlu' bir durumda kamusal alana çıkacaksa kendisini bir örtünün arkasına gizlemeli, aslında özel alanını kamusal alana taşımalı, aynı görünmezliği sürdürmelidir. Siyah Pelerinli Kız'ın Kara Peçeli Cadı'ya dönüşümünün birden fazla okumasını yapmak mümkündür. Masalda Siyah Pelerinli Kız henüz evli değilken pelerin kullanmaktadır, yalnız pelerinini başını ve yüzünü örtmek için kullandığına ilişkin açık bir ifadeye rastlamıyoruz. Yine de biliyoruz ki pelerin ile peçe aslında aynı amaca hizmet etmektedir. Özel alanda kadınlar genellikle omuzlarında tuttıkları örtüleri kamusal alana çıktıklarında ya da eşleri ve babaları dışındaki erkekler ev-içi alana girdiğinde başlarına ve yüzlerine çekerler, örtünürlerdi. Bu örtüler kadınların iffetli olduklarının toplumsal göstergeleriydi. Peki, masalda Siyah Pelerinli Kız gerçekten bu amaçlarla mı pelerin kullanmaktadır? Biz Pınar Selek'in bu masalda örtünme edimine ilişkin verdiği ipuçlarını tek yönlü okumayla anlayabileceğimize inanmıyoruz. Bizce kadının kendi hayatı üzerinde söz sahibi olamadığı bir masalda pelerin ya da peçe de ataerkil kültürün kadın bedeni üzerinde kurduğu hâkimiyetin bir göstergesi olarak yer almaktadır. Masalda kendi sesinin sahibi olamayan, erkek egemen kültürün ötekileştirdiği kadın Siyah Pelerinli Kız, ölüme terk edildiği ormanda kişisel dönüşümünü gerçekleştirerek Kara Peçeli Cadı olarak Kirke'yi akla getirmektedir. Yaşadığı Midye Adası'nın isimsiz kadınlarından biri olarak ölüme terk edilen Siyah Pelerinli Kız, toplumun ötekisi olarak erkek karşısında ikincil konumlandırılmış tüm kadınların öcünü almak için pelerinini omuzlarından kafasına geçirerek kendisiyle ötekileştirildiği, unutulduğu toplum arasına peçe örtüyor ve peçe Siyah Pelerinli Kız'ın görünmezlik kalkanı oluyor. Artık kara peçesinin ardında karanlığın, gecenin, korkunun timsali haline gelip, ataerkil kültürün kodlarıyla sarılmış Midye Adası sakinlerinden öç almak için geri dönüyor. İşte böylece peçe erkek egemen kültürün kadın bedeni üzerindeki hâkimiyetini kaybediyor, Kara Peçeli Cadı örtünme pratiğini tersine işleterek aslında kendi sesini, hikâyesini kazanıyor. Yıllarca Midye Adası sakinleri tarafından korkuyla anlatılacak masalların esas kahramanı olarak ses buluyor Kara Peçeli Cadı.

“ Siyah Pelerinli Kız'ın derdi insanlarla. Orman Cadısı'nın büyüünden sonra, hiç vakit geçirmemiş, kendisine bıçak sokan adamın peşine düşmüştü. Hem de öyle böyle değil. Sonunda adayı terk etti adam. Bizim kız da başkalarına saldırmaya başladı. Çünkü zaman durdu onun için. Yarası hala taze.

Kimse tam olarak suçsuz değildir. Onu bıçaklayanlara kimse dokunmadı. Kimse Siyah Pelerinli Kız'ın yarasını sarmadı...

Bu nedenle güvenmiyor köylülere. Güvenmediği için de tüm kızların kendisi gibi zorla evlendirildiğini düşünüyor. O da damatları cezalandırıyor. Böylece büyüden de kurtulacağını sanıyor. Ama olmuyor. Yara iyileşmiyor.”

Kara Peçeli Cadı Kirke gibi erkeklerin korkulu rüyası haline işte böyle geliyor. Yaşadığı tüm acıların öcünü almak için Midye Adası'nın erkeklerini cezalandırıyor, ama yaraları iyileşmiyor. Pınar Selek'in şiddetsiz ve nefretsiz dünya özleminin masala yansıdığını düşünüyoruz. Masalın gidişatına uygun kurduğu karakter Kara Peçeli Cadı nefret ve şiddetle iyileşmiyor, aksine yükü artıyor. Burada erkeklerden öğ almayı denese de bir türlü iyileşemeyen Siyah Pelerinli Kız'ın esas derdinin biyolojik erkeklik değil ataerki toplu yapısu olduğunu bir kez daha anlayabiliyoruz.

“ Bu yaralar ancak insan eliyle kapanabilir. Çünkü senin derdin insanlarla. Sırtında iki tane gibi görünen onlarca bıçak sapı var. Her birinin üstünde, sadece evlendiğin adamın değil, babanın, sevdiğinin, kardeşlerinin, komşularının ve arkadaşlarının ellerini görüyorum. Bu eller senin içine, bıçaklarla birlikte nefreti de sokmuş. Nefret dolusun sen. Kaybettiğin gücünü bu nefret sayesinde kazanacaksın. Ama bu gerçek bir güç mü? Hayır. Aslında hiç de güçlü olmayacaksın. Nefret zayıflıktan doğar ve insanı daha çok zayıflatır. Başkalarına zarar verebilirsin ana kendi yararı temizleyemezsin.”

Siyah Pelerinli Kız'ın Kara Peçeli Cadı'ya dönüştüğü bu yol hikâyesinde Pınar Selek, ataerki ideolojinin kadın bedeni üzerindeki hâkimiyetinin göstergelerinden biri olan örtünme edimini tersine çevirerek kadınlara, hali hazırda geçerli olan erkek egemen sistemin araçlarını tersine çevirmenin mümkün olduğunu göstermektedir.

Yosun'dan Yosun Peri'ye: Bir Yolculuk Hikâyesi

Yosun'un ataerki aile yapısına ve erkek egemen kültürün hâkim olduğu Midye Adası'na başkaldırıp kendisini bulmasına ve Yosun Peri'ye dönüşmesini sağlayan olaylar Kara Peçeli Cadı'nın Yosun'un abisini düğün gecesi dövmesiyle başlamaktadır.

“ Ağabeyim evde yalnızmış. Tam çıkmaya hazırlanıyormuş ki birden cadı çıkmış karşısına. Hiçbir şey söylemeden süpürgesine sarılmış... Vurmuş, vurmuş... Ağabeyimin çığlıklarını önce ben duydum. Komşularla birlikte eve

girdik. Damadımız, yerde yatıyordu. Adanın biricik doktoru, yaşlı kadınlar; herkes elinden geleni yaptı ama ağabeyimin acıları dinmedi. Düğünde yüzü gözü morluklar içindeydi.”

Yosun abisinin öcünü almak için mi yoksa çocukluğundan beri dinlediği Kara Peçeli Cadı masallarında geçen cadıyı görmek için mi ya da Midye Adası'nın erkeklerinin bulamadığı cadıyı bularak toplum tarafından 'kız işi' olarak görülmeyen bir işi başararak aslında erkek egemen sisteme karşı bir başarı mı elde etmek istemiştir?

“Kendimi bildim bileli Kara Peçeli Cadı ile mücadele edilirdi. Köyün erkekleri her zaman silahlarla, sopalarla birlikte onu aramaya çıkarlar ama hiç bulamazlardı. Ben nasıl bulacaktım? Üstelik erkek değildim. Ve anlatıldığına göre bu cadı, sadece erkeklerin karşısına çıkıyor; kadınlara görünmüyordu.”

Yosun'un Kara Peçeli Cadı'nın peşine düşmesinin esas sebebi erkek egemen sistemin kadınlara/kızlara yüklediği rollere karşı çıkarak özgür bir özne olarak kendi kararlarını vermek istemesidir. Belki de Kara Peçeli Cadı'yı Midye Adası'ndan göndermeyi başaran, yaşadığı toplumu büyük bir dertten kurtaran kahraman kız olmak istiyordur. Kadınlara atfedilen rollere karşı çıkmasının sebebi her ne olursa olsun masalarda kurtuluşu erkeklerden gelen kadınlardan tamamen farklı bir kadın temsili görmekteyiz bu masalda. Yosun yolculuğunda ataerkil aile yapısının engellemeleriyle karşılaşsa da kendi yöntemleriyle engelleri aşmış ve yolculuğunu tamamlamış bir kadın olarak masallardaki pasif, sessiz, kurtarılmayı bekleyen kadın temsili yerle bir etmiştir. Yolculuğa tek başına çıkmaya cesaret edemeyen bir kız olarak karşımıza çıkan Yosun aslında bizi şaşırtmaz, erkek egemen kültürün dayattığı kadınlık rolleri ile büyütülmüş bir kız için aşamalı bir değişim masalın doğasına daha uygun olmaktadır.

“Ama işimiz çok zordu. Adamız küçük olduğu için, bu sırrı saklamakta zorlanıyor; sürekli yalan uydurmak zorunda kalıyorduk. Okul biter bitmez, oyun bahanesiyle buluşuyor ve aramaya başlıyorduk. Babalarımız, annelerimiz şaşkındı. Eskisi gibi denize girmiyor; midye toplamıyor; balığa çıkmıyor; sokakları sesimizle inletmiyorduk. ‘Dolaşmaya gidiyoruz,’ deyip iz sürüyorduk.

....

Kara peçesiyle rüyama giren, yani yüzünü hiç göstermeyen bu cadıyı bulmak için dolaşıyor, dolaşıyordum. Aradan haftalar geçti, aylar geçti, ben devam ettim. Hem de tek başıma.”

Yosun aslında bu maceraya atılmadan önce, bu yolculuğun kendi yolculuğu olduğunu bilse de hem yaşının küçük olması hem alışkın olduğu korunaklı yaşam biçimi hem de toplumsal cinsiyet rolleri benimsetilerek büyütülen bir kız çocuğu olarak içselleştirdiği toplumsal roller onun bu maceraya arkadaşlarıyla çıkmak istemesinin sebepleridir. Kara Peçeli Cadı'yı arama yolculuğu Yosun'un sahip olduğu korkuları ve onu çevreleyen toplumsal öğretileri görünmez yapmış, bir süre

sonra yoluna hem tek başına hem de büyük bir tutkuyla devam etmiştir. Aslında Yosun için Kara Peçeli Cadı'nın yolculuk bahanesi olduğunu öne sürebiliriz, çünkü Yosun ataerkil ideolojinin devamlılığını sağlayan araçlardan biri olan 'kutsal aile' içinde büyütülmüş, aile büyüklerinin hâkimiyeti altında kendi özgür iradesini değil ortaya koymak, kızlara/kadınlara dayatılmış rolleri içselleştirmiş bir kız iken artık onu kendi kararlarından, tutkularından vazgeçirebilecek herhangi bir iktidar olmadığını ve özgür bir özne olarak kararlarını sadece kendisinin verebileceğini fark ediyor.

“Bir gün okuldan geldim. Tam çantamı bırakıp cadıyı aramaya çıkacaktım ki annem önümde dikildi:

‘ Bugün çıkmayacaksın. Evde oturacaksın. Ne o öyle oğlan çocuğu gibi...’

Çok uğraştım ama annemi ikna edemedim. Sonunda sessizce bir yere oturdum. O da sakinleştiğime karar verip kardeşimle ilgilenmeye başladı. Biraz daha bekledim. Herkes işine gücüne dalınca, kapıyı açıp koşmaya başladım.

Koştum, koştum... Koştum.. Ormana varmıştım.”

Yosun'un yolculuğunun ikinci perdesi böylece başlamış oluyordu, erkek egemen sistem ile arasındaki görünmez ipleri koparıp yoluna devam eden Yosun artık gerçeklere ulaşabilecek, Yosun'dan Yosun Peri'ye dönüşecekti. Klasik masalarda mağdur edilmiş, annesini kaybetmiş kızlara yardım etmek için ortaya çıkan olağanüstü güçlere sahip, iyilik için kullanabildiği sihir gücü bulunan perilerden bir olmayacaktı Yosun Peri. Yosun kendi hayatı ve bedeni üzerinde tek söz hakkının kendinde olduğunu hâkim erkek egemen sisteme başkaldırarak öğrenmiş bir kadın/kız olarak artık sihir gücüne değil sistemle mücadele etme gücüne sahip bir peri olacaktır. Masalın doğası gereği olağanüstü özellikler sergileyen unsurlarla karşılaşsa da kendisi olağanüstü güçlere sahip değildir, onun gücü zincirlerini kırmasından, özgür bir özne olmasından ileri gelmektedir. Klasik masalardaki pasif ve kurtarılmayı bekleyen kadın yerine kendi hayatının iplerini elinde tutan aktif bir kadın vardır ve bu kadın hem kendi özgürlüğünü kazanacak hem de 'kız kardeş' olarak Kara Peçeli Cadı'nın peçesini kaldırıp, peçelerin ardında yatan erkek egemen sistemin kadını ötekileştiren hikâyeleriyle tanışacaktır.

“O bizim masamızdı. İnandığımız, yaşadığımız, korktuğumuz masal... Sonra ben bu masalın içine girdim. Ve hayat değişti.” Bu ifadeler Yosun'un erkek egemen sisteme karşı giriştiği mücadelenin onun artık eski sessiz, itaatkâr, pasif kız olmadığını en açık ifadesidir, çünkü yolculuğun sonunda o, eski Yosun değildir. Yosun artık ataerkil kültürün kadınlık ve erkeklik masallarına inanmıyor. Bu ifadeden çıkardığımız bir diğer sonuç ise ataerkil ideolojinin kadını ikincil konumlandırması, kadın bedeni üzerindeki hâkimiyeti, kadına dayattığı tüm cinsiyet rol kalıpları o kadar 'normal'leşmiş ki biz kadınlar bu durumu o kadar içselleştirmişiz ki bizi kendimize getirecek, hayatımızı değiştirecek

yolculuğa/mücadeleye adım atmadan bu masal aslında hepimizin kabullendiği, inandığı ve yaşadığı hayattır.

Yol hikâyelerinden de bildiğimiz gibi kişi yolculuğunu tamamladığında yolculuğun başındaki kişi değildir ve Yosun da yolculuğunu tamamladığında artık eski Yosun olmayacaktır. Yosun'un yolculuğunda klasik masallardaki cadı, yaratık, canavar gibi engeller görmüyoruz, Yosun'un engeli ataerkil kültürün erkek egemen ailesidir. Yosun bu engeli de aşıp yoluna devam ettikten sonra Kara Peçeli Cadı'ya Meşe ağacının da yardımıyla ulaşır. Ulaştığı kişi aslında bulmayı beklediği kişi değildir, o yaşadığı toplum tarafından unutulmuş, öldü sanılıp ormana bırakılması karşısında sessiz kalınmış bekâr, yaralı bir annedir. İşte Yosun'un esas dönüşümü de Kara Peçeli Cadı'nın gerçek hikâyesini öğrenince gerçekleşir. Pınar Selek, Kara Peçeli Cadı'nın yaralarını ataerkil ideolojiye başkaldırmış bir kız olan Yosun'a sardırmaktadır. Klasik masalarda olduğu gibi mağdur kadının kurtuluşu 'beyaz atlı prens'e bağlı değildir, işte masalın yeniliklerinden bir diğeri de budur. Bu masal kadınların masalıdır, kurtaran da kurtarılan da birbirini dönüştürür, mutlu son kutsal evlilik bağı ile değil kadınların özgürleşmesiyle sağlanır. Bu sebeple de ormanda şimdiye dek Siyah Pelerinli Kız'ın gerçek hikâyesini bilen hayvanlar ve ağaçlar Yosun'u peri olarak görürler. Yosun gerçekten bir peri olmasa da yolculuğunu tamamlarken hem kendi sesini bulmuş hem de yaşadığı toplumun gerçek yüzünü ortaya çıkaran Kara Peçeli Cadı masalının aslını öğrenmiştir. Kendisiyle birlikte hem Siyah Pelerinli Kız'ı hem de onun kızını kurtarmıştır, bir kadın zincirlerinden kurtulursa diğer kadınlar da kurtulur düşüncesi bu masalda yankılanmaktadır.

“ Senin adını Yosun Perisi koyduk. Çok büyük bir şey başardın sen... İki insanın hayatını geri verdin. Nefreti sildin.

Sen bana yol gösterdin...

Ama önemli olan yol göstermek değil, o yolu yürümeğdir.”

SONUÇ

Masallar cinsiyetçi bir dille kurulmuş metinler olarak karşımıza çıkar ve bu cinsiyetçi dil, masalın eril söylemi tarafından gizlice inşa edilmektedir. Masalın dilinde sanki kadın-erkek eşitsizliğini barındıran anlamlandırmalar yokmuş gibi bir algı vardır. Masal, okuyucuyu veya dinleyiciyi kurguladığı renkli dünyanın içine alırken bir yandan onun hiçbir şeyi sorgulamamasını sağlar. Okurken ya da dinlerken kişiyi bir çeşit dış dünyasına götüren masallar bizi bir nevi “uyuturlar”. Çünkü bu masalın sunduğu hayal eril dilin kurmuş olduğu ve görmek istediği türden hayallerdir. O nedenledir ki masaldaki kadın kahraman erkeğin olmasını istediği her şeye bürünür. İster tüm iyiliği üzerinde toplayan ancak erkeğe muhtaç dünyalar güzeli bir genç kız olsun ister kötülüklerin sembolü bir üvey anne veya cadı olsun masaldaki tüm kadın imgeleri erkeğin kurduğu türden dişil portrelerdir. Masalda

kadının özne olarak yeri yoktur, olsa olsa kadın nesne konumunda olmalıdır; masalın öznesi ise masalın aklını temsil eden erkektir.

Masallardaki toplumsal cinsiyet inşaları yani erillik ve dişillik üzerine kurulmuş anlamlandırmalar ikili karşıtlıklar yoluyla kolayca oluşturulur. Masalda görülen bu karşıtlıkların en genel hali iyi/kötü karşıtlığıdır. Zaten masallar iyinin kötüyü yenmesi ve kötünün cezasını bulup iyi olanın mutlu sona ermesi olaylarından ibarettir. Masalda kötüyü bedeninde taşıyan her zaman kadın karakterler olmuştur; üvey anne, yaşlı cadı, çirkin kız kardeşler gibi. Masalda iyi olan kadın karakter ise ya erkeğe itaat eden, sessizleştirilmiş kadınlardır ki bunun ödülünü masalın sonunda içinde bulunduğu felaketten çıkarılarak alacaklardır (masalda birçok felaketin kadın kahramanın başına geldiği unutulmamalıdır) veya masaldaki bu iyi kadın karakterler, genelde yol göstericidir, insan değildir; peri anne, yaşlı evliya nineler gibi. Yani masalda akıllı olan ve yol gösteren bu iyi kadınların varlığı ancak insan olmamalarından geçer. Erkeklere gelince çoğunlukla iyi olarak tasvir edilen erkek kahramanlar; erkek kardeş, baba gibi, kadın kahramanlara öğütler verir, nerede durması ve nasıl davranması gerektiğini belirler. Eğer kadın ataerkil toplumun belirlemiş olduğu tüm bu davranışları yerine getirirse mutlu sona erecek bir genç erkek; prens, padişah gibi, tarafından içinde bulunduğu zor durumdan kurtarılıp bu akıllı erkekle evlenecektir.

Toplumsal cinsiyeti tekrar tekrar üreten ve erkek egemen kültürün devamlılığını sağlayacak olan bu masalların feministlerce ele alınması şart olacaktır. Çünkü kadın imgeleri dişillik üzerine kurulan simgelerin izini sürerek masaldaki söylemin altında yatan ideoloji takip edildiğinde bu söylemin yarattığı gerçeklik algısının eril değerlerin öngördüğü şekilde olduğu saptanır. Buradaki “göz önünde olanın görünmezliği” başka hiçbir edebi türde karşımıza çıkmayacak biçimdedir. Masaldaki görünür olan resmin altında gizlenen erkek egemen ideolojinin sunduğu anlam kadını masalda ikincil kılacak her şeye dönüştürür.

Edebiyat alanında çalışan feministler işte bu eril dilin hâkim olduğu masalları yeniden okuyarak söküme uğratmış ve kadınlara özgürce dolaşabileceği yeni bir masal mekânının olanağını sunmuştur. Bu mekân kadınların egemen olduğu bir alan değil, her iki cinsiyetin de karşıtlık içinde kurgulanmadığı, hiyerarşinin olmadığı bir alandır. Feministler böylesi eşitlikçi masallar oluşturmak adına eril imalarla yüklü geleneksel masalları yeniden gözden geçirmiş, kadın olarak yeniden bu masalların okumalarını yapmışlardır. Feminist yapı söküme uğratılıp analizinin yapıldığı bu “dişil hayalin” ürünü bu masallar kadınlara yeni dişillik inşaları kurmalarında yararlı olmaktadır. Ve belki de en önemlisi pasif, suskun kalmayan, güzelliğe değer atfetmeyen ve kurtarılmak için bir padişahın, prensin gelmesini beklemeyen dişillik kurmaya yardımcı olacaktır. Kadının erkeğin karşısında yer aldığı ve anlam bulduğu, kadını ikincil ve öteki kılacak bütün olumsuz nitelikleri onun bedeninde topladığı bu geleneksel masallar asla özgürlükçü olamaz. Buna karşılık akıllı, başarılı, başkaldıran, sorgulayan, kendi seslerinin sahibi olan ve kimliklerini erkek üzerinden tamamlamayan, erkeğe göre tanımlamayan kadın

kahramanların yaratıldığı feminist masallar ataerkil değerlerin egemen olduğu toplumsal yapıyı değiştirecek güçte olup kadınların kendi özgürlüklerini ilan etmelerini sağlayacaktır.

Yeniden gözden geçirilmiş ve söküme alınmış bu masallar toplumsal cinsiyet algılarını değiştireceğinden toplumsal bir eylem niteliğindedir. Masaldaki hâkim ideolojiyi ortaya çıkardığı gibi eril bir dili yok edecek olan bu eylem egemen düşünce sistemine başkaldıran, onun dikte ettiği görme ve anlamlandırma biçimlerine itaat etmeyen bir karşı harekettir. Bu anlamda feministlerin yaptığı sadece eril paradigmaları yerinden etmek değil onları baş aşağı çevirmektir. Masalın eşitlikçi bir büyüdü dünyaya kavuşması ancak feminist masallarla mümkündür. Ancak o zaman geleneksel masal metinlerindeki kadın/erkek karşıtlığı ve bu karşıtlık içinde kadının öteki ve ikincil konumu değişmiş olacaktır. Kadınların kendilerini kurtaracak bir prensin, padişahın olmadığı, kadın bedeninin cinsel bir nesne olarak konumlanmadığı, kadın karakterlerin eve –özel alana-kapatılmadığı aksine rahatça dolaşabildiği ve erkeklerin kadınlara “namus” beççiliği yapmadığı, kuralların erkekler tarafından belirlenmediği bu masallar kadınlara kendi öznelliklerini özgürce kurmada yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Bacchilega, C. (1997). *Postmodern fairy tales: gender and narrative strategies*. Philadelphia: Pennsylvania Press.

Bayat, F. (2015). *Türk mitolojik sistemi-I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bock, P. K. (2001). *İnsan davranışlarının kültürel temelleri*. Serpil Altuntek (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Eflatun. (1971). *Devlet*. Sabahattin Eyüboğlu (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ergun, P. (2004). *Türk kültüründe ağaç kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Fromm, E. (1990). *Rüyalar, masallar, mitoslar*. Arıtan, A. ve Ökten, K.H.(Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi.

Harries, E. W. (2001). *Twice upon a time: women writers and the history of the fairy tale*. New Jersey: Princeton University Press.

İrzık, S. ve Parla, J. (Der.). (2009). *Kadınlar dile düşünce: Edebiyat ve toplumsal cinsiyet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Jung, C.G. (1997). *Analitik psikoloji*. Ender Gürol (Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.

Kaygan, M. (2016). *Masalın yeni dili: Pınar Selek'in seçilmiş üç masalı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Morris, P. (2000). *Literature and feminism: an introduction*. USA: Blackwell.

Rooney, E. (2006). *The cambridge companion to feminist literary theory*. UK: Cambridge University Press.

Sancar, S.(2014). *İdeolojinin serüveni: yanlış bilinç ve hegemonyadan söyleme*. Ankara: İmge Kitabevi.

Sarup, M. (1997). *Post-yapısalcılık ve postmodernizm*. Abdülbaki Güçlü (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Selek, P. (2012). *Siyah pelerinli kız*. İstanbul: Özyürek Yayınevi.

Sezer, M. Ö. (2014). *Masallar ve toplumsal cinsiyet*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Şirin, M. R. (2007). *Masal atlası*. Ankara: Kök Yayıncılık.

Tolkien, J.J.R.(1999). *Peri masalları üzerine*. Serap Erincin (Çev.). İstanbul: AltıKırkbeş Basım Yayın.

Weedon, C. (1992). *Feminist practice and poststructuralist theory*. USA: Blackwell.

Yağcıoğlu, S. (1994). *Dil, ideoloji ve sosyal sınırlar*. Edebiyat Eleştirileri, 4. 88.

Zipes, J. (1994). *Fairy tale as myth / myth as fairy tale*. Lexington: University Press of Kentucky.

Zipes, J. (2002). *Breaking the magic spell: radical theories of folk and fairy tales*. Lexington: University Press of Kentucky.

Zipes, J. (2009). *Relentless progress: the reconfiguration of children's literature, fairy tales and storytelling*. USA: NewYork.

Yayın Geliş Tarihi: 02.10.2018
Yayına Kabul Tarihi: 31.10.2018
Online Yayın Tarihi: 26.06.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.466714>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 397-407
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

DOMESTIC SPACE: A TERRAIN OF EMPOWERMENT AND ENTRAPMENT IN SUSAN GLASPELL'S "TRIFLES"

Özlem KARAGÖZ GÜMÜŞÇUBUK*

Abstract

This article focuses on "Trifles" a timeless play written by Susan Glaspell. This play is revolutionary for several reasons: it focuses on the living conditions of 19th century women; it reinterprets the role of domestic space; and it shows how sisterhood is forged in domestic spheres. Domesticity becomes one of the determining factors of the play due to the bonds it creates among major women characters. When Glaspell wrote the play, women were designated to inside the house and especially the kitchen, women's domains that do not assign important responsibilities and empowerment to men. This article argues that the typical entrapment of women can only be overcome through the sisterhood and empowerment of women.

Keywords: Domestic Space, Women, Gender, Empowerment, Entrapment.

DOMESTİK ALAN: SUSAN GLASPELL'İN "TRIFLES" ADLI OYUNUNDA GÜÇLENME VE HAPSEDİLMİŞLİK

Öz

Susan Glaspell'in "Trifles" adlı oyunu yazarın zamansız oyunlarından biri olarak kabul edilir. Bu tiyatro oyunu sadece on dokuzuncu yüzyılda kadınların durumu açısından devrimci değil, aynı zamanda güncel cinsiyet, feminizm ve alan teorilerinin tekrar gözden geçirilip yorumlanması açısından da önemlidir. Bu makalenin amacı, domestik alan bakımından Susan Glaspell'in "Trifles" adlı oyununu konu alarak yeni bir bakış açısı getirmektir. Bu bakış açısına göre domestik alan "Trifles" adlı oyunda zaman zaman kadınlar için bir hapsedilmişlik ve ezilme anlamına gelirken bazen ise kadınların güçlenmesini ve onlara atfedilen domestik yaşam alanına bir baş kaldırı imkânı olarak görülebildiğini tartışmaktadır. Bu makalenin amacı domestik yaşam alanında kadının hapsedilmişliği Trifles isimli bu tiyatro oyununda kadın karakterlerin güç birliği sayesinde üstesinden gelmiş ve kadınları güçlendiren bir hal kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Domestik Alan, Kadın, Cinsiyet, Güçlenme, Hapsedilme.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Karagöz Gümüüşçubuk, Ö. (2019). Domestic space: A terrain of empowerment and entrapment in Susan Glaspell's "Trifles". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 397-407.

* Öğr. Üyesi Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-3214-9446, ozlem.gumuscubuk@ege.edu.tr

INTRODUCTION

It is the institutional oppression of marriage that turns women into objects of patriarchy. Susan Glaspell's "Trifles" is one of the striking examples of how women's lives are both shaped and empowered under the restrictions of a domestic space. Domestic space is undeniably one of the fundamental elements of our daily lives. The impact of domestic space which reveals itself in different ways. Historically, domestic space has been defined as a terrain that used to protect families from past dangers. Since survival was the major concern, safe domestic space provided survival as a basic human requirement. In our modern lives however, domestic space has become more individualistic. It provides comfort and security and without having to address survival. Domestic space is related to how we, as individuals define domesticity and how we personally shape that space. Although domestic space was created with the intention of survival, it has always been a prominent factor in the determination of gender roles. It has also become a prominent feature in the construction of a person's identity and how they relate themselves to the society that they live in: As Smyth and Croft argue, "Thus was born the idea of the house as something in excess of its primary function as artificial shelter – as a place, in fact, which expressed something of the identity of the builder or owner or occupier, as well as something of the culture of the society in which it was built." (Smyth & Croft, 2006:13) As it is stated in the article titled, "The Housewife and the Stage: A Study of Domestic Space and Homemaking in Susan Glaspell's *Trifles*," "domesticity has been historically associated with patriarchal oppression. Roles designated only to women, such as being the daughter, wife and mother, are socially constructed, learned and performed within the domestic sphere." (Chaisilwattana, Yuwapa, 2015:1)

The first part of this article provides some background information about how Glaspell wrote "Trifles". This part explores Glaspell's motivations for writing this play and later, revising it into a short story. The second part of this article focuses on the spatial notions that can be related with "Trifles". In order to emphasize the spatial significance of the play and how the domestic sphere empowers the women characters by creating a symbolic bond of sisterhood, various examples are provided from the setting, the house of the Wright family. Historically, domestic space is gendered space domestic space has always been identified with the female, as belonging only, to women. The article also examines the importance of the title of the play "Trifles," and how the impact of gender roles and how a crime scene can become a playground for women resisting patriarchal hegemony that is imposed upon them.

THE BACKGROUND OF THE PLAY

"Trifles" was written by Susan Glaspell in 1916 for the Province town theater. This date is crucial in terms of women's rights because, Glaspell wrote the play at the height of the American Women's Suffrage Movement. This play stands

as one of the forerunners of women's liberation movement, an early example of a resistance to patriarchal oppression through domestic sphere. Critically, the female characters are linked by rural isolation in a desolate geography and "their individual struggle with patriarchy emphasize the play's insistence on the importance of gaining political rights for women as a major theme" (Al-Khalili, 2013: 132). In Noelia Hernando-Real's book, *Self and Space in the Theater of Susan Glaspell*, Glaspell describes herself as a woman sitting near the wharf observing the sea. She equates that view with a theater stage. As she imagines further, she associates the stage with a kitchen. She also states that while she was working as a journalist she was influenced by an actual murder case. She also emphasized the importance of visualizing a stage, and for her that was enough, to trigger her creativity:

So I went out on the wharf, sat alone on one of our wooden benches without a back, and looked a long time at the bare little stage. After a time the stage became a kitchen,—a kitchen there all by itself. I saw just where the stove was, the table, and the steps going upstairs. Then the doors at the back opened, and people all bundled up came in—two or three men, I wasn't sure which, but sure enough about the two women, who hung back, reluctant to enter the kitchen. (Hernando-Real, 2011:7)

As Glaspell pointed out, the stage itself has become a territory of her own to present the audience, with her sense of freedom, the limitations that have been put upon women and how women in return have rejected that oppression to revert it back to a sense of power in the domestic space. Iris Marion Young comments on how domestic space can have the potential to empower women in her article, "House and Home: Feminist Variations on a Theme." Young writes "Despite the oppressions and privileges the idea historically carries, the idea of home also carries critical liberating potential because it expresses uniquely human values." (Young, 2005: 124) Moreover Karen Alkalay-Gut writes that the two women characters, "by joining together can they, isolated and insignificant in their society, obtain for themselves and extend to others the support and sympathy that will help them endure the loneliness..." (Alkalay-Gut, 1984:1)

ADAPTATIONS OF SPATIAL NOTIONS INTO "TRIFLES"

To begin with Gaston Bachelard's, *The Poetics of Space: The Classic Look at How We Experience Intimate Places* entitles him as the modern philosopher of "the house." Bachelard is famous for his philosophical interpretation of the house, in other words the domestic space. He states that "the house... is a privileged entity for a phenomenological study of the intimate values of inside space...both its unity and complexity, and endeavor to integrate all the special values in one fundamental value." (Bachelard: 1958, 3)

The setting and the landscape carries a special significance throughout the play. In the play, Glaspell focuses also on women whose lives are restricted inside

the domestic sphere. They are trapped inside the monotonous geographical setting of the Midwestern States. “Usually considered as a realistic playwright, Glaspell influenced by the landscape of her home state Iowa in the Midwest, is good at using the prairie and the flatness of the Midwest as the setting of her works.” (Shih, 2013: 132) The play is set in the farm house of John Wright and through this unchanging setting, each detail that is related with the domestic setting is presented to the audience as a crucial clue about the murder and the murderer. The limited time that is set purposefully by Glaspell increases the tension of the audience.

While on the surface, Glaspell’s play seems like an ordinary detective-like structure, on a deeper level the play explores the psychology of women who are repressed by a domesticated farm life in the Midwest America. The first and the most striking encounter for the reader or the audience is the messy kitchen in the setting of the play. Although the kitchen has been characterized as an insignificant place from a man’s perspective, it holds all of the crucial clues that cannot be recognized by the male characters. For example, the kitchen is described as having “unwashed pans under the sink, a loaf of bread outside the breadbox, a dish towel on the table” (Glaspell, 1917: 1078). This description is important because it gives clues to the audience about the psychological state of Minnie Wright. For instance, the patriarchal order placed expectations on women that were usually defined by their husbands. Also the quotation provides deeper clues about the fact that, this murder was accidental and happened spontaneously, and that Minnie Wright was a woman who was oppressed by the expectations of the society that equated women with perfect housekeeping.

It is only in this domestic sphere that the reader can find clues in particular about the personal life of Minnie Wright and in general about the situation of women in the 19th century. The domestic sphere seems to be designated into different categories where, for example, the kitchen is designated to women, and these codes of limitations are set by the male victim of the murder. From a men’s perspective of the 19th century and even today, women’s proper place is the home and kitchen and these areas set the standard for the “perfect housewife.” Through its dialogues and symbols, the play also describes how female and male characters perceive home and domestic space in a different manner. Mael comments on the importance of the kitchen in “Trifles” and how that domestic space encourages the women characters to silently agree to withhold the evidence from their husbands: “Through their attentiveness to the “trifles” in her life, the kitchen things considered insignificant by the men, the two women piece together...the events which may have led to the murder...they make a moral decision to hide potentially incriminating evidence.” (Mael, 1989:281)

From the perspective of the male characters the house is a physical space only. They attach no emotion to it. Men expect to be served by their wives and husbands treat their wives like property. As Garbari states in her article, “Greek writer Xenophon, who insisted that the gods made women for indoors, and man for

outdoor pursuits.” (Marjorie, 2012: 126) Moreover, the idea that women are there for the service to men is stated nicely by Young: “The patriarchal gender system allows men subjectivity that depends on woman’s objectification and dereliction; he has a home on the expense of her homelessness, as she serves as the ground on which he builds.” (Young, 2005: 128)

On the other hand, domestic space represents for the female characters, isolation, entrapment, and loneliness. Al-Khalili explains that, “In *Trifles*, the simple farmhouse which appears as a background to this domestic violence situation becomes an instrument that directs the audience not to condemn the wife for the crime, as the motive displayed through the careful scrutiny of the domestic space reveals a life of abuse” (Al-Khalili, 2013: 133). Glaspell cleverly directs the audience’s interpretation of events as well as the audience’s allegiance to the characters. Rather than seeing Minnie Wright as a murderer of her husband, the audience sympathizes with a woman who was trying to find a way out of her entrapment both in the domestic space and also in the society in general. There are several minor but crucial examples related to the oppression that Minnie has felt. For instance, the change of her name from Minnie Foster to Minnie Wright after marriage indicates her state of psychology that changes after marriage. When she was Minnie Foster she was described by Mrs. Hale (in a conversation with Mrs. Peters) as a woman who “used to wear pretty clothes and be lively, when she was Minnie Foster, one of the town girls singing in the choir” (Glaspell, 1917: 1082). This quotation clues the audience to Minnie Wright’s past she was a lively person, who took care of herself, and in some way she had access to a social life. Later it becomes more clear that Minnie Foster was dedicated to singing. However, her marriage to Mr. Wright silences her. Also this last name symbolically indicates that male decisions are always “right” or even the idea that the husband as the decision maker. Moreover, as the play moves on, we discover that Minnie Wright is totally enclosed inside the house, as if she is jailed there by her husband. She has no sense of mobility, not even a restricted one. For example, as a married woman, she’s not able to join the Ladies Aid or the choir. As she is pulled into a deep depression and frustration, their house does not hold a telephone line while the other women of the desolated community can connect with each other at least through the phone line.

Another symbolic element of the play is the caged bird in the house, just like her entrapment inside the domestic sphere. Besides being “caged” inside her house, the bird and Mrs. Wright are both silenced by the oppressive male dominance and power. The women in the story see different facts and reach different moral and legal conclusions than the men in the story. For instance, as Angel states, “It can be deduced from the evidence discovered in the kitchen that Minnie Wright was emotionally abused, but there is no direct evidence of physical abuse.” (Angel, 2003: 549) Angel also comments on the importance of the bird cage as a symbol of Mrs. Wright’s entrapment by Mr. Wright when he was alive. “Minnie was symbolically caged, confined in her isolated home and her abusive marriage... In the course of the

story Minnie never appears in person; she is imprisoned – caged in jail.” (Angel, 2003: 551).

The more Minnie Wright is in need of a “voice” in the domestic sphere, the more Mr. Wright demands silence in the house. Their expectations are totally different from each other. While partners in a healthy marriage negotiate these differences, Mr. Wright thinks of himself as the sole decision maker and does not consider his wife’s expectations or wishes in the marriage. His expectation of silence in the house becomes the reason why he kills the canary. This act of killing the canary to enforce silence is the same thing as killing Mrs. Wright due to enforce her silence “She was kind of like a bird her-self- real sweet and pretty, but kind of timid - and fluttery. How she-did –change” (Glaspell, 1917: 1085). Minnie Wright and the canary were connected by the sense of isolation, loneliness, and entrapment to a designated space by a superior power.

The major assumption that places like the bedroom or the kitchen are safe places because they are generally associated with women or children, it is assumed in the play that this setting cannot be related with the crime scene is also supported by the argument that “if place is created by people, then the sense of place and identity of place are also socially constructed and man-made” (Shih, 2013: 240). If we consider space as a social construction especially in the play “Trifles”, then we can consider different interpretations of space. The most obvious example in this play is the gendered interpretations of female characters and male characters. In *Space, Place and Gender*, Doreen Massey argues that examining spatial division is one of the ways in understanding how gender relations are constructed in a significant place (Massey, 1994: 179). The play explicitly shows that the things men perceive as “unimportant” or “unnecessary” or trifles are actually crucial, important and necessary, especially since they are facts in a murder case.

The first major gendered division in the play is the kitchen which is always in focus, but somehow neglected. Only the female characters that stay in the kitchen for a detailed observation. The other two male characters never take the kitchen into serious consideration, because for them, it is a women’s place that is insignificant for them doing unnecessary things there. Hence it is not only men that see the kitchen as a women’s space, but is also women who consider it as a territory belonging to themselves. The only difference between these two attitudes is that while men see in as an unimportant place, for women it is their ground for freedom where there are never interrupted by the dominance of patriarchal power. As Mrs. Hale says, “I’d hate to have men coming into my kitchen, snooping around and criticizing” (Glaspell, 1917: 1081). Moreover, Irene Cieraad in her article “’Out of my kitchen!’ Architecture, Gender and Domestic Efficiency” states, “...the twentieth century link between housewifery and kitchen had everything to do with the work and domain of the nineteenth-century domestic servant. The kitchen was not only the workshop of domestic servants but also their living space.” (Cieraad, 2002: 265) Domestic space can sometimes be a ground for freedom, as the women characters Mrs. Hale and Mrs.

Peters form bonds of sisterhood after they discover Mrs. Wright has killed her husband. Their bond to each other, and the manner how they secretly try to protect exemplifies feminine power and sisterhood. The kitchen as a domestic space has become an oppressive force for Minnie Wright before she killed her husband. While the women perceive the kitchen as a category of space that should not be intruded by men, it is understood that actually, Mr. Wright has intruded that space beginning with the death of the bird.

Another example to how men and women interpret the domestic space differently is the female and male characters' focus on in the interpretation of the mystery about the crime. It is only the male characters who have the opportunity to move freely in and outside the house. The male characters go upstairs, investigate the bedroom, go outside of the house, observe the barn area. Meanwhile the female characters are fixed in the kitchen and the living room. Besides this stasis attached to the female characters, they are also frustrated because they are occupying somebody else's domestic space. The men do not have such a feeling of frustration because they think that it is their "right" to intervene the space and inspect how the crime has been committed. As Hernando-Real states Glaspell portrays to the audience that mobility is gendered and that there is a spatial confinement that women must obey: "Mrs. Hale and Mrs. Peters are trapped in the Wrights' kitchen, symbolizing pioneer women's entrapment at their farms. Glaspell symbolizes Minnie Wright's confinement to the kitchen in her rocking chair. As Daphne Spain has warned, even chairs are subdued to gender hierarchies in the geography of home" (Hernando-Real, 2011: 35).

George Henderson, the county attorney, and Mr. Peters, the Sheriff, do not recognize that the domestic space which holds all of the clues and the solution to the incident. Mr. Peters says "nothing here kitchen things" (Glaspell, 1917: 1080). For all the male characters in the play, domestic space has an "ambivalent nature" (Symth & Croft, 2006: 21) For this reason men are unable to "read" the clues that are actually obvious to the female characters. The female characters reveal the truth under the murder, because they how to interpret these clues in a functional way. Mr. Henderson and Mr. Peters search for clues in places that are totally unrelated with the incident such as the barn and the bedroom. The mindset of these male characters has categorized domestic space as irrelevant and unimportant that without even observing the space in detail, they just see the overall picture as a messy kitchen. Evidently, the clues are all out there, scattered around the kitchen and the living room are, where the female characters notice these clues one by one, and "read" them in the proper way. In this sense the women characters who hold the power and, the male characters are in the need of women's information and sense of interpretation related to the domestic area.

The way women investigate the domestic area is very different from men. They literary collect pieces of clues and put them together to reveal the ultimate truth about the death of Mr. Wright. Things that are unimportant and messy for men

become functional clues for women such, as the ruined fruit preserves, the loaf of bread that has not been put in the breadbox, an unfinished quilt, and an empty birdcage. Whenever the two women talk about the how the food has been left out, Mr. Hale assumes that “women are used to worrying over trifles” (Glaspell, 1917: 1080). But it is actually these “trifles” that solve the mystery about the murder of Mr. Wright. Another piece of information that is put together by Mrs. Hale and Mrs. Peters is that when they find the empty bird cage and later find the bird whose neck has been wrung, they associate a parallelism between the value Minnie Wright has attached to that bird, and later how that bird has been silenced by Mr. Wright. The ultimate truth that they reveal about the crime is that Mrs. Wright has actually done the same thing to Mr. Wright. After revealing these clues, only after silently talking to each other, these women regret the fact that they have not visited Mrs. Wright so often. Since she does not have children she was prone to a heavier sense of entrapment and isolation when compared to the other women in the county.

Susan Glaspell’s major concern was to show the audience that there was a strict distinction between the power attributed to men and women. For instance, in terms of space, the women are confined to specific areas in the house which for men is unimportant. At the beginning of the play, men enter the house vigorously and after that, women enter the scene in an uncomfortable way, as if not to do anything wrong or not touch anything as if they have been cautioned by men. The male characters are presented through their job titles such as the sheriff and the county attorney, while the women are simply the wives of these men. Women are presented as not being able to have any affiliations other than being the wives of men. As Angel states, “men refer to women as Mrs. Wright, Mrs. Hale, and Mrs. Peters. To them, the women have no separate existence; they are identified only as extensions of their husbands.” (Angel, 2003:553)

GENDERED CLUES, GENDERED SPACES

Glaspell structures the play in such a way that only the female characters are able to solve the mystery behind the death of Mr. Wright. She designs the clues that the characters collect, on purpose, in a way that it is very difficult for the male characters to notice the clues and interpret them in the right manner to solve the mystery behind the death of a male character. At the beginning of the play, when Mr. Hale is critical about the dirty towels in the kitchen, he considers Mrs. Wright to be a bad housewife, but never considers the possibility that Mrs. Wright might have killed her husband. Mrs. Hale comments in defense of Minnie Wright stating that “Those towels get dirty awful quick. Men’s hands aren’t always as clean as they might be” (Glaspell, 1917: 1080) and suggests that Mr. Hale has no idea about what kind of a housewife Mrs. Wright has been.

The clues that the female characters are collecting one by one start coming from the kitchen. When Mrs. Hale begins to observe her surrounding, she realizes that the incident happened very suddenly, because everything in the kitchen seems

to be unfinished. For instance, the first thing that Mrs. Hale recognizes is that Mrs. Wright was putting sugar in a jar, but the task was left incomplete. The most important piece of information we get here is that Mrs. Hale is envisioning her own life of female domesticity in order to get clues about Mrs. Wright and the ordeal that she must have gone through.

The second clue that these women get is the one they get from the quilt that Mrs. Wright was putting together. As the men investigate upstairs, the women discover the quilt and find out that she was working on a "cabin pattern" (Glaspell, 1917: 1083). This important clue provides information about how Minnie Wright felt psychologically. This pattern is famous for its shape which can basically be described as a square or rectangle shape which encloses and entraps whatever is put inside. It is similar to how Mrs. Wright feels when she is left alone with the domestic duties that she has to handle all day long, isolated from the community of female friends in the county. As the two women were discussing whether Mrs. Wright was going to quilt it or knot it, the men come down stairs and make fun of this conversation, again because they believe such things are not rational and make no direct connection to the murder of Mr. Wright. Hence what these women also discover that the men cannot see is that there is a sudden change in the manner Mrs. Wright works on the quilt. The previous pieces that she has quilted are done very neatly, but the last one that she was working on seems to be out of shape, as if Minnie Wright does not know how to quilt. This is the moment when we can say that Mrs. Hale and Mrs. Peters form a sense of sisterhood in order to protect Mrs. Wright. The reason why they do this silently is because whenever they tend to make a remark about domestic issues, the men dismiss the women's talk as frivolous.

The third clue is related to the bird and the bird cage. The women discover the bird cage, wondering where the bird can be if there is a bird cage in the house. The next thing that they find out is that the cage door is broken, thinking that somebody must have acted very roughly about the cage door. As these women process these bits of clues together, they regret that they have left Minnie Wright alone both in terms of space and friendship. As the women are looking for Mrs. Wright's sewing tools, they discover the dead bird in the sewing basket. This is the moment when they decide to hide the clues from their husbands. As the women collect clues about the incident, the men have not made any progress in understanding how the crime has been committed. The only meaningful information that these men have is that any other person from outside of the house has not entered the living area of the Wright family. The manifestation made by these intelligent women is stated in the following quotation by Mrs. Peters: "It was an awful thing was done in this house that night, Mrs. Hale. Killing a man while he slept, slipping a rope around his neck that choked the life out of him" (Glaspell, 1917; 1086). Although this comment seems to take sides with the victim it also manifests the parallel between how the bird has been killed and the long years of isolation of Minnie Wright has led her to the commitment of this crime.

CONCLUSION

With all of her plays but especially “Trifles” which this article focuses on can be considered a timeless play written by Susan Glaspell. This play is not only revolutionary in terms of the conditions of women in the 19th century, it is also groundbreaking in terms of the contemporary interpretations of gender, feminism and spatial discussions. The purpose of this article was to focus Glaspell’s “Trifles” in terms of domestic space. The significance of domestic space is actually inevitable in this play because, where there are women characters in play that is written under the influence of the 19th century than, the space designated to women was inside the house, especially the kitchen, which was considered a woman’s domain only because, men do not have any important thing to do there. So it is again with the patriarchal power of men, that the kitchen is uniquely designated as a women’s space.

In this sense, when we think about Susan Glaspell’s “Trifles” we may consider her as a playwright who had the aspiration for women beyond her time. With her plays, she wanted to influence the position of women in society, especially since her main concern was to stage women as main characters. By writing “Trifles” she portrays a world in which women are restricted by the rules of patriarchy, and where the women must conform to the rules of their husbands with no legitimate right of decision making. In terms of space, men with the patriarchal rule provide themselves with freedom in public space and in the house domain, whereas their wives are limited only to a characteristically female space that is the kitchen.

Lastly, it becomes obvious that the title of the play “Trifles” is carefully chosen by Glaspell not only because men consider the domestic sphere unimportant, but also because what men consider unimportant may sometimes turn out to be important information in the solution of a murder. Through values such as sisterhood and empowerment among women it becomes clear in this play that the way women interpret space and the way men investigate it is very different from each other from a gendered perspective. This play reaffirms that space, its connotations are gendered and socially constructed. All in all, Glaspell structures her play on a uniquely female domestic space where the act of keeping a good home becomes a cultural code which is only comprehended by female characters.

REFERENCES

Al- Khalili, R. (2013). Representations of rural women in Susan Glaspell’s Trifles. *CS Canada Studies in Literature and Language*, 6 (1), 132-135. <http://www.cscanada.net/index.php/sll/article/viewFile/j.sll.1923156320130601.2613/3582>, (Accessed: 01.10.2019).

Alkalay-Gut, K.(1984). Jury of her peers: The importance of Trifles. *Studies in Short Fiction*, 21 (1), 1-9.

Angel, M. (2003). Teaching Susan Glaspell's A Jury of Her Peers and Trifles. *Journal of Legal Education*, 53 (4), 548-563.

Bachelard, G. (1958). *The poetics of space: The classic look at how we experience intimate places*. Boston: Beacon Press.

Chaisilwattana, Y., Nakhachai, S., Panha, M., Holsut, M. & Kramer, J. (2015). The housewife and the stage: A study of domestic space and homemaking in Susan Glaspell's Trifles. https://www.google.com.tr/search?q=THE+HOUSEW%C4%B0FE+AND+THE+STAGE%3A+A+STUDY+OF+DOMESTIC+SPACE&rlz=1C1CAFB_enTR808TR809&oq=THE+HOUSEW%C4%B0FE+AND+THE+STAGE%3A+A+STUDY+OF+DOMESTIC+SPACE&aqs=chrome..69i57.15520j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8, (Accessed: 01.10.2019).

Cieraad, I. (2002). Out of my kitchen! Architecture, gender and domestic efficiency. *The Journal of Architecture*, 7 (3), 263-279. <http://doi.org/10.1080/13602360210155456>

Glaspell, S. (1917). Trifles. Paul Lauter, et al. (Eds.). In *The Heath Anthology of American Literature*, 2. (pp.1076-1087). Lexington, Massachusetts: D.C. Heath and Company.

Hernando-Real, N. (2011). *Self and space in the theater of Susan Glaspell*. North Carolina and London: McFarland and Company.

Le Massey, D. (1994). *Space, place and gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Mael, P. (1989). Trifles: The path to sisterhood. *Literature/Film Quarterly*. 17 (4), 281-284.

Shih, Y. (2013). *Place and gender in Susan Glaspell's Trifles and Woman's Honor*. http://homepage.ntu.edu.tw/~bcla/e_book/78/7808.pdf, (Accessed: 01.10.2019)

Smyth, G. & Croft, J. (2006). *Our house: The representation of domestic space in modern culture*. New York: Rodopi.

Young, I. M. (2005). House and home: Feminist variations on a theme. *On Female Body Experience: "Throwing Like a Girl" and Other Essays*. Oxford: Oxford University Press.

Yayın Geliş Tarihi: 03.08.2018
Yayına Kabul Tarihi: 31.01.2019
Online Yayın Tarihi: 26.06.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.450797>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 409-427
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

STEREOTYPING, VICTIMIZATION AND DEPOLITICIZATION IN THE REPRESENTATIONS OF SYRIAN REFUGEES¹

*Müzeyyen PANDIR**

Abstract

This paper studies the representational constructions of the image of Syrian refugee in newspaper photographs and discusses the processes in which the Syrian refugee is victimized, stereotyped and depoliticized through representation. It analyses Syrian refugee photographs published between 2011 and 2015 in five Turkish newspapers. Working within visual sociological and constructivist perspectives, and synthesizing content and visual analyses, the study first dwells upon the universal "ideal victim" profile mentioned in victimology studies, then reveals that the image of Syrian refugee is predominantly constructed as "victim" in the analyzed newspaper photographs. The study elaborates that refugees' victimhood is represented through different themes of suffering, which appear around the themes of poverty, displacement, the need, and loss and pain. Then the victimization of the refugee is problematized and discussed under two main arguments. The first argument discusses that the prevalence of the victim discourse in Syrian refugee photographs is achieved through the technique of stereotyping, which reproduces the universal image of the refugee as weak and vulnerable, regardless of time and context. The second argument discusses that victimization works as a device for depoliticization, which imagines the refugee only as weak and powerless rather than a subject with political agency who produces action and results. The paper concludes that victimization and depoliticization produce a disparity between the lived experiences of the refugee (who has survived a war) and the representations of the refugee (who is a powerless war victim).

Keywords: *Refugees, Representation, Photographs, Stereotyping, Victimization.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Pandır, M. (2019). Stereotyping, victimization and depoliticization in the representations of Syrian refugees. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 409-427.

¹ This paper uses some parts of the empirical data collected for a research project which was funded by The Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK, project no 115K268). I thank to my research colleagues Assistant Professor İbrahim Efe and Assistant Professor Alaaddin F. Paksoy, and the research assistants Erdem Selvin, Merve Şentöregil, Zana Baykal and Ahmet C. Bulundu who were involved in different parts of the project.

* Dr. Öğr. Üyesi, Işık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0003-1590-4689, muzeyyen.pandir@isikun.edu.tr

SURİYELİ MÜLTECİ TEMSİLLERİNDE STEREOTİPLEŞTİRME, MAĞDURLAŞTIRMA VE DEPOLİTİZE ETME²

Öz

Bu çalışma, gazete fotoğraflarında Suriyeli mülteci imgesinin temsil üzerinden inşasını sorgulamaktadır ve Suriyeli mülteciyi mağdurlaştırma, stereotipleştirme ve depolitize etme süreçlerini tartışmaktadır. İncelemeye, 2011 ve 2015 yılları arasında beş ulusal gazetede yayınlanmış Suriyeli mülteci fotoğrafları dâhil edilmiştir. Görsel sosyoloji ve inşacılık yaklaşımları içerisinde, içerik analizi ve görsel analizi birleştiren çalışma, önce viktomoloji çalışmalarındaki “ideal mağdur” profilinden bahsetmekte, sonra da incelenen fotoğraflarda Suriyeli mülteci imgesinin baskın bir şekilde “mağdur” olarak inşa edilme şekillerini ortaya koymaktadır. Çalışma ayrıca mülteci mağduriyetinin acı çekme ile alakalı çeşitli temalar üzerinden temsil edildiğini saptamıştır. Bu temsil temaları yoksulluk, yerinden edilmişlik, yardım, acı ve kayıp olarak belirlenmiştir. Çalışma daha sonra mültecinin mağdurlaştırılmasını iki argüman altında sorunsallaştırmakta ve tartışmaktadır. İlki, Suriyeli mülteci temsillerinde mağduriyet söyleminin hâkimiyetinin stereotipleştirme tekniği ile sağlandığını, böylece zayıf ve güçsüz mülteci imgesinin zamandan ve mekândan kopuk bir şekilde yeniden üretildiğini açıklamaktadır. İkinci tartışma ise mağdurlaştırmanın mülteciyi depolitize ettiğine değinmektedir, yani mağdurlaştırma ile mültecinin siyasi eylem ve sonuç üretme yetisinden yoksun zayıf ve güçsüz bir subje olarak tasavvur edilmesini eleştirmektedir. Sonuç olarak, mağduriyet ve depolitizasyon, yaşanmış mülteci deneyimleri ile (hayatta kalmayı başarmış mülteci), mülteci temsilleri (güçsüz savaş mağduru) arasında tutarsızlık yaratmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mülteciler, Temsil, Fotoğraflar, Stereotipleştirme, Mağdurlaştırma.

INTRODUCTION

In the UN's 1951 Refugee Convention refugee is defined as someone who is outside their country of nationality and is unable to return their country due to a well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion. The refugee in this definition is at the same time a victim, for victim is someone who suffers from direct or indirect harm. Strobl (2004) proposes a classification of victimization. Thinking of this classification along with the experiences of Syrian refugees, Syrian refugees can be classified as victim for they i) suffer from direct harm and damage caused by war and conflict (direct victimization) and ii) suffer from the effects of conflict, displacement, loss of loved ones or loss of property even if they have not been the target of a direct offence (indirect victimization).

Such classifications of victimhood are sensible as well as they are social constructs. The status of victimhood is a social construct because public perceptions

² Bu çalışmada, 115K268 numaralı TÜBİTAK araştırma projesi kapsamında toplanan verilerin bir kısmı kullanılmıştır. Bu projede katkıları bulunan Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Efe'ye ve Dr. Öğr. Üyesi Alaaddin F. Paksoy'a, ve proje bursiyerleri Erdem Selvin'e, Merve Şentöregil'e, Zana Baykal'a ve Ahmet C. Bulundu'ya teşekkürü bir borç bilirim.

on who is a victim are influenced by societal and cultural norms. Those who endorse dominant cultural values and lifestyles receive sympathy from public more easily, in comparison to the groups who oppose them. Secondly, ideas about who is a victim are open to manipulations by the media, since how the media represent people and their point of view influence our perceptions of them. Therefore, the status of victim is not guaranteed for every “genuine victim”, but it depends on several factors.

Being perceived as victim is important for those people who need physical and emotional support from public and (non)governmental institutions. The studies looking at refugee representations in general (Johnson, 2011) and in the context of Syrian refugees in Turkish press (Efe et al. 2018; Erdoğan, 2015) note that representations of refugees as helpless people are used to raise public support for the humanitarian actions and governmental policies concerning refugees. On the other hand, as it will be discussed in this paper, portraying refugees solely as victims of war and conflict is problematical for this signifies refugees as powerless people and denies their capacity for human agency. Refugees are not only victims but they are people who have taken actions to survive conflicts and have succeeded in reaching safer places. In this respect, media discourses and depictions of refugees as victims have double actions: while they work to justify the support to refugees, they disregard these people’s real capacity to act and produce results for themselves.

This study does not perceive Syrian refugees as victims; rather, by examining Syrian refugee photographs, it explores the specific ways in which the refugee identity is constructed as victim in visual representation. It examines the press photographs in the most popular national newspapers in Turkey between the years 2011-2015. The methodologies adopted combine a content analysis approach with an interpretative visual analysis examining a number of themes in the photographs. The paper has four sections. The first section considers the question who is a victim and then focuses on the media representations of refugees, also drawing on the role of representation in constructing identity. The second section explains the method of analysis conducted in analyzing the contents of Syrian refugee photographs. The third section reveals the findings of the research regarding the themes in the press photographs of Syrian refugees, focusing mainly on the theme of suffering / victimhood, as this is observed to be the prevalent theme in the overall data. Finally, the paper draws some conclusions in relation to the stereotyping, victimizing and depoliticizing in the representation of Syrian refugees.

REPRESENTING THE “IDEAL VICTIM” AND REFUGEES

In the academic literature on refugees and asylum seekers it is commonly noted that refugees and asylum seekers are portrayed as victims in textual and visual representations (Johnson, 2011; Malkki, 1996; Mannik, 2012). Victimhood is actually a legal status and its criteria are defined in international and national laws. However, meeting these criteria do not always guarantee a public recognition of the victim status. In public perception, some victims attract more sympathy and

attention. Greer (2007: 22) writes that in covering crimes, natural disasters and events, media attention tend to focus on the stories of the “ideal victims” who receive more public sympathy, whereas the stories of “other” victims receive little media attention and coverage. Who is an ideal victim then?

Studies in victimology (Greer, 2007; Strobl, 2004) identifies an “ideal victim” profile. Ideal victim is someone who is perceived as weak, vulnerable, defenseless and helpless in the eyes of the public and easily receives sympathy and compassion when hit by a crime or a misfortune (Greer, 2007: 22). Women, children and elderly people are mostly associated with these characteristics, thus they have better chances of being recognized as victim when they suffer from a direct or indirect harm. On the other hand, other social groups (young men) and people from marginalized social positions (the homeless, drug users and prostitutes) may have difficulties achieving the victim status and receiving societal sympathy even when they are genuine victims (Fattah, 2003, cited in Strobl 2004).

The above arguments suggest that to be socially recognized as victim in the eyes of the public, i) self-presentation (as weak, helpless and sad), and ii) social factors such as gender (women) and age (children and elderly people) are important features. Strobl (2004) perceives self-presentation as a more important factor and explains this point through the example that public tends to show more sympathy to a helpless and sad victim than an angry victim. Positive self-presentation of a victim may also be reinforced through traditional gender roles such as being a mother and a housewife because these roles please the societal norms, thus facilitate the recognition of the victim status.

Victimhood is also an important theme in the context of talks on refugees. Refugees are a group universally represented and perceived as victims. Mannik (2012) writes that refugees are represented as weak and vulnerable victims in need of help, as well as threats for society. Malkki (1996) elaborates that refugees are commonly portrayed as victims, but they are also *expected* to look like victims via torn clothes and visible wounds in their bodies, to be recognized as legitimate victims in the eyes of the public. They are not recognized as “real refugees” when they are not seen visually suffering. The repetition of such characteristics in representation reinforces the preferred characteristics of the refugee in public perception and this consequently essentializes the refugee as victim – they are associated with torn clothes and desperate looks. This is also an effect of stereotyping refugees. Stereotyping is a representational practice through which a social group is represented via a few generalized characteristics, without the recognition of individual differences within the group members (Schaefer, 2012: 239). In this respect, stereotypical representations of refugees reproduce the images of refugees as victims, regardless of time and place, reducing the refugee image to the image of victim.

Another effect of the stereotypical media images is that they do not establish information about the conditions which force people to migrate, but they produce

dehistoricized images of people (Mannik, 2012). Dehistoricized images do not reflect the particular conditions that differentiate people or groups from another; rather, they produce typical, standardized, ahistorical representations which occur similarly throughout times. In this way, dehistoricizing maintains the prevalence of some discourses over others. In the case of refugees, stereotyping and dehistoricizing maintain the dominance of victim discourse in representations.

Looking at the academic studies on refugees in Turkey, we can say that the number of these studies have been in rise particularly with the rising numbers of Syrian refugees in the country. Various studies develop different focal points. Earlier studies pointed at the problems and confusions regarding the use of the political terms such as immigrant, refugee, asylum and illegal in the context of Syrian refugee crisis (Kolukırık, 2009; Demir & Erdal, 2010; Çakır, 2013). Other studies which share similar concerns with this paper focus on the form of representations of Syrian refugees in the national and local newspaper contents. Although these studies vary in terms of the scope and duration of the analyses they conduct, there are some common arguments and suggestions that emerge out of them. One of those arguments is that the form of representing Syrian refugees in Turkish newspapers is little less different than the international press. That is because these studies suggest that Syrian refugee images in Turkish newspapers have a dual and ambivalent nature; refugees are either represented within the theme of victim as poor people in need of help or within the theme of threat as people bringing in problems (Erdoğan, 2015; Sunata & Yıldız, 2018). Yet the studies also make a distinction that the portrayals of Syrian refugees as victim are overwhelmingly higher than their portrayals as threat (Doğanay & Keneş, 2016; Erdoğan, 2015). It is also argued that the newspapers' positive or negative attitudes toward refugees are influenced by their political and ideological positions (Sunata & Yıldız, 2018; Efe, 2015; Erdoğan, 2015; Yaylacı & Karakuş, 2015). These studies commonly suggest that the newspapers with a critical position towards the government use the Syrian refugee issue as an instrument to criticize government policies, approaching the issue as an economic or security problem, whereas newspapers supporting the government and its policies discuss the refugee issue within a humanist and emotional discourse and so justify government's inclusive policies towards refugees. The problem about dehistoricizing migrants/refugees in media images which Mannik (2012) pointed at is also repeated for the case of Turkish media. Çakır (2013) argues that media discussions on refugees focus on the problems caused by refugee crisis, without considering the economic, political and historical conditions causing it. This approach, which disregards the historical and particular conditions of Syrian refugees, is one of the reasons why and how Turkish newspapers produce the similar discourses noted for the international press around the discussions and representations of Syrian refugees.

The aforementioned studies explore Syrian refugee representations in news texts and mainly deal with the use of language. This paper aims to make a contribution to the literature by exploring the photographic representations of Syrian

refugees in Turkish newspapers and make a case about the possible consequences of visual refugee representations for the people they represent.

Another point that needs to be raised at this moment concerns the question why representations of refugees matter. Representation is a key component in construction of identity and public perception. Thinking in terms of the process of socialization (through which we learn about the society and the world we live in), media is an important actor that forms our understandings of people and the social world we live in. From the perspective of constructivist studies, meaning is constructed in discourse and representation (Hall, 1997). Media representations (textual and visual) play an influential part in constructing social identities and the meanings attributed to them. However, previous works in media studies tell us that representations of groups and the construction of social identities and the meanings they produce are not neutral or objective but political; they are formed within power relations in society and they serve the needs of the interest groups (Hall, 1992; Van Dijk 1991). According to this, the meanings and values attributed to groups in representations construct the social reality about them and influence if these groups are perceived negatively or positively in society (Van Dijk, 1991: 226). In this way, the meanings in representations take part in forming and maintaining power relations (such as forming the positions of domination-subordination, superiority-inferiority) between groups (men-women, white-black, west-east, us-them). Therefore, as Hall (1992: 318) states, representations matter because they produce consequences for the people they represent and for the people who produce them.

When the represented people are vulnerable groups like refugees and asylum seekers, the way they are represented becomes even more important as it influences how society engages with them (Johnson, 2011). As mentioned above, the images of refugees as victim have an effect of reinforcing public support and humanitarian actions towards them; but when the images show refugees as troublemakers and spongers they reinforce prejudices and hatred toward them. Negative representations also increase the risk of being denied a socially accepted victim status (Strobl, 2004).

Visual representations (moving images and photographs) are particularly important in today's visually dominated modern societies. Stories are selected and produced as media events on the basis of their visual effectiveness. News about victims not only feature the image of the victim, but also present the sufferings of the surviving family members or the loved ones to increase the dramatic effect of the story. In this way, stories of the victims are turned into "appealing visual products" to seem attractive to media readers and viewers (Chermak 1995 in Greer, 2007: 29). The photograph of the Syrian baby Aylan Kurdi is a good example to consider how the whole story of Syrian refugees was communicated to the world through one photograph of an "ideal victim". The effect of the image of Aylan's dead body lying on the beach was so powerful that it received intense media attention throughout the world and was reproduced endless times in various media channels. Western politicians included Aylan's story in their speeches, considered the conditions of

Syrian refugees and introduced actions and policies to help them (although the effectiveness and duration of these policies are disputable). The photograph served beyond Aylan's story and became an iconic image of Syrian refugee crisis.

The powerful effects of Aylan's photograph show that visual representations are important and instrumental in i) making us understand social reality in certain ways (is the refugee crisis a humanitarian or a security issue?), ii) generating public perceptions of people (are refugees victims or threats?), and iii) mobilizing collective and political actions toward them (should we help them or export them?). Within this constructivist perspective, this study explores the visual representations of Syrian refugees, examines the emergence of a number of themes and meanings that have been prevalent in constructing the image of Syrian refugee as victim in press photography.

METHODOLOGY

A total of 2172 Syrian refugee photographs are collected from the top-selling five Turkish newspapers (Hürriyet, Sabah, Posta, Sözcü, and Zaman). All photographs were published during March 2011 and December 2015. This is the time period covering the start of the war in Syria and the start of the research project. The collected and analyzed photographs are the ones accompanying news items about "Syrian refugees" and "Syrian asylum seekers". The research questions for this paper are formulated as: 1) What are the emerging themes and topics in representing Syrian refugees as victim? 2) What is the profile of the ideal victim in the examined photographs?

Representations are cultural and political constructions, which are formed in a particular historical context. While being informed that the news on Syrian refugees are formed by the newspapers' political positions, this study is set to explore the popular discourse on the issue, thus decided to study the images of Syrian refugees in the most circulated five newspapers, for the reason that these representations reach wider audiences. Therefore, the criteria in selecting the newspapers had been their circulation figures, to identify the most frequently produced images and meanings in Syrian refugee photographs. Nevertheless it may be useful to briefly note the political positions of the newspapers during the studied time period. Hürriyet and Posta belonged to Doğan Group, who held critical positions to the Justice and Development Party (JDP) and to the government from a secularist and Kemalist position during 2011 and 2015; however it is known that the group's critical position could not remain stable as it needed to improve its relationship with the government when it had troubles with paying the high tax loan that it was penalized with in 2009. Similarly Zaman's position shifted in time too; it supported the JDP and the government from an Islamist position up until 2014 before the Gülen Group broke up with the JDP, then it took a critical position to the government still holding an Islamist position. Sözcü kept a critical stance to the government and its policies from a Kemalist and nationalist perspective, while Sabah

openly supported the government and JDP. It is seen that the positions of the newspapers shift according to the changing conditions and needs. Nevertheless we can generalize that during 2011-2015 *Sözcü* was the only newspaper which held a continuous critical position to the government.

Considering this unbalanced and changing political positions included in the data set, this study sets its focus as examining the most commonly appearing themes in Syrian refugee photographs in these most circulated Turkish newspapers. To achieve these aims, the study conducts content analysis as described by Philip Bell (2001) and interprets the contents of the photographs following Roland Barthes' (1980) approach to study images. Barthes' semiotic approach uses some key concepts such as sign, signifier, signified and myth. According to this, each photograph examined in this paper is a "sign" that communicates a meaning. For Barthes (1980), any sign is composed of a form and a meaning. He calls the form a "signifier" that is what we see in the photograph, and "signified" is the meaning or the idea that is associated with this form. Barthes explained that the simple and the obvious meaning which the signifier and the signified produce together is "denotation" (for example, identifying in an image that the little person with torn clothes is a child refugee). But Barthes added that signs have wider, cultural meanings which he called "connotation". Connotative meaning is interpreted by considering the sign within the context of values, ideas and beliefs of the culture and also the historical and social conditions in which it is produced (for example, interpreting that the use of the image of a child refugee produces the connotations of innocence and victimization). Finally, Barthes argued that the combination of denotation and connotation produces "myth", which is the dominant ideologies of the time and works to defend the interests of the groups in power (for example, an image of a Syrian child refugee in difficult living conditions may work to produce the myth that the society has a responsibility to open the door to those innocent victims who fled Syrian war, which is an idea that supports the government policy towards Syria refugees). This study is informed by these concepts and approach while interpreting the contents and themes of the refugee photographs.

For the content analysis Bell's (2001) instructions are followed. First the representational elements to be examined in the photographs are identified as coding categories (variables) and their contents (values) are coded on a coding table, which was prepared on MS Excel spreadsheet. For instance, to code the themes featured in the images of Syrian refugees, theme is indicated as a coding category and during the analysis "poverty", "displacement", "humanitarian aid" etc. are found to be their values. These coding categories and values are initially specified with reference to the literatures on conducting content analysis (Bell, 2001; Parry, 2010) and refugee representations (Bleiker et al. 2013; Donald, 2011; Mannik, 2012). They are first tried on a preliminary analysis, then revised and expanded according to the observed findings. Once the coding of each image is completed, the codings are counted in Excel spreadsheet and frequency counts of each category are revealed.

The coding schema investigated various categories in the photographs. Due to the purpose of this paper, here the findings concerning the categories of themes, topics (subject-matters), subjects, and emotions will be revealed, but particularly focusing on the themes that portray refugees as victims because these photographs make the majority of all the data. Exploring themes and topics in refugee photographs is important as they determine the general meanings, values and feelings produced around the image of the refugee. The findings are explained in the following section.

REPRESENTING SYRIAN REFUGEES AS “VICTIM”: THE PHOTOGRAPHS OF SUFFERING

Themes and Subject-Matters

The findings below reveal how victimhood and suffering are represented in the photographs of Syrian refugees. In this paper victim is defined as someone who suffers from direct or indirect victimization (Strobl, 2004). Direct victimization refers to direct forms of harm, damage and suffering caused by war and conflict. Indirect victimization covers suffering from the effects of conflict, displacement, loss of loved ones, or loss of property.

One of the most striking findings in Syrian refugee photographs is the focus on refugees' suffering and victimhood. It is observed that while photographs seem to represent diverse experiences of refugees around a variety of themes, the majority of these are experiences of suffering caused by war and displacement. This means that these are actually different manifestations of suffering and victimhood experienced by refugees. Therefore, the content analysis reveals that Syrian refugees are predominantly represented as victim, around the theme of suffering or victimhood. On the other hand, suffering is such a general theme that it is manifested through other themes. According to this, refugees are represented as victim through the themes of poverty (n: 592, 27%), displacement (n: 444, 21%), the need (or humanitarian aid) (n: 245, 11%) and loss and pain (n: 239, 11%).

Each of these themes can be considered as a general theme on their own. The reason that I consider them as a sub-theme under the general theme of suffering is that each of them depict different forms of pain and suffering under different conditions. For instance, when it is poverty or the movement of displaced people seen in the visual, these are actually the depictions of refugees suffering from the difficult conditions caused by the war in Syria. Therefore, suffering is accepted as a recurring general theme in the photographs and each sub-theme comprises representations of different forms of suffering experienced by Syrian refugees.

The photographs of poverty, displacement, and the need depict the difficult refugee experiences caused by war and displacement, thus they are the depictions of indirect victimization. The photographs portraying loss and pain, on the other hand, include depictions of dead bodies and the refugees mourning for their losses. These

are the depictions of direct victimization. Altogether, the photographs of (direct and indirect) suffering make the 70 percent of all the examined photographs in the data; this is 1520 photographs out of 2172. This shows that suffering or victimhood is the prevalent theme in Syrian refugee photographs (see Table 1).

Table 1: The Themes on Suffering (Victimhood) in the Photographs of Syrian Refugees

Themes on suffering	No. of photographs	% of photographs
Poverty	592	27%
Displacement	444	21%
The need	245	11%
Loss and pain	239	11%
Total	1520 (out of 2172)	70%

The most frequently represented cause of suffering in the whole data is poverty (27%, n: 592). The photographs of poverty feature the main topics of women and children (n: 284) and the difficult living conditions (n: 272). These groups of photographs show refugees living in camps, in deteriorated places, or waiting despairingly with children in public places (streets, parks, mosques). These states of poverty and deprivation are frequently represented through images of children (n: 363). It is not surprising that being innocent subjects, children are chosen as the ideal victims to depict the tragic consequences of war and displacement (see image 1).

Image 1: A Photograph of Suffering depicting Poverty.

Source: Zaman, 24.08.2013.

The second most represented cause of suffering is displacement (21%, n: 444), which portrays the movements of refugees from one place to another. In this group of photographs there are the images of young and old Syrians fleeing to Europe by boat (n: 196) or walking to the borders carrying their possessions (n: 194). The subjects in these photographs are the crowds of people who had to abandon their homes and take a difficult voyage to save their lives. In this respect, these photographs of displacement depict the indirect victimization of the refugee (see image 2). However, they have an ambivalent feature too. The images of groups of people crossing the borders also signify refugees as “floods” of foreign and “illegal” people. The naming “illegal refugee” appears the most under this theme; nevertheless the frequency is low. In all the data of 2172 images, the naming illegal refugee appears for 49 times in photo captions and 32 of them appear under the theme of displacement (see image 3). Although illegality is a common theme in the media discourses of refugees and asylum seekers (Horsiti, 2007; Matthews & Brown, 2012; O’Doherty & Lecouteur, 2007), the Turkish newspapers’ support to the government’s open-door policy prevents the frequent use of the negative term illegal refugee.

Image 2: A Photograph of Suffering depicting Displacement

Source: Sabah, 20.09.2014.

Image 3: A Photograph of Suffering depicting Displacement, Using the Naming “Illegals” in the Caption

Source: Sözcü, 02.04.2013

The third most represented condition in the photographs of Syrian refugees is the need (or, humanitarian aid), which portrays the international and national organizations' help actions to the refugees (11%, n: 245). Refugees are photographed as receiving aid in the camps or in settlement places (n: 209) or having received aid (n: 36). As these photographs portray the humanitarian help actions to the refugees, they highlight refugees' vulnerability and weakness, and represent them as people in need. The most represented subjects here are once again Syrian children (47%), photographed alone or with adults. In a significant part of these photographs other represented subjects are state actors, humanitarian organizations and celebrities visiting the refugee camps. A representational aspect noted in this theme but not in others is that refugees receiving aid in the camps are seen with happy or positive facial expressions (33%). This is the highest ratio of positive facial expression among all the other themes. Through these representations the intended connotation is that social and political authorities are fulfilling their social responsibilities and refugees are made content with these humanitarian aids. Therefore, in the images of the need, the main actors are political and social authorities, whereas refugees are represented as a social group subjected to social benevolence and responsibility (see image 4).

Image 4: A Photograph of Suffering depicting the Need

Source: Hürriyet, 23.10.2011

The fourth most represented condition portrays the direct victimization that refugees suffer from. In these photographs we see the “loss and pain” that the refugee experiences (11%, n: 239), sharing almost the same frequency of appearance with the theme of the need. The main characteristic of the images under the theme of loss and pain is that they depict the actual instances of victimization and tragedies. The iconic photograph of Aylan baby is an example to this group of photographs. The main topics here are pain and sorrow, which are observed through refugees’ facial expressions of pain, crying and fear (n: 82); the second topic is death (n: 61) which is depicted through the images of boat casualties; the third topic is refugees exposed to violence (n: 49); and the fourth topic is survivors of disasters (n: 47). These photographs of direct victimization altogether document the sufferings, struggles, despair, survival and death of Syrian refugees. Even if they have survived a disaster, refugees appear in a position of victim because of their losses or for having to experience a traumatic disaster.

Overall, the photographs of suffering that depict poverty, displacement, need, and loss and pain may be accepted as positive and inclusionary representations of refugees for the reason that they make the conditions, experiences and stories of the refugee visible to the public and policy makers. In other words, they are the visual records of refugees’ existence in inhuman conditions. By making the situations of the refugee visible, they raise in the viewer a sense of sympathy and responsibility towards refugees, in this way they provide justifications for the humanitarian aid

targeting these people. But they also have negative consequences for the refugee identity which will be discussed in the concluding part.

Subjects and Emotions

One of the striking features of the photographs of suffering is that they focus on children to depict the consequences of war and displacement. Children are the most frequently represented subjects in the photographs of suffering. They are featured with no other actor in 23 per cent (n: 345) of these photographs. Including the photographs in which they are featured with women (n: 229) and with men (n: 111), children appear in 45 per cent (n: 685) of the photographs of suffering. There are other mixed photographs in which men, women and children are seen altogether in groups (n: 484), but in 685 photographs children are featured in the foreground (see Table 2).

Table 2. The Syrian Subjects in the Photographs of Suffering

Subjects in photographs	No. of photographs	% of photographs
Mixed	484	32
Children	345	23
Children and women	229	15
Men	142	9
Children and men	111	7
N/A	92	6
Women	64	4
Camp alone	53	4

The finding that children are the most represented subject in the photographs of suffering fits with the profile of the ideal victim identified in the literature on victimology (Strobl, 2004; Greer, 2007). The literature also defines ideal victim as looking sad and vulnerable. In most of the Syrian refugee photographs (29%, n: 439), people's facial expressions cannot be identified because they are photographed from distant camera angles. Where their facial expressions are identifiable, refugees mostly appear showing no particular emotions (25%, n: 381). One reason for remaining expressionless is that a big part of the theme of suffering portrays the conditions of poverty and displacement. In the photographs of poverty people are portrayed in their current conditions looking at the camera without showing any facial expression. In the photographs of displacement they are seen on the move again without the display of any emotion. When refugees are seen expressing an emotion, this emotion is mostly sadness (23%, n: 348). Particularly the images of direct victimization show refugees as miserable people in pain, fitting in the ideal victim profile.

DISCUSSION AND CONCLUSION

Studying the photographs of Syrian refugees has shown that the figure of the Syrian refugee is predominantly constructed as victim, through representations of suffering, in the examined Turkish newspapers. The photographs portray different conditions of suffering as poverty, displacement, the need, and loss and pain. At first, the collection of these themes seems to indicate a diversity in representation, but actually, what the photographs portray are the direct and indirect types of victimization. These characteristics are defined in the literature on refugees and asylum seekers as the stereotypical characteristics of the refugee identity (Mannik 2012; Malkki, 1996). This shows that the representation of Syrian refugees in Turkish newspapers has a stereotypical and conventional way of capturing refugees.

If we ask why the examined Turkish newspapers prefer to portray images of refugees as victim, we can discuss that for the most part of the period between 2011 and 2015, these newspapers (except *Sözcü*) had relatively close positions to the government for different reasons, as explained above. Their portrayals of Syrian refugees as victims provide legitimate justifications and support for government's open-door policies and humanitarian aid targeting Syrian refugees. In other words, victimizing the refugee becomes a tool for the newspapers to show their support to the government.

However, victimization of the refugee produces some other problematical consequences for Syrian refugees. These will be discussed under two main arguments.

Victimization as a Stereotypical Representation and Its Implications

When the main characteristic of refugees is defined and constructed as suffering, refugees are not seen as "genuine" refugees when they are seen in improved conditions, and the aid expenses to them are criticized, as Mannik (2012) reports in her research. It is for this reason that media representations continue the stereotypical way of imagining and portraying refugees as suffering. Stereotyping essentializes the refugee identity and constructs victimhood as their essential characteristic. As an effect of stereotyping and essentializing, the representations do not reflect diverse experiences, individualities and differences of refugees (for example they do not represent the entrepreneur Syrians) but reduce them to the figure of the weak and vulnerable victim.

The findings of the study also reveal that victimhood is represented the most through children. Being the innocent and vulnerable subjects, children are chosen as the ideal victims to represent the cruel consequences of the war. This means that the victim profile in Syrian refugee photographs (innocent and weak children) fits with the general profile of the ideal victim in victimology studies. An implication of being represented as ideal victim is that children are objectified to represent the conditions in which the suffering occurs. This is also to say that children are instrumentalized to produce a sensational effect and invoke sympathy on the viewer of the photographs. The repetition of the images of Aylan baby in various communication

channels and the reactions it triggered is an example to this instrumentalization. The media and then the public attention that Aylan baby received was due to the dramatic effect of the photograph, rather than attention to the Syrian refugee crisis. The painful story of Aylan was turned into a media spectacle, to increase the number of TV viewers, newspaper readers, and clicks to online news. Once the story was consumed, Aylan baby and the refugee issues were off the media agendas. This is, as Kleinman et al. (1997: xi) put it, the commodification of victimhood. This paper reveals the use of children in similar ways in Syrian refugee photographs.

Victimization Depoliticizes the Refugee

Another effect of victimization of the refugee is that an emotional victim discourse prevents the discussion of rational and political solutions to the problems. For example, the reports of non-governmental organizations (Hayata Destek Derneği, 2016; Sosyal Kültürel Yaşamı Geliştirme Derneği, 2016) write about the various problems of Syrian children in Turkey. The reports document the problems of child workers, child beggars and children not attending school. According to UNICEF (2017), almost 44 per cent of Syrian children at the age of primary school do not take education either because they have to work, or because their families cannot afford the expenses or because they cannot complete school registration for they do not have identification cards. Solutions to such refugee problems require rational and rights-based political discussions. However, these discussions cannot find an adequate space in the newspapers due to the predominance of the victim discourse.

This argument also links to the argument concerning the depoliticization of the Syrian refugee, since it leads to discussing Syrian refugees around the issue of suffering, rather than their political rights. By depoliticization I mean “moving away from the political discussion” (Pandir, 2014: 272). In this case, depoliticization involves producing and highlighting the victim discourse and reducing the refugee debate to their suffering, and pushing back (or preventing) the political discussions on the rights of the refugee. Thus, victimization here works as a device for depoliticization, which prevents the appearance of rights-based discussions about the refugee issue.

Victimization also appears as a device for depoliticization when the refugee is imagined only as weak and vulnerable, rather than a subject with political rights and political agency capable of producing results for oneself and for the lives of the others. As Johnson (2011) puts it, victimization of the refugee “removes political agency from the figure of the refugee by establishing a condition of political voicelessness”. In other words, victimization does not perceive refugees as people who have managed to *survive* war and conflict, but sees them as *victims* of war and conflict. This is important because when refugees are seen only as victim, their human potential to control their lives are denied, their opinions on their conditions are not consulted and respected, and they are seen as passive subjects who need to

be controlled. In such ways, victimization and depoliticization leave refugees in powerless positions.

Consequently, this paper has argued that media representations of the refugee is important because they influence how we imagine refugees and engage with them. This paper has discussed that the processes of victimization and depoliticization of the Syrian refugee produce a disparity between the lived experiences of the refugee (who has survived a war) and the representations of the refugee (who is a powerless victim). A possible consequence of perceiving refugees solely as victim is that this imagination feeds into perceiving them as powerless people whose existence and inclusion in society is left to our benevolence, rather than accepting them as validated legitimate actors with political rights.

REFERENCES

- Barthes, R. (1980). *Mythologies*. New York: Hill and Wang.
- Bell, P. (2001). Content analysis of visual images. T. van Leeuwen and C. Jewitt (Eds.), in *Handbook of Visual Analysis*. (pp: 10-34). London: Sage.
- Bleiker, R., Campbell, D., Hutchison, E. and Nicholson, X. (2013). The visual dehumanisation of refugees. *Australian Journal of Political Science*, 48(4), 398-416.
- Çakır, M. (2013). İnternet haberciliğinde yasadışı göç sorunu (Ocak 2011-Nisan 2012). *Online Academic Journal of Information Technology*, 4(12), 105-124.
- Demir, O.Ö. and Erdal, H. (2010). Yasadışı göç ile ilgili kavramların doğru anlaşılabilmesi sorunu ve yazılı basında çıkan haberler üzerine bir inceleme. *Polis Bilimleri Dergisi*, 12(1), 29-54.
- Doğanay, Ü. and Çoban Keneş, H. (2016). Yazılı basında Suriyeli 'mülteciler': Ayrımcı söylemlerin rasyonel ve duygusal gerekçelerinin inşası. *Mülkiye Dergisi*, 40(1), 143-184.
- Donald, P. S. M. (2011). *Lessons will be learned?: An investigation into the representation of 'asylum seekers'/refugees in British and Scottish television and impacts on beliefs and behaviours in local communities*. (Unpublished PhD thesis). University of Glasgow, Scotland.
- Efe, İ. (2015). *Türk basınında Suriyeli sığınmacılar*. İstanbul: SETA.
- Efe, İ., Pandır, M. and Paksoy, A.F. (2018). *Algular ve gerçekler arasında: Türk basınında Suriyeli sığınmacılar*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Erdoğan, M. (2015). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum araştırması / Syrians in Turkey: Social acceptance and integration Research*. Hacettepe University Migrations and Politics Research Center. Ankara: Hugo. <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/46184> (Accessed: 20.07.2018).

Greer, C. (2007). News media, victims and crime. P. Davies, P. Francis and C. Greer (Eds.), in *Victims, crime and society*. (pp. 20-49). London: Sage Publications.

Hall, S. (1992). The West and the rest: Discourse and power. S. Hall and B. Gieben (Eds.), in *Formations of modernity*. (pp. 275-333). Oxford: Polity Press and Blackwell Pub.

Hall, S. (1997). The work of representation. S. Hall (Ed.) in *Representation: Cultural representations and signifying practices*. (pp: 13-74). London: Sage Publications.

Hayata Destek Derneği (2016). *Türkiye’de çocuk işçiliği sorunu: Suriye’den gelen mülteciler sonrası mevcut durum ve çözüm önerileri*. http://www.hayatadestek.org/yayinlarimiz/Turkiyede_Cocuk_Isciligi_Sorunu_2016.pdf, (Accessed: 03.09.2018).

Horsti K (2007). Asylum seekers in the news: Frames of illegality and control. *Observatorio*, 1(1), 145–161.

Johnson, H. L. (2011). Click to donate: Visual images, constructing victims and imagining the female refugee. *Third World Quarterly*, 32(6), 1015-1037.

Kleinman, A., Das, V. and Lock, M. (1997). Introduction. A. Kleinman, V. Das and M. Lock (Eds.), in *Social suffering* (ix-xxvii). Berkeley: University of California Press.

Kolukırık, S. (2009). Mülteci ve sığınmacı olgusunun medyadaki görünümü: Medya politikası üzerine bir değerlendirme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 1-20.

Kress, G. and Van Leeuwen, T. (1996). *Reading images: The grammar of visual design*. London: Routledge.

Malkki, L. H. (1996). Speechless emissaries: Refugees, humanitarianism and dehistoricization. *Cultural Anthropology*, 11(3), 377-404.

Mannik, L. (2012). Public and private photographs of refugees: The problem of representation. *Visual Studies*, 27(3), 262-276.

Matthews, J and Brown A.R. (2012). Negatively shaping the asylum agenda? The representational strategy and impact of a tabloid news campaign. *Theory and Practice*, 13(6): 802-817.

O’Doherty, K. and Lecouteur, A. (2007). Asylum seekers, boat people and illegal immigrants: Social categorization in the media. *Australian Journal of Psychology*, 59(1): 1-12.

Pandir, M. (2014). *Orientalism in the EU context: A critical analysis of EU narratives on Europe and Turkey*. Ankara: Avrupa Birliği Bakanlığı Yayınları.

Parry, K. (2010). A visual framing analysis of British press photography during the 2006 Israel-Lebanon conflict. *Media, War and Conflict*, 3(1): 67-85.

Schaefer, R.T. (2012). *Sociology*. Thirteenth edition. New York: McGraw Hill

Sosyal Kültürel Yaşamı Geliştirme Derneği (2016). *Türkiye’de sığınmacı çocuk olmak*. <http://www.sosyalkulturelyasam.org/resimler/siginmaci-cocuk-olmak.pdf>, (Accessed: 25.06.2018).

Strobl, R. (2004). Constructing the victim: Theoretical reflections and empirical examples. *International Review of Victimology*, 11: 295-311.

Sunata, U. and Yıldız E. (2018). Representation of Syrian refugees in the Turkish media. *Journal of Applied Journalism & Media Studies*, 7(1), 129-151.

UNHCR (1951). *Convention and protocol relating to the status of refugees*. <http://www.unhcr.org/protection/basic/3b66c2aa10/convention-protocol-relating-status-refugees.html>, (Accessed: 23.07.2018).

UNICEF (2017). *Türkiye’de kayıp bir kuşak oluşmasını önlemek: Bilgi notu*. http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/Children%20of%20Syria_01.2007_TR.pdf, (Accessed: 01.08.2018).

Van Dijk, T. A. (1991). *Racism and the press*. New York: Routledge.

Yaylacı, F. G. and Karakuş, M. (2015). Perceptions and newspaper coverage of Syrian refugees in Turkey. *Migration Letters*, 12(3), 238-250.

Yayın Geliş Tarihi: 19.10.2018

Yayına Kabul Tarihi: 02.01.2019

Online Yayın Tarihi: 26.06.2019

<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.472596>

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 429-452

ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

OSMANLI DEVLETİ'NDE YEREL YÖNETİM KÜLTÜRÜ

*Konur Alp DEMİR**

Öz

Osmanlı Devleti 621 yıl yaşamış ve üç kıtaya hükmetmiş bir devlet olarak sınırları içerisinde ve yönetimi altında yaşamış olan insanların yerel nitelik taşıyan ihtiyaçlarını karşılamak için günümüz modern anlamındaki yerel yönetim birimlerine benzemeyen kurumlardan faydalanmıştır. Bu kurumların analizinin yapılması, Osmanlı Devleti'nin yerel yönetim kültürünün betimlenebilmesi açısından önem taşımaktadır. Aksi takdirde Osmanlı Devleti'nin yerel yönetim kültürünün bulunmadığını ifade etmek yanlışlara sebebiyet verebilecektir. Bununla birlikte günümüz modern anlamında bir yerel yönetim yapılanmasının tarihinden söz edebilmek için yakın sayılabilecek bir zaman dilimine gitmek gerekmektedir. Buna rağmen bu yakın geçmiş yapılanmaların Osmanlı Devleti'nin gerçek yerel yönetim kültürünü maskeleyen bir görev üstlenmesinin de önüne geçmek gerekmektedir. Bu amaçla bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Tanzimat öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde yerel yönetim kültürünü oluşturan kurumların analizi literatür taraması yöntemi kullanılarak betimsel ve tartışmacı bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Değerlendirme alınan konunun Osmanlı kul sistemi üzerinden açıklanmaya çalışılması ve anlatımların ruhunun bu sistemin kurgusundan beslenmesi ilgili konuya farklı bir bakış açısından yaklaşılması adına önem taşımaktadır. Bu çalışmadan beklenen nihai sonuç Osmanlı Devleti'nin yerel yönetim kültürünü dışarıdan ithal etmediği, yalnızca modern anlamda yeni bir kurumsallaşma çabası içerisinde girdiği ve zaten kendi özünde yer alan kurumların yerel yönetim kültürünü oluşturabilecek niteliklere sahip olduklarını vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Yerel Yönetimler, Kul Sistemi, Devşirme Sistemi, Kadılık Kurumu.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Demir, K. A. (2019). Osmanlı Devleti'nde yerel yönetim kültürü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 429-452.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-1199-930X, konuralpdemir@yahoo.com.tr

LOCAL AUTHORITY CULTURE IN THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

The Ottoman Empire, lived for 621 years and dominated three continents, benefited from institutions unlike those in modern-day local authority units, to meet the local needs of people lived in and under her borders. The analysis of these institutions is important for the description of local culture of the Ottoman Empire. Otherwise, it would be misleading to state that the State has no local culture. However, in order to talk about history of a modern local authority structure in today's modern sense, it is necessary to go to a close time. Nevertheless, it is necessary to overcome the fact that these recent implementations of the Ottoman Empire have a duty to mask the actual local authority culture. For this purpose, in this study, the analysis of the institutions which formed the local management culture in two periods of the Ottoman Empire before and after the Tanzimat period was carried out by using the literature search method in a descriptive and argumentative way. It is important to try to explain the subject of the evaluation through the Ottoman kul system and to feed the spirit of the narratives from the fiction of this system from a different point of view. The expected conclusion is to emphasize that the Ottoman Empire does not import the local authority culture from the other states, but merely enters a new institutionalization struggle in the modern sense, and that the assets of the institutions already at its core have the qualities to form a local authority culture.

Keywords: *Ottoman Empire, Local Authorities, Kul System, Devshirmeh System, Qadi Institution.*

GİRİŞ

Yerel yönetim içerdiği anlamsal bütünlük itibarıyla yerli bir kavram değildir. Yerel yönetim kavramının anlamını siyasi ve hukuki yönden tamamlamak ve örgütsel açıdan da sosyal ve yönetsel bir kurum olarak algılamak gerekmektedir. Bu niteliklere sahip bir kurumun Ortaçağ Avrupası'na ait olduğunu belirtmek (Ortaylı, 2011: 1) üzerinde tartışılması gereken soruları da beraberinde getirmektedir.

Bunun en önemli sebebi eski Yunan-Roma kent yönetimi ve ortaçağ İslam Devletleri'nde veya Bizans Devleti'nde yer alan belediye örgütlenmelerine benzer kurumların modern yerel yönetimlerin başlangıcı olarak kabul edilmemesi gerekliliğidir. Kabul edilmesi gerekir ki ilk kent uygarlığının doğduğu ve kent yönetiminin ilk önemli örneklerinin tanık olduğu topraklar Ortadoğu-Akdeniz havzasında konumlanmaktadır. Modern yerel yönetimin nitelikli bir hale gelebilmesi veya gerçek anlamda varlık kazanabilmesi ancak toplumun her alanına nüfuz eden ve faydaları genele yayılmış otoriter bir yapılanma olan merkezi yönetimin varlığı sayesinde olmuştur (Ortaylı, 2011: 1).

Bir devletin sınırları içerisinde varlık sahibi olan yerel yönetim, bu sayede hukuksal ve siyasal bağlamda bir nitelik kazanmaktadır. Aynı zamanda yerel yönetim, “toplumsal”, “sosyal” ve “yönetsel” açıdan görevleri bulunan bir

yapılanma olma özelliğini de taşımaktadır. Dolayısıyla yerel yönetim kurumsal bir kimlik taşımaktadır (Demir, 2017: 1). Yerel yönetimin taşıdığı bu kurumsal kimliğin Osmanlı Devleti özelindeki kökenlerinin incelemesinin amaçlandığı bu çalışmada ulaşılmaya çalışılan hedef farklı desenler ile örgülenmiş kurumsal bir yapılanmanın sadece hukuksal ve siyasal dayanak noktalarının olamayacağı, aynı zamanda toplumsal ve sosyal yönden temellenmiş olabileceğinin vurgusunu yapmaktır. Bu vurgunun ruhunda kendi kendini yönetebilmek düşüncesinin Osmanlı Devleti'nin yönetim ve toplumsal yapısı içerisinde gelişip gelişmediğinin sorgulaması yer almaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Batı tarzı yerel yönetim sistemine geçişinin geç dönemde yaşanmış olmasının sebeplerini değerlendirmeye almak, Osmanlı-Türk yönetim sisteminin merkeziyetçilik anlayışından tabana yayılma ihtiyacının nedenlerini çözümlenebilmek adına önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nde yerel yönetim sisteminin veya yerel yönetim anlayışının mutlak bir biçimde olmadığını iddia etmek yanlışlara sebebiyet verebileceği gibi, günümüz anlayışındaki bir sistemin erken dönemde kurulmuş olduğunu öne sürmek de yanlış değerlendirmelerin elde edilmesine neden olabilecektir. Bu bağlamda, Osmanlı-Türk yerel yönetim sisteminin hangi kurumlardan oluştuğunu ve bu kurumların gelişen dünya karşısında nasıl gerilediğinin ve gelişme gösterememesinin nedenlerinin arandığı bu çalışmada, ilgili sistemin noksan yanının kul sistemi üzerinden anlatılmasına çalışılacaktır. Geçmiş dönemde varlık gösteren noksanlıkların sebeplerine kul sistemi üzerinden yaklaşmak ve bir çözümleme yapmak çalışmanın ruhunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada, insanların, yönetimin ortağı değil, padişahın kulu (geleneksel anlayışın hüküm sürdüğü Osmanlı dönemi uygulaması) olarak görüldüğü bir sistem içerisinde yerel yönetim kültürünün hangi seviyede gelişme gösterebileceğinin olabirliği sorgulanmaktadır.

OSMANLI YEREL YÖNETİM SİSTEMİNİN KISA TARİHİ

Türkiye, yerel yönetim uygulamaları açısından oldukça yakın bir tarihe sahiptir. Bu kısa zaman dilimi içerisinde edinilen tecrübeye rağmen, Türk yerel yönetim uygulamalarının Avrupa'da uygulanan örneklerine kıyasla güçsüz kalmasının sebebini "tarihi temelden yoksun" olmalarında aramak gerekmektedir. Avrupa'daki yerel yönetimler bir bölgenin veya kentin merkezi yönetime karşı idari ve mali yönden bağımsızlıklarını veya özerkliklerini elde etmeleri sonucunda varlık kazanmışlardır (Eryılmaz, 2012: 229). Bu duruma karşı bir örnek olarak Osmanlı devlet yönetiminin birincil ana hatlarının belirlenmesi aşamasında boy beylerinin ve diğer yerleşik ve göçebe topluluklarının liderlerinin ellerinde tuttıkları yöneticilik yetkilerini kendilerinin üstlerinde konumlanan ve üst düzey beylerin kontrolünde olan askeri bir yönetici sınıfına devretmeleri durumu gösterilebilmektedir (Heper, 2010: 49). Osmanlı Devleti'nin merkezi teşkilatını tamamlamasının ardından Anadolu'daki tarım

arazilerinin tamamı devletin sahipliğine geçmiştir. Bu durum devletin kontrolü dışında hiç kimsenin toprak sahibi olamayacağı ve feodal bir düzenin varlık gösteremeyeceği anlamına gelmekteydi (Heper, 2010: 51).

Osmanlı Devleti'nde modern anlamdaki yerel yönetim algılayışının ve uygulamalarının ortaya çıkışı devletin dağılma sürecinin durdurulabilmesi için merkezîyetçilik ilkesine mutlak bir biçimde sarılması ve 19. Yüzyıl dönemi Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkların yönetime katılmasının gerekliliğini vurgulayan ve “etnik haklarını” kazanmaları için baskı yapan dış devletlerin çabaları sonucunda olmuştur (Keleş, 2012: 157).

Osmanlı Devleti'nde yerel görevler üstlenen geleneksel kurumların hiç birisi merkezi yönetime karşı özerk bir konumda olmamışlardır. Özerklikleri bulunmayan bu kurumların yerel alanda demokrasiyi de geliştirmeleri beklenememektedir. Kurumların temel amacı demokrasiyi geliştirmek değil, halkın ihtiyaç duyduğu yerel hizmetleri yerine getirmek olmuştur. Halkın yerel hizmet sunan kişileri seçme, göreve getirme ve görevden alma hakkı bulunmamaktaydı (Şengül, 2011: 25).

Tanzimat Dönemi'nden önce Osmanlı yerel yöneticilerinin idari, yargı, askeri ve mali görevleri bulunmaktaydı. İlerleyen dönemlerde merkezîyetçilik ilkesinin zarar görmesinden kaynaklanan olumsuz sebeplerden dolayı II. Mahmut zamanında askeri konuları ilgilendiren yetkiler “müşir ve feriklere”, vergi toplama görevi merkezi yönetim tarafından tayin edilen ve yetkilendirilen “muhasıllara”, ceza işlemlerini ilgilendiren hukuksal davaların sorumluluğu da “taşra meclislerine” verilmiştir. Vali ve diğer taşra yöneticilerinin görevleri mülki işlemler ile sınırlandırılmıştır (Ekinci, 2004: 48).

Türk topraklarında Tanzimat Dönemi'nden önce günümüz anlayışındaki yerel yönetim birimlerinin bulunmamasına rağmen, yerel nitelik taşıyan hiçbir kurumun olmadığını da ifade etmek imkânsızdır. Dolayısıyla eski Türk yönetimlerinde yerel hizmet sunan kurumlar olan kadılık ve vakıf sistemlerinden (Eryılmaz, 2012: 230) ve bunlara ek olarak da tımar düzeninden söz etmek yerinde olacaktır.

Kadılık Sistemi

İslam devletlerinde hukuksal davalara bakmak ve çözüme kavuşturmak ile görevlendirilen ve doğrudan devlet başkanı tarafından atanarak yetkilendirilen kamu görevlilerine “kadı” unvanı verilmekteydi (Ekinci, 2004: 24).

Kadılık sistemi, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları içerisine girmeden önceki dönemlerde halka yerel hizmet sunan diğer unsurlar karşısında önemli bir konuma sahip olmuştur. Sistemin baş yürütücüsü olan kadı, hukuki, askeri, idari ve mali görevleri olan ve merkezi yönetim tarafından atanan bir kamu görevlisiydi (Şengül, 2011: 25). Bu sebepten dolayı kadı çok fonksiyonlu bir

devlet görevlisi olarak kabul edilmesi gerekmektedir (Bozatay ve Demir, 2014: 75-76).

Kadılık kurumunun teorik kurgusu ve uygulama sonuçları genel bir bakış açısı içerisinde incelendiği takdirde, kurumu yalnızca hukuksal davalara bakan ve yargıç kimliği bulunan bir hukuk otoritesi olarak görmek mümkündür. Ancak yapılan incelemenin biraz daha derine indirilmesi sonucunda kurumun yalnızca hukuk kimliğine değil, aynı zamanda kent yönetimini içeren görevlerine de rastlanılmaktadır (Yaylı, 2015: 28).

Osmanlı Devleti'nde halka hizmet götürmenin devletin temel görevleri arasında sayılmasından dolayı, devlet hizmet sunma faaliyetinin aksamadan ve olması gereken özenle yerine getirilebilmesi için kendisinin atadığı kamu görevlileri vasıtasıyla idari, yargı, beledi ve güvenlik konularında aktif bir biçimde görev almıştır (Bozatay ve Demir, 2014: 72). Merkez bürokrasisi içinde yer alan kadı atandığı yönetsel birimde belirli bir süre görev yapmakta ve görevlerinin niteliği genel anlamda kent yönetiminin bütün fonksiyonlarını içermekteydi (Ortaylı, 2007: 85).

Kadı, kaza adı verilen, belirli bir büyüklükte olan ve kendisine bağlı birden fazla köy ve kasaba ile yönetsel bir alan oluşturan yerleşim biriminde görev yapmaktaydı (Eryılmaz, 2012: 230). Kadı hakkında söylenmesi gereken en önemli özellik, kadının yargıçlık kimliği ile şer'i ve hukuki hükümlerin uygulayıcısı olmasıdır (Bozatay ve Demir, 2014: 77). Kadı yargıçlık kimliği ile bir kaza ve çevresinin bütün hukuki davalarına bakmasından dolayı kırsal hayatta önemli bir etken unsur konumundaydı. Bu bağlamda değerlendirildiği takdirde kadı, devlet ve kır halkı için önemli görevleri yerine getiren bir kamu görevlisiydi. Kadı, görev yaptığı kırsal alanda, köylüler arasında meydana gelen anlaşmazlıkları çözümlmek için uzlaştırmacı bir görev üstlenmekteydi. Diğer yandan kadı, köylü ve tımar sahipleri veya diğer kamu görevlilerinin kendi aralarında meydana gelen sorunlarda orta yolun bulunması için "hakemlik" yapmaktaydı. Dolayısıyla kadının yalnızca hukuk kuralları uygulayan bir yargıç değil, aynı zamanda arabulucu bir kimliğinin de olduğu ifade edilebilmektedir (Barkey, 2011: 106-107).

Kadılar görev yaptıkları kazalarda diğer yerel yöneticiler karşısında özerk bir yeterliliğe sahiptiler. Kadıların hiçbir yerel yöneticiden izin almasına gerek olmadan, doğrudan merkezi yönetim ile yazışma yetkileri bulunmakla birlikte, yerel yöneticilerin kadının izni olmadan hiç kimseye ceza vermek yetkisi bulunmamaktaydı. Bununla birlikte yerel yöneticilerin faaliyetleri kadının adli denetimine tabi kılınmıştır (Ekinci, 2004: 47).

Osmanlı Devleti'nde kent sorunlarını çözüme kavuşturmak için kadı, lonca teşkilatı üyeleri, şehir kethüdası, mütesellim ve halktan ileri gelenler bir araya gelerek çözüme yönelik kararlar almaktaydılar. Bu kurul yılın yalnızca

belirli dönemlerinde değil, çözüme kavuşturulması gereken her sorun için sık aralıklarla toplanmaktaydılar (Çadırcı, 1991: 20).

Bu noktaya kadar anlatılanların sonucunda elde edilebilecek en önemli sonuç Osmanlı Devleti'nde kent yönetimi için idari işlemlerin, belediye hizmetlerinin, hukuk davalarının ve güvenlik konularından meydana gelen kamusal hizmetlerin birbirlerinden ayrılmadığıdır (Yaylı, 2015: 28). Sonuç itibarıyla kadı, kentte merkezi yönetimin temsilcisi, kentin yargıci, savcısı, diğer kurumların denetçisi, belediye başkanı, güvenlik birimlerinin amiri ve mülki idare yöneticisiydi (Gül vd., 2014: 130).

Vakıf Sistemi

Batı tarzı yerel yönetimlere geçişin geç olmasının sebebi Osmanlı Devleti'nde belediye örgütlenmesi ihtiyacının geleneksel kurumlar aracılığıyla yerine getiriliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Belediyenin yerine getirdiği görevler başta vakıf olmak üzere farklı kurumlar tarafından yerine getirilmekteydi. Vakıf, Osmanlı topraklarında beldelerin yerel nitelik taşıyan ihtiyaçlarını karşılayan bir sistem bütünlüğü olarak var olmaktaydı. Diğer açıdan değerlendirmek gerekirse merkezi yönetimin vakıf sistemine karşı olumlu yaklaşımı devletin yerel ihtiyaçları karşılayabilecek başka bir yapılanma içerisine girmesine engel olmuştur. Düzeltilmiş bir yaklaşım tarzı ile devlet bu gibi bir ihtiyaç hissetmemiştir (Sezgin, 2008: 26).

Bir diğer sebep de Osmanlı Devleti yerel yönetim birimleri oluşturarak halkın yönetime ortak olmasını istememiş ve halkı yönetime dâhil etmemiştir. Geleneksel imparatorluk mantığı içerisinde hareket eden Osmanlı'da yerel demokrasi anlayışının varlığından söz edilmesi oldukça zordur (Görmez, 1997: 86).

Osmanlı kent kültürünün temelini yardımlaşma üzerine kurulu olduğu ifade edilebilmektedir. Osmanlı kent yönetimi ve yaşamı "imaret" olarak adlandırılan kurumsal bir kimlik çerçevesinde şekillenmiştir (Uyar, 2004: 2). Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü'ne göre imaret veya imarethane, "Yoksullara yiyecek dağıtmak üzere kurulmuş hayır evi" şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü, Erişim Tarihi: 15.10.2018). İmaratları yardımlaşma ve hayır işleme anlamında genel bir çerçevede değerlendirmek gerekirse, kentte yaşayan bir topluluğun ihtiyaç duyduğu her türlü hizmet ve kurumu içine aldığı görülecektir. Bu kapsamda imaret niteliğine sahip kurumlar şunlardan meydana gelmekteydi: "...cami, medrese, bimarhane (hastane), aşevi, tabhane (misafirhane), kervansaray, sıbyan mektebi, kütüphane, hankah (zaviya), türbe, imalathane, arasta (çarşı), han, su tesisatı, hamam, umumi tuvalet, meşruta binalar, kahveler, bayram ve pazar yeri, muvakkithanelerden (küçük rasathane)..." (Uyar, 2004: 2).

Temel amacı topluma hizmet etmek olan imaretler arasında padişah tarafından kurulduktan sonra devamlılığının sağlanabilmesi adına padişahın

kendi servetinden maddi anlamda desteklenenleri olduğu gibi, şahıs(lar) girişimi ile de kurulup vakıflar aracılığı ile devamlılığı sağlananlar da bulunmaktaydı (Uyar, 2004: 2).

Vakıf sistemi devlet fonksiyonları veya unsurları arasında yer almamasına rağmen, sosyal yardımlaşma faaliyetleri veya başlıkları arasında sayılmaktaydı. İşte bu sebepten dolayı devlet bu alana müdahale etmemiş (Onar, 2012: 24-25) ve halk bu sistem içerisinde yerel ihtiyaçlarını giderebilmiştir.

Vakıf sisteminin özünü belirli miktardaki taşınır veya taşınmaz malın halkın yararına olacak bir biçimde birtakım hizmet veya hizmetlere tahsis etmek amacı oluşturmaktaydı. Osmanlı toplumunda gerek padişahın ailesi ve diğer devlet adamları ve gerekse de varlıklı kişiler halkın kullanımına açık olacak bir biçimde “cami, medrese, han, aşevi, misafirhane, çeşme, köprü ve kütüphane” gibi kamusal hizmete yönelik eserleri topluma kazandırmışlardır (Eryılmaz, 2012: 232).

Vakıf sisteminin filizlenmeye başladığı ilk dönemlerde İslam geleneklerinin ve öğretilerinin önemli bir yönlendirmesi olmakla birlikte, ilerleyen zaman içerisinde vakıf, toplumu kalkındırmaya çalışan ve sosyo-ekonomik değeri ile öne çıkan kurumsal bir düzen halini almıştır (Şengül, 2011: 27). Vakıf sistemi, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma alanında gösterilebilecek güzel bir örneği meydana getirmektedir. Vakıflar, devletin ve toplumunun gelişmesine yaptığı katkılar neticesinde dönemin en önemli kurumları arasında sayılmışlardır (Bayartan, 2008: 157). Çünkü Osmanlı Devleti'nde insana yapılan yatırımların en önemlilerinden olan sağlık ve eğitim alanlarında gerçekleştirilen faaliyetlerin çok büyük bir bölümü vakıflar tarafından yerine getirilmekteydi (Çizikça, 2006: 21).

Osmanlı Devleti'nde vakıfların yerine getirdikleri işlevlerini yalnızca sağlık ve eğitim ile sınırlandırmak sistemin niteliğini kavrayabilmek için bir engel oluşturmaktadır. Bu anlamda ifade edilmelidir ki vakıflar sayesinde devletin otoriter gücü karşısında bireyin mağdur olması engellenmiş, İslam kültürünün mimari eserleri devlet yardımı beklenmeden yüzyıllar boyunca muhafaza edilebilmiş, devletin maddi açıdan zor duruma düştüğü dönemlerde koyduğu fazladan vergi yükü mahalle temelinde azaltılabilmiş veya bu yükün etkisi halk üzerinde en aza indirilebilmiş, devlet ve şahıs arazilerinin aşırı parçalanmasının önüne geçebilmiş, yaşlılık ve diğer mağduriyet maaşları ödenebilmiş, sigorta kavramının dahi bilinmediği bir dönemde çalışanların güvencesi sağlanabilmiş ve “köprüler, yollar, limanlar, deniz fenerleri, kütüphaneler, sarnıçlar, su bentleri, çeşmeler ve kaldırımlar” halkın kullanımına açılmıştır. Ulusal ve yerel güvenlik hariç medeni bir toplumun ihtiyaç duyduğu çoğu kamu hizmeti bu sistem sayesinde karşılanmıştır (Çizikça, 2006: 22).

Vakıf sistemi konusunda, nihai aşamada, ifade edilmesi gereken en önemli husus 19. Yüzyıl'dan önce vakıfların, devletin mutlak otoritesi dışında

yer alan “biricik kamusal kurum” olduğu gerçeğidir. Vakfi, tanımsal boyutundan uygulama aşamasına geçiş sürecinde, devletin otoritesinin hissedildiği kamu kurumu şeklinde değil, toplumsal bir hareketin hayır işleri için kullandığı bir örgütlenme olarak adlandırmak ve bu doğrultuda anlamlandırmak daha gerçekçi sonuçların elde edilmesi için önem taşımaktadır (Caniklioğlu, 2007: 122).

Lonca Sistemi

Lonca, esnafların bir araya gelerek oluşturdukları teşkilatlanmaya verilen isimdir (Cihan ve Doğan, 2007: 38). Bu açıdan değerlendirildiği takdirde lonca sistemi, yerel esnafın bir araya gelerek yerel düzeyde oluşturmuş olduğu sivil bir dayanışma örgütlenmesi şeklinde anlamlandırılabilir (Acun, 2005: 51). Osmanlı toplumsal düzeni içerisinde bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade devletin toplumdan beklentilerinin yerine getirilmesi için oluşturulmuş bir sistemdir. Bu sebepten dolayı lonca sisteminin Batı örneklerinde görülen kurumsallaşma mantığı ile Osmanlı’da uygulanan mantığın birbirleri ile uyum içerisinde olduğunu ifade etmek oldukça zordur. Çünkü Osmanlı örneğinde loncaların kentleri özerkleştirme görevi bulunmamaktaydı (Cihan ve Doğan, 2007: 38).

Lonca sisteminin kuruluş felsefesinin temelini esnafların ahlaki çizgiden dışarı çıkmamaları ve halkı mağdur etmemeleri amacı oluşturmaktaydı. Lonca sisteminin görevleri arasında yer alan halkın taleplerinin esnafın üretimi ile eşitlenmesi amacı, arz-talep dengesinin sağlıklı bir biçimde sağlanabilmesi için önem taşımaktaydı. Lonca teşkilatının yetkilileri esnafa dağıtacağı hammaddeleri pazardan toptan bir biçimde satın almakta ve sistemin birer parçası olan esnafa dağıtmaktaydı. Bunun sebebi esnafın, başta ulaşım imkânlarının kısıtlılığı gibi, olumsuz sebeplerden dolayı hammaddeye ulaşamaması sorununa bir çözüm olmak ve dolaylı yünden de halkın ihtiyaç duyduğu ürünlerin üretiminin devamlılığını sağlamak şeklinde açıklanabilmektedir. Bu sayede hammaddelerin halkın ve esnafın zararına olacak bir biçimde kötü niyetli kişilerin veya karaborsacıların eline geçmesi engellenmekteydi (Şenyurt, 2009: 103-104). Farklı bir çerçeve içerisinde konuya devam etmek gerekirse esnaf denetimine değinmek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti lonca sistemi ile esnafın ekonomik yönden denetimini sağlamaktaydı. Bu sistem içerisinde esnafın üretim kapasitesi ve ürettiği ticari mallar denetlenmekle birlikte, aynı zamanda halkın tüketim alışkanlığı da takip edilmekteydi. Çünkü 19. Yüzyıl’ın başlarında devletin genel durumu iyi olmamakla birlikte, dış ticaret açığının yanında kaçakçılık eylemlerinin çoğalması devletin ticaret sınıfını sıkı denetim altına almasını zorunlu bir hale getirmiştir. Bu aşamada lonca teşkilatı ticaret hayatını kontrol eden, gerekli düzenlemeleri yapan ve iş akışını dengeleyen görevleri ile devletin en büyük yardımcısı olmuştur (Çadircı, 1991: 6-8).

Ulema

Osmanlı toplum düzeni içerisinde ulema sınıfının eğitim, yargı ve yönetim görevleri bulunmaktaydı (Yalçındağ, 1970: 26). Devlet yönetimi için önem taşıyan bu tür görevleri yerine getiren ulema sınıfı askeri veya yönetici sınıf içerisinde üçüncü sırada yer almaktaydı. Ulema sınıfına dâhil olacak kimseler devşirmeler arasından değil, medresenin konumlandığı bölgede yaşayan yerli Müslüman-Türk ailelerin çocukları arasından seçilmekteydiler. Medreselerde eğitim gören öğrenciler mezuniyetlerinin ardından imam, hatip, müezzin, müftü ve kadı olarak görevlendirilmekteydiler. Kadı görevine atanan kişiler, istedikleri takdirde, medresede eğitici olarak kalma hakkına sahip olmakla birlikte, medreselerde belirli bir süre görev yaptıktan sonra tekrardan sivil bürokrasiye geçme hakları bulunmaktaydı (Pamuk, 2007: 34).

Ulemanın devlet düzeni içerisinde iki önemli görevi bulunmaktaydı. Birincisi halktan devlet adına vergi toplamak ve ikincisi ise eğitim işleri ile uğraşmaktı. Vakıf yöneticileri de ulema sınıfı içerisinde seçilmekteydiler. Vakıflarda görev yapan ulema, devletin vergilerinin düzenli bir biçimde toplanması için bir teminat şeklinde görülmesinin yanı sıra, medreselerde eğitim faaliyetlerini yerine getirerek halkın eğitilmesinden ve devlete ulema sınıfında yeni görevliler yetiştirilmesinden de sorumluydular. Medreseler, devletin din ve yönetim bürokrasisine personel yetiştiren önemli eğitim kurumları olarak var olmuşlardır (Çaha, 2012: 165).

Tımar Düzeni

Tımar, Osmanlı Devleti'ne hizmet eden kişilere tahsis edilen dirlik arazilerine verilen isimdir. Tımar sahibi bu arazilerden yıllık olarak 1000 akçe ile 20000 akçe arasında gelir elde etmekteydi. Tımar sistemi sayesinde Osmanlı Devleti, kendi toprağını tımar sahibine işletmiş ve tımar sahiplerinden beklenen asker yetiştirmek ve beslemek işini masrafsız bir hale getirmiştir. Aynı zamanda bu sistem ile devlet, toprağa dayalı önemli bir ekonomi oluşturmuş ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Tımar sisteminin işletilebilmesi için "Tımar Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanuna göre tımar sahibi, Osmanlı Devleti'ne hizmet eden memur olarak kabul edilmiştir (Parlak, 2011: 769).

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu 13. yüzyıl içerisinde Anadolu ve Balkanlar feodal bir düzen içerisinde şekillenmekteydi. Bu şekillenmeden kendi payına düşeni alan Osmanlı Devleti özellikle kırsal alanda yaşayan halkın nüfusunun fazla olmasından kaynaklanan üretim ve yerleşim sorunlarını çözmek için "üretim güçlerini" merkezi sistem içerisinde denetleyebileceği bir düzen kurmuştur. Bu düzenin temelini de tımar sistemi oluşturmaktaydı (Sencer, 1984: 21).

Osmanlı Devleti'nin kırsal toplumu denetim altına almasının ilk eylemsel aşaması göçebe toplulukları yerleşik düzene geçirme çabaları ile olmuştur. Devlet, kısa zaman aralıklarıyla ve sürekli bir biçimde yer değiştiren göçebe

topluluklarını toprağa bağlı ve belirli bir alana yerleşmiş toprak işleyicileri haline getirebildiği zaman kırsal toplumu denetim altına alabilmiştir. Bu çabaların sonuç verebilmesi de toprakları kullanma yetkisini düzenleyen tımar sistemi sayesinde olmuştur (Barkey, 2011: 242).

Tımar sisteminin en önemli faydası hazineden nakit para harcamadan sürekli bir biçimde asker beslemek, eğitmek ve ihtiyaç duyulduğu anda kullanıma hazır etmektir. Bu sistem sayesinde Osmanlı Devleti fetih ruhunu canlı tutan sürekli bir orduya sahip olmuştur. Aynı dönemde Avrupa devletlerinin bu gibi düzenli ve her an savaşa hazır olabilecek orduları bulunmamaktaydı. Ancak tımar sistemini yalnızca askeri amaçlı düşünmek yanlış anlamlandırmalara sebebiyet verebilecektir. Merkezi yönetim tımar sistemi ile toplum üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmaktaydı. Tımarlı sipahi, kırsal alanda tarımsal faaliyetleri merkezi yönetim adına kontrol altında tutmaktaydı. Tımarlı sipahinin bir diğer görevi de toplumu sosyal açıdan birlik içerisinde tutmak ve köylülerin tarımsal faaliyetlerini terk etmemelerini sağlamaktı. Aksi halde, tarımsal ürünlerin azalması sonucunda hem kıtlık tehlikesi ortaya çıkabilecek hem de devletin topladığı vergilerde bir azalmanın yaşanması söz konusu olabilecekti (Yalçındağ, 1970: 22).

Ortaylı, tımar sistemini mali, yönetsel ve askeri amaçları olan bir sistem nitelemesiyle şu şekilde tanımlamaktadır: “*Timar*, en geniş anlamıyla belirli bir yere ait vergi gelirlerinin tümünün veya bir kısmının, dirlik olarak havale yoluyla bir görevliye devredildiği ve bu devir karşılığında da bazı hizmetlerin ona yüklendiği; mali, idari, askeri amaçları olan bir sistemdir.” (Ortaylı, 2010: 124). Bu tanımdan çıkarılacak yorum kapsamında, tımar sisteminin belirli bir kişiye birtakım görevleri (mali, yönetsel ve güvenlik) yerine getirmesi koşuluyla kendisine toprak verilmesi şeklinde anlamlandırmak mümkündür. Dolayısıyla tımar düzeninin, ana kurgusu itibarıyla, Osmanlı yerel yönetim sisteminin bir parçası olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Yukarıda sözü edilen gerekliliği Ortaylı'nın şu ifadeleri ile desteklemek önem taşımaktadır: “...gerek teknolojik kontrol araçları, gerekse bürokrasinin nicel ve nitel yetersizliği ve henüz para ekonomisine geçilmemesinden ötürü geleneksel devlet; mali, idari, askeri, görevleri bir temsilcisine devretmek zorundadır.” (Ortaylı, 2010: 124). Osmanlı Devleti, tımar sistemi ile kendisine ait olan vergilerin toplatılmasını ve kullanım hakkını kendisine bağlı yerel bir otoriteye bırakarak yerel düzeydeki kamu hizmetlerini yerine getirmekteydi. Bu şekilde, birbirlerinden farklı gibi görünmelerine rağmen, yerel bir çevrede ihtiyaç duyulan üç temel kamu hizmeti (askeri (güvenlik), yönetsel ve mali hizmetler) bir arada yerine getirilmekteydi. Tımar sistemi, aynı zamanda, merkeziyetçi Osmanlı yönetiminin geniş devlet toprakları üzerindeki yardımcı uygulama aracı niteliğindedir. Devlet, bu sayede, merkezden başlayarak taşranın en uzak noktalarına kadar merkeziyetçi anlayışını hâkim kılabilmiştir (Armağan, 2011: 144).

OSMANLI DEVLETİ'NDE KUL SİSTEMİ

Batı dünyasında varlığını sürdüren krallıkların kendisine hizmet edecek olan kişileri genellikle kırsal alanda yaşayan soylulardan seçmelerine rağmen, Osmanlı Devleti, devlet yönetiminde görev vereceği hizmetkârlarını sonradan Müslümanlaştırdığı ve ardından da kullaştırdığı kimseler arasından seçmekteydi. Bu uygulama sonucunda Selçuklu mirasını oluşturan “Türk aristokrasisi” geleneği yıkılarak, Türk kökenli bürokratlar merkez ve taşra yönetiminden uzaklaştırılmışlardır (Heper, 2010: 50).

Osmanlı-Türk devlet yönetimi anlayışına göre devletin en üst yöneticisi konumunda bulunan padişah ilahi bir yetkilendirme ile dünyaya gönderilen bir kişidir. Bu anlayış, padişah tarafından devlet sınırları içerisinde yaşayan birbirinden farklı toplulukların bir arada tutularak toplumsal bütünlüğün sağlanması için ilahi kaynaklı bir inanç birliğini oluşturmuştur (Heper, 2010: 57).

Osmanlı Devleti'ndeki bu inanç birliği II. Mehmet tarafından kurulan “kul sistemi” ile varlık kazanmıştır. İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti'nin güçlü ve merkezîyetçilik ilkesinin benimsendiği bir yönetim yapısına kavuşturulabilmesi ve merkez dışında herhangi bir güç odağının varlık kazanmasının önüne geçilebilmesi için iki önemli girişimde bulunulmuştur. Birincisi, devletin varlığı ve birliği için padişahın kendi erkek kardeşlerini öldürebilmesinin bir yetki olarak hukuksal zemine oturtulması ve ikincisi ise kul sisteminin benimsenmesidir. Kul sisteminin fikirsel kaynağını devşirme sistemi oluşturmaktadır (Akyılmaz, 2008: 395).

Devşirme sistemi, Osmanlı Devleti'nin çeşitli yönetim kademelerinde görev verilmek amacıyla ve Türk kültürü çerçevesinde yetiştirilmek üzere gayrimüslim ailelerden toplanan çocukların dâhil olduğu bir düzendir (Işık, 2013: 324). Gayrimüslim ailelerden alınan çocuklar ilk önce Müslüman-Türk ailelerin yanına verilerek, Türk Dili'ni ve Müslüman-Türk adet ve geleneklerini öğrenmeleri sağlanmaktaydı. Bu aşamada yeterli seviyede bilgi ve görgü sahibi olan devşirmelere Edirne Sarayı, Galata Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı ve İskender Çelebi Sarayı gibi acemi oğlanlarının eğitim gördüğü saray ve kışlalarda temel fiziki ve ruhi gelişimlerini sağlayacak türde eğitim verilmekteydi. Bu aşamadan da başarılı bir biçimde çıkan devşirmeler, çeşitli askeri birliklerde görevlendirilir, yetenekleri ile diğerlerinden farklılaşan devşirmeler ise daha yüksek seviyede eğitim almak ve devletin en üst makamlarına kadar yükselebilecek nitelikte kişiler haline gelebilmeleri için Enderun'a gönderilmekteydiler (TDV İslâm Ansiklopedisi, 2007: 502-503).

Devşirme sisteminde ırkçı bir yaklaşım benimsenmemiştir. İslam dışı çocukların etnik kökenlerine zarar vermeden veya onları kendi kimliklerinden soyutlamadan kültürel bir yaklaşım tarzı ile Türkleştirme eylemi söz konusudur. Ancak her çocuk da devşirme sistemine dâhil edilmemiştir. Bunun için önceden belirlenen birtakım kuralları mevcuttur. Örneğin, devşirme sistemi ile

Türkleştirilmek istenen bir çocuk kalabalık ailelerden seçilmekte ve ailenin tek çocuğu olduğu durumda ise devşirme sistemi işletilmemekteydi. Bununla birlikte kırsal yaşama yabancı olan ve hayatlarını kent ikliminde sürdüren Yahudi ailelerden çocuk alınmamasına özen gösterilmekteydi (Ortaylı, 2008: 4).

Devşirme uygulamasının bir ürünü olan kul sistemi içerisine dâhil edilen çocuklar belirli bir bilgi, yetenek ve deneyim kazandıktan sonra padişahın merkezîyetçi yönetimini kuvvetlendirebilmeleri için merkez ve taşra düzeyinde askeri ve idari olmak üzere çeşitli devlet görevlerine atanmaktaydılar (Armağan, 2011: 153).

Devşirilen gayrimüslim çocuklar ne eğitimleri sırasında ne de devlet yönetiminde görev aldıktan sonra köle statüsünde değerlendirilmemiş ve kendilerinden bir köleden istenen hizmetleri yerine getirmeleri beklenmemiş ve bu gibi hizmetler kapsamında kullanılmamışlardır. Devşirmelerin Yeniçeri olduktan sonra aldıkları “Kapıkulu” ismi kölelik nitelemesinden değil, padişahın devlet yönetimindeki konumundan kaynaklanmaktaydı. Çünkü Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan herkes padişahın kulu sayılmaktaydı. Devşirilen çocukların köle olmadıklarının en uysal kanıtı ise devletten maaş almış olmalarıdır. Devşirmelere, Türk ailelerinin yanında kaldıkları süre haricinde, devlet tarafından düzenli bir biçimde maaş ödenmiştir (Ercan, 1986: 716). Kul nitelemesinin dar kelime anlamı ile değerlendirilmesi sonucunda ve yanlış bir anlamlandırma ile “köle” sonucunun elde edildiği ifade tarzını biraz daha düzenleyerek ve iyileştirerek belirtmek gerekirse, kul sıfatının yalnızca devşirilen bireylere verilen bir adlandırma olmadığı, aynı zamanda doğuştan Müslüman-Türk olan bireylerin de tanımlandığı bir kullanımının söz konusu olduğunun belirtilmesi gerekmektedir (Karamuk, 1999: 21).

Devşirme yöntemi ile yetiştirilen çocukların kabiliyetlerine göre devlet yönetiminin çeşitli kademelerinde görevlendirilmesinden (Armağan, 2011: 153) dolayı padişah dışında yer alan bürokratik düzen kul sistemi üzerinden devam ettirilmekteydi. Bu kapsamda Osmanlı askeri ve sivil bürokratik düzeninin temelini kul sistemi oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin bürokratlarının kul sistemi içerisinde yetiştirilmesinin sebebi devlet ile toplum arasında var olan bütünleşmez bağların devlet lehine kopuk olmasından kaynaklanmaktaydı. Osmanlı kamu yönetimi sistemi içerisinde halka (yönetilen insanlara) yer olmamasından dolayı belirli bir seçkin ve eğitilmiş grubun ortaya çıkartılarak koşulsuz bir biçimde ve yalnızca padişaha hizmet etmesi beklenmekteydi (Pustu, 2007: 199-200). Bu durum kul sisteminin amaçsal varlığını da ortaya çıkartmaktadır. Kul sisteminde temel amaç padişahın mutlak otoritesi dışında kalan yönetsel eylemlerin yerine getirilebilmesi için gerekli olan yetkilerin tamamının sadakatlerinden şüphe duyulmayan ehil kişilere devredilmesiydi (Bayar, 1979: 44).

Sonuç itibarıyla kul sistemi, devşirme yöntemi ile ailelerinden alınan gayrimüslim çocukların özel bir eğitimden geçirildikten sonra Osmanlı sivil ve

askeri yönetim kademesinde padişaha sadık, yetenekli ve eğitimli bürokratlar olarak görevlendirilmeleri eyleminin süreçsel adıdır (Yalçındağ, 1970: 23).

Kul Sistemi'nin Osmanlı Yerel Yönetim Sistemi Üzerine Etkileri

Osmanlı Devlet yönetim yapısında belirgin olan ve en fazla dikkat çeken özellik merkez ile halkın oluşturduğu çevre arasında belirli bir mesafe olmasıdır. Yönetimi oluşturan kesimin merkeze sadakatle bağlı “hizmetçiler...”den meydana gelmesinden dolayı devlet ile toplum arasındaki ilişki bir uzlaşma kültürü çerçevesinde değil, devletin kendi yöneticilerine ve topluma veya çevreye mutlak otoritesini benimsetmesi kapsamında şekillenmiştir. Çünkü merkezi yönetimin otoritesi ile çevre arasında herhangi bir yakınlık bulunmamaktaydı (Çaha, 2012: 144).

Osmanlı Devleti'nin atadan kalma gelenekleri üzerine kurulmuş olan yönetim sistemi içerisinde, kadı gibi bilgin (ulema) sınıfına dâhil olmayan devlet yöneticilerinin tamamı padişahın kulu olarak kabul edilmekteydi (Erdem, 2013: 20). Bu sebepten dolayı devletin mutlak otoritesini aşarak kendi kendini yönetebilecek bir anlayış gelişmemiş, yönetici sınıf özerk bir yapılanma içerisine girememiş ve devletin haricinde herhangi bir kurumlaşma imkânı yaratılamamıştır (Aslan, 2003: 247). En sonda söylenmesi gerekeni başta söylemek gerekirse Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi yönetim anlayışının ve mutlak otorite kurma isteğinin artış göstermesi kul sisteminin gelişimi ile eşgüdümlü olarak hareket etmiştir (İnalçık, 1998: 19).

Kullaştırılan veya kul statüsünde değerlendirilen Osmanlı devlet yöneticileri hayatları boyunca padişahın kendi kaderlerini tayin etmesini beklemekteydiler. Bir diğer ifadeyle kul devlet yöneticileri padişahın zorlayıcı istenci dışına çıkamamaktaydılar. Padişah, kul devlet yöneticilerini görevden almak, idam etmek ve bütün mal varlıklarına el koymak yetkisi ile donatılmış durumdaydı (TDV İslâm Ansiklopedisi, 2007: 533). Bu yetkinin, elbette ki, olumsuz bir sonucun ortaya çıkması durumunda mantıklı bir tarafının olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Çünkü üç kıtaya yayılmış bir devletin geleceği ve bu devletin sınırları ve yönetimi içerisinde yaşayan milyonlarca insanın esenliği ve güvenliği bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde hata yapan devlet görevlilerinin makamlarından, geleceklerinden, servetlerinden, özgürlüklerinden ve hayatlarından daha değerli olduğu inancı kabul edilebilir sınırlar içerisindedir.

Sistemin normal akış düzeni içerisinde kullaştırılan iç oğlanlarından yetenekli olanlar ve sadakatine güvenilenler sancak beyliği, beylerbeyliği, divan vezirliği ve nihayetinde de vezir-i azamlık makamlarında görevlendirilmekteydiler (Yalçındağ, 1970: 23-24). Böylece padişahın iktidarı sağlamlaşmış olmakla birlikte, mutlak otoritenin dışında başka bir gücün oluşmasına veya otoriteyi tehlikeye atabilecek olası yeni bir yapılanmanın önüne geçilmiş olunmaktaydı (Aslan, 2003: 246). Egemenlik yetkilerini kullananların toplumun içerisinden çıkmasına özen gösterilmesine rağmen, bu azınlığın “sınıf,

ekonomik çıkar, din ve ırk bölümleri düşünülmezsizin” kendilerine yabancılaşabilecek veya geçmişten getirmiş oldukları değerlerinin yerine kendilerinden istenenleri yerleştirebilecek kişiler arasından devşirilerek seçilmesine özen gösterilmekteydi. Bu niteliksel seçim yöntemiyle Osmanlı yönetim sistemine kazandırılan kul, padişahın iradesini koşulsuz bir biçimde kabul ettiği gibi, kendisine verilen görevleri yerine getirirken de koşulsuz yetkiler ile donatılmıştır. Bu kesim toplumun sınıfsan düzeni içerisinde uyulması gereken birtakım kurallara karşı bağışıklık kazanmıştır. Bu bağlamda kul, toplum içerisinde memur ve vatandaş olarak nitelenemeyeceği gibi, toplumsal ve ekonomik işlevlere ve doğal haklara sahip bir birey olarak da değerlendirilememektedir. Kul, Osmanlı yönetiminde, devlet hizmetine girmiş, devleti yöneten, siyasal yetkilerle donatılmış ve padişaha mutlak bir biçimde bağlılık gösteren bir karakter olarak var olmuştur (Berkes, 2012: 31-32).

Padişahın ihtiyaç duyduğu askeri, siyasi ve yönetsel araçları oluşturan ve kul sisteminin ürünü olan bürokratların herhangi bir özerklikleri bulunmadığından dolayı padişahın otoritesinin etrafında meydana gelebilecek “bağımsız siyasi eylemleri”n de önüne geçilmiş oluyordu. Devletin bilinçli bir biçimde icat ettiği ve uygulamaya koyduğu kul sisteminin ayırıcı özellikleri, padişahın çevresinde kümelenmiş yönetici kadronun devlet otoritesi dışında başka bir özerk yapılanma içerisine girmelerini ve kurumsal bir kimlik geliştirerek ayrı bir biçimde hareket etmelerini engellemekteydi (Barkey, 2011: 34). Kul sistemi sayesinde padişah, merkezi yönetime ve kendi otoritesine zarar verebilecek “feodal ve aristokratik” varlıkların devlet yönetimindeki olası olumsuz etkilerini en aza indirebilmekteydi (İnalçık, 2010: 82).

Osmanlı Devlet yönetimi içerisinde toplumsal tabandan gelen feodalleşme eğilimlerine karşı merkezileşme çabalarının sürdürülmesi yerel düzeyde ortaya çıkmaya çalışan yerel aristokrasi ile padişahın mücadelesini yansıtması açısından önem taşımaktaydı. Bu mücadelenin sürdürülebilmesi için birtakım önlemler alınmaktaydı. Bu önlemlerden konumuz ile ilgili olan ve önem taşıyanı ise I. Murad dönemine rastlayan 14. yüzyılın ikinci yarısında merkezi yönetime bağlı ve maaşlı olacak bir biçimde kurulan “kapıkulu merkez ordusu...”dur. Bu orduya, 15. Yüzyıl’ın ilk yarısında, II. Murad döneminde, devşirme sistemi ile Hristiyan çocuklar alınmıştır. Yerli toplumsal yaşamından uzaklaştırılarak Türk kültürüne göre yetiştirilen veya Türkleştirilen insanlardan oluşan merkez ordusu ile yerel düzeyde merkezi yönetime alternatif bir biçimde ortaya çıkmaya çalışan, kendi kendisini yönetme arzusu ile padişaha karşı duran yerel aristokrasinin askeri, sivil ve yönetsel anlamda güçlenmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır (Pamuk, 2007: 22-23).

Osmanlı Devleti fetihler sonucunda elde ettiği toprakları yerel ailelere vermek yerine devşirme sistemi ile orduya kazandırılmış kişilere devretme yolunu tercih etmiştir. Bunun sebebi de padişaha koşulsuz bir biçimde bağlı olan kulların yeni tımarlar elde edebilmek arzusu ile merkezi yönetiminin

güçlenmesine ve yeni fetihlerin yapılmasına destek vermeleri idi. Yeni fetihler yapıldıkça devşirilen kullar yeni tımarlara kavuştular ve bu düzen içerisinde de devlet yönetiminde ve askeri alanda söz sahibi olan yöneticiler yerelden değil, merkezi yönetiminden taraf olmuşlardır. Böylece yerel beylerin özerkleşmesi olasılığına karşı merkezi yönetimin yanında yer alarak merkeziyetçiliği güçlendirmişlerdir (Pamuk, 2007: 23).

Osmanlı'nın izlediği politikalar, kuruluşundan itibaren merkez dışında meydana gelebilecek yerel bir yapılanmaya yer vermemiştir. Kavramsal bir yaklaşım tarzı ile ifade etmek gerekirse devlet, yerelleşmeye izin verebilecek bir yaklaşım içerisinde girmemiştir. Taşra düzeyindeki yerel yetkililer dahi kendisine bağlı olacak bir biçimde doğrudan devlet (merkezi yönetim) tarafından atanmış ve atanan görevlilerin buldukları bölgelerde kendi otoritelerini kurmalarını engellemek için sık aralıklarla yerleri değiştirilmiştir. Yerellik veya yerelleşme çabaları geç dönemde Batı'nın yapıcı teşvikleri ile benimsenmeye çalışılmış ve zorlamayla yapılan bu eylem devletin bütünlüğüne bir tehdit olarak algılanmıştır. Böylece devlet ile toplum arasındaki iletişim vatandaşlık ilişkisinden önce kulluk bağları ile birbirine bağlanma şeklinde devam ettirilmeye çalışılmıştır (Caniklioğlu, 2007: 119).

Kul Anlayışından Vatandaş Anlayışına Geçiş

Bir devletin sınırları içerisinde yaşayan ve millet unsurunu oluşturan her bireyin devlet ile olan ilişkisinin teknik ifadesi “vatandaşlık” kavramı ile somut bir hale getirilmektedir. Bu noktada millet tabirinin de tanımlamasını yapmak önem taşımaktadır. Millet, birbirlerine belirli bir amaç ve birtakım ilişkisel sebepler (*ırk, dil, din, mazi, hatıra, amaç, ideal, istikbal, ülkü birliği*) ile bağlanmış insan topluluğudur (Gözler, 2012: 51-58).

Bu insan topluluğunun ve dolayısıyla da devletin devamlılığını sağlayabilmek, birbirlerinden farklı nitelikler gösteren bireyleri ortak bir amaca yönlendirebilmek veya ortak bir hedef etrafında birleştirebilmek için vatandaşlık bağı bilinç düzeyinin amaçsal şekillenmiş halini yansıtmaktadır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2012: 41).

1856 yılında Islahat Fermanı olarak adlandırılan anayasal belgenin ilan edilmesi ile birlikte Osmanlı yeni bir dönem girmiştir. Bu yeni dönem Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin ardından oluşan modern dönemin ikinci aşamasını oluşturmaktaydı. Islahat Fermanı devletin takip ettiği birçok politikayı kökten değiştirme yönünde önemli bir adım olarak kabul edilmiştir. Islahat Fermanı ile birlikte “millet-i hâkime” nitelemesiyle benimsenen Müslümanlardan bu ayrıcalıklı durum alınmış ve yerine “Osmanlı Vatandaşlığı” kavramı getirilmiştir (Mardin, 1991: 16). Çünkü vatandaşlık kavramı merkezi yönetimin ve yeni ortaya çıkmış çevre yapılanmaların birbirlerine bağlanması için aracı bir unsur olarak görev yapmaktadır. Kolay bir anlatım biçimiyle merkez ile çevreyi birbirine bağlamak için vatandaşlık kavramı etken unsur olarak görev yapmaktadır. Çünkü

Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının karşısına merkez ve çevre ayrılığı bir sorun olarak çıkmıştır. Bu sorun Osmanlı'nın toplumsal seferberlik içerisine girmesine engel oluşturmaktaydı (Mardin, 1991: 28).

İLK BELEDİYE DENEYİMİ: İSTANBUL ŞEHREMANETİ VE ALTINCI DAİRE-İ BELEDİYE

Tanzimat Dönemi'nin yenilikçi hareketlerinden Osmanlı yerel yönetim sistemi de etkilenmiş ve ilk önce İstanbul'da ve ardından Anadolu'nun diğer şehirlerinde belediye teşkilatı kurulmuştur. Bu düzenlemeden sonra kent yönetiminin tamamından sorumlu olan kadının beledi ve kolluk yetkileri 1826 yılında kurulan İhtisap Nezareti'ne devredilmiştir. 1836 yılında Evkaf Nezareti'nin kurulması ile birlikte vakıfların yönetiminin bu kuruma devredilmesi sonucunda kadının diğer bütün görevleri de kendisinden alınmış ve sorumluluk alanı yalnızca yargılama yetkisi ile sınırlandırılmıştır (Eryılmaz, 2010: 201).

1855¹ yılında İstanbul'da kurulan Şehremâneti'nin (Oktay, 2011: 17) varlık sebebini oluşturan “yakın neden” ilgili dönemde yaşanan Kırım Savaşı'nın yaratmış olduğu karışıklıktır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan savaşta Osmanlı yanında yer almak için İstanbul'a gelen müttefik devletlerin (*İngiliz, Fransız ve İtalyan (Piyemonte)*) askerlerinin kent nüfusunu hızlı bir biçimde arttırması sonucunda geleneksel belediye hizmetleri yetersiz kalmıştır. Kent genelinde artış gösteren altyapı yetersizliği, temizlik, sağlık ve ulaşım gibi sorunlar ile var olan imkânlar dışında yeni bir örgütlenme kapsamında mücadele etmek zorunlu bir hale gelmiştir. Kent hizmetlerinden sorumlu olan İhtisap Nezareti'nin yetersiz kalması sonucunda, kent genelinde belediye hizmetlerini yerine getirecek “Şehremâneti” adında yeni bir kurum kurulmuştur (Seyitdanlıoğlu, 2010: 3-4).

Belediye hizmetlerini yerine getirmesi için kurulan Şehremâneti'nin başında merkezi yönetim tarafından atanan ve “Şehremini” adı verilen bir memur bulunmaktaydı. Şehremini'nin yanında kendisine yardımcı olarak atanan ve 12 kişiden meydana gelen bir “şehir meclisi” yer almaktaydı. Şehir meclisinin üyeleri İstanbul'da yaşayan saygın ve toplum içerisinde sözü geçen farklı “Osmanlı tebaası” ve esnafılık yapan kişiler arasından doğrudan padişah tarafından seçilmekteydi (Yaylı, 2015: 34).

¹ İstanbul Şehremâneti'nin kuruluş yılı hakkında çeşitli kaynaklarda 1854 ve 1855 olmak üzere iki farklı tarih verilmektedir. Bunun sebebi, “İstanbul Şehremaneti'nin kuruluşu Hicri 1271 olup bu tarihi bazıları 1854, bazıları ise 1855 olarak...” belirtmelerinden veya benimsenmelerinden kaynaklanmaktadır. (Bkz. Kemal Görmez. *Yerel Demokrasi ve Türkiye*, 1. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 88).

İstanbul Şehremâneti'nin kurulmasının ardından kendisinden beklenen olumlu gelişmeler gerçek anlamda uygulamaya geçirilememiştir. Bunun ayrıntı bir sebebini Şehremâneti'nin kurumsal yapısının yalnızca İhtisap Nezareti'nin dönüşümü sonucunda oluşturulmuş olduğunda aramak gerekmektedir. Bunun üzerine kent yönetiminde birtakım tedbirler almak ve kurulması öngörülen belediye örgütlenmesi hakkında öneriler sunulmasını sağlamak amacıyla merkezi yönetim tarafından 9 Mayıs 1856 tarihinde “İntizam-ı Şehir Komisyonu” kurulmuştur. Bu komisyon çalışmaları kapsamında İstanbul’u on dört belediye dairesine ayırmıştır. Her bir dairede yeni bir belediye teşkilatının kurulmasının zorunlu olmasından dolayı ilk aşamada örnek bir modellemenin uygulanarak denenmesine karar verilmiş ve 1856 yılında özellikle yabancı tebaanın yaşadığı Beyoğlu ve Galata kesimlerini içeren alanda “Altıncı Daire-i Belediye” kurulmuştur (Bayrakçı, 2015: 146-147; Yaylı, 2015: 34-35). Bu kurum, merkezi yönetim tarafından atanan ve “Daire Müdürü” nitelemesiyle adlandırılan bir kişi tarafından yönetilmekteydi. Bu yöneticinin yanı sıra, aynı şekilde merkezi yönetim tarafından atanan ve 7 kişiden oluşan bir “Daire-i Belediye Meclisi” de bulunmaktaydı. Bu meclise atanabilmek için öncelikle en az 10 yıldır İstanbul’da ikamet etmek gerekmekteydi. Meclise üye olarak atanacak kişi için aranan bir diğer koşul ise Altıncı Daire sınırları içerisinde alt sınırı 100 bin kuruş olan taşınmaz bir mal varlığının bulunmasıydı (Keleş, 2012: 159).

Klasik tarzda yerel hizmet sunan kurumlar ile modern anlamda yerel yönetim birimi nitelemesine sahip kurumlar arasındaki en önemli fark, modernliğin hukuksal kişilik ile desteklenmiş olmasıdır (Ünal, 2011: 241). Bu bağlamda, yukarıdaki açıklamadan kısa bir çıkarım yapmak gerekirse, ilgili sebepten dolayı Şehremâneti uygulamasının ve Altıncı Daire-i Belediye örneğinin Osmanlı Devleti için yeni bir belediyecilik anlayışını ve modelini meydana getirmiş olduğu ifade edilebilmektedir.

AVRUPA TARZI YEREL YÖNETİM UYGULAMASINA GEÇİŞ SEBEPLERİ

Günümüz anlayışındaki belediye yapılanmasının oluşturulması ihtiyacı ilk defa Tanzimat Dönemi’nde söz konusu olmuştur. (Sezgin, 2008: 15; Demir, 2018: 11). Ancak bu dönemden önce de Osmanlı Devleti’nin yerel nitelikli kamusal hizmetleri yerine getirebilecek kurumsal donanımına sahip olduğu ifade edilebilmektedir. Daha açık bir ifade ile Osmanlı Devleti’nin her döneminde halkın yerel nitelikli ihtiyaçları karşılanmaktaydı (Demir, 2018: 11). Yerel yönetimler için Tanzimat gibi geç dönemin başlangıç noktası olarak kabul edilmesinin sebebi Osmanlı Devleti’nin kendisini yenileme ihtiyacı hissetmesi ve bu amaçla reform çalışmaları yapmaya başlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu süreç içerisinde yerel yönetimler için yeni ve düzenleyici bir paragraf açılmıştır (Şahin, 2014: 263).

Ancak üzerine vurgu yapılarak belirtmek gerekir ki Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar halkın devletten beklentileri üzerine kurgulanmamıştır. Girişilen yenilenme hareketleri kul sistemi içerisinde yetişmiş, ancak modern dünyada yeni bir kimlik kazanmak isteyen seçkin bürokratların icadı şeklinde varlık kazanmışlardır (Pustu, 2007: 202; 212). Farklı ve tarihsel bir bakış açısı ile yorumlamak ve tarihçilerin genel değerlendirmelerini yeniden ifade etmek gerekirse Osmanlı Devleti'nde yerel hizmet sunan kurumları modern bir yapılanmaya kavuşturmak isteğinin arkasında gizlenen en önemli neden azınlık unsurlarının yönetime katılma taleplerinin özellikle Avrupa devletleri tarafından desteklenmesi ve Osmanlı Devleti'ne bu yönde bir baskı yapmalarıdır (Keleş, 2012: 157).

Sanayi Devrimi'nin ardından yaşanan hızlı ekonomik gelişme ve ticari faaliyetlerin yoğunluk kazanması Avrupa devletlerini yeni pazar arayışlarına yönlendirmiş ve hammadde ve pazar açısından önemli bir eylem yeteneğine sahip olan Osmanlı Devleti de yaşanan süreçten doğrudan etkilenmiştir. Avrupalı devletlerle imzalanan ticaret anlaşmaları Doğu Akdeniz bölgesinde Osmanlı Devleti'ni ve bir Osmanlı şehri olan İstanbul'u önemli bir konuma yükseltmiştir. Böylece İstanbul yaşanan gelişmelerin ışığı altında sosyal, ekonomik, kültürel ve mekânsal bir başkalaşımın başkenti haline gelmiştir (Oktay, 2011: 11-12). Kuşkuyla yer bırakmayacak bir biçimde ifade edilmesi gerekir ki Osmanlı Devleti'nin Avrupa tarzı veya diğer bir anlatım biçimiyle, modern belediyeçilik alanında yapmış olduğu çalışmaların ve kurumlaşmaların en önemli sebebi ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılamak ve yeni bir dönemin getirmiş olduğu zorunluluklarına uyum sağlamak şeklinde açıklanabilmektedir (Seyitdanlıoğlu, 2010: 1).

Bu süreç içerisinde Osmanlı Devleti uyum sağlaması gereken yeni bir dönemin içerisine girmiştir. Devletin müdahalesi dışında kalan çevrede farklı alanlarda hızlı dönüşümler yaşanmaktaydı. Bu dönüşümlerden kent yaşamı da mutlak bir biçimde etkilenmeye başlamıştır. Ticaretin ana üssü haline gelmiş olmak başlı başına bir değişimi ortaya çıkartmaktaydı. Bilinen klasik esnaf çarşılarının yanında alışık olunmayan bankalar, sigorta şirketleri ve yabancı şirket ofislerinin oluşturmuş olduğu yeni düzen ve iş akışına getirmiş oldukları devinim yeni bir dünyanın kapılarını aralamıştır. Kamusal hizmetler, alışılmışın dışında, resmi görevlilerin konakları yerine ayrı bir biçimde tahsis edilen devlet dairelerinde yerine getirilmeye başlanmıştır. Kent niteliği de değişime uğramış ve kent içi ulaşımda araba ve tramvay gibi modern ulaşım araçları kullanılmaya başlanmıştır. Klasik Osmanlı yerel hizmet birimlerinin yapısal ve algısal olarak bu dönüşümün hızına uyum sağlayabilecek ve yenilikleri karşılayabilecek nitelikleri bulunmamasından dolayı yeni yapılanmalar içerisine girmek de kaçınılmaz bir hale gelmekteydi. Bu yeni düzen içerisinde vakıflar kendilerine yer bulamamışlardır. Mülkiyet kurumunun dönüşümü vakıfları itibarsız bir hale getirmiş ve çok boyutlu yerel hizmetleri karşılamak için klasik vakıf sistemi yetersiz kalmıştır. Diğer yandan kadı, fonksiyonel olarak yeni gelişen ticari

hukuk sisteminin dışında kalmasından dolayı, işlevsiz bir hale gelmiştir. Böyle bir ortam içerisinde Batı tarzı bir belediye örgütlenmesinin kurulması kaçınılmaz bir zorunluluk gereği olarak kabul görmüştür (Tekeli, 1983: 8).

Sonuç itibarıyla İstanbul'da yaşanan kentsel hizmetlerin yetersizliği ve olması gereken seviyede karşılanamayan yerel ihtiyaçlardan kaynaklanan sorunlara bir çözüm üretebilmek için 16 Ağustos 1855 tarihinde İhtisap Nezareti'nin varlığına son verilerek "Şehremâneti" adı altında yeni bir yerel hizmet birimi kurulmuştur (Oktay, 2011: 17). Çünkü bir liman şehri olan İstanbul'un değişkenlik gösteren nüfus yapısı ve artan oranda gelişme gösteren ticari faaliyetlerin merkezi konumunda bulunması yeni bir yönetsel örgütlenme ihtiyacını da beraberinde getirmiştir (Seyitdanlıoğlu, 2010: 2-3).

SONUÇ

Osmanlı Devleti hükmettiği topraklar üzerinde yaşayan milyonlarca insanın yönetim sorumluluğunu üstlenmiş ve Müslümanların halifeliği misyonunu yerine getirmiş bir devlettir. Böyle bir devletin kent hizmetlerini hangi kurumlar aracılığıyla yerine getirdiğinin incelenmesi önem taşımaktadır.

Batı tarzı yerel yönetim kurumuna sahip olmamak, yerel yönetim kültürünün bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nde bir yerel yönetim kültürünün ve zihniyetinin bulunduğunu ifade etmek bu çalışmanın ana kurgularından birisini oluşturmaktadır.

Bu çerçeve kapsamında üç kıtada hâkimiyet sürdüren ve milyonlarca insanı kendi yönetimi altında barındıran bir devletin yerel yönetim kültürünün bulunmadığını ifade etmek yanlış bir değerlendirmenin talihsiz bir sonucunu oluşturacaktır. Bununla birlikte, her devletin kendine özgü yapısından kaynaklanan sebeplerden dolayı kurumsal oluşumunda farklılıklar bulunabilmektedir. Bu farklılıklar bir devletin aslında var olan temel kurumsal kültürünü dışlamak için bir sebep olmamaktadır.

Osmanlı Devleti kendi iç işleyiş düzeni çerçevesinde geleneksel yöntemler olarak kabul edilebilen bir düzenek içerisinde halkın ihtiyaç duyduğu yerel nitelik taşıyan hizmetleri yerine getirmekteydi. Bu bir kültürel tartışma konusudur. Osmanlı Devleti geçmişten getirmiş olduğu geleneklerini İslam Dini'nin emirleri ile harmanlayarak Müslüman-Türk modeli ile geliştirmiş ve kendine özgü bir yerel yönetim kültürü oluşturmuştur. Bu kültürün temelinde dini çağrışımlar bulunmakla birlikte, devletin kurumsal yapılanmasının izlerine de rastlamak mümkündür.

İlk Batı tarzı belediye denemesi ile yerel yönetim alanında yeni bir döneme giren Osmanlı Devleti'nin bundan önce sınırları içerisinde yaşayan insanlara yerel nitelik taşıyan kamusal hizmet sunmadığı sonucuna ulaşılmaması gerekmektedir. Bilindiği üzere, farklı kıtalarda hâkimiyet kurmuş bir devlet olan

Osmanlı'nın farklı etnik kökene, dini inanışa ve yaşam tarzına sahip insanların yerel ihtiyaçlarını karşılamak için yaşam ve inanç kültüründen beslenen kurumsal yapılanmalara sahip olması dikkat çekici bir sonucu ortaya çıkartmaktadır. Bu yapılanmalar ile yerel nitelikli kamusal hizmetlerin sunulması, gerçekte, Osmanlı Devleti'nin bir yerel yönetim kültürünün olduğunu ifade etmek için yeterli seviyededir.

Osmanlı Devleti'nde yerel yönetim kültürünün izlerini ararken kul sisteminin varlık sahası iyi bir biçimde analiz edilmelidir. Çünkü devlet yöneticilerinin padişahın kulu sayıldığı ve yönetim ve toplumsal yapı içerisinde günümüz anlamında kendi kendini yönetme fikrinin varlık kazanmadığı bir düzen kapsamında yerelden yönetim düşüncesinin, gerçekte, demokratik değerler için değil, devletin halkına hizmet etmesinin dini bir görev olması özelinde açıklanabilmektedir. Bununla birlikte, bu tartışmayı sadece din üzerinden toparlayarak kapatmak kul sisteminin ana kurgusunu ve ileri dönemlerde Osmanlı Devleti'nin yönünü Batı'ya çevirmesinden kazanılan vatandaşlık bilincinin ihmal edilmesi anlamını ortaya çıkaracaktır. Her devlet yöneticisinin ve halkın padişahın kulu olduğu bir düzen içerisinde kendi kendini yönetme düşüncesinin gelişme göstermesi beklenen bir sonucun olumlu yansımaları oluşturmamaktadır. Çalışmanın bu noktasına kadar anlatılanlardan çıkarılabilecek kısa bir sonuca göre, devletin kutsal varlık olmasından ve padişahın ise mutlak yönetici olması düşüncesinden kaynaklanan sebeplerden dolayı bir hediye olarak halka ihtiyaçlarını ulaştırarak devletin hem varlık sahası kutsallaştırılmakta hem de dini inanç açısından inanılan değerlere hizmet edilmekteydi. Böylece halk, devletten aldığı kadarıyla ve devletin izin verdiği ölçüde zenginin fakir için kurduğu hayır kurumları ile yetinmiş ve içme suyundan (çeşme inşa etme) sosyal yardımlara kadar geniş bir çerçevede yerel seviyede hizmet almıştır. Bu zihniyet Osmanlı Devleti'nin Batı tarzı yerel yönetim sistemini benimsemesi ile değişikliğe uğramış, yerelden yönetim yeni bir anlamlandırma ile demokrasi ve halkın kendini kendini yönetme düşüncesine doğru evrimleşmiştir. Ancak kabul edilmesi gereken gerçek bu evrimleşmenin başlamasından önce de Osmanlı Devleti'nin halkına yerel nitelikli kamusal hizmetleri sunmakta olduğudur.

KAYNAKÇA

Acun, F. (2005). Osmanlı şehirlerinde devlet ve sivil toplum. *Sivil Toplum Dergisi*, 3 (10), 51-60.

Akyılmaz, S. G. (2008). Osmanlı devleti'nde yönetici sınıf açısından müsadere uygulaması. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (1-2), 389-420.

Armağan, A. (2011). Klasik dönemde Osmanlılarda devlet yönetim anlayışına dair bazı düşünceler. *Akademik Bakış Dergisi*, 5 (9), 139-156.

Aslan, S. (2003). Osmanlı siyasi rejimini şekillendiren bir olgu olarak patrimonyalizm. *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17 (1-2), 245-253.

Barkey, K. (2011). *Eşkîyalar ve devlet Osmanlı tarzı devlet merkezileşmesi*. (Çeviren: Zeynep Altok), 2. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bayar, Y. (1979). Türk kamu yönetiminde rüşvet. *Amme İdaresi Dergisi*, 12 (3), 39-52.

Bayartan, M. (2008). Osmanlı şehirlerinde vakıflar ve vakıf sisteminin şehre kattığı değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 157-175.

Bayrakçı, E. (2015). Belediyeler. (Editör: Kemal Görmez), *Yerel yönetimler içinde* (ss. 145-183). Ankara: Orion Kitabevi.

Berkes, N. (2012). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. 18. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık (YKY: Yapı Kredi Yayınları).

Bozatay, Ş. A. & Demir, K. A. (2014). Osmanlı adli ve idari sisteminde kadılık: Kurumsal bir değerlendirme, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 6 (10), 71-89.

Caniklioğlu, M. D. (2007). *Sivil toplum ve Türkiye demokrasisindeki izdüşümleri*. 1. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Cihan, A. & Doğan, İ. (2007). *Osmanlı toplum yapısı ve sivil toplum*. İstanbul: 3F Yayınevi.

Çadircı, M. (1991). *Tanzimat döneminde Anadolu kentleri'nin sosyal ve ekonomik yapıları*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sayı: 124, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çaha, Ö. (2012). *Aşkın devletten sivil topluma*. 5. Baskı. Ankara: Orion Kitabevi.

Çizikça, M. (2006). Osmanlı dönemi vakıflarının ekonomik boyutları. (Editörler: Rana Zincir ve Filiz Bikmen), *Türkiye'de hayırseverlik: Vatandaşlar, vakıflar ve sosyal adalet içinde* (ss. 19-32), Yayın No: 38, İstanbul: TÜSEV Yayınları.

Demir, K. A. (2017). *Cumhuriyet dönemi belediyeçilik kanunları ve yerel seçimleri (1923-2014)*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Demir, K. A. (2018). *Türk zabıta teşkilatı*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Ekinci, E. B. (2004). *Osmanlı mahkemeleri (tanzimat ve sonrası)*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Ercan, Y. (1986). Devşirme sorunu, devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya etkisi. *Belleten (Türk Tarih Kurumu)*, 50 (198), 679-725.

Erdem, Y. H. (2013). *Osmanlıda köleliğin sonu 1800-1909*. (Çeviri: Bahar Tırnakçı), 2. Baskı. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Eryılmaz, B. (2010). *Tanzimat ve yönetimde modernleşme*. 3. Baskı. İstanbul: İşaret Yayınları.

Eryılmaz, B. (2012). *Kamu yönetimi düşünceler-yapılar-fonksiyonlar-politikalar*. Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 5. Baskı. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Görmez, K. (1997). *Yerel demokrasi ve Türkiye*. 1. Baskı. Ankara: Vadi Yayınları.

Gözler, K. (2012). *Devletin genel teorisi bir genel kamu hukuku ders kitabı*, 4. Baskı. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım (Ekin Yayınevi).

Gül, H., Kiriş, H. M., Negiz, N. ve Gökdayı, İ. (2014). *Türkiye’de yerel yönetimler ve yerel siyaset*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Hablemitoğlu, Ş. & Özmete, E. (2012). Etkili vatandaşlık eğitimi için bir öneri. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1 (3), 39-54.

Heper, M. (2010). *Türkiye’de devlet geleneği*. 3. Baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Işık, M. (2013). Fıtrat hadisi’nin Osmanlı’nın devşirme sisteminde hayata aksedişi. *Turkish Studies*, 8 (6), 309-332.

İnalçık, H. (1998). Periods in Ottoman history. (Editors: Hasan Celâl Güzel, C. Cem Oğuz and Osman Karatay), *The Turks* içinde (ss. 15-21), (Volume: 3 “The Ottomans”), Ankara: Yeni Türkiye Publications.

İnalçık, H. (2010). *Osmanlılar fütühat, imparatorluk, Avrupa ile ilişkiler*. 1. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.

Karamuk, G. (1999). Devşirmelerin hukuki durumları üzerine. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, 16, 19-32.

Keleş, R. (2012). *Yerinden yönetim ve siyaset*. Genişletilmiş 8. Basım. İstanbul: Cem Yayınevi.

Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi (makaleler 4)*. 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Oktay, T. (2011). *Osmanlı’da büyükşehir belediye yönetimi İstanbul şehremaneti*. 1. Baskı. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Onar, S. S. (2012). İdare ilmi ve idare hukuku bakımından Türkiye'nin idari ve hukuki bünyesinin geçirdiği istihaleler ve bugünkü durumu. (Editörler: Burhan Aykaç, Şenol Durgun, Hüseyin Yayman), *Türkiye'de kamu yönetimi* içinde (ss. 9-44), 2. Basım. Ankara: Nobel Yayınevi.

Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma yolunda*. İstanbul: Merkez Kitaplar.

Ortaylı, İ. (2008). Osmanlı İmparatorluğunda gayri müslimler, *Perşembe Konferansları* içinde (ss. 3-23), Rekabet Kurulu, Tarih Konuşmaları, Ankara.

Ortaylı, İ. (2010). *Türkiye teşkilât ve idare tarihi*. 3. Baskı. Ankara: Cedit Neşriyat.

Ortaylı, İ. (2011). *Tanzimat devrinde Osmanlı mahalli idareleri (1840 – 1880)*. 2. Basım (Tıpkıbasım), VII. Dizi, 178, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları (Basımevi).

Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Parlak, B. (2011). *Kamu yönetimi sözlüğü*. Bursa: MKM Yayıncılık.

Pustu, Y. (2007). Osmanlı-Türk devlet geleneğinde modernleştirici unsur olarak bürokratik elitler, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 197-214.

Sencer, M. (1984). Tanzimat'a kadar Osmanlı yönetim sistemi. *Amme İdaresi Dergisi*, 17 (2), 21-44.

Seyitdanlıoğlu, M. (2010). *Tanzimat döneminde modern belediyeçiliğin doğuşu yerel yönetim metinleri*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Sezgin, M. (2008). *Türkiye'de belediyeleşme süreci (1854-1997)*. Konya: Tablet Yayınları.

Şahin, Y. (2014). *Yerel yönetimler*. 1. Baskı. Bursa: Ekin Yayınevi.

Şengül, R. (2011). *Yerel yönetimler*. Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Şenyurt, O. (2009). Onsekizinci yüzyıl Osmanlı başkentinde taşçı örgütlenmesi. *METU JFA (METU Journal Of The Faculty Of Architecture)*, 26 (2), 103-122.

Tekeli, İ. (1983). Yerel yönetimlerde demokrasi ve Türkiye'de belediyelerin gelişimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 16 (2), 3-22.

Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük, İmaret, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts, (Erişim Tarihi: 15.10.2018).

Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslâm Ansiklopedisi (2007). Nesih-Osmanlılar, Cilt: 33, 1-589, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Uyar, H. (2004). Türkiye’de ve Dünya’da yerel yönetimler: Kısa bir tarihçe. *Aydınlanma 1923 Dergisi*, Yıl 8, 51, 1-8. <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/yayinlar.htm>, (Erişim Tarihi: 03.09.2018).

Ünal, F. (2011). Tanzimattan cumhuriyete Türkiye’de yerel yönetimlerin yasal ve yapısal dönüşümü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 241-248.

Yalçındağ, S. (1970). Kamu yönetim sistemimizin tarihsel evrimi üzerine notlar. *Amme İdaresi Dergisi*, 3 (2), 20-57.

Yaylı, H. (2015). Türkiye’de mahalli idarelerin tarihi gelişimi. (Editör: Kemal Görmez), *Yerel Yönetimler içinde* (ss. 27-81), Ankara: Orion Kitabevi.

Yayın Geliş Tarihi: 03.07.2018
Yayına Kabul Tarihi: 11.12.2018
Online Yayın Tarihi: 26.06.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.440290

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 453-465
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

YAPAY SİNİR AĞLARI YARDIMI İLE ÇAĞRI MERKEZİ UYGULAMALARINDA ÖNGÖRÜ MODELLEMESİ¹

Sefa ORTAKAYA*
Remzi TUNTAŞ**

Öz

Yapay zekâ teknolojilerinden biri olan Yapay Sinir Ağları (YSA) tahmin, modelleme, sınıflandırma ve bunun gibi birçok sosyal ve mühendislik alanlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. YSA'nın paralel yapısı, gerçek zamanlı uygulamalar için önemli bir özellik olup en önemli avantajları modelin esnek ve uyumlu doğasıdır. YSA'lar bir defa eğitimden geçirildikten sonra yeniden programlamaya gerek kalmadan herhangi bir uygulama için sorunsuz bir şekilde kullanılabilirler. YSA'lar, uygun öğrenme yöntemini kullanarak girdi ve çıktı kalıpları arasındaki doğrusal ve doğrusal olmayan ilişkileri belirlerler. Başka bir deyişle, karmaşık ve doğrusal olmayan sistemlerin giriş ve çıkışları arasındaki korelasyonu kullanarak sistemleri modelleme yeteneklerine sahiptirler. Bu çalışmada YSA yöntemi ile çağrı merkezi verilerine yönelik gelmesi beklenen çağrı sayıları ile yapılması beklenen görüşme süreleri tahmin edilmiştir. Çağrı merkezleri kurumların müşterilerinden/vatandaşlarından gelen talep, görüş, öneri, memnuniyetsizlik, şikâyet vb. konularda hizmet verdiği yüksek öneme sahip iletişim birimidir. Çağrı merkezi yöneticileri erken karar almada tahmin yapmak durumuyla karşı karşıyadırlar. Bu nedenle çağrı merkezi sistemlerinde yer alan raporlamalarda günlük, haftalık ve aylık periyotlarda gelen çağrı sayıları ile karşılanan çağrılarının görüşme sürelerinin tahmini önem arz etmektedir. Yapılan bu çalışmada, eğitim verileri olarak daha önceki aylara ait görüşme sayıları ve görüşme süreleri kullanılmıştır. Öngörü modellemesi için girişten çıkışa doğru ileri beslemeli YSA modeli elde edilmiş ve Levenberg-Marquardt algoritması ile ağ modeli eğitilmiştir. Giriş, gizli ve çıkış katmanından oluşan bu üç katmanlı YSA'nın gizli ve çıktı katmanları için lineer aktivasyon fonksiyonları kullanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan ileri beslemeli ve geri yayımlı YSA modeli ile gelen çağrı sayıları ve bu çağrılarının görüşme süreleri tahmin edilmiş ve elde edilen bu YSA modelinin öngörü performansı ortaya konarak bu modelin güvenilir ve tutarlı olduğu gözlemlenmiştir.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Ortakaya, S. & Tuntaş, R. (2019). Yapay sinir ağları yardımı ile çağrı merkezi uygulamalarında öngörü modellemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 453-465.

¹ Bu makale 09-11 Mart 2018 tarihlerinde Mardin'de gerçekleştirilen 1. Uluslararası İKSAD Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, İşletme, ORCID: 0000-0001-8145-0705, sefaortakaya@hotmail.com

** Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, İşletme, ORCID: 0000-0001-7973-2412, rtuntas@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Yapay Sinir Ağları, Çağrı Merkezleri, Öngörü Modellemesi.

MODELING OF FORECASTING IN CALL CENTER APPLICATIONS WITH ARTIFICIAL NEURAL ASSISTANCE²

Abstract

Artificial Neural Networks (ANN), one of the artificial intelligence technologies, are widely used in many social and engineering fields such as prediction, modeling, classification and so on. The parallel structure of ANNs is an important feature for real-time applications and the most important advantages are the flexible and harmonious nature of the model. Once ANN is trained, it can be used seamlessly for any application without having to re-program it. ANNs determine linear and nonlinear relationships between input and output patterns using the appropriate learning method. In other words, they have the ability to model systems using the correlation between inputs and outputs of complex and nonlinear systems. In this study, the number of calls expected to be made to the call center data by the ANN method and the expected call duration were estimated. Requests, opinions, suggestions, dissatisfaction, complaints etc. from the customers / citizens of the call centers institutions. It is a communication unit with high prefixes that it serves in the subjects. Call center managers are opposed to making early decisions. For this reason, it is important to estimate the call times of the calls that are met by the call counts of daily, weekly and monthly periods in the reports in the call center systems. In this study, the number of interviews and interviews of the previous month were used as training data. For the forecasting model, a forward-feed ANN model was obtained from the input to the output and the network model was trained by the Levenberg Marquardt algorithm. Linear activation functions are used for hidden and output layers of these three layered ANN which are composed of input, hidden and output layer. In this study, the number of incoming calls and the call duration of these calls using the forward and backward propagation ANN model are estimated and the predictive performance of this obtained ANN model is determined and it is observed that this model is reliable and consistent.

Keywords: Artificial Neural Networks, Call Centers, Forecasting Modeling.

GİRİŞ

Günümüzde yöneticilerin en önemli özelliği daha hızlı ve daha sistemli karar alma yeteneklerine bağlıdır. Yöneticiler, bulunmuş oldukları sistemin sağlıklı bir şekilde çalışması için genelde erken karar alma durumu ile karşı karşıyadırlar. Bu erken karar alma durumu sistemin işleyişi için hayati bir öneme sahiptir. Erken kararların alınabilmesi için öngöründe bulunulması sistemin olmazsa olmazlarından. Çünkü organizasyonun hedeflerine ulaşılabilmesi için ileriye görerek, tahminde bulunarak adımların atılması istenmektedir.

Bilgisayarların çalışma prensipleri üzerine yapılan çalışmalar sonucunda, insan beyninin modellenmesi gerçekleştirilmiştir. Böylece yapay zekâ teknolojileri

² This paper is presented as an oral presentation at the 1st International IKSAD Social Sciences Congress held in Mardin between 09-11 March 2018.

hayatımıza girmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalarda sürekli ilerlemeler gözlemlenmiştir. Yapılan bu çalışmalar, yapay zekâ teknolojilerinden biri olan Yapay Sinir Ağları (YSA) adında yeni bir tekniği ortaya çıkarmıştır. İnsanlara özgü olan içgüdüsel düşünme özelliği ile onların tecrübelerine dayalı olan tahmin özelliğinin elektronik ortamda modellenmesi sonucunda geleneksel tahmin yöntemlerinin yerini yapay sinir ağları almıştır. YSA, insanlara özgü olan beynin çalışma düzeni ile beynin özelliklerinden ilham alınarak geliştirilmiştir. YSA, yeni bilgileri meydana çıkarabilme ve keşfedebilme gibi insana ait olan yeteneklerin, öğrenme yöntemlerinden yararlanarak bilgisayar ortamında kullanılmasını gerçekleştirmektedir. YSA'nın geleneksel yöntemlere göre üstün özelliklerinin olması sonucu doğrusal olmayan problemlerin çözümü için etkin bir model olarak yaygın bir şekilde kullanımı görülmektedir. YSA'nın öngörü modellemesinde tutarlı ve güvenilir sonuçlar vermesi, yöntemin kullanımına olan ilgiyi arttırmıştır (Karahana, 2011: 2).

Özellikle son yıllarda YSA tüm bilim dallarında geniş bir uygulama alanı bulmakta, bununla birlikte bu alanlarda çoğunlukla öngörü amaçlı ve etkin olarak kullanılmaktadır. YSA tekniği kullanılarak yapılan çalışmalar için literatür incelendiğinde çıkan sonuçlar, bu yöntemin öngörü özelliğine yönelik uygulamadaki geçerliliğini ve kabul edilebilir çıktılarının ortaya çıktığını göstermektedir.

Ataseven (2013), Özel bir şirketin ilgili olduğu üç ürünün satış rakamlarına yönelik YSA'nın öngörü özelliğini kullanarak, elde ettiği sonuçlarla literatürde yer alan diğer öngörü tekniklerinin karşılaştırmalı performans değerlendirmesini yapmıştır. Altunöz (2013), Banka başarısızlıklarının önceden tespiti için YSA yaklaşımını ele alarak literatürdeki çalışmaların uygulanabilirliğini test etmiştir. YSA'nın yüksek öngörülü sonuçlar verdiğine ulaşmıştır. Yurdusev vd. (2008), Akarçay kapalı havzasının aylık akımları, yağışı ve akım gözlemlerinden yola çıkarak YSA'nın tahmin özelliğini ele almışlardır. Elde etmiş oldukları sonuçları çok değişkenli regresyon analizi sonuçları ile kıyaslayarak YSA'nın öngörü üzerine isabetli sonuçlar verdiklerini gözlemlenmişlerdir. Atasoy vd. (2017), Gelecek tahmini için tercih edilen yapay zekâ uygulamalarından biri olan YSA ile dövüş sporları alanındaki lisanslı sporcu sayılarının tahmini yapmışlardır. 2007-2016 yılları arasındaki verileri kullanarak 2017 ve 2018 yılı lisanslı sporcu sayıları için tahminde bulunmuşlardır. Ekinci vd. (2008), Finansal göstergelerden faydalanarak ekonomik kriz dönemlerinde üretim sektöründe faaliyet gösteren firmaların performanslarına yönelik öngörü çalışması yapmışlardır. Elde ettikleri çıktılarına göre öngörü problem için YSA'nın kullanılabilir olduğuna ve kabul edilebilir sonuçlara ulaşılabilceğine yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Yüksel (2014), Altın fiyatlarına yönelik YSA yönteminden faydalanarak öngörü çalışmasında bulunmuştur. YSA yöntemi ile oluşturulan modeli esas alarak gerçek değerler ile öngörürde bulunan değerlerini karşılaştırmıştır. Ayrıca yapmış olduğu duyarlılık analizinin çıktılarını değerlendirirken altın fiyatlarına etki eden faktörlere de ulaşmıştır. Sharda ve Wilson (1993), Yapay zekâ uygulamalarını ele alarak yapmış oldukları çalışmada YSA'nın istatistiksel açıdan geleneksel tekniklere göre analiz problemlerinin çözümünde daha

etkin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aydemir vd. (2014), Acil durumlarda yoğunlukla tercih edilen 112 çağrı merkezine gelen çağrı raporlamalarından yola çıkarak çağrı sayılarının belirlenmesi için YSA çalışması yapmışlardır. YSA yardımıyla gelecek aylar için öngörülebilir bulunmuşlardır. Geliştirmiş oldukları YSA modelini trend analizi ve ARIMA modeline göre karşılaştırmışlardır.

YSA'nın yapısal olarak kolaylıkla anlaşılması ile birlikte sonucu için çaba gerektiren problemlere yönelik geniş uygulama alanı bulması yöntemin tercih edilme oranını arttırmıştır. YSA yönteminden yararlanılarak, öngörü modellemesi açısından erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar işletmeler açısından literatürde yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı çağrı merkezlerine yönelik raporlamalardan yola çıkarak öngörü modellemesinde bulunmak ve YSA'nın öngörü özelliğinin güçlü olduğunu ortaya koymaktır. Bu amaçla çağrı merkezine gelen çağrı sayıları ile görüşme süreleri için Anahtar Performans Göstergeleri (Key Performance Indicator - KPI) kullanılmıştır. Beklenen çağrı sayıları ile gerçekleşmesi beklenen görüşme süreleri sonraki dönemler için tahmin edilerek bulgu ve sonuçlar ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

ÇAĞRI MERKEZLERİ

Çağrı merkezleri kurumlarla müşteriler arasında iletişim hizmeti vermek üzere kurulan bölümlerdir. Genellikle yardım masası ve müşteri hizmetleri olarak hizmet vermektedir. İlgili olduğu kurumun bir bölümü olabileceği gibi dış kaynak kullanımıyla da bu hizmet sağlanabilmektedir (Norman, 2005: 1). Çağrı merkezleri; en basit tanımıyla firmalar açısından ilgili oldukları müşteriler, tedarikçiler, bayiler ve diğer üçüncü kişilerden gelen aramaları karşılayan, gerektiği zaman çağrı konularına göre ortaya çıkan işlemleri başlatan, çağrı konusunu ilgili birimlere yönlendiren ve işin gereksinimlerine göre dış aramaları da gerçekleştirebilen iletişim birimleridir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB], 2013: 1). Bu nedenle, çağrı merkezleri konumu gereği çağrı karşılamaktan çok iletişim merkezi görevini yerine getirmektedirler. Çağrı merkezleri sadece firmalar açısından değil kamu kurumları açısından da önemli bir iletişim görevini üstlenmektedir. Firmaların temasta olması gereken kişi ve kurumlara yönelik olabileceği gibi kamu kurumları açısından vatandaşlara yönelik hizmetleri de karşılayabilmektedir.

Çağrı merkezleri kamu kurumları açısından vatandaşlardan gelecek olan her türlü talep, ihbar, şikâyet, görüş, öneri ve bilgi edinmelerin etkin ve hızlı bir şekilde karşılanmasını, gelen çağrıların hızlıca karşılık bulmasını, yapılan başvuruların kurum tarafından takip edilmesini, bürokrasi ve kırtasiyeciliğin azaltılmasını sağlamak amacıyla faaliyet göstermektedirler. Bu nedenle çağrı merkezleri gelen çağrıların geri bildirim dönüşümü, başvuruların izlendiği, vatandaşların isteklerinin saptandığı birimlerdir. Çağrı merkezlerinde yapılan görüşmeler için raporlamaların elde edilmesi kurumlar için önemli bir geri bildirim aracıdır.

Çağrı merkezi yöneticileri zamanı etkin yönetmek durumuyla karşı karşıyadırlar. Gerçekleşmesi beklenen çağrı sayıları ile gelecek olan çağrılarının süreleri için öngöründe bulunarak organizasyonun hedeflerine ulaşmasını sağlamalıdır. Özellikle çalışan personelin vardiya planlaması, eğitim planlaması, sosyal etkinlik zamanlaması ve ileriye dönük çeşitli adımlar için öngöründe bulunmak yüksek bir öneme sahiptir. Bu durum işletmelerin genelinde olduğu gibi çağrı merkezleri için daha da belirgindir.

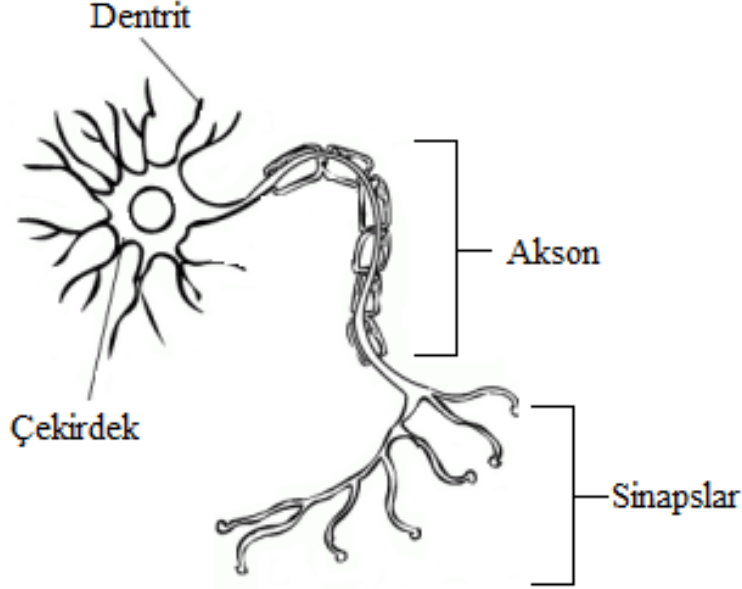
YAPAY SİNİR AĞLARI

Yapay zekâ teknolojilerinden olan YSA insana özgü olan öğrenme işlevinin bilgisayarlarda kullanılmasıdır. Bu sistemde öğrenme süreci örneklerden yararlanarak gerçekleştirilmektedir. YSA birbirleri ile bağlantısı olan yapay sinir hücrelerinden meydana gelmiştir. Süreçte yer alan bağlantıların her birinin ağırlık değerleri mevcuttur. YSA'na ait olan bilgi, bağlantıların ağırlık değerlerinde gizlidir ve bilgi ilgili olduğu tüm ağa yayılmış durumdadır (Öztemel, 2006: 41). Bir başka deyişle YSA-insana ait olan öğrenme yeteneğinin modellenmesidir. Beynin üstün nitelikli bir yapıya sahip olması kesintisiz bir şekilde bilim adamlarının araştırmalarına ışık tutmuştur. Bu üstün özellikli yapıdan yola çıkılarak beyin üzerine modellemeler gerçekleştirilmiştir. Beyin üzerine bir takım matematiksel modellerin üretilmesi gerçekleşse bile beyne özgü tüm fonksiyonları kapsayan modellerin oluşturulması gerçekleşmemiştir ve beynin biyolojik yapısı gereği modellenen özellikler sınırlıdır (Sağiroğlu, vd., 2003). YSA biyolojik beyin sistemi üzerine yapılmış olan matematiksel modelledir. Biyolojik sistemden ilham alınarak meydana getirilen bu yöntem bilgisayar endüstrisinden sonra gelen önemli ilerlemedir (Anderson & Mcneill, 1992: 2). YSA'nın tarihsel gelişimi incelendiğinde, ilk önemli çalışmanın W.S. McCulloch ile Walter H. Pitts tarafından 1943 yılında yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde biyolojik sinir ağının matematiksel modellenmesi gerçekleştirilmiştir (Macukow, 2016: 3). Bu başlangıçtan sonra model üzerinde çeşitli yöntemler gerçekleştirilerek YSA çalışmalarda geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur.

Biyolojik Sinir Ağları (Nöronlar) ve Yapay Sinir Ağları

İnsan beynini modelleyen YSA'nın çalışma prensibi ve yapısı biyolojik sinir ağları ile benzerlik göstermektedir. YSA'nın gelişimine biyolojik sinir hücresi ilham vermiştir. Biyolojik sinir hücresinin (nöronların) üç ana bileşeni bulunmaktadır. Bunlar dendritler, hücre gövdesi ve aksonlardır. Bir ağacın dallarına benzeyen dendritler almış oldukları sinyalleri hücre gövdesine taşımaktadırlar. Hücre gövdesi bu sinyalleri toplayıp eşleştirdikten sonra akson yardımı ile sinaps adı verilen temas noktalarına iletmektedir (Hagan, vd. 2014: 8). Biyolojik sinir ağlarında görev üstlenen işlem elemanları Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Biyolojik Sinir Hücresinin Yapısı

Sinapslar sinir hücrelerinin kendi arasındaki temas noktaları olarak görülebilir. Fiziksel bağlantılardan olmayıp bir sinir hücresinden diğer sinir hücresine elektrik sinyallerinin geçişine yarayan boşluklardır. Sinapslardan gelen sinyaller dendritler aracılığı ile işlenmesi için hücre gövdesine iletilmektedir ve işleme tabi tutulduktan sonra, yeni bir elektrik sinyali üretilmektedir. İşlenen sinyaller ise akson aracılığıyla bağlı olduğu diğer nöronunun dendritlerine gönderilir (Öztemel, 2006, 47).

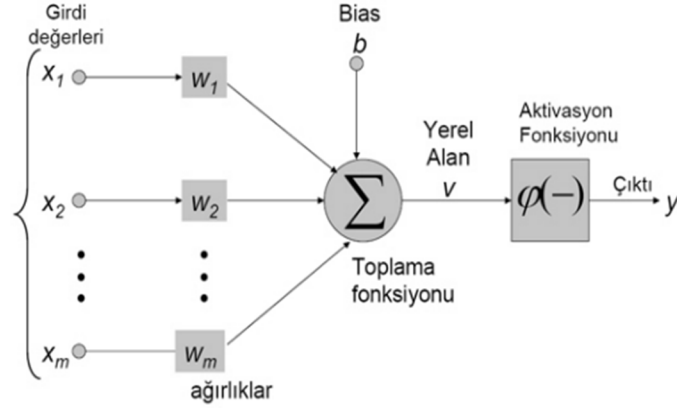
Biyolojik sinir ağlarının sinir hücreleri olduğu gibi yapay sinir ağlarının da yapay sinir hücreleri bulunmaktadır.

Biyolojik sistemde her bir sinir ağı (nöronlar) ilk aşamada iletişimde olduğu kaynaklardan girdileri alır, onları birleştirir, genel olarak doğrusal yapıda olmayan süreçleri gerçekleştirerek nihai sonuç için çıktı üretir. YSA'nda ise bu süreçler matematiksel olarak gerçekleştirilmektedir. YSA'lar temel olarak benzer bir yapıya sahiptir. Dış dünyadan girdi değerleri girdi ünitesi tarafından kabul edilir. Gizli tabakada işlendikten sonra çıktı tabakası aracılığıyla dışarı iletilir. (Anderson & Mcneill, 1992:8)

YSA'nın mimari yapısını girdi, gizli ve çıktı üniteleri (katmanları) oluşturmaktadır. Yapıdaki düğümler birbirleri ile bağlantılı bir şekilde katmanlar halinde bulunmaktadır. Girdi - çıktı ilişkisi için gizli bir üniteye ihtiyaç vardır (Freeman & Skapura, 1991: 5). Şekil 2'de görüldüğü gibi, en basit bir yapıda ağa verilen çeşitli girdiler matematiksel olarak x_n sembolü ile gösterilmiştir. Bu girdilerin her birinin bir bağlantı ağırlığı da bulunmaktadır. Bu ağırlıklar ise w_n ile sembolü ile gösterilmiştir. Bir sonraki aşamada değerler birleştirilmektedir ve daha sonra bir

transfer fonksiyonu aracılığıyla çıktı elemanına iletilmektedir (Anderson & Mcneill, 1992: 5).

Şekil 2. YSA'nın Matematiksel Yapısı

Levenberg–Marquardt Algoritması

YSA'nın eğitilebilmesi için tercih edilen ve öğrenme özelliği olan algoritmalarından biri de Levenberg–Marquardt (LM) algoritmasıdır. LM algoritması, küçük ve orta ölçekli problemlerin çözümü için uygundur. Diğer algoritmalarla göre daha hızlı ve daha istikrarlı yakınsama eğilimine sahiptir. Yaygın olarak kullanılan geri yayılım algoritmasının yavaş yakınsaması nedeniyle LM algoritması tercih edilmektedir. LM algoritması Dik İniş ve Gauss-Newton algoritmalarının birleşmesi ile meydana gelmiştir. Bununla birlikte, LM algoritması Gauss-Newton algoritmasına göre yakınsama bakımında biraz daha yavaş eğilimde iken dik iniş yönteminden çok daha hızlı bir yakınsamaya sahiptir (Wilamowski & Yu 2010: 930-931). Geri yayılım algoritmasının yavaş yakınsama göstermesi nedeniyle hataları en aza indirmek için performans endeksi $F(w)$ olarak tanımlanır (Suratgar, vd. 2007: 1745):

$$F(w) = e^T e \quad (1)$$

Burada ağ ağırlıklardan oluşur ağırlıklar $w = (w_1, w_2, w_3, \dots, w_n)$ olarak ifade edilir. e ise hata vektörüdür. LM algoritması ile ağ eğitilirken ağırlıklar Δw şeklinde aşağıdaki gibi elde edilebilir (Suratgar, vd. 2005: 1745):

$$\Delta w = [J^T J + \mu I]^{-1} J^T e \quad (2)$$

Burada; w : Ağırlık vektörünü, J : Jacobian matrisini, μ : Kombinasyon katsayısını, I : Birim matrisi, e : Hata vektörünü ifade etmektedir.

YSA eğitilirken ağda bulunan $J (PxM) \times N$ uzantısında Jacobian matrisini, $e (PxM) \times 1$ uzantısında hata vektörünü ifade etmektedir. P eğitimde kullanılan

örneklerin sayısını, M çıktıların sayısını ve N ağırlıkların sayısını göstermektedir. μ kombinasyon katsayısı ise ayarlanabilen parametrelerdendir. μ değeri büyükse LM algoritması dik iniş yöntemi, μ değeri küçükse LM algoritması Newton yöntemi gibi davranış göstermektedir (Çavuşlu, vd. 2012).

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, geçmiş aylarda gelen çağrı sayıları ve bu çağrıların görüşme sürelerine ait zaman serileri kullanılarak YSA yöntemi ile söz konusu zaman serilerinin gelecek aylara ait öngörüdeki başarısının ölçülmesi amaçlanmıştır. YSA yöntemi ile elde edilen en uygun model kullanılarak tahmin edilmek istenen aylarda gelmesi muhtemel çağrı sayıları ve bu çağrıların görüşme süreleri ile daha önce tespit edilmiş olan zaman serileri arasındaki farklılıkları incelenmiştir. Bu farklılıklar literatürde sıklıkla kullanılan ve denklemleri aşağıda verilen; Belirleme Katsayısı (R^2), Ortalama Hata Kareleri (MSE), Ortalama Hata Karelerinin Karekökü (RMSE), Ortalama Mutlak Hata (MAE), Ortalama Mutlak Yüzde Hata (MAPE) değerleri karşılaştırılarak en iyi sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{i=1}^N (G_i - T_i)^2}{\sum_{i=1}^N (G_i - \bar{T})^2} \quad (3)$$

$$MSE = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (G_i - T_i)^2 \quad (4)$$

$$RMSE = \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (G_i - T_i)^2} \quad (5)$$

$$MAE = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N |G_i - T_i| \quad (6)$$

$$MAPE = \frac{100}{N} \sum_{i=1}^N \frac{|G_i - T_i|}{G_i} \quad (7)$$

Burada; G_i : Gözlenen değer, T_i : Tahmin edilen değer, \bar{T} : Gözlenen değerlerin ortalaması, N : Gözlem sayısıdır.

Bu çalışmada kullanılan veriler, çağrı merkezinden alınmıştır. Ocak 2017 ile Aralık 2017 arasında her bir müşteri temsilcisine gelen çağrı sayıları ve bu çağrıların görüşme sürelerine göre hesaplanan 2017 yılına ait aylık veriler kullanılmıştır. YSA modelinin geliştirilmesi ve yapılan çalışmanın analizi Matlab R2013a programında gerçekleştirilmiştir. Her bir müşteri temsilcisine gelen çağrı sayıları göz önünde bulundurularak Ocak ve Şubat 2017 de 100'er tane müşteri temsilcisine olmak üzere toplamda 200 tane müşteri temsilcisinin her birine gelen çağrı verilerinin; %70'lik kısmı yani 140 müşteri temsilcisine gelen veriler eğitim için, %15'lik kısmı yani 30 müşteri temsilcisine gelen veriler geçerlilik için ve geri kalan %15'lik kısmı yani

30müşteri temsilcisine gelen veriler de test için rassal olarak seçilmiştir. Kullanılan YSA modeli, geçmiş aylarda müşteri temsilcilerine gelen çağrı sayıları ve bu çağrılarının görüşme süreleri olmak üzere 2 adet giriş ve bu girişlere ait sonraki dönem değerleri olmak üzere 2 adet de çıkıştan oluşmaktadır. YSA'nın parametre güncellemesi için öğrenme algoritması olarak LM algoritması ve öğrenme modeli olarak da danışmanlı öğrenme modeli kullanılmıştır.

BULGULAR

Kurulan YSA modeli, 2017'nin Ocak ve Şubat aylarına ait veriler ile eğitilerek, 2017'nin Mart ayı için 100 tane müşteri temsilcisinden her bir müşteri temsilcisine gelen çağrı sayısı ve bu çağrılarının görüşme süreleri tahmin edilmiştir. YSA modellerinin oluşturulması aşamasında gizli katmanda 5'ten 15'e kadar değişen sayıda nöron kullanılarak yapılan eğitim, geçerlilik ve test işlemleri sonucunda en uygun YSA modeli deneme yanılma yöntemiyle tespit edilmiştir. Oluşturulan bu YSA modellerinin eğitim (öğrenme), geçerlilik (uygunluk) ve test sonuçlarından elde edilen korelasyon (R) değerleri Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1: Eğitim, Geçerlilik ve Test Seti İçin Gizli Katmandaki Nöron Sayılarına Göre R Korelasyon Karşılıkları

Nöronların Sayısı	Eğitim Seti	Geçerlilik Seti	Test Seti
5	0.73743	0.70652	0.70374
6	0.73670	0.70471	0.70185
7	0.88168	0.82356	0.82062
8	0.89793	0.84507	0.84147
9	0.86226	0.81638	0.81479
10	0.90437	0.87935	0.87658
11	0.92911	0.89784	0.89524
12	0.95757	0.91597	0.91306
13	0.98555	0.92636	0.92571
14	0.99878	0.95738	0.95598
15	0.99964	0.98382	0.98167

Tablo 1'de görüldüğü gibi, öğrenme ve kabul edilebilirlik için kullanılan verilerin korelasyon katsayısı incelendiğinde ara (gizli) katmandaki nöron sayısı çoğladıkça eğitim daha iyi gerçekleşmekte ve sınamaya (test) aşaması için ayrı tutulan veri setinden daha iyi sonuçlar elde edilmektedir. Ayrıca eğitim ve test sonuçlarının birbirine yakın olması verilerin yeterli olduğunu göstermektedir. 15 Nöronunda en yakın değerdedir. YSA modelinden üretilmiş olan tahmin sonuçlarının gerçekleşen değerler ile karşılaştırılması sonucunda, gizli katmandaki farklı nöron sayıları için ayrı ayrı hesaplanan R^2 , MSE, RMSE, MAE ve MAPE gibi öngörü performans kriter

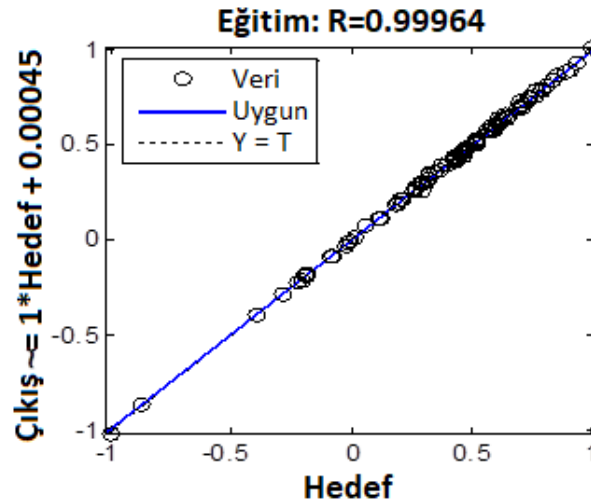
değerleri Tablo 2’de verilmiştir:

Tablo 2. Gizli Katmandaki Farklı Nöron Sayıları İçin Hesaplanan Öngörü Performans Kriter Değerleri

Nöron Sayısı	R ²	MSE	RMSE	MAE	MAPE(%)
5	0.54381	76793	277.12	181.31	0.023728
6	0.54273	76975	277.44	177.35	0.023795
7	0.77736	37478	193.59	130.36	0.011622
8	0.80628	32610	180.58	116.17	0.010066
9	0.74338	43198	207.84	128.97	0.013362
10	0.81789	30656	175.09	102.63	0.009488
11	0.86325	23020	151.72	67.62	0.007105
12	0.91694	13981	118.24	62.02	0.004313
13	0.97132	4828.6	69.488	41.73	0.001511
14	0.99755	411.74	20.291	10.9	0.000145
15	0.99919	135.62	11.646	6.36	0.000231

Tablo 2’den de görüleceği üzere YSA’nın gizli katmanında kullanılacak en uygun nöron sayısı 15 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla en iyi sonuçlar 15 nöronla kurulan modelden elde edilmiştir. Şekil 3’te gerçek değerler ile en iyi YSA modelden elde edilen değerler arasındaki korelasyon (R) değerleri grafiksel olarak gösterilmektedir.

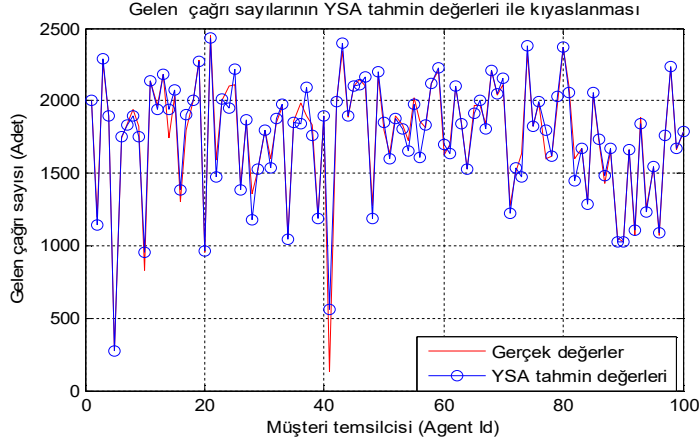
Şekil 3. Eğitim Veri Seti İçin En İyi YSA Modelin R Korelasyon Grafiği

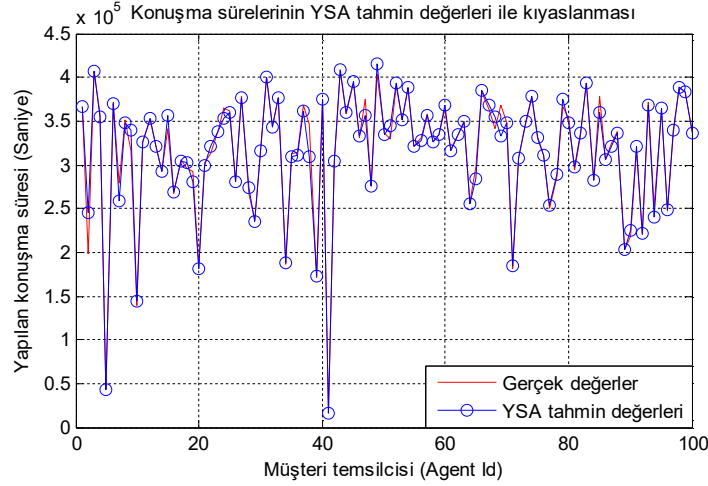
Oluşturulan en iyi YSA modeli ile elde edilen çağrı sayılarının tahmini ile gerçek değerlerin kıyaslanması, Şekil 4’te ve bu çağrıların görüşme sürelerinin

tahmini ile gerçek değerlerin kıyaslanması da Şekil 5’de ki grafiklerde gösterilmiştir. Bu grafiklerde de görüldüğü gibi 2017’nin Mart ayında gelen çağrı sayıları ve konuşma süreleri için YSA modeli tarafından üretilen tahmin değerlerinin gerçek değerlere çok yakın olduğu görülebilmektedir:

Şekil 4. Gelen Çağrı Sayılarının Gerçek Değerleri ve YSA Tahmin Değerleri

Şekil 5. Gelen Çağrıların Görüşme Sürelerinin Gerçek Değerleri ve YSA Tahmin Değerleri

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, çağrı merkezlerinde gelen çağrılar ile karşılanan çağrılar gözlemlendiği ve işlendiği raporlamalardan yola çıkılarak öngörü modellemesinde bulunulmuş ve YSA’nın tahmin özelliğinin güçlü olduğu ortaya konulmuştur. YSA metodolojisi ile hesaplanan öngörü değerleri gerçekleşen değerler ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda hesaplanan öngörü performans kriter

değerlerinde, YSA yöntemi ile elde edilen değerlerin gerçek değerlere çok yakın olduğu ($R^2=0,99964$) ve dolayısıyla öngörü hesaplamasında YSA'nın çok iyi sonuçlar verdiği (eğitim:0.99964 ve test:0.98167; MSE: 135.62) gözlemlenmiştir. ÇKA tipi ağlarda belirleyici hata MSE dir.

Sonuç olarak karmaşık bir modele gereksinim duyulmadan YSA ile yalnızca iki girdi değişkeni kullanarak, çağrı merkezlerinde her bir müşteri temsilcisine gelen çağrı sayıları ve bu çağrıların görüşme sürelerinin yüksek tutarlılıkta öngörülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

TEŞEKKÜR

Çalışmada kullanılan veri seti için MEBİM çağrı merkezi raporlamalarının kullanılmasında desteklerini esirgemeyen Milli Eğitim Bakanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliğine teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Altunöz, U. (2013). Bankaların finansal başarısızlıklarının diskriminant analizi ve yapay sinir ağları çerçevesinde tahmini. *Sakarya İktisat Dergisi*, 2 (4), 1-22.

Anderson, D. & Mcneill G. (1992). *Artificial neural networks technology*, A DACS State of the Art Report. Newyork: Kaman Sciences Corporation.

Ataseven, B. (2013). Yapay sinir ağları ile öngörü modellemesi. *Öneri Dergisi*, 10 (39), 101-115.

Atasoy, M., Dalkılıç, M. & Uğraş, S.(2017). Yapay sinir ağları ile dövüş sporları alanında lisanslı sporcu sayılarının tahmini. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 33-37.

Aydemir, A., Karaatlı, M., Yılmaz, G. & Aksoy, S. (2014). 112 Acil çağrı merkezine gelen çağrı sayılarını belirleyebilmek için bir yapay sinir ağları tahminleme modeli geliştirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 20 (5), 145-149.

Çavuşlu, M, Becerikli, Y. & Karakuzu, C. (2012). Levenberg-Marquardt algoritması ile ysa eğitiminin donanımsal gerçekleşmesi. *Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, 5 (1), 1-7.

ÇSGB (2013). *Çağrı merkezlerinde çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve sosyal tarafların bilinçlendirilmesine yönelik programlı teftiş sonuç raporu*, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı Yayınları, Yayın No: 58.

Ekinci, Y., Temur, G. T., Çelebi, D & Bayraktar, D. (2010). Ekonomik kriz döneminde firma başarısı tahmini: Yapay sinir ağları tabanlı bir yaklaşım. *Endüstri Mühendisliği*, 21 (1), 17-29.

Freeman, J. A. & Skapura, D. M. (1991). *Neural networks: algorithms, applications, and programming techniques*, Boston: Reading, Addison & Wesley.

Hagan, M.T., Demuth, H.B., Beale, M.H. & Jesus, O. D. (2014). *Neural network design*, (2nd Edition). USA: Martin Hagan.

Karahan, M. (2011). *İstatistiksel tahmin yöntemleri: yapay sinir ağları metodu ile ürün talep tahmini uygulaması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Macukow, B. (2016). Neural networks – state of art, brief history, basic models and architecture, *Faculty of Applied Mathematics and Information Science*, 3-14.

Norman, K. (2005). *Call centre work – characteristics, physical, and psychosocial exposure, and health related outcomes*. Phd Thesis. Linköpings Universitet, National Institute for Working Life, Swedish.

Öztemel, E. (2006). *Yapay sinir ağları*. (Birinci Baskı). Türkiye: Papatya Yayınevi.

Sağiroğlu, Ş., Beşdok E. & Erler M. (2003). *Mühendislikte yapay zekâ uygulamaları - 1 yapay sinir ağları*. Kayseri: Ufuk Yayınevi.

Sharda, R. & Wilson, R.L. (1993). Performance comparison issues in neural network experiments for classification problems, *Proceedings of the 26th Hawaii International Conference on Systems Sciences*, 2 (14), 6-28.

Suratgar, A.A., Tavakoli, M.B. & Hoseinabadi A. (2007). Modified Levenberg-Marquardt method for neural networks training, *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 1 (6), 1745-1747.

Wilamowski, B.M. & Yu, H. (2010). Improved computation for levenberg-marquardt training, *IEEE Transactions on Neural Networks*, 21 (6), 930-937.

Yüksel, R. (2014). *Altın fiyatlarının yapay sinir ağları ile tahmini ve bir uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Yurdusev, M., Acı, M., Turan, M. E. & İçağa, Y. (2014). Akarçay nehri aylık akımlarının yapay sinir ağları ile tahmini. *Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 4 (1), 73-88.

Yayın Geliş Tarihi: 04.05.2018

Yayına Kabul Tarihi: 22.11.2018

Online Yayın Tarihi: 26.06.2019

http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.421050

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 467-492

ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLARININ KURUMSAL MARKA BAKIŞ AÇISI İLE ANALİZİ: ARÇELİK ÖRNEĞİ

Zeynep ARSLAN*

Raif Serkan ALBAYRAK**

Öz

Çalışmada, bir sürdürülebilirlik raporu örneği kullanılarak, kurumsal marka kavramlarının sürdürülebilirlik unsurlarıyla nasıl ilişkilendirildiği tartışılmıştır. Araştırmanın kurumsal sürdürülebilirliğe ilişkin değişkenleri, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'ne dâhil olma kriterlerini temel alan 54 adet unsurdan oluşmaktadır. Kurumsal markaya ilişkin değişkenler ise, Hatch ve Schultz'un (2003) vizyon, kültür ve imaj modelini temel alan 51 adet unsurdan oluşmaktadır. Buna göre, Arçelik firmasının 2015 yılına ait kurumsal sürdürülebilirlik raporu, ilk adımda toplam 105 unsura göre kodlanarak tematik içerik analizi yapılmış, bu analiz sonunda ortaya çıkan kavramlar arası yakınlık ilişkileri Semantik Ağ Analizi kullanılarak görselleştirilmiş ve kümeleme analizine tabii tutulmuştur. Analiz sonucunda 3 adet bulgu ortaya çıkmıştır. İlki; Arçelik'in sürdürülebilirlik raporunda, sürdürülebilirliğin ekonomik-sosyal boyutu ile çalışanları odak noktaya aldığı, sürdürülebilirliğin uygulamasını öncelikle onlar üzerinde gerçekleştirdiği ve çalışanlar vasıtasıyla diğer çoklu paydaşlara ulaşmakta olduğudur. İkincisi, sürdürülebilirliğin çevresel ve ekonomik boyutları ile müşteriler ve tedarikçilerin yakın ilişkide kullanılmasıdır. Sonuncusu, çalışanlar ve tedarikçiler arasında etik algı, müşterilere karşı ise çevreye duyarlı imaj oluşturmanın amaçlandığıdır. Bu çalışmanın alan yazına iki katkısı bulunmaktadır. Birincisi, sürdürülebilirlik raporlarının önceden belirlenen bir perspektiften (kurumsal marka) incelenmesi ve ikincisi kavram frekansları yerine analizde kavramlar arası ilişkilerin kullanılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sürdürülebilirlik, Kurumsal Marka, Kurumsal İmaj, Sürdürülebilirlik Raporlaması, Semantik Ağ Analizi, Kavramsal Haritalama.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Arslan, Z. & Albayrak, R. S. (2019). Sürdürülebilirlik raporlarının kurumsal marka bakış açısı ile analizi: Arçelik Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 467-492.

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 0000-0003-3379-396X, zeynep.luleci@yahoo.com

**Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-2583-7945, serkan.albayrak@ekonomi.edu.tr

ANALYSIS OF SUSTAINABILITY REPORTS WITH CORPORATE BRAND PERSPECTIVE: EXAMPLE OF ARÇELİK

Abstract

In this study, the conceptual relationship of corporate brand concepts with sustainability aspects are investigated within a sustainability report. The concept list on corporate sustainability consists of 54 aspects based on the criteria for inclusion in the BIST Sustainability Index. The concept list on corporate brand consist of 51 aspects based on the vision, culture and image model of Hatch and Schultz (2003). First, the corporate sustainability report of Arçelik was coded using a total of 105 aspects and the thematic content analysis was made. Then, co-occurrence relationship of concepts is displayed as networks and concept clusters are found using Semantic Network Analysis. We report three main findings. First; with the economic-social dimension of sustainability, Arçelik places its employees at the focal point, implementing sustainability on them first, and reaching out to multiple stakeholders through employees. Latter, the environmental and economic dimensions of sustainability and customers and suppliers are closely related. Finally, it is aimed to create an ethical perception between employees and suppliers and an environmentally friendly image to customers. This research has two contributions to the literature on analysis of sustainability reports: first, it specifies a certain perspective (corporate brand) in the analysis of reports and second, it proposes to analyze conceptual relationships rather than the frequency of concepts.

Keywords: Corporate Sustainability, Corporate Brand, Corporate Image, Sustainability Reporting, Semantic Network Analysis, Conceptual Mapping.

GİRİŞ

Günümüzde oldukça önemli bir konu olan sürdürülebilirlik “Ortak Geleceğimiz” isimli ve gelecek kuşakları bir paydaş olarak gören Brundtland Raporunda (1987) “bugün ihtiyaçları gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılamalarını riske atmayacak şekilde karşılamak” olarak tanımlanmıştır (UN, 1987, s. 16). Kurumsal sürdürülebilirlik ise sürdürülebilirlik anlayışının işletme düzeyindeki uygulamaları olarak ele alınmaktadır. Burada esas olan, işletmelerin bütüncül bir yaklaşımla hareket ederek, kurumsal sürdürülebilirliğin üç boyutu olan ekonomik, çevresel ve soysal alanlarda değer yaratmak üzere yaptıkları faaliyetler ile ürettikleri ürün ve hizmetlerin paydaş beklentileri ile uyumlu hale gelmesini sağlamalarıdır (Porter & Kramer, 2006). Firmalar, sürdürülebilirlik faaliyet ve stratejilerini, sürdürülebilirlik raporları hazırlayarak paydaşlarına duyurmaktadırlar.

Sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmasında ortak bir temel oluşturmak, belirli hedefler doğrultusunda firmaların faaliyetlerini ifade etmelerini sağlamak üzere raporlama ilkeleri oluşturulmasına rağmen, firmaların bu ilkeleri ifade etme hususunda serbest olmaları, aynı ilkeler doğrultusunda farklı hedeflere yönelmiş rapor türlerinin varlığını ortaya çıkarmaktadır (Boiral, 2013). Bu ilkeler, raporun uyması gereken çerçeveyi belirlerken, kavramlar arası ilişkilerin nasıl kurulduğu, herhangi bir kavram etrafında hangi detayda bilgi verilmesi gerektiği gibi daha

detaylı unsurlarda bir format içermemektedir. İçerik tamamen raporu hazırlayan firmanın o kavramlara atadıkları anlam, perspektif ve kavramsal ilişkiler üzerinden şekillenmektedir.

Bu çalışma, sürdürülebilirlik raporlarının, kurumsal marka kavramları perspektifinden analizine odaklanmıştır. McKinstry (1996) sürdürülebilirlik raporlarında kurumsal marka kavramları arasında bir ilişki olduğunu vurgulamıştır. Ditlev-Simonen & Atle (2011) ise sürdürülebilirlik raporlarının hedefleri arasında firmanın imaj ve repütasyonunu arttırmanın birinci sırada geldiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Blomback ve Scandelius (2013) firmaların sürdürülebilirlik raporları sayesinde müşterilerinin gözünde kurumsal bir kimlik kazandıklarını yazmıştır. Bu çalışmalardan çok daha önce Frankental (2001) oldukça keskin bir tonda aslında sürdürülebilirlik raporu hazırlamanın kurumsal marka çerçevesinde bir halkla ilişkiler aldatmacasından ibaret olduğunu iddia etmiştir. Bu çalışmalar, yönetici ve/veya profesyonellerle yapılan mülakat ve anketler yoluyla toplanan veriye dayanmaktadır. Alan yazında, kurumsal marka kavramlarının sürdürülebilirlik raporları içinde hangi kapsamda ve nasıl bir çerçevede kullanıldığına yönelik bir çalışma bulunmamaktadır.

Alan yazında sürdürülebilirlik raporlarına yönelik içerik analizi yapılan çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların büyük kısmında raporlarda GRI standartlarının hangi ölçüde yer verildiği; hiç, kısmen veya tam ölçüde araştırılmıştır (Guthrie ve Farnetti, 2008; Gill, Dickson ve Scarl, 2008; Şahin, Çankaya ve Yılmaz, 2016). Bazı çalışmalarda ise sürdürülebilirlik ile ilgili kavramlara raporlar içindeki frekansları üzerinden tanımlanan istatistik testler uygulanmıştır (Afjei, 2015). Alan yazında sürdürülebilirlik raporlarının analizinde kavramlar arası ilişkiyi ortaya çıkarmaya yönelik çalışma konusunda boşluk bulunmaktadır.

Bu çalışmada alan yazındaki bu boşluğu doldurmak amacıyla Arçelik firmasının 2015 yılı sürdürülebilirlik raporuna yönelik içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizinde sürdürülebilirlikle ilgili 54 unsur BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'ne dâhil olma kriterleri içinden belirlenmiştir. Kurumsal markaya ilişkin değişkenler ise, Hatch ve Schultz'un (2003) vizyon, kültür ve imaj modelini temel alan 51 adet unsurdan oluşmaktadır. Kavramların birbirleriyle ilişkisi Semantik Ağ Analizi kullanılarak yapılmıştır.

Çalışmanın devamında sırasıyla Sürdürülebilirlik raporlaması, sürdürülebilirlik raporları açısından kurumsal marka tanımları verilmiş, Arçelik firmasının sürdürülebilirlik raporunun kavram haritasının elde edilmesinde kullanılan adımlar detaylandırılmıştır. Kavram haritası ile elde edilen kavramsal ilişkiler ve öbekler kurumsal marka bakış açısı ile tartışılmıştır. Çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLAMASI

Günümüzde işletmelerin ürün ve hizmetlerinin çevresel ve sosyal etkileri paydaşlar tarafından daha sıkı takip edilir olmuş ve sürdürülebilirlik her geçen gün artan şekilde işletmelerin faaliyetlerini etkilemeye başlamıştır (Closs, Speier, & Meacham, 2011; Roca & Searcy, 2012). Küresel Raporlama Girişimi (GRI)'ne göre ekonomik, çevresel ve sosyal etkileri tanımlamak için kullanılan sürdürülebilirlik raporlaması, iç ve dış paydaşlara karşı sürdürülebilir kalkınma hedefi ile örgütsel performans için ölçme, açıklama ve hesap verme uygulamasıdır. Organizasyonun sürdürülebilirlik raporunun hem pozitif hem de negatif katkılarını içeren dengeli ve mantıklı temsili sunması beklenen bu raporun ana amacı, kurumsal aktivitelerin meşrulaştırılması ve önemli kaynakların tedariki gibi finansal olmayan konularda önemli paydaş gruplarına bilgi sunmaktır (Schaltegger & Herzig, 2006).

Daha geniş olarak sürdürülebilirlik raporlamasının amaç ve faydaları şu şekilde belirtilebilir (Schaltegger & Herzig, 2006):

- Çevresel ve sosyal etki yaratan kurumsal faaliyetleri, ürünleri ve hizmetleri meşrulaştırmak,
- Kurumsal itibar ve marka değerini arttırmak,
- Rekabet avantajı kazandırmak,
- Sürdürülebilirlik raporlama aktiviteleri ile işletmenin genel performansını arttırarak rekabet avantajı kazandırmak,
- Rakiplere karşı karşılaştırma ve kıyaslama yapmak,
- İşletme içinde şeffaflığı ve hesap verebilirliği arttırmak,
- Çalışanların motivasyonunu geliştirmek, içsel bilgi ve kontrol süreçlerini sağlamak ve desteklemektir.

Firmaların sürdürülebilirlik raporlarını hazırlama şekillerini etkileyen tüketici davranışları, inovasyon, demografik değişimler gibi bir takım faaliyetler ve gelişmeler meydana gelebilmektedir (ACCA, 2016).

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLARI AÇISINDAN KURUMSAL MARKA

Marka, dizayn ve semboller vasıtasıyla iletilen ve temsil edilen bir değer sistemi olarak tanımlanırken (De Chernatony & Dall'Olmo Riley, 1998), kurumsal pazarlama çabalarının toplamı olarak kurumsal marka, kurumun değerler sisteminin kontrollü temsili sunan bir kavram olarak ifade edilebilir (Balmer, 2001). Kurumsal marka kavramı öncelikle alan yazında ürün ve tüketici değerlendirmelerini içeren pazarlama bakış açısı ile yer alırken; daha sonra onun ürün markasından farklı, örgütün kimlik temelli stratejik bakış açısı ile alınmaya

başlanmıştır. Son dönemde ise kavramın çoklu paydaşlara odaklanan yapısı dikkat çekmekte (Biraghi ve Gambetti, 2013) ve kurumsal markanın, tüketiciler, çalışanlar, tedarikçiler, rakipler, hissedarlar, medya ve finansal topluluklar gibi tüm paydaş gruplarına hitap ettiği belirtilmektedir (Balmer & Gray, 2003). Bu doğrultuda kavram, organizasyon ve paydaşları arasında bir değer sözleşmesi (Balmer, 2001), kurumsal söz ya da anlaşma etrafında dönen bir kimlik türü (Balmer & Grey, 2003), bir iletişim ara yüzü (Leitch & Richardson, 2003), kurumsal iletişim aracılığıyla iç ve dış paydaşlara iletilen örgütsel ifadeler (Brown & Dacin, 1997), çekirdek değerler vasıtasıyla paydaşlara iletilen organizasyon ifadelerinin toplamı olarak tanımlanabilmektedir (Christiansen & Askegaard, 2001).

Sürdürülebilir firmaların, paydaşların dikkatini çeken önemli konularda kurumsal markalarını ön plana çıkaracak ve paydaşların zihninde sürdürülebilirlik alanında bir konum elde etmelerini sağlayacak bazı kavramlara özellikle yer verdiği belirtilmektedir (Blomback & Scandelius, 2013). Örneğin; bireysel müşterilere ürün ve hizmet sunan firmalar, raporlarında meşrulaşmak ve izlenimlerini yönetmek adına daha çok müşteri odaklı (Ogden & Clarke, 2005; Arslan, 2017) bir yaklaşım benimseyip buna göre rapor hazırlamaktadırlar. Kurumsal imaj unsurlarından müşteriye duyarlılığın (Souiden, Kassim, & Hong, 2006), bu firmaların raporlarında; müşteri, hizmet, ürün, sorumluluk, memnuniyet, bilgi gibi kavramlarla birlikte kullanıldığı ve bu raporlarda müşterilere verilen önemin giderek arttığını (Szekely & vom Brocke, 2017, s. 10) belirten çalışmalar mevcuttur.

ANALİZ

Bu çalışmada Arçelik firmasının 2015 yılı Kurumsal Sürdürülebilirlik raporu içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu raporun seçilme nedeni, Arslan (2017)'a göre 2015 yılında yayımlanan tüm Türkçe sürdürülebilirlik raporları arasında, sürdürülebilirlik unsurlarına en dengeli yer veren rapor olmasıdır. Beyaz eşya sektöründe yer alan Arçelik, yedi ülkede üretim, 31 ülkede satış ofisi ve 11 farklı markasıyla 130'dan fazla ülkede ürün ve hizmet sunumu gerçekleştirmektedir. Türkiye'de kurumsal sürdürülebilirlik raporu yayınlayan en eski firmalardan biri olarak Arçelik'in ilk raporu 2008 yılına aittir. Çalışma kapsamında incelenen 2015 yılı kurumsal sürdürülebilirlik raporu firmanın sekizinci raporu olup, 84 sayfadır.

Sürdürülebilirlik raporlarının içerik analizi, firmaların sürdürülebilirlik girişimlerini paydaşlarına iletirken kullandığı konuların ve kalıpların derinlemesine analiz edilmesine ve konunun altında yatan anlamın ortaya çıkarılmasına olanak tanımaktadır (Hsieh & Shannon, 2005, s. 1277).

İçerik analizinin en önemli noktalarından biri kodlama kategorilerine karar vermektir (Klettner, Clarke, & Boersma, 2014, s. 152). Bu araştırma, kodlama

işleminin başlangıcında tanımlanmış bazı teorik değişkenlere dayanmaktadır. Sürdürülebilirlik ve kurumsal marka alanında, alan yazına dayanarak oluşturulmuş bu tür kodlar yaygın olarak 'teorik kavramlar' veya 'inşa edilmiş kodlar' olarak bilinmektedir (Boeije, 2010, s. 101). Buna ek olarak konu ile ilgili metinden yola çıkarak araştırılan konuya ilişkin yeni kategori ya da alt kategoriler ortaya çıkarmak da mümkündür (Hsieh & Shannon, 2005, s. 1277).

Kod listesinin belirlenmesi amacıyla önce 2 ayrı hakem heyeti oluşturulmuştur. Sürdürülebilirlik konusunda oluşturulan hakem heyetinde, kurumsal sürdürülebilirlik alanında yayınları olan 2 öğretim üyesinden oluşturulmuştur. Heyetin yönlendirmesi doğrultusunda BIST Sürdürülebilirlik unsurlarının içerik analizinde uygulanmasına karar verilmiştir. Kurumsal marka alanında ise kurumsal marka alanında yayınları olan 2 öğretim üyesinin yönlendirmesi ile Hatch & Schultz (2003)'un vizyon, kültür ve imaj modelinden yola çıkılarak kodların oluşturulmasına karar verilmiştir.

Kurumsal Sürdürülebilirlik Kodları

Tablo 1'de içerik analizinde kullanılan temel teorik kodlar yer almaktadır. Kodlar endekste yer aldığı gibi kullanılmamış, Borsa İstanbul Şirketler için Sürdürülebilirlik Rehberi'nde belirtildiği gibi Sosyal, Sosyal-Çevresel, Çevresel, Çevresel-Ekonomik, Ekonomik, Ekonomik-Sosyal olmak üzere boyutlara ayrılmıştır. Ayrıca içerik analizi yapılırken, firmaların uygulamalarına, hedef ve stratejilerine göre bazı alt unsurlar da eklenmiştir. Çıkarılan kodların tam listesi Ek-2'de verilmiştir.

Tablo 1. Kurumsal Sürdürülebilirlik Alanında Teorik Kodlar

1. Hesap verebilirlik
2. Şeffaflık
3. İş etiği
4. Müşteri memnuniyeti
5. İşçi sağlığı ve güvenliği
6. Ürün güvenliği
7. İş ve çalışan eğitimleri
8. Yolsuzluk
9. Atık ve kaynak yönetimi
10. İnsan hakları
11. Yenilikçilik
12. Tedarik zinciri
13. Enerji verimliliği – Ekoverimlilik
14. Su kullanımı ve yönetimi
15. Yerel halk ve ilişkiler
16. İklim Değişimi ve Emisyonlar
17. Sivil Toplum ile İlişkiler
18. Biyo-çeşitlilik - Ekosistem
19. Ayrımcılık

Kurumsal Marka Kodları

Kurumsal markanın çok boyutlu bir kavram olması sebebiyle, kurumsal marka boyutları Hatch & Schultz (2003)'un belirttiği gibi vizyon, kültür ve imaj çerçevesinde oluşturulmuştur. Tıpkı kurumsal teoride işletmelerin verdiği sözü tutması durumunda, diğer bir ifade ile vizyon, strateji ve eylemler arasında uyum gerçekleştiğinde tutarlı ve güvenli (Scott, 1987, s.509) olarak algılanacağı belirtildiği gibi, bu üç unsur arasındaki uyum, sürdürülebilirliği temel değeri olarak vaat eden kurumsal markanın tutarlı olmasını sağlamakta ve rekabet avantajı kazanmaya yardımcı olmaktadır (Hatch & Schultz, 2003). Tutarlı olmak ve güvenli algılanmak, işletmenin meşruluğunu arttırmakta, tüketiciler üzerinde olumlu etki yaratmakta ve bu da pazar payının artmasını sağlamaktadır (Apaydın, 2008, s. 19).

Misyon, vizyon ve değerler, çoklu paydaşlara sürdürülebilirlik konumu hakkında açık mesaj vermek için resmi ve kapsayıcı unsurlar olarak görülmektedir (Bertels, vd., 2010). Sürdürülebilirliğin bu unsurlar ile açık bir şekilde belirtilmesi ise örgütün sürdürülebilirliğe uyumunu teşvik etmektedir (Stranberg, 2008). Ayrıca literatürde sürdürülebilirlik liderlerinin, sürdürülebilirliği vizyon, misyon ve değerlerine, kurumsal hikayelerine, tedarik zinciri ilişkileri ve ürünlerine de entegre ettikleri, sosyal ve çevresel alanda kendilerine yeni hedef ve stratejiler belirledikleri belirtilmektedir (Belz & Riediger, 2009; Pelozo, 2012). Bu doğrultuda kurumsal markanın vizyon bölümünde vizyon, misyon, değerler ve hedeflere odaklanılmıştır.

Literatürde kurumsal markanın gerçekçi olabilmesi için kültürle bağlantılı olması ve bu kültür sayesinde iç paydaşların kurumsal marka değerine katkıda bulunmasının gerekliliğinden bahsedilmektedir (Hatch & Schultz, 2001, s. 10). Sürdürülebilirliğin kurumsal marka ile entegre olması durumunda ise çalışanların sürdürülebilirlik aktivitelerine katılımının sağlanması ve bu konudaki farkındalıklarının artırılması beklenmektedir. Bu çalışmada, firmalar tarafından oluşturulan değerler (örneğin; etik değerler gibi), çalışanlara verilen eğitimler ve onların sürdürülebilirliğe katılımının artması noktasında gerçekleştirilen uygulamalardan yola çıkarak sürdürülebilirliğin kurumsal kültüre ve dolayısıyla kurumsal markaya nasıl entegre edildiği ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu noktada kurumsal kültür için temel alınan teorik kodlar Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Kurumsal Kültür Alanında Teorik Kodlar

Kurum Kültürü Modeli	
Katılım Kültürü	Çalışanların katılımcılığını ve dolayısıyla performansını arttırmak için izlemeleri gereken yollar, katılım kültürünün yetkilendirme, takım çalışması ve yetenek geliştirme unsurları ile üzerinde durduğu alanlardır.
Yetkilendirme	
Takım Çalışması	
Yetenek Geliştirme	
Uyum Yeteneği	Uyum yeteneği, örgütün dış çevredeki değişime ve müşteri beklentilerine uyumlu şekilde stratejilerinin geliştirilmesini ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile stratejiler dışsal çevreye ilişkin istek ve gereksinimlere göre belirlenir.
Değişim	
Müşteri Odaklılık	
Örgütsel Öğrenme	
Tutarlılık	Tutarlılık ile içsel dengeler önemsenir. Çekirdek değerlerin dış çevreye muhtemel yansımaları konusunda uzlaşma, işbirliği ve bütünleşme için araç ve yöntemler geliştirilir.
Çekirdek Değerler	
Uzlaşma	
İşbirliği ve Bütünleşme	
Vizyon	Bu kültür tipinde dış çevredeki değişimleri yakalamak ya da izlemek, bunu vizyon ifadeleri ile uyumlu hale getirmek ana amaçtır.
Misyon	
Amaçlar	

Tablo 2’de görüldüğü gibi özellikle katılım kültürü, çalışanların sürdürülebilirlik süreçlerine katılımının ortaya çıkarılması için odaklanılan alanlardan biridir. Buna ek olarak ölçekte vizyon için ayrılmış olan bölüm ise kurumsal markalamanın da bir parçasını oluşturduğundan önemlidir. İçerik analizi kapsamında bu ölçekten yararlanılarak oluşturulan ayrıntılı kodlara “Ekler” bölümünde ulaşılabilir.

Paydaşların kuruluş ile ilgili benimsedikleri görüşlerin toplamı kurumsal imajı ifade eder (Güleç, 2016, s. 7). Kurumsal imaj noktasında; firmalar imajı yaratan, paydaşlar da imajı algılayan konumunda bulunmaktadır. Bu çalışmada sürdürülebilirlik raporlarındaki ifadelerden yola çıkarak firmanın nasıl bir imaj yaratmaya çalıştığı ortaya çıkarılacaktır.

Tablo 3’te görüldüğü gibi kurumsal imaj alanında 7 unsurdan oluşan bir ölçek temel alınmıştır. İçerik analizinde kullanılan bu kodlara sürdürülebilirlik raporunda firmanın kullandığı ifadelerle göre yeni kodlar eklenmiş ya da bazı kodlara değinilmediği için araştırmadan çıkarılmıştır. Ayrıntılı unsurlara “Ekler” bölümünde ulaşılabilir.

Tablo 3. Kurumsal İmaj Alanında Teorik Kodlar

1. Yenilikçi
2. Öncü
3. Başarılı
4. İkna edici
5. Etik
6. Müşteriye duyarlı
7. Müşteriye açık

Buna ek olarak, daha önce değinildiği gibi kurumsal markanın çoklu paydaşlara odaklanan yapısı nedeniyle, raporda odaklanılan paydaşlar da hangi sürdürülebilirlik boyutu ile ilişkilendirildiğinin ortaya çıkarılması için kodlanmıştır. Ayrıntılı paydaş kodlarına “Ekler” bölümünde ulaşılabilir.

Kodlama ve Semantik Ağ Analizi

Kod listesi oluşturulduktan sonra, metin üzerinde belirlenen kodlarla ilgili kısımlar işaretlenir. Bu işleme kodlama denmektedir. Kodlama aşamasında araştırmacı metnin bir bölgesinde tartışılan konu ile kod listesinden bir kodu tematik olarak eşleştirir. Eşleştirme metin üzerinde mümkün olduğunca dar kapsamlı bir şekilde yapılır. Metnin içinde bir paragrafta eğer bir kodla ilişkili tema geçiyorsa sadece o paragraf ile söz konusu kod eşleştirilir. Kodlama süreci kod listesi arttıkça hata yapmaya müsait hale gelir. Bazı kodlamalar gözden kaçabilir ve nadiren olmayan kodlamalar yapılabilir. Bu nedenle kodlama işlemlerinin tercihen birden fazla hakemin denetiminden geçmesi, kodlamanın güvenilirliğini arttırmak için kullanılan bir yöntemdir. Bu çalışmada konunun uzmanı iki doktora öğrencisi kodlamayı kontrol etmiş, önerdikleri düzeltmeler tartışıldıktan sonra uygulanmıştır. Kodlamalar Nvivo yazılımı üzerinde yapılmıştır. Kodlama ile içerik analizi tamamlanmış olmaktadır.

Araştırmada sürdürülebilirlik raporları, içerik analizinden sonra semantik ağ analizi gerçekleştirilerek, kurumsal markalama süreci ve üçlü kar hanesi (“triple bottom line”, Elkington (1999) ilişkisi açısından değerlendirilmiş ve buradaki ilişki kavram kümeleri halinde ortaya çıkarılmıştır. Bu kavram kümeleri ve aralarındaki ilişki ise firmaların sürdürülebilirliği kurumsal markalama sürecine dayanarak nasıl algıladığını, hangi paydaşlarına odaklandığını ve onlara sürdürülebilirlik faaliyetlerini ne ölçüde aktardığını anlamaya yardımcı olmaktadır. Böylelikle firmanın hedef grupları, önem verdiği konuların yanında, sürdürülebilirlik unsurlarına dengeli şekilde değinip değinmediği ortaya çıkarılmıştır. İdeal olan, firmanın yaptıklarının GRI ilkeleri doğrultusunda yazılması olsa da, paydaş beklentilerini temsil eden bazı parametreler raporlarda yer almaktadır. Tabii bu beklentiler, sürdürülebilirliğin çoklu paydaşlara odaklanan yapısı göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Aksi takdirde dengesiz bir raporlama şekli ve bazı paydaşları tatmininin yanında bazı paydaş beklentilerinin göz ardı edilmesi söz konusu olacaktır. İşte bu kavram kümeleri ve aralarındaki ilişki, firmalara sürdürülebilirlik raporlarını hazırlarken, çoklu paydaş beklentilerini karşılayacak daha doyurucu bir raporlama yapımları konusunda rehberlik edecektir.

Semantik ağ analizinde kodlar arasında ilişkiyi ortaya çıkarmak için temel olarak iki yöntemden biri seçilir. Her iki yöntemde de temel varsayım kodlarla eşleştirilen metin bölgelerin, kodlar için adres niteliği göstermesidir. Dolayısıyla metin, kodlar arasında bir ilişki tanımlar. Bu ilişkiyi incelemek için kullanılacak ilk yöntem, metnin için önceden kabul edilen semantik mesafelerde hangi kodun hangi koddan daha önce geldiğinin saptanmasıdır.

Semantik mesafe ile kastedilen ana metne bağılı olarak belirlenen paragraf sayısıdır. Genellikle iki veya üç paragraf kullanılır. Bu mantık çerçevesinde kodlar arasında öncüllük veya ardılık ilişkisini gösteren çakışma matrisi hazırlanır. Nvivo yazılımı bu matrisi üretmektedir. İkinci analiz yöntemi ise aynı anlam biriminde geçen kodların tespit edilmesi ilkesine dayanır. Anlam birimi olarak genelde bir paragraf kullanılır. Aynı paragraf ile eşleştirilmiş kodların frekansı çakışma matrisine kaydedilir. Fark edileceği üzere ilk yöntem kullanılarak elde edilen çakışma matrisi asimetrik, ikinci yöntemle elde edilen çakışma matrisi ise simetriktir. Bu çalışmada ikinci yöntem kullanılmıştır. Aynı anlam birimi ile sıklıkla eşleştirilen kodların birbirlerine tematik olarak yakın olacağı açıktır. Dolayısıyla kodlar arasında yüksek frekansta beraber metnin aynı bölgeleri ile eşleştirilen kodlar anlam öbekleri oluştururlar. Çalışma bu anlam öbekleri (kavram kümeleri) üzerine yapılan tartışma üzerine odaklanmaktadır.

R yazılımında (R Core Team, 2017) igrph paketi (Csardi & Nepusz, 2006) kullanılarak çakışma matrisinin ağ gösterimi elde edilmiştir. Şekil 1, Arçelik firmasının 2015 yılı kurumsal sürdürülebilirlik raporundan elde edilen semantik ağ göstermektedir. Her daire raporda kullanılan bir kodu ifade eder. Kodun kullanılma sıklığına göre dairenin çapı büyür ve ağın merkezinde doğru çeker. Şekilde en fazla kullanılan kodların merkezde, daha az kullanılan kodların çevrede olduğu görülmektedir. Bu sayede raporun ana temasını oluşturan kodlar bulunabilir. Şekilde, kullanılan toplam 91 kod için 790 bağlantı gösterilmektedir. İki kod arasındaki bağlantı, o kodların aynı anlam biriminde olduğunu ifade eder. İki kodun ne kadar sık birbirlerine yakın metin bölgeleri ile eşleştirildiyse ağ gösteriminde kodlar birbirlerine o kadar yakın konumlanırlar.

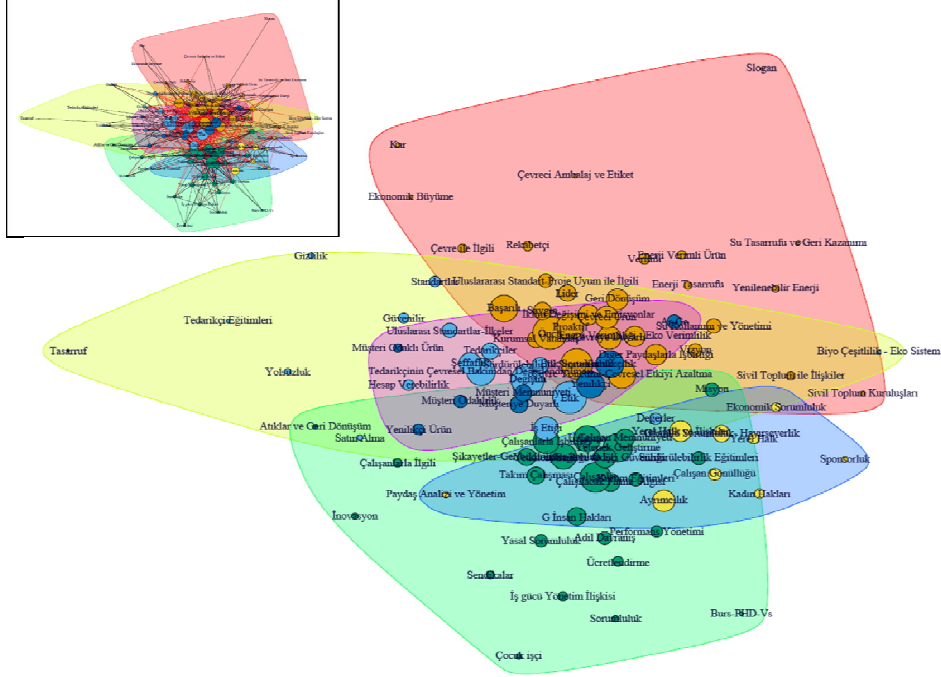
Çok sayıda kod ve bunların birbirleriyle bağlantısı semantik ağ üzerinden bir analiz yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle ilk olarak kodlar üzerinde bir kümeleme analizi uygulanmıştır.

Şekil 1. Arçelik Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporu Semantik Ağı

Kullanılan kümeleme analizi igragh paketinde bulunan ‘fast-greedy’ algoritmasıdır (Clauset, Newman ve Moore; 2004) ve birbirleriyle en çok bağlantıya sahip kodları ayırıştırır. Şeklin daha sade olması için kodlar arası bağlantılar çizilmemiştir ancak ağın oluşmasında hala etkendirler. Bunu belirtmek için bağlantıların olduğu haritada da şeklin sol üstünde çerçevede gösterilmiştir. Şekil 2 ile birlikte semantik ağ analizi başlamıştır. Bu nedenle makalenin devamında kod terimi yerine kavram kullanılmıştır.

Şekil 2. Arçelik Sürdürülebilirlik Raporu Kavram Kümeleri

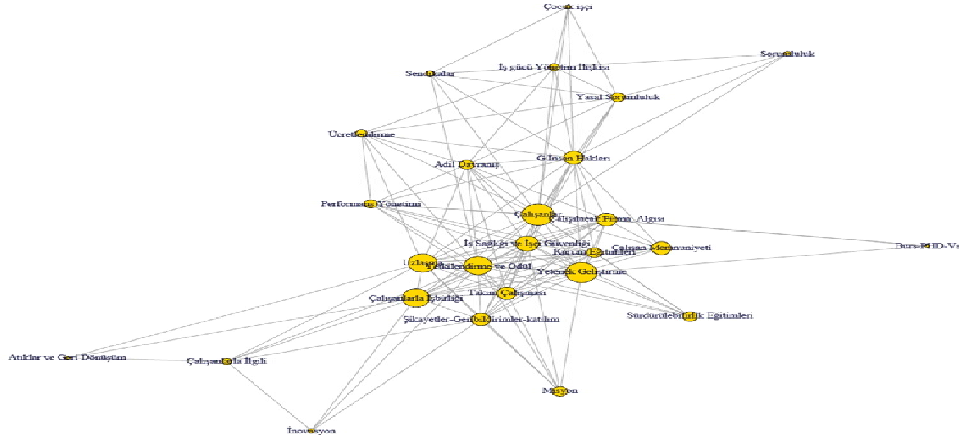
Arçelik Semantik Ağ Analizi

Arçelik firmasının Şekil 2’de görüldüğü gibi beş adet kavram kümesi bulunmaktadır. Bu kümeler: Çalışanlar ve Ekonomik Sosyal Sürdürülebilirlik, Yerel Halk ve Sosyal Sorumluluk, Çevresel Sürdürülebilirlik, Tedarikçiler ve Etik, Müşteriler ve Ekonomik Sürdürülebilirlik olarak belirtilebilir. Tartışmanın devamında bu kavram kümeleri tek tek ele alınacaktır.

Şekil 3’te kavram kümelerinden iç paydaşları odak noktaya alan, “Çalışanlar” kümesinde bir taraftan çalışanlar için sürdürülebilirlik kapsamında eğitim ve gelişim faaliyetleri gerçekleştirildiği, verilen sürdürülebilirlik eğitimleri ile belirli altyapıya kavuşturulan çalışanların çeşitli süreçlere katılımının sağlandığı ve onların gönüllü çalışması ile diğer sürdürülebilirlik faaliyetlerinin gerçekleştirildiğinden bahsedilmektedir. Bu kümede; Ekonomik-Sosyal Sürdürülebilirlik kategorisindeki, İş Sağlığı ve İşçi Güvenliği, Performans Yönetimi, Ücretlendirme, İş Gücü Yönetim İlişkisi, Çocuk İşçi, İş ve Çalışan Eğitimleri, Çalışan Memnuniyeti kavramlarının, kültür unsurlarından Yetenek Geliştirme, Yetkilendirme ve Ödül, Çalışanlarla İşbirliği, Katılım, Takım Çalışması ve Yönetişim unsurlarından Adil Davranış ve Sorumluluk kavramları ile yakın ilişkide kullanıldığı görülmektedir. Çalışanların gerek kurum eğitimleri gerekse sürdürülebilirlik hususundaki eğitimleri alması, yeteneklerinin geliştirilmesi, çalışan haklarının ve memnuniyetinin gözetilerek çalışılacak firma algısı

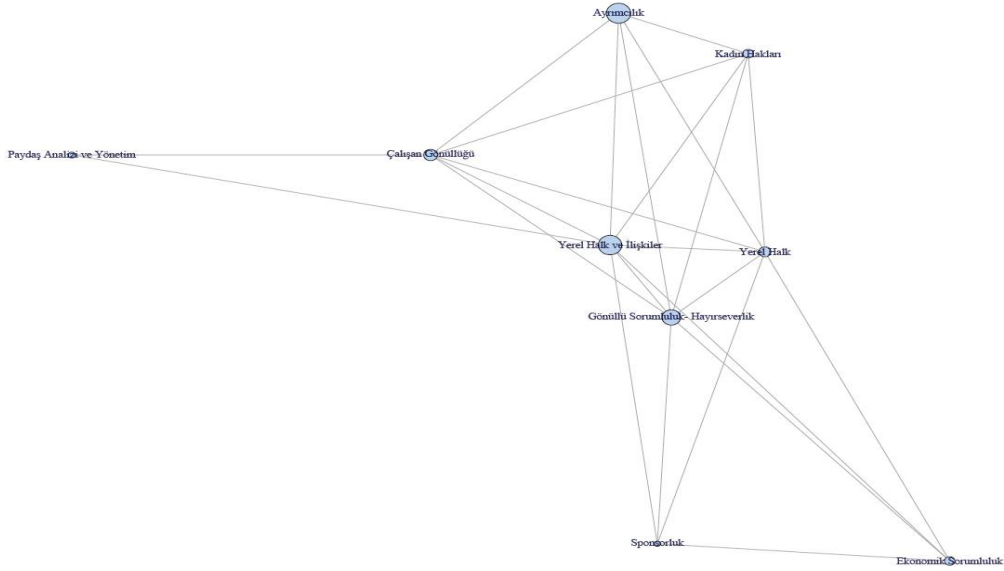
oluşturulması, çalışanlardan geri bildirim alınan işbirlikçi bir öğrenme kültürünün oluşturulması, yenilikçi fikirlerden dolayı çalışanların ödüllendirilmesi ve takım çalışması yapılması bu kavram kümesinde göze çarpan noktalar arasındadır.

Şekil 3. Çalışanlar Kavram Kümesi

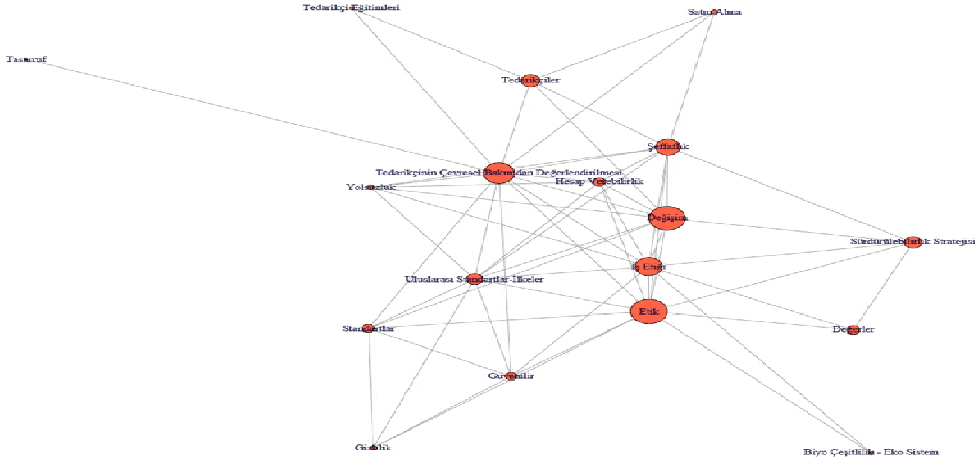
Çalışanlar kümesi ile en yakın ilişkide görülen küme ise Gönüllü Sorumluluk kümesidir. Şekil 4’te görüldüğü gibi bu küme, gönüllü sorumluluk unsuru ile Sosyal Sürdürülebilirlik kategorisindeki Yerel Halk ve İlişkiler düğümü etrafında gelişmiştir. Burada Ekonomik-Sosyal Sürdürülebilirlik kategorisindeki Çalışan Gönüllülüğü yerel halka hayırseverlik faaliyetleri düzenlemede ve Sosyal Sürdürülebilirlik kategorisindeki Ayrımcılık karşıtı faaliyetler ile Kadın Haklarının savunuculuğunun yapılmasında önemli bir noktadır.

Şekil 4. Gönüllü Sorumluluk Kavram Kümesi

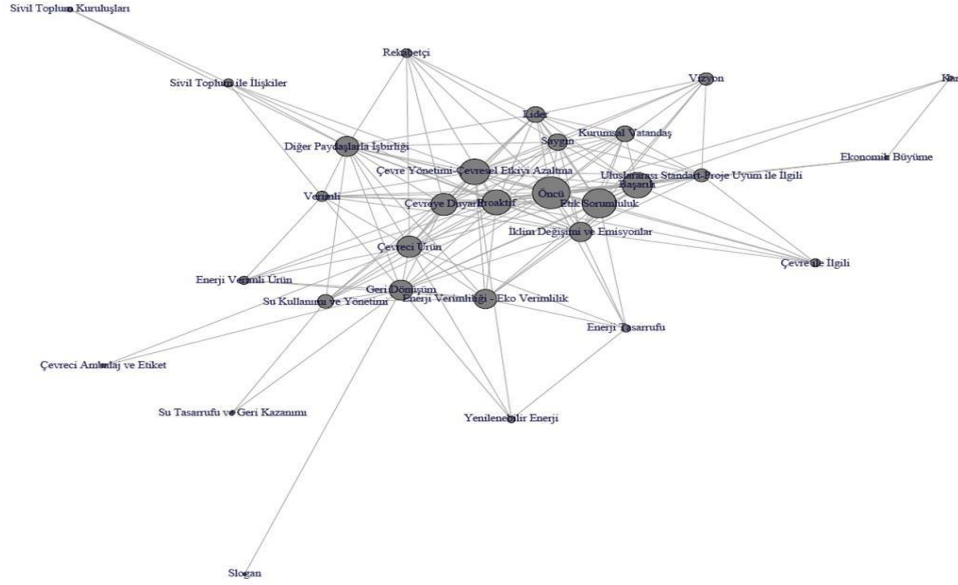
Arçelik firmasının çalışanlar kümesi ile yakın ilişkide kullandığı diğer bir kavram kümesi ise Şekil 5'te gösterilen tedarikçiler ve etik kümesidir. Etik Sürdürülebilirlik ve Güvenilir imaj unsuru ile Ekonomik-Sosyal Sürdürülebilirlik kategorisindeki İş Etiği, Çevresel-Sosyal Sürdürülebilirlik kategorisindeki Tedarikçinin Çevresel Bakımdan Değerlendirilmesi, Çevresel Sürdürülebilirlik kategorisindeki Biyo-Çeşitlilik, Sosyal Sürdürülebilirlik kategorisindeki Yolsuzluk ve Yönetişim unsurlarından Hesap verebilirlik, Şeffaflık kavramlarının birlikte kullanıldığı görülmektedir. Firmanın önemli paydaşlarından bir olan tedarikçilerle işbirliği içinde ve onların eğitimlerine özen göstererek İş Etiği kapsamında öncü ve başarılı bir imaj oluşturmaya çalıştığı söylenebilir. Ayrıca sürdürülebilirlik raporundaki ifadelerden yola çıkarak, firmanın bunu etik değerleri kapsamında gerçekleştirdiği belirtilebilir. Çalışanların etik değerler ile özdeşleştirildiği ve tedarikçi eğitimleri ve değerlendirmeleri yoluyla kurumsal sürdürülebilirliğin uygulanmasında önemli paydaşlar olan tedarikçilere de yansıtılmaya çalışılması bu kümenin önemli noktalarını oluşturur.

Şekil 5. Tedarikçiler ve Etik Kavram Kümesi

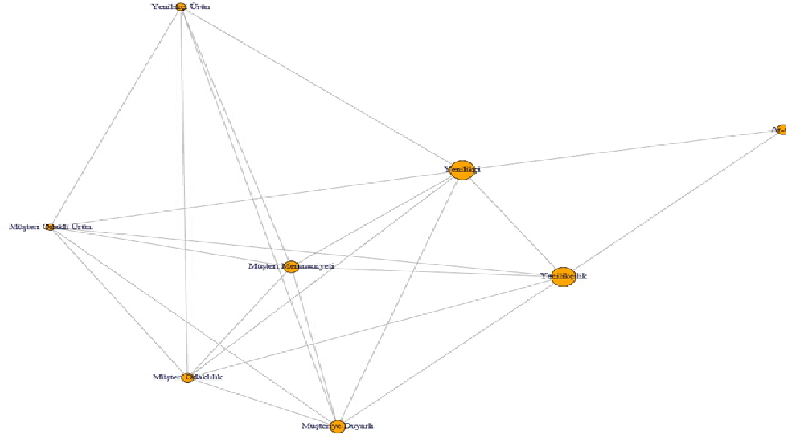
Çalışanlar, merkeze alınan en önemli paydaşlardır. Çalışanlara sürdürülebilirlik kapsamında ücretlendirmeden, performans yönetimine adil şekilde davranılan, kurumsal sürdürülebilirlik kapsamında haklarının korunduğu, eğitim, gelişim ve kariyer imkânlarının gözetildiği bir ortam yaratılırken, diğer taraftan onların gönüllüğü ile sosyal sorumluluk faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Öte yandan çalışanlar kümesinin etik ve tedarikçiler ile yakın ilişkide olması, öncelikle çalışanların sürdürülebilirlik ve etik algılarını geliştirmek ve bununla bağlantılı olarak tedarikçileri de bu kapsama dâhil etme durumu ile ilişkili olduğu belirtilebilir.

Şekil 6. Çevresel Sürdürülebilirlik Kavram Kümesi

Şekil 6’da, Çevresel Sürdürülebilirlik kümesinin daha çok tedarikçiler ve müşteriler ile yakın ilişkide kullanıldığı görülmektedir. Çünkü dış paydaşlar çevre konularına daha ilgili hale gelmiş ve bu ilgi ürün taleplerine de yansımaya başlamıştır. Dolayısıyla bu yakınlık daha bilinçli olan paydaşların çevreci ürün taleplerini doğru şekilde karşılamak üzere onlara karşı çevre dostu bir imaj oluşturarak bu imajın gerçekliği ve korunması için tedarikçilerin de sürece dâhil edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu noktada önemli paydaş gruplarından olan müşterilerin memnuniyeti adına tedarikçiler ile ilişkilerin çevresel sürdürülebilirliğe dikkat edilerek geliştirildiği de belirtilebilir. Burada Çevresel Sürdürülebilirlik unsurlarından Çevresel Etkiyi Azaltma, İklim Değişimi ve Emisyonlar, Su Kullanımı ve Yönetimi, Geri Dönüşüm, Enerji Tasarrufu, Su Tasarrufu ve Geri Kazanımı kavramları, Çevresel-Sosyal Sürdürülebilirlik kategorisindeki Çevreci Ürün, Enerji Verimli Ürün, Çevreci Etiket ve Ambalaj kavramlarının, Etik Sorumluluk, Çevreye Duyarlı, Öncü, Proaktif, Verimli, Lider kavramları ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bu kavram kümesinde ayrıca Ekonomik Sürdürülebilirlik kategorisindeki Kar ve Ekonomik Büyüme kavramları Başarılı imaj unsuru ile birlikte kullanılmıştır.

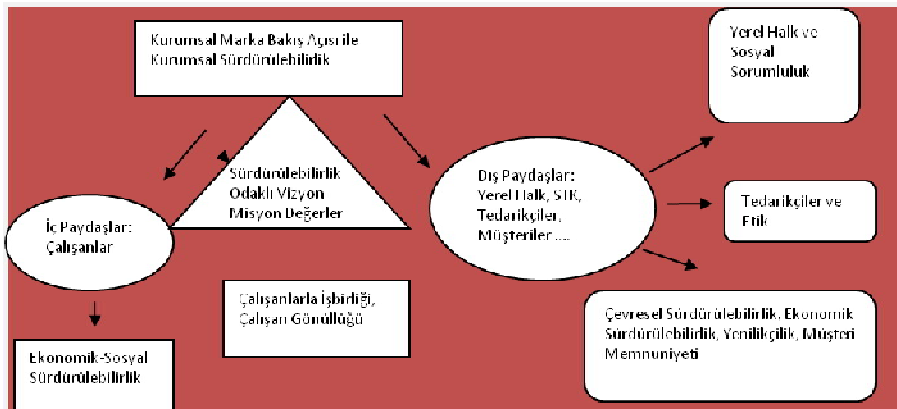
Şekil 7. Müşteriler ve Ekonomik Sürdürülebilirlik Kavram Kümesi

Şekil 7’de, Arçelik firmasının Müşteriler ve Ekonomik Sürdürülebilirlik kavram kümesinde Ekonomik Sürdürülebilirlik kategorisindeki Yenilikçilik, Ar-Ge ve Sosyal kategorideki Müşteri Memnuniyeti ve Sosyal-Çevresel kategorideki Müşteri Odaklı Ürün kavramları ile yakın ilişki içinde olduğu görülmektedir. Firmanın Ar-Ge faaliyetlerini de kullanarak yenilikçiliği, çevreci ve enerji verimli ürünler üreterek çevresel etkiyi azaltmak için kullandığı ifade edilebilir.

Anlam kümelerinin kendi içinde analizine ek olarak aralarındaki ilişkiler de sürdürülebilirlik raporunda verilen mesajla ilgili önemli bilgi içermektedir. Makalenin ana amacı çerçevesinde bu ilişkiler kurumsal marka kapsamında incelendiğinde (Şekil 8) Arçelik firmasının sürdürülebilirliği vizyon, misyon ve değerlerine entegre ettiği görülmektedir.

Şekil 8. Arçelik Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporunun Kurumsal Marka Bakış Açısı ile Özetlenmesi

Alan yazında misyon, vizyon ve değerler, çalışanlara ve diğer paydaşlara sürdürülebilirlik konumu hakkında açık mesaj vermek için resmi ve kapsayıcı unsurlar olarak belirtilmektedir (Bertels, Papania, Papania, & Graves, 2010, s. 30). Bu ifadeleri daha ayrıntılı incelemek gerekirse Arçelik firmasının vizyon ifadelerinde göze çarpan “saygı” kelimesi firmanın çevre dostu, insana değer veren yapısını, sorumluluğunun bilincinde olan bir firma olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır. “Sürdürülebilirlik” kavramı ise sürdürülebilir büyüme şeklinde kullanılmıştır. Vizyonuyla karlı ve uzun dönemli sürdürülebilir büyümenin sağlanması, büyümeyi gerçekleştirmek için, hedef pazar dünya yaklaşımından hareketle, pazar payının artırılması, yenilikçi ürün ve uygulamalarla hızla değişen dünyada daha fazla tüketiciye ulaşılması, kurumsal sorumluluk bilinciyle geleceğin garanti altına alınması, küresel bir grup olmak için, küresel organizasyonun bileşenlerinin entegrasyonunun ve optimizasyonunun sağlanması hedeflediğini belirtmektedir.

Şirket misyonu; Koç Topluluğu değer, hedef ve stratejileri doğrultusunda; müşterilerin gereksinimlerini aşarak karşılayan, ev hayatını kolaylaştıran, kolay satın alınabilen ve kullanılabilen, güvenilir ürünleri geliştirmek, üretmek, sunmak ve satış sonrası hizmetlerini vermek, müşteri ve çalışanların memnuniyetini ve uzun vadeli bağlılığını sağlayarak, tüm kaynakları en etkin biçimde kullanmak suretiyle, paydaşlarının beklentilerini karşılayarak, hedef pazarlarda sürekli gelişmek ve büyümek olarak tanımlanmıştır.

Değerler bölümünde ise Arçelik değerlerini sürdürülebilirlik stratejisi ile bütünleştiren Etik Değerler, Çevre ve Enerji Politikası, Kalite Politikası, İş Sağlığı ve Güvenliği Politikası, İnsan Kaynakları Politikası, Tedarikçi Çalışma Koşulları ve Kamuoyunu Bilgilendirme Politikası ile çalışma ilke ve prosedürleri belirlediğinden ve toplumsal gönüllük yaklaşımından bahsetmektedir.

Arçelik firmasının ifadelerine bakarak, genel olarak sürdürülebilir büyüme stratejisi doğrultusunda, sürdürülebilirlik faaliyetleri ile değer yaratan, çalışanlarının kariyer gelişimine katkı sağlayan ve nitelikli insan kaynağı ile birlikte, etik ilkeler doğrultusunda yenilikçi, çevreye duyarlı ürünlerle, müşteri memnuniyeti yaratmaya odaklanan bir firma olduğu söylenebilir. Zaten firmanın sürdürülebilirlik raporundaki ifadelerle göre oluşturulan kavram haritasında da vizyon, misyon ve değerlere paralel olarak çalışanlar, etik değerler, çevreye duyarlı ürünler ve müşteri memnuniyeti konularına odaklandığı görülmektedir.

Alan yazında belirtildiği gibi Arçelik, çalışanları sürdürülebilirlik faaliyetlerinin temelini yerleştirmiştir. Çalışanlar sürdürülebilirlikte olduğu gibi kurumsal markanın dış paydaşlara iletilmesinde de önemli bir yere sahiptir. Burada çalışanların fikirlerinin alınması ve yenilikçi fikirlerinden dolayı ödüllendirilmesi ve çalışan gönüllüğü ile hayırseverlik faaliyetleri gerçekleştirmesi sürdürülebilirliğin örgüt kültürüne entegre edildiğini gösterir ki, bu sürdürülebilir kurumsal markanın inandırıcılığı açısından önemlidir. Literatüre dayanarak

firmanın çevreye, topluluk ilişkilerine verdiği önem (Backhaus, Stone, & Heiner, 2002), çalışan gelişimi ve örgütsel kültür (Cable & Graham, 2000) (Corporaal & vanRiemsdijk, 2014), çalışanların ödüllendirilmesi (Turban & Keon, 1993) gibi unsurlar ile çalışılacak firma algısı oluşturmaya çalıştığı belirtilebilir. Ayrıca firma sosyal sürdürülebilirlik kategorisindeki kadın hakları hususunda faaliyetler gerçekleştirerek diğer firmalardan farkını ortaya koymakta ve feminist çalışmaların artış gösterdiği günümüzde toplum nezdinde meşruluğu sağlamaya çalıştığını göstermektedir.

Yenilikçiliğin hem çevresel etkiyi azaltmak üzere üretilen enerji verimli ve çevreci ürünler hem de müşteri memnuniyeti sağlamak üzere kullanılması firmanın ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliği dengeli bir şekilde kullandığını göstermektedir. Ayrıca bir üretim firması olan Arçelik'in tedarikçileri ile olan ilişkilerini iş etiği açısından düzenlemesi, eğitim, denetim ve işbirliğini ihmal etmemesi meşrulaşma ve etik algılanma isteğini belirtmektedir. Literatürde tedarik zincirinde sürdürülebilirliğe odaklanıp tedarikçilerin faaliyetleri için düzenlemeler getirilmesi marka firmaların faaliyetlerinin meşrulaşmasını (Dauvergne & Lister, 2012) ve ayrıca etik tedarikçi ilişkileri, etik standartlar ve aday ilişkileri, organizasyonun tedarikçileri tarafından etik algılanmasını sağladığı (Bendixen & Abratt, 2007) belirtilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, sürdürülebilirlik raporlarının kurumsal marka kavramları perspektifinden analizini araştırmıştır. Kurumsal markalama sürecinin vizyon, kültür ve imaj uyumundan yola çıkarak, sürdürülebilirliğin şirket vizyon ifadeleri ve kültürüne entegre edilmesi sayesinde sürdürülebilirliğin öncelikle çalışanlara ve çalışanlar vasıtasıyla çoklu paydaşlara iletimi gerçekleştirilecektir. GRI gibi standartlara göre hazırlanan raporlarda sürdürülebilirlik ile ilgili hangi kavramların incelenmesi gerektiği belirlidir. Bu standartlar, raporun uyması gereken çerçeveyi belirlerken, kavramlar arası ilişkilerin nasıl kurulduğu, herhangi bir kavram etrafında hangi detayda bilgi verilmesi gerektiği gibi daha detaylı unsurlarda bir format içermemektedir. İçerik tamamen raporu hazırlayan firmanın o kavramlara atadığı anlam ve kavramsal ilişkiler üzerinden şekillenmektedir. O halde sürdürülebilirlik raporlarından faydalanılarak firmanın paydaşlarına ilettiği mesajı çözümlenmenin bir yolu, rapor metni üzerinde yapılacak içerik analizidir.

Bu araştırmada, bilgi yoğun sürdürülebilirlik raporlarında kullanılmak üzere, semantik kavram ağları için tanımlanan kümeleme algoritmalarıyla içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Yöntem sayesinde sürdürülebilirlik raporu kavramlar arası ağ resmine dönüştürülebilmektedir. Bu ağ resminden faydalanarak raporun ilettiği mesaja yönelik yapılan yorumlar için gerekçe ve nedensellikler bulunabilir. Amaç sürdürülebilirlik raporlarını kurumsal marka kavramları perspektifinden incelemek olduğu için sürdürülebilirlik ve kurumsal marka ile ilgili

kodlar kullanılmıştır. Kümeleme algoritması ile elde edilen anlam öbekleri üzerinde yapılan detaylı analizler sayesinde firmanın sürdürülebilirlik anlayışını paydaşlarına nasıl ilettiği incelenmiştir.

Analizi yapılan Arçelik firması, literatürde yalnızca belirli noktalara odaklandığı belirtilen firmaların aksine daha fazla ve daha dengeli olarak sürdürülebilirlik unsurlarına değinmiş, sürdürülebilirlik raporunu çalışanları odak noktaya alacak şekilde kültür unsurları ile harmanlayarak hazırlamış ve stratejik olarak kurumsal hikayesinde belirttiği imaj unsurlarını geliştirerek kurumsal sürdürülebilirlik raporuna entegre etmiştir. Diğer bir ifade ile firma vizyon, kültür ve imaj unsurları arasındaki uyumu yakalamıştır. Literatürde bu uyumun yakalanması sürdürülebilir kurumsal marka kavramı ile ifade edilmektedir. Hem sürdürülebilirlik hem de kurumsal markanın çoklu paydaşlara odaklanan yapısı gereği çalışanlara ek olarak, tedarikçiler, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler gibi anahtar roldeki paydaşlarla da işbirlikleri gerçekleştirerek, toplumsal sorunların çözümüne odaklandığı görülmektedir. Böylelikle tedarik aşamasından üretime ve geri dönüşüme kadar olan faaliyetlerde kurumsal sürdürülebilirliğin uygulanması ve korunması gerçekleştirilebilmekte, çoklu paydaş tatmini sağlanabilmektedir. Özellikle anlam öbeklerinin detaylı analizlerinin raporlandığı bölümlerde Arçelik firmasının hangi kavramları nasıl ilişkilendirdiği tartışılmıştır. Kavramları bu şekilde birbiriyle ilişkilendirilmesi firmaya özgü bir özelliktir. Firmanın sürdürülebilirliği anlamlandırma tercihidir.

Bu çalışmada kullanılan; sürdürülebilirlik raporlarının önceden belirlenen bir perspektife göre analiz edilmesi yaklaşımının zayıf noktaları bulunmaktadır. Sürdürülebilirlik çerçevesinde hangi alt kavramların inceleneceğini belirleyen standartlar olmasına karşın, analizde seçilen perspektifin, örneğin bu çalışmada kurumsal marka perspektifinin, hangi alt unsurlarda tanımlandığına yönelik standartlar mevcut değildir. Alan yazından tercih ettiğimiz çalışmalardan ve hakem heyetinin önerisinden yola çıkarak bir kavram kümesi seçilmiş ve uygulanmıştır. Seçilecek başka bir kavram kümesi farklı sonuçların elde edilmesine neden olacaktır. Makalenin sonunda, eklerde bu kavramlar okuyucuyla paylaşılmıştır.

Diğer bir zayıflık ise kavram ilişkileri matrisleri üzerinde uygulanan kümeleme algoritması tercihinin net bir şekilde açıklanmamış olmasıdır. Alan yazında pek çok kümeleme algoritması bulunmaktadır ve bu algoritmaları tek bir çalışma içinde derlemek mümkün değildir. Bu çalışmada kullandığımız yöntemin çeşitli varyasyonlarının geliştirilmesi zaman içinde hangi kümeleme algoritmalarının daha uygun olduğuna yönelik örnekler ve hatta zaman içinde metriklerin geliştirilmesini sağlayacaktır.

Yapılan analizde ayrıca kavram (alt) kümeleri bütünden koparılıp kendi içinde tartışılmıştır. Bu yaklaşımın anlam bütünlüğünün kaybolmasına neden olacağı iddia edilebilir. Raporladığımız analiz sonuçlarının, sürdürülebilirlik

raporunun bütünüyle bir çelişki içermediğine yönelik ek sonuçlar bu çalışmada verilmemiştir.

Sürdürülebilirlik raporlarına yönelik içerik analizlerinde tercih edilen; salt belirlenen kavramların frekansını elde etmenin (Roca ve Searcy, 2012) ötesinde, bu çalışmada önerilen kavramlar arası ilişkisinin derinlemesine analizi raporların hazırlanma amaçlarındaki farklılığın daha açık bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

ACCA (2016). Mapping the sustainability reporting landscape: Lost in the right direction?, Brussels, http://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/Technical/sus/21%20June%202016%20event%20REPORT%20final.pdf, (Erişim Tarihi: 15.01.2018)

Afjei, S. M. (2015). A content analysis of sustainability dimensions in annual reports. Florida International University, *FIU Electronic Theses and Dissertations*.

Apaydın, F. (2008). Kurumsal teori ve işletmelerin kurumsallaşması. *Journal of Academic Studies*, 10(37).

Arslan, Z. (2017), *Sürdürülebilirlik ve kurumsal marka entegrasyonunda sürdürülebilir kurumsal marka kavramı ve yansımaları*. Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi.

Backhaus, K., Stone, B., & Heiner, K. (2002). Exploring the relationship between corporate social performance and employer attractiveness. *Business & Society*, 41 (3), 292-318.

Balmer, J. (2001). Corporate identity, corporate branding, and corporate marketing: Seeing through the fog. *European Journal of Marketing*, 35 (3/4), 248-291.

Balmer, J. (2003). Corporate brands: what are they? what of them? *European Journal of Marketing*, 7/8 (37), 972-997.

Balmer, J., & Gray, E. (2003). Corporate brands: what are they? what of them? *European Journal of Marketing*, 37 (7/8), 972-997.

Belz, F. M., & Riediger, B. (2009). Marketing Strategies in the age of sustainable development: evidence from the food industry. *Business Strategy and the Environment*, 19 (7), 401-416.

Bendixen, M., & Abratt, R. (2007). Corporate identity, ethics and reputation in supplier–buyer relationships. *Journal of Business Ethics*, 76(1), 69-82.

Bertels, S., S, Papania, L., Papania, D., & Graves, S. (2010). *Embedding sustainability in organizational culture, a systematic review of the body of knowledge*. Network for Business Sustainability.

Biraghi, S., & Gambetti, R. (2013). Corporate branding: where are we? A systematic communication-based inquiry. *Journal of Marketing Communications*, 21 (4), 260-283.

Blombäck, A., & Scandeliuss, C. (2013). Corporate heritage in CSR communication: a means to responsible brand image?. *Corporate Communications: An International Journal*, 18(3), 362-382.

Boeije, H. (2010). *Analysis in qualitative research*. London: Sage Publication.

Boiral, O. (2013). Sustainability reports as simulacra? A counter-account of A and A+ GRI reports. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 26(7), 1036-1071.

Brown, T., & Dacin, P. (1997). The company and the product: corporate associations and consumer product responses. *Journal of Marketing*, 1 (61), 68-84.

Cable, D., & Graham, M. (2000). The determinants of job seekers' reputation perceptions. *Journal of Organizational Behavior*, 21 (8), 929-947.

Christiansen, L., & Askegaard, S. (2001). Corporate identity and corporate image revisited – a semiotic perspective. *European Journal of Marketing*, 35 (3/4), 292-315.

Clauset, A., Newman, M. E., & Moore, C. (2004). Finding community structure in very large networks. *Physical review E*, 70(6), 066111.

Closs, D. J., Speier, C., & Meacham, N. (2011). Sustainability to support end-to-end value chains: the role of supply chain management. *Journal of Academic Marketing Science*, 19 (1), 101-116.

Corporaal, S., & vanRiemsdijk, M. (2014). Attractive work for generation Y: young job seekers preferences for job and organizational characteristics. *Saxion University of Applied Sciences*, 1-18.

Csardi G, Nepusz T. (2006) The igraph software package for complex network research, InterJournal, Complex Systems 1695. <http://igraph.org>

Dauvergne, P., & Lister, J. (2012). Big brand sustainability: Governance prospects and environmental limits. *Global Environmental Change*, 22(1), 36-45.

De Chernatony, L., & Dall'Olmo Riley, F. (1998). Defining a "brand": Beyond the literature with experts' interpretations. *Journal of Marketing Management*, 14 (5), 417-443.

Denison, D.R; Mishra, A.K. (1995). Toward a theory of organizational culture and effectiveness, *Organization Science*, 6 (2), 204-223.

Ditlev Simonsen, C. D., & Midttun, A. (2011). What motivates managers to pursue corporate responsibility? A survey among key stakeholders. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 18(1), 25-38.

Elkington, J. (1999). Triple bottom-line reporting: Looking for balance. *AUSTRALIAN CPA*, 69, 18-21.

Frankental, P. (2001). Corporate social responsibility—a PR invention?. *Corporate Communications: An International Journal*, 6(1), 18-23.

Gill, D. L., Dickinson, S. J., & Scharl, A. (2008). Communicating sustainability: A web content analysis of North American, Asian and European firms. *Journal of Communication Management*, 12(3), 243-262.

Guthrie, J., & Farneti, F. (2008). GRI sustainability reporting by Australian public sector organizations. *Public Money and Management*, 28(6), 361-366.

Güleç, Ş. N. (2016). *Özel hastane tercihinde kurumsal imajın rolü üzerine teorik ve uygulamalı bir çalışma* (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Hatch, M., & Schultz, M. (2001). Bringing the corporation into corporate branding. *Submitted to European Journal of Marketing*, 1-27.

Hatch, M., & Schultz, M. (2003). Bringing the corporation into corporate branding. *European Journal of Marketing*, 37 (7/8), 1041-1064.

Hsieh, H., & Shannon, S. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15 (9), 1277-1288.

Klettner, A., Clarke, T., & Boersma, M. (2014). The governance of corporate sustainability: Empirical insights into the development, leadership and implementation of responsible business strategy. *Journal of Business Ethics*, 122, 145-165.

Leitch, S., & Richardson, N. (2003). Corporate branding in the new economy. *European Journal of Marketing*, 37 (7/8), 1065-1079.

McKinstry, S. (1996). Designing the annual reports of Burton plc from 1930 to 1994. *Accounting, Organizations and Society*, 21 (1), 89-111.

Ogden, S., & Clarke, J. (2005). Customer disclosures, impression management and the construction of legitimacy: Corporate reports in the UK privatised water industry. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 18(3), 313-345.

Peloza, J. (2012). Sustainability: how stakeholder perceptions differ from corporate reality. *California Management Review*, 74-97.

Porter, M. E., & Kramer, M. (2006). "Strategy and society: the link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard Business Review*, 1-13.

R Core Team (2017). R: A language and environment for statistical computing. R foundation for statistical computing, Vienna, Austria. URL <http://www.R-project.org/> (Erişim Tarihi: 20.09.2017).

Roca, L., & Searcy, C. (2012). An analysis of indicators disclosed in corporatesustainability reports. *Journal of Cleaner Production*, 20, 103-118.

Schaltegger, S., & Herzig, C. (2006). Corporate sustainability reporting – an overview. S. Schaltegger, M. Bennett, & R. Burritt içinde, *Sustainability Accounting and Reporting*. Dordrecht: Springer Publishing.

Scott, W. R. (1987). The adolescence of institutional theory. *Administrative science quarterly*, 493-511.

Souiden, N., Kassim, N., & Hong, H. (2006). The effect of corporate branding dimensions on consumers' product evaluation A cross-cultural analysis. *European Journal of Marketing*, 40 (7/8), 825-845.

Stranberg, C. (2009). *The role of human resource management in corporate social responsibility: issue brief and roadmap*. Strandberg Consulting.

Şahin, Z., Çankaya, F., & Yılmaz, Z. (2016). Content analysis of sustainability reports: a practice in turkey. In *7th European Business Research Conference*, 15-16.

Turban, D., & Keon, T. (1993). Organizational attractiveness: Demography and turnover in top management groups. An interactionist perspective. *Journal of Applied Psychology*, 78, 184-193.

UN (United Nations), (1987). *Report of the World Commission on environment and development: Our common future*. <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2015).

EKLER**EK1****Tablo 1.** Kurumsal Marka Teorik ve Ek Kodlar

Kurumsal İmaj Unsurları	Kurumsal Kültür Unsurları	Vizyon Unsurları
Başarılı	Katılım Kültürü	Vizyon
Çalışılacak Firma Algısı	Takım Çalışması	Misyon
Çevreye Duyarlı	Yetenek Geliştirme	Değerler
Güvenilir	Yetkilendirme ve Ödül	Hedefler ve Stratejiler
Kurumsal Vatandaş	Çalışanlarla İşbirliği	Atıklar ve Geri Dönüşüm
Lider	Diğer Paydaşlarla İşbirliği	Çalışanlarla İlgili
Müşteriye Duyarlı	Uyum Yeteneği	Çevre ile İlgili
Öncü	Uzlaşma	İnovasyon
Proaktif	Değişim	Tedarikçiler ile İlgili
Rekabetçi	Müşteri Odaklılık	Uluslararası Standart-Proje Uyum ile İlgili
Sağlıklı-Güvenli	Tutarlılık	
Saygın	Sürdürülebilirlik Stratejisi	
Sosyal Sorumluluk	Örgütsel Öğrenme	
Ekonomik Sorumluluk	Şikayetler-Geribildirimler-katılım	
Etik Sorumluluk	Uluslararası İlkeler	
Gönüllü Sorumluluk- Hayırseverlik	Standartlar	
Yasal Sorumluluk		
Verimli		
Yenilikçi		
Etik		
Paydaş Analizi ve Yönetim		
Çalışanlar		
Hissedarlar		
Kamu Kuruluşları		
Medya		
Müşteriler		
Sendikalar		
Sivil Toplum Kuruluşları		
Tedarikçiler		
Üniversiteler		
Yatırımcılar		
Yerel Halk		

EK2**Tablo 2.** Kurumsal Sürdürülebilirlik Kodları

Çevresel Sürdürülebilirlik	Ekonomik Sürdürülebilirlik	Sosyal Sürdürülebilirlik	Yönetişim
Geri Dönüşüm	Ar-Ge	Ayrımcılık	Adil Davranış
Hammadde Tasarrufu	Ekonomik Büyüme	Genel İnsan Hakları	Hesap Verebilirlik
Su Tasarrufu ve Geri Kazanımı	Kar	Kadın Hakları	Risk Yönetimi
Biyo Çeşitlilik - Eko Sistem	Tasarruf	Müşteri Memnuniyeti	Sorumluluk
Çevre Yönetimi-Çevresel Etkiyi Azalt.	Yenilikçilik	Sivil Toplum ile İlişkiler	Şeffaflık
İklim Değişimi ve Emisyonlar		Çocuk işçi	
Su Kullanımı ve Yönetimi	Ekonomik-Sosyal Sürd.	Dağıtım Kanalları-bayi	
Enerji Tasarrufu	Çalışan Gönüllüğü	Satın Alma	
Enerji Verimliliği - Eko Verimlilik	Çalışan Memnuniyeti	Tedarikçi Denetimleri	
Yenilenebilir Enerji	İstihdam	Tedarikçi Eğitimleri	
	İş Etiği	Tedarikçinin Çevresel Değerlend.	
Sosyal-Çevresel Sürdürülebilirlik	İş gücü Yönetim İlişkisi	Yerel Halk ve İlişkiler	
Çevreci Ambalaj ve Etiket	İş Sağlığı ve İşçi Güvenliği	Yolsuzluk	
Çevreci Ürün	Kurum Eğitimleri		
Enerji Verimli Ürün	Sürdürülebilirlik Eğitimleri		
Gizlilik	Burs - PhD Destekleri		
Güvenli Ürün	Performans Yönetimi		
Kaliteli Ürün	Ücretlendirme		
Müşteri Odaklı Ürün			
Pazarlama İletişimi			
Sosyal Ürün			
Yenilikçi Ürün			

Yayın Geliş Tarihi: 22.05.2018
Yayına Kabul Tarihi: 17.01.2019
Online Yayın Tarihi: 26.06.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.425806>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 493-516
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

NORBERT ELIAS VE KLASİK BİLGİ SOSYOLOJİSİ: BEKLENTİ VE SINIRLAR

Anıl MÜHÜR DAROĞLU*

Öz

Norbert Elias, döneminin sosyoloji anlayışının karşısında yer almış, toplum ve birey arasındaki ilişkiyi ve toplumların değişme süreçlerini kavrayabilmek için yeni bakış açıları ve kavramlar önermiştir. Daha ziyade tarihsel sosyolojinin kurucu isimleri arasında adı anılan Elias bilgi sosyolojisi üzerine de çalışmalar yapmış, kendi toplumsal değişme anlayışı ile uyumlu bir çerçeveden toplumların düşünüş tarzlarının değişimine dair bir yaklaşım geliştirmeye çalışmıştır. Elias bir ölçüde kariyerinin erken dönemlerinde asistanlığını yaptığı Karl Mannheim'ın görüşlerinden etkilenmiş olmakla birlikte Mannheim'ın kurucularından olduğu klasik bilgi sosyolojisi anlayışından farklı bir yöne gitmiştir. Tarihsel bir bilgi sosyolojisi geliştirmek yönünde önemli adımlar atmış olmasına rağmen bilim-öncesi düşünce yapılarından bilimsel düşünceye geçişi değerlendirirken temel aldığı kıstaslar, Elias'ın bu girişiminin sorunlu bir yönü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Elias, Bilgi Sosyolojisi, Epistemoloji, Toplumsal Değişme, Figürasyonlar.*

NORBERT ELIAS AND THE CLASSICAL SOCIOLOGY OF KNOWLEDGE: PROSPECTS AND LIMITS

Abstract

Norbert Elias had opposed the sociological views of his time and offered new perspectives and concepts in order to develop a better understanding of the relationship between the society and the individual and the processes of social change. Although more widely known as one of the founding names of historical sociology, Elias also worked on sociology of knowledge and tried to develop a way of looking at the transformation of societies' styles of thought with reference to his wider conceptualization of social change. Having been influenced from Karl Mannheim for whom he served as an assistant in the

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Mühürdaroglu, A. (2019). Norbert Elias ve klasik bilgi sosyolojisi: Beklenti ve sınırlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 493-516.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0001-7933-0704, anilmuhurdaroglu@trakya.edu.tr

early periods of his career, Elias successfully departed from the school of classical sociology of knowledge one of whose founders was Mannheim. Although he took important steps towards establishing a historical sociology of knowledge, the criteria which he employed for evaluating the transition from non-scientific to scientific thinking stands as a shortcoming which hindered the success of Elias's attempt.

Keywords: *Elias, Sociology of Knowledge, Epistemology, Social Change, Figurations.*

GİRİŞ

1920'lerde önce Max Scheler, ardından Karl Mannheim'ın çalışmalarıyla gündeme gelen bilgi sosyolojisi, söz konusu dönemin siyasal çatışma ortamına sosyal bilimlerin sunduğu bir cevap olarak ortaya çıkmış, 1930'larla birlikte özellikle Mannheim'ın çalışmaları üzerine yürütülen tartışmalar sonucu belirli bir popülerlik kazanmıştır. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyal bilimler arasındaki disiplinler sınırların katılaşmaya başlaması ile birlikte sosyoloji ve felsefe arasında olan mesafenin artması, sıklıkla görelilikle ve nihilizmle suçlanan bilgi sosyolojisinin, 'bilimsellik' statüsünü artırmak için felsefe ile olan bağlarını koparmaya çalışan sosyoloji içerisinde bir alt dal olarak gelişmesine engel olmuştur. Bilgi sosyolojisiyle bağlantılı olarak gelişen bilim sosyolojisi savaş sonrası dönemde ön plana çıkmış, 1970'lerle birlikte doğa bilimlerinin ürettiği bilginin statüsüne yönelik kuşkucu yaklaşımların yaygınlaşmasıyla birlikte sosyoloji içerisindeki en üretken alt disiplinlerden birisi haline gelmiştir. Öte yandan, klasik bilgi sosyolojisi ortaya attığı soruları ampirik olarak test edilebilir hale getirmekte başarılı olamamış, sosyolojinin bir toplumsal eleştiri aracı haline geldiği sonraki dönemlerde ise eleştirel kapasitesinin yetersizliğine yönelik değerlendirmelerden dolayı geri planda kalmıştır. Bunun yanı sıra, klasik bilgi sosyolojisinin sorunsallaştırdığı konuları çok daha verimli ve provokatif şekilde ele alabilen yeni düşünce akımları, bilim sosyolojisinde yaşanana benzer bir yükselişin bilgi sosyolojisi alanında yaşanmasına imkan vermemiştir.

Bir dönem Mannheim'ın asistanlığını yapmış olan Norbert Elias, daha ziyade tarihsel sosyolojinin önde gelen isimlerinden birisi olarak bilinmekle birlikte hem tarihsel analizlerinde yer verdiği görüşleriyle, hem de doğrudan doğruya insan bilgisinin toplumsal kökeni üzerine yaptığı çalışmalarla iki dünya savaşı arasında gelişmiş olan klasik bilgi sosyolojisinin belli temalarını kullanarak özgün bir yaklaşım geliştirmiştir. Disipliner kısıtlamalardan rahatsızlığını sıklıkla dile getiren Elias'ın bu tavrı, bilgi sosyolojisi söz konusu olduğunda belirgin bir önem kazanmaktadır. Zira bilgi sosyolojisi sıklıkla epistemolojinin alanına girmekle ve yetkin olmadığı konular üzerine görüş bildirmekle eleştirilmiştir. Mannheim'ı takiben keskin bir epistemoloji eleştirisi yapan Elias, Mannheim'dan daha öteye gidip farklı bilgi türleri arasında ayırım yapmadan tüm insan bilgisinin tarihsel gelişimini inceleyebilen bütünlük bir toplumsal bilgi kuramı oluşturmaya çalışmıştır. Bu çalışmada öncelikle Elias'ın topluma ve bilgiye bakışı ele alınacak,

ardından klasik bilgi sosyolojisi ile ilişkili tartışmalar bağlamında Elias'ın konumu değerlendirilecektir.

ELIAS SOSYOLOJİSİNDE BİREY, TOPLUM VE TOPLUMSAL DEĞİŞME

Norbert Elias, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yazdıklarıyla döneminin sosyoloji anlayışını eleştirmiş, toplumsal süreçleri anlamak bakımından on dokuzuncu yüzyıl sosyolojik düşüncesinin öncülüğünü yaptığı girişimlerin yirminci yüzyılda devam etmediğini iddia etmiştir. Landini'yi takiben Elias sosyolojisinin birbiriyle ilişkili iki temel ilke üzerine kurulu olduğu söylenebilir: İnsanlar Elias'ın "figürasyon" olarak tanımladığı ilişkiler oluşturarak toplumu oluştururlar ve bu figürasyonlar sürekli olarak büyük oranda planlanmamış ve öngörülememiş değişimlere uğramaktadırlar (Landini, 2013: 20). Figürasyon kavramı Elias sosyolojisinde birey ve toplum arasındaki ilişkinin tarih ile sosyolojiyi bir araya getirebilecek şekilde yeniden kurulmasında merkezi bir konuma sahiptir.

Elias konuya bireyin tarihteki yerinin ne olduğunu sorgulayarak başlar. Tarihçilikte tekil olana odaklanan yaklaşımla toplumsal bütünlük çerçevesinde olguları ele alan yaklaşımın bir araya gelebileceği görüşünü reddeden Elias, birey, toplum veya sistem gibi kavramlardan anlam itibarıyla "daha az yüklü" olduğunu ifade ettiği figürasyon kavramıyla toplumsal olgularla bireylerin biçimlendirdiği tekil olayları bir araya getirmeye çalışır. Bireyler bir araya gelerek çeşitli figürasyonlar oluştururken, bu figürasyonlar bir araya gelerek toplumu oluşturmaktadır (Elias, 1983: 18). Figürasyonların işleyiş biçimini tanımlarken sistem kavramını kullanmak mümkündür. Ancak sistem kavramı kendi içinde kapalı bir yapıya, ayrıca içkin bir uyumun varlığına işaret etmektedir. Oysa figürasyonlar içindeki insanlar arasındaki birbirine bağımlılık durumu, bireyler arasındaki uyum ve barışın varlığını gerektirmez, insanlar dost ve müttefiklerine olduğu kadar düşmanlarına da bağımlı olabilir (Elias, 1983: 141-142). İskambil oynamak için masaya oturan dört kişi arasındaki ilişkiden, binlerce veya milyonlarca insanın çeşitli nedenlerle oluşturduğu ve bu kişileri birbirlerine bağımlı hale getiren ilişkilere kadar her ölçekte figürasyonlardan bahsedebiliriz. Elias açısından önemli olan, figürasyonların gidişatının katılımcıların eylemlerinden görece özerk olmasına rağmen bu gidişatı belirleyen figürasyonu oluşturan bireyler olmasıdır (Elias, 1978: 130-131). Buradaki belirleyici faktör, insanlar arasındaki karşılıklı bağımlılık durumudur. Bu anlamda her figürasyon, Elias'ın ifadesiyle "birbirine yönelmiş ve birbirine bağımlı olan insanların oluşturduğu bir yapıdır" (Elias, 2000a: 482).

Elias sosyolojisinin merkezini oluşturan ikinci mesele toplumsal değişme süreçleridir. Elias burada klasik toplum kuramlarının temelinde yatan motivasyondan hareket eder. Buna göre on dokuzuncu yüzyıl toplum kuramlarının temel kazanımı, değişimin içsel bir düzeni ve yapısı olduğu görüşünü

yaygınlaştırmalarıdır. Değişim olgusunu ele alan ve birbirini takip eden toplumsal aşamaların düzenini araştırma programının merkezine yerleştiren klasik toplum kuramcılarını kuvvetli bir felsefe geleneği karşısında sosyolojik geleneğin doğuşunun kapısını açmışlardır (Elias, 1997: 356). Elias özellikle Comte, Marx ve Spencer gibi isimleri değişimin nasıl bir düzenle gerçekleştiğini inceleyen isimler olarak ön plana çıkartırken, yirminci yüzyıl sosyolojisinin bu kaygıdan uzaklaştığını, sosyolojik olguları süreç-indirgeyici (*process-reducing*) bir yaklaşımla durağan ve birbirinden kopuk parçalar olarak ele aldığını söyler (Elias, 1978: 115, 152). Sosyolojinin şimdiki zamana özgü, kısa-vadeli sorunlarına odaklanmasının disiplinin gelişiminde etkili olduğunu teslim eden Elias, her şeye rağmen insan toplumlarının anlaşılmasının “uzun-vadeli toplumsal süreçlerin yapısını ve yönünü” anlamaya yönelik “test edilebilir kuramsal modeller” oluşturmaktan geçtiğini savunur (Elias, 1987a: 223, 226).

Elias sosyolojik düşüncenin gelişiminde meydana gelen bu dönüşümünün başlangıcını sosyolojinin disiplin olarak kurucusu konumundaki isimlere kadar götürür. Buna göre Max Weber birey ve toplum arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı sorusuna cevap bulamamış, bireyi tek “toplumsal gerçek” olarak kabul etmiştir. Toplumu birbirinden bağımsız bireylerin eylemlerinden oluşan parçalara bölen Weber, toplumda belirli bir düzen taşıyan tüm yapısal olguları kendi başına bir gerçeklik taşımayan, sosyologların gerçekliğe bir düzen getirebilmek adına ürettikleri yapay olgular haline getirmiştir. Bu anlamda Weber Elias’a göre sosyolojik nominalizmin en büyük isimlerindendir.¹ Öte yandan, sosyolojinin diğer bir kurucu ismi olan Emile Durkheim sosyolojik düşüncenin zıt tarafına kaymış, sosyolojinin kavramsallaştırma biçimiyle bir “yumurta-tavuk problemine” dönüşmüş olan birey-toplum ilişkisinde toplumu ön plana almıştır (Elias, 1978: 117-118).

Sosyolojinin kurumsallaşmasını takip eden dönemde birey-toplum ilişkisinin kavramsallaştırılması sorunu bireylerin eylem veya etkileşimlerinden hareket eden yaklaşımlar ile sistem kuramı anlayışı arasındaki kopukluk ile varlığını devam ettirmiştir (Elias, 1983: 141). Elias’ın hedefinde savaş sonrası dönem sosyolojisini büyük oranda biçimlendiren Talcott Parsons bulunmaktadır. Parsons birey ve toplumu durağan ve birbiriyle ilişkisiz olgular olarak kavramsallaştırmış, ayrıca Elias’ın on dokuzuncu yüzyıl düşünürlerinde takdir ettiği, değişimin altında yatan düzeni anlama çabasının sosyolojik düşünceden

¹ Elias Fransa’da merkezîyetçi devletin oluşum sürecini ele aldığı *Saray Toplumu* adlı yapıtında, ele aldığı figürasyonların Weber’in bürokrasi, kent, devlet ve kapitalizm gibi olguları analiz ederken kurduğu ideal tipler gibi anlaşılmasını gerektiğini, saray toplumunun veya bahsettiği diğer figürasyonların ‘olgular’ ve ‘gerçeklikler’ olarak görülmesi gerektiğini özellikle vurgular ve toplumsal oluşumların figürasyonlar yoluyla analiz edilmesinin nominalist eğilimleri bertaraf edip realist bir sosyolojinin yolunu açacağını savunur (Elias, 1983: 13-14, 209, 292-293).

uzaklaştırılmasında başrolü oynamıştır (Elias, 2000a: 455-457).² Elias sosyolojik düşüncede tespit ettiği bu sorunların altında insanları aynı anda bireyler ve toplumun oluşturucuları olarak görmemiz önündeki toplumsal baskının yattığını iddia eder. Bu anlamda bireyi ve toplumu başlangıç noktası olarak alan sosyolojilerin düşünsel temelinde toplumsal idealler ve inanç sistemleri yatmaktadır (Elias, 1978: 129). On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıl toplum düşüncesinde toplum kavramının genel olarak burjuva toplumu anlamında kullanıldığını, yirminci yüzyılda ise bu kavramın ulus-devlet anlamında kullanılır hale geldiğini ifade eden Elias, siyasal pozisyon olarak muhafazakar-liberal olarak tanımladığı Parsons'ın ortaya koyduğu sosyal sistem anlayışının ulus-devlet merkezli sosyolojinin bir örneği olduğunu söyler. Elias'a göre genel olarak yirminci yüzyıl sosyolojisi ulus-devletin varlığını korumaya odaklanıp mevcutta var olan durumu idealleştirmiştir (Elias, 2000a: 465-467, 469).

Elias tarihsel bakış açısına sahip bir sosyolojinin gelişebilmesi için önemli bir yere koyduğu on dokuzuncu yüzyıl düşüncesini de eleştirel olarak değerlendirmiştir. Toplumun “otomatik olarak” daha iyi bir toplum düzenine doğru ilerlediği inancının yaygın olduğunu söylediği söz konusu dönemin toplum kuramlarının bu nedenle teleolojik tonlar barındırdığını söyler. Evrim ve ilerleme (*progress*) kavramları ile biçimlenen bu yaklaşım, Elias'ın kurmaya çalıştığı, toplumsal formasyonların birbirini takiben nasıl ortaya çıktığını inceleyen, bu süreçlerin altında yatan ve ‘konsensüs’ veya ‘ahenk’ anlamı barındırmayan düzeni açıklamaya çalışan bir ‘gelişimsel sosyoloji’ (*developmental sociology*) yaklaşımı ile örtüşmemektedir (Elias, 2000a: 452; Elias, 1978: 151-152). Bu eleştirilerine karşın Elias modern sosyoloji literatüründe on dokuzuncu yüzyıl sosyolojik düşüncesinin belki en çok yerden yere vurulan ismi olan Auguste Comte'a özel bir önem atfeder. Comte'un pozitivismine yönelik eleştirilerin yanlış olduğuna dair görüşlerinin yanı sıra (Elias, 1978: 34-35), Elias geliştirmeye çalıştığı sosyolojik bilgi kuramının temelindeki pek çok temayı Comte'ta bulur. Az sonra görüleceği üzere felsefi ve sosyolojik bilgi anlayışları arasındaki ayrım üzerinde çokça duran Elias'a göre Comte düşünen özneyi kavramsallaştırma biçimimizi “sosyolojikleştirmiş” olan düşünürdür. Bunun yanı sıra Elias Comte'un ünlü ‘üç hal yasasını’, kendisinin çok fazla üzerinde durduğu bir konu olan düşünce biçimlerinin değişimi konusunda çok önemli bir katkı olduğunu savunur. Zira Comte pozitif felsefenin gelişmesi öncesi aşamalardaki düşünce biçimlerini bilim-öncesi (*prescientific*), yanlış ve ideolojik düşünceler olarak kategorize etmek yerine

² Layder Elias'ı sistem odaklı ve birey odaklı yaklaşımları steryotipleştirip basitleştirmekle ve bunların kimi vurgularını abartmakla suçlar. Layder'e göre her iki yaklaşımın da kendi içlerinde açıklayıcı potansiyelleri olmasının yanı sıra, atomistik ve holistik yaklaşımların tek yönlülüğünü vurgulayıp bunu aşmaya çalışan, ancak Elias'ın hiç değinmediği başka isimler de olmuştur (Layder, 1986: 372). Elias'ın figürasyon kavramını detaylandığı ve sosyolojiyi bu kavram üzerinden tanımlamaya çalıştığı dönemin Parsonsçı yaklaşımın sosyolojiye hakim olduğu döneme tekabül etmesinin Elias'ın sosyoloji içerisindeki belli yaklaşımlara aşırı odaklanmasına neden olduğu söylenebilir.

bu düşünce biçimlerini toplumsal olgular olarak görmüş ve geçerli oldukları dönemin toplumsal durumuyla ilişkilendirmiştir (Elias, 1978: 38-40). Comte'ta bulunduğu bu temalardan nasıl faydalandığını anlamak için Elias'ın bilgi sosyolojisine dair tartışmalarına bakmak gerekir.

DAHİLİYET-MESAFELİLİK ÇİZGİSİNDE BİLGİ ÜRETİCİSİ VE NESNESİ

Bilgi sosyolojisinin genel kabullerine paralel olarak bilginin toplumsal niteliğini vurgulayan Elias'a göre felsefi bilgi kuramları bilginin elde edilmesini evrensel bir süreç olarak ele almakta, bilgiyi elde eden kişinin hangi çağda, düşüncenin gelişiminin hangi 'aşamasında' olduğunu göz ardı etmektedir. Bu yaklaşım, bilginin, Elias'ın sıkça vurguladığı temel niteliklerini, yani nesilden nesle aktarılan, biriken ve bazı durumlarda gerileyen bir olgu olmasını açıklayamamaktadır. Bunun sonucunda felsefi bilgi kuramları özellikle doğa bilimlerindeki bilgi üretimine odaklanmış ve bu alanlardaki üretilen bilginin niteliklerini ideal model olarak sunmuştur. Elias bunun yerine bilgiye toplumsal bir olgu olarak yaklaşmayı önerir. Zira insanlar bilgi için başka insanlara muhtaçtırlar; her insan belli bir bilgi birikiminin içine doğar ve yapıp ettikleri ile bu bilgi birikiminin artmasına ya da azalmasına katkıda bulunur (Elias, 1987b: xvii-xix). Bununla birlikte Elias sosyolojinin bilgi konusunu ele alış biçimini de eleştirmektedir. Sosyolojik bilgi kuramları da felsefi bilgi kuramları gibi konuya bütünlüklü yaklaşmamaktadır. Felsefi bilgi kuramları bilginin belirli bir türünü, bilimsel bilgiyi ön plana alarak bunun üzerinden genellemeler yapmaya çalışırken, sosyolojik bilgi kuramları ise bunun tersine sadece bilim-öncesi veya ideolojik görüşlerle sosyal yapılar arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır (Elias, 1978: 39). Bilginin yapısı ile insan grupları arasındaki ilişkiye odaklanan bilgi sosyolojisi, toplumdan ve grup çıkarlarından görece daha özerk olabilen bilgi alanlarına nasıl bakması gerektiğini bilememektedir (Elias, 1971b: 357). Bunu yanı sıra sosyolojik bilgi kuramları da felsefi bilgi kuramları gibi bilginin gelişimsel ve birikimsel niteliğini göz ardı etmekte, insanın belli bir alanda bilgi sahibi olmadığı dönem ile bilgi edinmeye başladığı dönem arasındaki ilişkiyi bir süreç olarak ele alamamakta, dahası yapısal toplumsal değişme anlayışı yerine tarihçi bakış açısını, yani geri planda yapısallık taşımayan bir değişim anlayışını temel almaktadır (Elias, 1971a: 157, 161).

Elias felsefi ve sosyolojik bilgi anlayışlarının eksik kalan yönlerini bilgi sosyolojisine tarihsel bir boyut kazandırarak ve farklı bilgi türlerini tarihsellik içerisinde aynı düzleme yerleştirerek telafi etmeye çalışır. Bu çaba doğrultusunda bilgi üreticisi ile bilgi nesnesi arasındaki ilişkiye dair mekansal bir kavrayışa başvurur ve bu ikisi arasındaki ilişkiyi dahiliyet (*involvement*) – mesafelilik (*detachment*), veya zaman zaman kullandığı terminolojiyle özerklik (*autonomy*) – bağımlılık (*heteronomy*) ekseninde ele alır. Bu kavram çifti, Elias'ın insan ve toplum anlayışı açısından Marx'ın emek kavramına benzer şekilde kurucu bir

nitelik taşır. Buna göre “düzenli grup yaşamı” insanların mental olarak doğa ile, diğer insanlar ile ve kendileri ile olan ilişkilerinde müdahil olma veya mesafe bırakma yönündeki itkileri arasındaki etkileşime bağlıdır. (Elias, 1956: 226-227). Burada vurgulanan üç ilişki biçimi arasındaki etkileşim doğrudan doğruya bir toplumun gelişim aşamasının göstergesidir. Elias’ın ‘üç temel kontrol’ (*triad of basic controls*) olarak tanımladığı, insanın doğa ile, toplum ile, ve kendisi ile kurduğu ilişkinin gelişmişlik seviyesinden anlamamız gereken, insanın bu alanlar üzerindeki hakimiyet düzeyidir. Yani Elias için bu alanlardaki bilgi seviyemizde bir ‘ilerlemenin’ (*advancement*) olmasının göstergesi, bunlar üzerindeki kontrolümüzün artmış olmasıdır (Elias, 1987b: xx-xxi). İnsanın doğa ile olan ilişkisi çok uzun bir süre boyunca belirsizlik ve korku ile şekillenmiştir. Bunun sonucu olarak insanın doğa olaylarına dair getirdiği açıklamalar, insanın bu belirsizlik ve korkunun doğurduğu duygulardan hareketle oluşturulmuştur. Yani insanlık doğaya belirli bir ‘mesafeden’ değil, duyguların ön planda olduğu bir zihniyet yapılanması ile bakabilmiştir. Elias bu durumu bir ‘kısır döngü’ veya daha sık tercih ettiği terminolojiyle ‘ikili açmaz’ (*double-bind*) olarak tanımlar. Zira insanların doğa karşısındaki korku ve endişelerinin doğa hakkında bilgi edinmelerine engel olması bunu içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Ancak bu durum bir şekilde aşıp doğaya dair bazı şeylere açıklama getirebildikçe insanlar daha soğuk kanlı ve ‘mesafeli’ bir yaklaşım geliştirebilmiş, mesafeliliğin artması da doğa hakkındaki bilgi birikiminin daha fazla artmasına yardımcı olmuştur (Elias, 1956: 231).

Elias’ın insanın bu üç alandaki bilgi birikimini değerlendirme biçimini belirleyen iki temel nokta bulunmaktadır. Birincisi bu kavram çiftinin nesnellik – öznellik kavramlarının yerine kullanılması suretiyle bu iki kutbun çağrıştırdığı statik pozisyonların bertaraf edilmesidir. Zira Elias’a göre normal insan davranışı, kişinin herhangi bir olguya bütünüyle duyguları çerçevesinde veya duygu ve hislerinden tamamen arınmış olarak yaklaşmaya müsait değildir (Elias, 1956: 226). Bu anlamda dahiliyet-mesafelilik kavramsallaştırması insanın bilgi üretim sürecindeki tutumunu statik kutuplar yerine bir sürem (*continuum*) üzerinden değerlendirme olanağı vermektedir (Mennel, 1992:160). Değerlendirmeye tabi tutulan bilginin dahiliyet-mesafelilik süremi üzerindeki konumları diğerleri ile karşılaştırılmalı olarak ele alınmaktadır (Elias, 1987b: xxxii).

İkinci konu bu kavramsallaştırma biçiminin Elias’ı kendisinin de sıklıkla eleştirdiği ilerlemeci ve teleolojik tarih yaklaşımlarından farklı bir konuma taşıması ve insanın bilgi birikiminin tarihsel ve toplumsal sonuçlarını değerlendirirken düzçizgisel bir tarihyazımının tuzaklarına düşmesine engel olmasıdır. Elias’a göre insanın doğa ile olan ilişkisinin giderek daha mesafeli hale geldiği ve bunun sonucunda insanın doğa hakkında daha çok bilgi toplayarak doğa üzerindeki kontrolünü artırdığı görülmekteyken, aynı durum insanın diğer insanlarla olan ilişkisi alanında, yani toplumsal olgulara dair bilgi üretimi alanında gerçekleşmemiştir. Bu anlamda gelişmiş olarak görülen toplumlarda da insanların kendileri ve başka insanlara dair bilgisi (diğer bir deyişle psikolojik ve sosyolojik

bilgisi), doğaya dair yaklaşımlarındaki gibi mesafeli bir bakışla değil, söz konusu alanlara müdahil bir konumdan ve bu konumun neden olduğu kaygı ve korkular çerçevesinde üretilmektedir (Elias, 1987b: 51). Burada insanın doğa, toplum ve kendi psikolojisine dair bilgisinin zaman zaman gerilediği dönemlerin yaşanmış olması vurgusunun yanı sıra, Elias'ın farklı alanlar üzerindeki bilgi ve kontrol kapasitesindeki değişimlerin birbiri ile olan etkileşimine dikkat çekmesi gözden kaçmamalıdır. Bu anlamda insanın doğa üzerindeki kontrolünün artışı, “paradoksal olarak” insanın kendi hislerini ve toplumsal değişimleri anlama ve bunları kontrol etme becerisinin azalmasına neden olmuştur. Bunun nedeni, doğa üzerindeki kontrolünün artmasının insanlar arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisini artırması ve “insan faaliyetleri arasındaki ağı” daha karmaşık hale getirmesidir (Elias, 1956: 231-232).

Elias'ın insanın bu üç temel alandaki bilgisinin niteliği ve dönüşümünü açıklamak için kullandığı dahiliyet-mesafelilik süremi, farklı bilgi alanlarını aynı kavramsal çerçeve içerisinde ve tarihsellik boyutuyla ele alma imkanını sunmaktadır. Ancak tarihsel bakışın kendisinin de aynı sürem üzerinde bir konumu olduğu unutulmamalıdır. Üretilen bilginin birikerek artışı gelişmenin temel bir koşulu olarak kabul eden Elias, insanın tarihsel süreçlere dair bilgisinin bu koşulu yerine getiremediğini söyler. Bunun nedeni tarih alanındaki bilgi üretiminin dahiliyet ilişkisi içerisinde gerçekleşmesidir. Bundan dolayı tarih disiplininin ürettiği bilgi, üretimin yapıldığı çağın gerilimlerini yansıtmaktadır. Elias tarih ile sosyolojiyi dahiliyet-mesafelilik süremindeki konumları çerçevesinde değerlendirirken sosyolojiyi tarihe göre daha mesafeli bir konuma yerleştirir. Sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden temel farkının bilgi üreticisi ile bilgi nesnesi arasındaki dahiliyet ilişkisinin daha fazla olması olduğunu teslim eden Elias, sosyoloji ile tarih arasındaki bu farkı birincisinin söz konusu duruma dair bir kavrayışının olması ve bundan nispeten kaçınmaya yönelik yöntemler geliştirmesi ile açıklar (Elias, 1983: 4-7).

Ancak burada mesele sosyal bilim alanları arasında karşılaştırma yapıp hangisinin daha üstün olduğunu belirlemek değildir. Zira Elias en bilinen çalışması olan *Uygarlaşma Süreci* adlı kitabına 1936 tarihinde yazdığı önsözde bu çalışmasındaki yaklaşımının sosyoloji ve tarihin yanı sıra psikoloji, filoloji ve antropoloji gibi farklı alanları ilgilendirdiğini ifade ederken bu alanlar arasındaki bariyerlerin yapaylığını vurgulayarak disiplinler sınırlara dair eleştirel bakışını ortaya koymuştur (Elias, 2000a: xiv). Marx'ın çalışmalarını iktisat ve sosyoloji arasında artmakta olan ayrışmayı aşmaya yönelik son girişim olarak öven Elias (Elias, 1971a: 151), bunun yanı sıra eski toplumları konu alan sosyologların çalışmalarının tarihsel sosyoloji adı altında farklı bir uzmanlık alanı olarak sınıflandırılmasını da eleştirmiş ve günümüzün toplumsal sorunlarının tarihsel bakış açısı olmadan ele alınamayacağını ifade etmiştir (Elias, 1987b: xxii). Bu anlamda Elias'ın bilgi sosyolojisi anlayışı da genel olarak sosyoloji disiplinine dair kabulleri çerçevesinde değerlendirmelidir. Geliştirmeye çalıştığı bu bakış açısını

kavrayabilmek için Elias'ın bu girişiminde kullandığı terminolojiye odaklanmak gerekir.

BİLGİNİN TARİHSEL BİRİKİMİNİ YENİDEN KAVRAMSALLAŞTIRMAK

Elias'ın çalışmalarında, sosyal bilimlerdeki mevcut yaklaşımların düşünsel sınırlarını aşmak için alternatif bir terminoloji geliştirmeye yönelik yoğun bir çaba gözlemlenmektedir. Gündelik hayatta olduğu gibi bilimsel düşünce alanında da kişilerin yaşadığı çağın dil imkanları doğrultusunda düşünce ürettiğini söyleyen Elias, “norm ve değer, yapı ve işlev, sosyal sınıf veya sosyal sistem” gibi kavramların, hatta doğrudan doğruya ‘toplum’ ve ‘birey’ kavramlarının ele alınan bilgi nesnelerini durağan ve yalıtılmış nesnelere olarak resmettiğini, bu anlamda süreç-indirgeyici düşünceyi tetiklediklerini savunur (Elias, 1978: 111-113). Sosyolojinin bu gibi temel kavramlarının dönüşümleri ve süreçleri anlamamıza engel olduğunu düşünen Elias, sosyal bilim literatürünü biçimlendiren ve gerçekliği yansıtmadığını düşündüğü zıtlıkları aşmaya çalışır.

Elias'ın figürasyon kavramı ile sosyolojiye daha esnek ve süreçleri daha iyi kavrayan bir kavramsal set oluşturma çabası, sosyolojik bir bilgi kuramı oluşturmaya yönelik çalışmalarında da devam eder. Dahiliyet-mesafelilik kavramlarının tercihinin ve bunlar arasında bir sürem ilişkisi kurmasının ardında bu çabanın yansımaları görülür. Zira Elias'a göre yerine tercih ettiği dahiliyet ve mesafelilik kavramlarının aksine göre, öznellik ve nesnellik kavramları mercek altına alınan bilginin statüsünü statik kategorilere hapsedmektedir (Elias, 1956: 227n). Benzer bir tercih, felsefenin ve bilgi sosyolojisinin herhangi bir bilgiyi değerlendirirken ‘değerlerden bağımsız’ (*value-free*) olma kriterinin kullanılmasına alternatif olarak ‘özerklik’ kavramını kullanmasında görülmektedir. Elias'a göre değerlerden bağımsızlık kavramı bilginin değerlendirme sürecini doğru yansıtmamaktadır. Eldeki bilginin gerçeklikle yüksek derecede eşleşmesi durumunda bile bu bilginin değerlendirmesinde hakikatin kendisine bir değer atfedildiğini söyleyen Elias, bilginin değerlerden bağımsız olup olmadığı yönündeki değerlendirmelerde bu niteliğe sahip olmayan tüm bilgilerin ‘önyargılı’ veya ‘tarafli’ bilgi olarak kategorize edilmesi durumunun yanlış olduğunu söyler. Bunun yerine önerdiği ve dahiliyet-mesafelilik çifti arasında olduğu gibi aralarında bir sürem ilişkisi olan özerklik-bağımlılık çifti ise görelilik çerçevesinde bir değerlendirme olanağı vermektedir (Elias, 1956: 229n).

Bütün bu farklı kavramsallaştırma çabasının altında yatan neden, incelenmekte olan bilgiyi tarihsel süreç içerisindeki dönüşümü çerçevesinde değerlendirebilmektir. Zira Elias'a göre “sosyolojik bir bilgi ve bilim kuramı”, bilginin bilim-öncesi durumdan bilimsel bilgiye nasıl dönüştüğü veya bu dönüşümün arka planındaki toplumsal dönüşümleri göz ardı edemez (Elias, 1978: 39). Bu kavramsal çerçeve Elias'a bilgiyi değerlendirirken mutlaklık ifade etmeyen niteliler kullanma imkanı vermektedir. Bu anlamda nesnesini incelerken

mesafeli kalabilen, bu sayede duygu ve endişelerini bilgi üretimine yansıtmayan bilim insanları, ‘nesneye dair yeterli bilgi’ (*object adequate knowledge*) üretebilmekte, ürettiği bilgi ‘gerçeklikle eşleşen’ (*reality congruent*) bilgi niteliği taşımaktadır. Nesnel yeterlilik ve gerçeklikle örtüşüklük kavramları, bilginin doğru olup olmaması veya hakikatle mütakabiliyet ilişkisinin olup olmamasına yönelik değerlendirmelerden farklı olarak bir derece farkını ifade etmektedir.³ Bu değerlendirme biçimi bilginin tarihsel birikimini, artışını veya azalışını aynı kuramsal çerçeve içerisinde ele almayı sağlamaktadır.

Elias’ın tarihsellik ve süreçlere vurgusu onun bu konudaki kavramsal tercihlerini özellikle önemli kılmaktadır. Toplumsal ‘gelişme’ olgusunu betimlemek için kullandığı ‘döner merdivenden tırmanmak’ ve ‘yüksekteki platoya çıkmak’ metaforları bu yönden dikkat çekicidir. Buna göre, daha yüksek bir noktaya çıkmak, alçaktaki konumdan görünmeyen bağlantıları, tarihsel süreç içerisindeki süreklilik ve kırılmaları bir arada görmeyi mümkün kılmaktadır (Elias, 1983: 236). Elias başka bir yerde ‘merdiven modeli’ olarak adlandırdığı bu bakma biçimini ‘kolye (*necklace*) modeli’ olarak adlandırdığı klasik bilgi kuramı ile karşılaştırır. Bu ikinci model, bilgi parçalarını değerlendirirken bunları yan yana konumlandırır ve bu bilgilerin üretildiği dönemin toplumsal gelişme sürecinin hangi aşamasında ve dahiliyet-mesafelilik süresinin hangi noktasında gerçekleştiğini göz ardı eder. Oysa toplumsal süreçler ardışıklık barındıran (*sequential*) bir düzene sahiptir; bir binanın onuncu katına çıkarken önceki katlardan geçilmesinin gerekmesi gibi toplumsal süreçler de kendi ardışıklık düzeni içerisinde gerçekleşir. Bilgi olgusu açısından baktığımızda, dahiliyet ilişkisi çerçevesinde üretilen ve büyüsel-mitik yönü daha ağır basan bilgi türlerinden mesafeli bir bakışla üretilen bilimsel bilgi türlerine geçiş sürecinde de “dahiliyet-mesafelilik dengesinin” değişimini belirleyen bir ardışıklık söz konusudur (Elias, 1987b: xl)⁴.

Toplumsal gelişme olgusuna dair bu kavramsallaştırmayı sunarken Elias’ın zamansallık boyutunu yalnızca bilginin gerçeklikle eşleşme seviyesini

³ Elias bilim pratiğinin kendisinde de bu tarz bir yaklaşımın olduğunu savunur. Elias’a göre klasik bilim felsefesinin kabullerinin aksine, bilimsel bilginin değerlendirilmesinde doğruluk-yanlışlık kriteri ikinci planda olup, bilimsel pratikte bu değerlendirmeler yapılırken yeni üretilen bilgi mevcut bilimsel bilgi stoku ile karşılaştırılmakta, ona ne kattığına veya onu nasıl dönüştürdüğüne bakılmaktadır. Bu anlamda bilime katkıda bulunan kuramsal veya ampirik çalışmalar “daha kapsamlı, daha doğru, daha yeterli” gibi izafi durumu ifade eden sıfatlarla nitelendirilmektedir (Elias, 1978: 53). Elias’ın bilim felsefesine dair eleştirileri ve insan bilimleri kavramsallaştırmasına dair bir değerlendirme için bkz. Yontar, 2000.

⁴ Elias kırılmalar yerine süreklilikleri vurgulayan bu yaklaşımını örnekendirirken, Avrupa’da on yedinci yüzyılın geç dönemlerine kadar tamamen mekanik-nedensel açıklama modelleri ile büyüsel-mitik açıklama modellerinin arasında üstünlük kurma mücadelesinin olduğundan veya bunları uzlaştırmak yönünde girişimler bulunduğundan bahseder (Elias, 1987b: 71).

değerlendirmek açısından ele almadığı görülür. Zira bizzat zamanın kendisi, bilgi üretim sürecinin dahiliyet-mesafelilik süremindeki konumunu etkilemektedir. Elias buna örnek olarak büyük bir savaşın kısa vadede yarattığı büyük tehlikelerin bu savaşa dair yapılan değerlendirmelere olan etkisini verir. Oysa daha mesafeli bir bakış söz konusu savaşı tarihsel süreç içerisindeki yeri çerçevesinde ele alabilir (Elias, 1987b: xv). Zamansallığın bu yönü göz önünde bulundurulduğunda, tarih merdiveninde yukarı çıkan gözlemcinin geçmişte yaşanmış olan olaylara belli bir mesafeden bakabilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Sosyal bilimleri doğa bilimleri ile karşılaştırırken sık başvurulan argümanları değerlendiren Elias, emsalsizlik ve tekrarlanmama kıstaslarının görüldüğünden daha karmaşık olduğunu, bir açıdan bakıldığında bu niteliklere sahip olan olayların, bir başka açıdan bakıldığında tekerrürün tezahürü olarak görülebileceğini söyler (Elias, 1983: 10). Elias'ın burada vurguladığı soyutlama derecesindeki farkı belirleyen etkenlerden birisi, değerlendirilen tarihsel durumun hangi vadede ve ölçekte ele alındığıdır.

KLASİK BİLGİ SOSYOLOJİSİ VE NORBERT ELIAS

Bilgi sosyolojisi, bir alt-disiplin olarak adlandırılma biçiminden başlayarak tartışma konusu olmuş bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Mannheim kendi bilgi sosyolojisi anlayışının gelişiminin erken aşamalarında söz konusu çalışma alanını tanımlarken bilgi sosyolojisi ifadesi ile “zihin sosyolojisi” (*sociology of mind*) ve “zihinsel yaşamın sosyolojisi” (*sociology of mental life*) gibi kavramları beraber kullanmıştır (Mannheim, 1990: 54, 59). Ancak bilgi sosyolojisi kavramını ön plana çıkardığı daha kapsamlı sonraki çalışmalarında Mannheim'ın bilgi sosyolojisinin konusunun ve nesnesinin ne olduğuna daha fazla açıklık getirebildiğini söyleyemeyiz. Mannheim yaptığı geniş tanımlamada bilgi sosyolojisini sosyolojinin “kuram olarak bilgi ve var oluş arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi hedefleyen” ve “tarihsel-sosyolojik araştırma anlamında bu ilişkinin insanlığın entelektüel gelişimi süresince aldığı biçimlerin izini süren” bir dalı olarak tanımlar (Mannheim, 1966: 237). Burada dile getirilen “bilgi” ve “var oluş” kavramlarının neye tekabül ettiği ve bunlar arasındaki ilişkinin mahiyet, bilgi sosyolojisinin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde azalan popülerliğine rağmen farklı biçimlerde tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmada ‘klasik bilgi sosyolojisi’ ifadesi, Eisenstadt’ı takiben, geniş anlamda bilgi ile toplum arasındaki ilişkiyi ele alan ve bir taraftan daha ziyade siyasal ve toplumsal bilgi sistemleri üzerine odaklanan Mannheim çizgisi ile öte yandan Durkheimci bilgi sosyolojisini kapsayan yaklaşımları tanımlamak için kullanılmıştır (Eisenstadt, 1987: 77-78)⁵.

⁵ McCarthy klasik bilgi sosyolojisi ifadesini kullanmasa da Eisenstadt'ın tanımıyla örtüşen erken dönem bilgi sosyolojisi çalışmaları ile Peter Berger ve Thomas Luckmann'ın 1966 tarihli ünlü *Gerçekliğin Toplumsal İnşası* çalışması ile birlikte ortaya çıkan yeni bir yaklaşım arasında kesin bir ayırım tanımlar. Buna göre Berger ve Luckmann'ın çalışması ile birlikte bilginin toplumsal belirlenimi yerine bilginin kişilerin gündelik hayatlarını biçimlendirdiği, bilgi ile gerçeklik arasında karşılıklı ilişkilerin olduğu kabulünden hareket

Ayrıca çalışmadaki klasik bilgi sosyolojisine dair değerlendirmeler, konunun Elias'ın görüşleri ile ilişkili olan kısımlarıyla sınırlıdır.

Klasik bilgi sosyolojisine yönelik tartışmalara bu alanın epistemolojünün alanına müdahale etmesine yönelik eleştirilerden başlamak gerekir. Bilgi sosyolojisinin epistemoloji ile çatışmaya girdiği nokta, bilginin gerçeklik ve hakikat ile kurduğu ilişkide düğümlenmektedir. Buradaki mesele sosyoloji ve felsefenin belirli bir çalışma alanı veya bilgi nesnesi konusunda bir rekabete girmesidir ve bilginin doğası ve işleyişi üzerine söz söyleme konusundaki tekeli zaten tehdit altında olan epistemoloji cephesi, bilgi sosyolojisini genç ve kendini kanıtlamamış olan bir sosyal bilimin (yani sosyolojinin) bir hadsizliği olarak algılamıştır. Gurvitch'e göre bu noktadaki rahatsızlığın kaynağı klasik antikiteden başlayan düşünce geleneğinde bilgiden bahsedildiğinde öncelikli olarak felsefe ve bilimin kastedilmesidir. Bu geleneği benimsemiş olanlar bilginin sosyolojik perspektife oturtulmasını bilginin tüm biçimlerini geçersiz kılacak olan “yeni bir tür kuşkuculuk veya nihilizm” olarak algılamışlardır (Gurvitch, 1971: 3).⁶ Gurvitch bilgi sosyolojisi ile epistemoloji arasında iki alana da faydalı olacak olumlu bir işbirliğinin olabileceğini savunmakta, bunun için bilgi sosyolojisinin “göstergelerin, sembollerin, kavramların, fikirlerin ve yargıların geçerliliği ve değerini” sorgulamaması ve yalnızca bunların varlığının etkileri üzerine çalışması, “alçakgönüllü olup haddini aşan iddiaları bir kenara bırakmayı öğrenmesi” gerektiğini söylemektedir (Gurvitch, 1971: 12-13). Burada Gurvitch'in bilgi sosyolojisinin “geçerlilik” (*validity*) meselesine dair iddialarda bulunmayıp “işlev” konusuna yönelmesi gerektiğine dair ifadeleri, sosyolojinin epistemolojünün alanından uzak durmasına dair bir uyarı niteliğindedir ve iki alan arasındaki sınır kimi yorumcular tarafından ‘bilgi sosyolojisi’ ile “sosyolojik bilgi kuramı” arasında yapılan bir ayırım üzerinden çizilmeye çalışılmıştır. Örneğin Znaniecki, sosyologların bilgi sistemlerinin geçerliliğine dair herhangi bir yargıda bulunmaması gerektiğine dair uyarıda bulunurken bilgi sosyolojisinin boşu boşuna kendini epistemolojinin yerine koymak yerine bilgi sistemlerinin insanların kültür

eden bir bilgi sosyolojisi anlayışı ortaya çıkmıştır (McCarthy, 1996: 2). Bu bilgi sosyolojisi anlayışı, hem Elias'ın görüşlerinin büyük oranda olgunlaştığı bir dönemde ortaya çıkmasından, hem de Elias'ın genel anlamda sosyolojiye bakışı ile örtüşmediğinden dolayı bu çalışmada değerlendirme dışı bırakılacaktır.

⁶ Gurvitch'in bu argümanı aslında Mannheim'in işaret etmeye çalıştığı sorunun net bir ifadesidir. Zira Mannheim'in epistemoloji eleştirisinde vurguladığı noktalardan birisi, epistemolojinin bilginin değerlendirilmesinde pozitif bilimleri model alması, bundan dolayı diğer bilimler açısından bilgi sorununa ışık tutamamasıdır (Mannheim, 1966: 262). Alman düşünce geleneğinde pozitif bilimlerle kültürel bilimler arasında yapılan ayırma dayanan bu kaygı, Mannheim'in bilgi sosyolojisinin bilgi olgusunu çalışma konusu yaparken pozitif bilimlerin ürettiği bilgiyi konu dışı bıraktığı yorumuna yol açmıştır. Bu yöndeki en bilinen yorum, Mannheim'ı bilgi sosyolojisini pozitif bilimlerin ürettiği bilgiyi incelemekten alı koymak suretiyle bu alanı bir “hatalar sosyolojisine” (*sociology of error*) indirgemekle eleştiren David Bloor'a aittir (Bloor, 1991:11-12, 17).

dünyasında ampirik bir olgu olarak var oluşuna, bir takım insanlar tarafından üretilmesine, geliştirilmesine, uygulanmasına ve aktarılmasına dair açıklamalar sunması gerektiğini söyler (Znaniński, 1950: 5, 10). Aynı ayrımın yapılmasını savunan De Gré, sosyolojinin bilginin olgularla olan ilişkisi değil, bilginin kişilerle olan ilişkisine odaklanması gerektiğini söyler. Sosyolojinin bilgi kuramına yapabileceği katkı, belirli bir kavramsal duruşun hangi sosyolojik koşullar altında kabul göreceğini değerlendirmekle sınırlıdır. Sosyoloji bu sınırı aşar ve sosyolojik bir bilgi kuramı üretmeye kalkışırsa epistemolojinin alanına girmiş demektir. De Gré'ye göre bu sınır ihlalinin bir örneğinin Durkheim'ın kategorilerin toplumsal kökenlerine dair iddiasıdır ve bu yaklaşım daha ileri noktalara götürülürse dünyanın kolektif bilinçte var olduğu noktasına varan bir 'toplumsal idealizme' kadar gidebilir (De Gré, 1941:114-115).

İnsan düşüncesinin toplumsal olarak belirlendiği önermesi bilgi sosyolojisinin felsefeye katkıda bulunabileceğine inanmayanlar tarafından bilginin kaynağının ne olduğu ile geçerliliği arasında bir bağlantı olmadığı iddiası ile savuşturulurken, bu önermenin kanıtlarla ortaya konulması halinde felsefenin bilgiye bakışının tamamen değişmesi gerektiğini savunanlar bilgi sosyolojisinden sosyolojik bir bilgi kuramına kolayca geçiş yapıyor, bilginin doğasına dair genel çıkarımlarda bulunuyordu (Maquet, 1973: 11-12). Bununla birlikte klasik bilgi sosyolojisi tartışmalarında üzerinde en çok durulan isim olan Mannheim açısından konuya baktığımızda disiplinler sınırlar önemli bir gündem maddesi olarak görülmemektedir. Buxton ve Rehorick'e göre bilgi sosyolojisinin dayandığı argümanlar, belirli bir ortak yaklaşım ve yöntem çevresinde bir bilimsel topluluk oluşturmaya yönelik bir girişim ile daha en baştan ters düşmekteydi ve Mannheim'ın niyeti de bilgi sosyolojisini ayrı bir alan veya disiplin olarak kurmak değil; entelektüellerin Weimar Almanya'sının kaotik ortamına daha etkin çözüm önerileri getirebilmelerini sağlayacak bir araç sunmaktı (Buxton ve Rehorick, 1988: 68, 77).⁷ Bilgi sosyolojisini en geniş şekilde ele aldığı *İdeoloji ve Ütopya* (1929) adlı eserinden sonraki çalışmalarında demokratik planlama ve eğitim gibi konulara odaklanması, Mannheim'ın çalışmalarının siyasal ve toplumsal alanın nasıl örgütlenmesi gerektiğine yönelik kaygılarla biçimlendiğine yönelik argümanları desteklemektedir.

Klasik bilgi sosyolojisinin özellikle epistemoloji ile olan ilişkisine yönelik bu tartışmalar, çalışmanın başında tanımlanan bilginin sosyolojikleştirilmesi kıstasına işaret eder. Bu kıstas üzerinden Elias'a bakıldığında bilginin

⁷ Mannheim'ın bilgi sosyolojisinin siyasal tartışmalarla ilgili kaygılarla biçimlenmiş olması Alman sosyal bilim ortamında da karşılığını bulmuş, bilgi sosyolojisi sosyolojiyi Marxizmden uzaklaştırıp 'ideolojik' olmayan 'bilimsel' karaktere sahip bir disiplin olarak kurmaya çalışan çevrelerce olumlu karşılanmışken, Marksist çevrelerde tepki daha farklı olmuş, kimi isimler Mannheim'ın girişimini Marx'ın ideoloji eleştirisine bir ihanet olarak algılamakta bazı diğer Marksist sosyal bilimciler bilgi sosyolojisinin Marksist bakışa katkıları üzerinde durmuştur (Meja ve Stehr, 1990:4-6).

sosyolojikleştirilmesinde daha kesin adımların atıldığı görülmektedir. Elias'ın sosyolojisini “felsefe-sonrası” (*post-philosophical*) bir sosyoloji olarak tanımlayan Kilminster, Alman sosyolojisi özelindeki durumu değerlendirirken burada sosyoloji ve felsefenin daha sonraki dönemlerdeki ayrışmanın aksine paralel yollar takip ettiğini, iki alanda çalışan isimlerin aynı sorular çerçevesinde tartışmalar yürüttüğünü ve hatta aynı dergilerde çalışmalarını yayınlattıklarını söyler. Kilminster bu paralelliğin Elias'ın çalışmalarında belirleyici olduğunu vurgular.⁸ Zira felsefecilerin epistemoloji, ontoloji ve etik alanının içerisinde tartıştıkları konuların Elias'ın çalışmalarında kapsamlı bir toplum kuramı çerçevesinde sosyolojikleştirildiği görülmektedir (Kilminster, 2007: 32-33). Elias doğrudan doğruya bilgi sosyolojisini konu aldığı bir makale serisinin hemen başında bu dala dair bir çerçeve oluşturma çabasının bilimsel bilgi, pratiğe yönelik bilgi, ideolojik bilgi gibi ayrımlar yapmaksızın her tür bilgiyi sosyolojik analize tabi tutabilmeyi hedeflemesi gerektiğini söylemekte, dahası bilgi sosyolojisindeki mevcut yaklaşımları, daha ziyade ‘müdahil’ bilgi türlerini inceleme konusu yapmakla, yani nesnelliği yüksek kabul edilen ‘bilimsel’ bilgiyi sosyolojik analize tabi tutmamakla eleştirmektedir (Elias, 1971a: 149, 162). Elias bu yaklaşımıyla paralel olarak, bilgi sosyolojisi ile sosyolojik bilgi kuramı arasında yukarıda değinilen ayrımı doğrudan doğruya reddetmekte, sosyolojik ve felsefi bilgi kuramları arasında kurulan akademik ayrımın ve bu ayrımın sonucu olarak temelde tek bir soruna birbiriyle ilişki kurmayan iki farklı çevre tarafından ele alınmasının yanlış olduğunu savunmaktadır (Elias, 1971a: 163). Bu ayrımın bir sonucu olarak sosyoloji ‘müdahil’ bilgi türlerini kendi konusu haline getirmiş, ‘mesafeli’ bilginin analizini felsefeye bırakmıştır (Elias, 1971b: 355). Oysa birleşik (*unified*) bir bilgi kuramı için yapılması gereken, mutlaklığın peşindeki felsefi bilgi kuramları ile göreliliğe yol açan sosyolojik bilgi kuramları arasındaki yapıntı karşıtlığı aşip bu iki uç arasındaki süremin tarih boyunca nasıl değiştiğini inceleyen bir yaklaşım geliştirmektir (Elias, 1971b: 365).

Klasik bilgi sosyolojisine yönelik eleştirilerin odak noktalarından birisi olan sosyoloji-epistemoloji ilişkisi ve sosyolojik yaklaşımın göreliliğe kapı açtığı yönündeki kaygılar çerçevesinde Elias'ın farklı bir pozisyonu olduğu görülmektedir. Mannheim'ın epistemolojinin bilgiye doğa bilimlerinin çerçevesinden bakmasına yönelik eleştirisine benzer şekilde felsefi bilgi kuramlarını fizik alanındaki değişimleri de göz ardı ederek Newtoncu bilim

⁸ Kilminster'in söylediklerini genel anlamda Avrupa'da sosyolojinin disiplinler gelişimi ile ilişkilendirmek mümkündür. Birleşik Devletler'de sosyal bilimlerde meydana gelen erken kurumsallaşmanın disiplinler sınırların keskinleşmesine neden olduğunu söyleyen Ross, Avrupa'da sosyal bilim eğitiminde felsefe ve tarihin yerini daha uzun süre koruduğunu ifade eder (Ross, 2003: 213-214). Bilgi sosyolojisi özelinde bakıldığında sosyoloji ve felsefe arasındaki sınırın belirsizliği daha da ön plana çıkmaktadır. Bilgi sosyolojisinin felsefe ile en fazla iç içe olan sosyoloji dalı olduğunu söyleyen Maquet'e göre bunun sebebi bu daldaki çalışmaların büyük oranda felsefe kökenli isimlerce yazılmasıdır (Maquet, 1973: 10).

anlayışını model almakla eleştiren Elias (Elias, 1971b: 360), bunun karşısına sosyolojinin epistemolojinin alanına girmesi karşısında kaygı duyan yorumcuların iddia ettiği türden görelî bir bilgi anlayışı yerleştirmeye çalışmaz. Doğa bilimlerinin ürettiği bilgiye atfedilen mutlaklığı reddetmekle ve bilimsel bilginin statüsünü belli ölçüde düşürmekle birlikte insanın doğa hakkındaki bilgisinin birikimsel olarak arttığını ve eleştirdiği bilgi kuramlarının iddia ettiği hakikate ulaşılmaya da yakınsayacağını savunur (Elias, 1971a: 158). Mannheim da doğa bilimlerindeki bilgi artışını vurgulamış olmakla birlikte Elias'tan farklı olarak bu bilimlerle kültür bilimleri arasında ürettikleri bilginin türü açısından belirgin bir ayrım yapar (Mannheim, 1966: 243). Elias'ta ise doğa bilimleri ve kültür bilimlerinin aynı dahiliyet-mesafelilik süreminde farklı konumlara yerleştirildiği görülür. Elias açısından temel sorun felsefi ve sosyolojik bilgi kuramları arasındaki ayrım üzerinden farklı bilimsel disiplinlerin ürettikleri bilgi türleri arasında kategorik ayrımlar yapılmasıdır. Bu ayrım, bilginin uzun vadeli gelişiminin birleşik bir bilgi kuramı üzerinden incelenmesine imkan bırakmamaktadır (Elias, 1971a: 161). Elias'a göre yapılması gereken şey, bilgi sosyolojisini bu tarz bir analizi mümkün kılacak şekilde yeniden inşa etmektir.

Bilginin sosyolojikleştirilmesine yönelik yaklaşımların mutlakçı bilgi anlayışları ile karşılaştırılması, bu yaklaşımların beraberinde bilginin tarihselleştirilmesini de sağladığını akla getirebilir. Bununla birlikte sosyoloji ve tarih arasındaki disiplinler çatışmasının bilgi sosyolojisi özelinde de gündeme geldiği görülmektedir. Buradaki sorun bilgi sosyolojisinin düşünsel ve reel faktörler arasındaki ilişkiyi kuramsallaştırma girişiminde ortaya çıkmaktadır. Düşünce ve toplumsal koşullar arasındaki ilişkinin "koşullama, bağlı olma, etkileme, belirleme" gibi birçok farklı nitelikte olabileceğini söyleyerek klasik bilgi sosyolojisinde bu ilişkinin kuramsallaştırılmasındaki belirsizliğe işaret eden Speier, bu ilişkinin belirli kurulma biçimlerinin bilgi sosyolojisini tarihsiz bir yaklaşıma dönüştürebileceği uyarısında bulunur (Speier, 1970: 266, 270). Sosyolojinin doğa bilimlerini model alan yaklaşımlarının temel eğilimleri göz önünde bulundurulduğunda, bilgi sosyolojisi içerisinde düşünsel ve reel faktörler arasında indirgemeci bir ilişki kurmaya yönelik çabaların olabileceğini düşünmek mümkündür. Toplumsal belirlenim iddialarına yönelik sosyolojik indirgemecilik eleştirilerinin bir uzantısı olan bu kaygı, bizzat bilgi sosyolojisinin kurucu isimlerince de farklı şekillerde dikkate alınmıştır.

Bilginin sosyolojikleştirilmesi ile tarihsel bağlamı içinde değerlendirilebilmesi arasındaki çatışma, düşünceyi belirleyen sosyolojik faktörlerin nasıl tanımlandığı ve bu faktörlerin ne derece belirleyici olduğunun kabul edildiğine bağlıdır. Sosyolojik belirlenim konusu, klasik bilgi sosyolojisine kaynaklık eden iki isme dair değerlendirmeler üzerinden tartışılmıştır. Bu isimler Karl Marx ve Emile Durkheim'dır. Daha önce de ifade edildiği gibi Durkheim'ın Kantçı kategorilerin oluşumunu toplumsallıkla ilişkilendiren ünlü kuramı, klasik sosyoloji içerisinde epistemolojinin alanına müdahale eden yaklaşımların en öne çıkması olarak görülmüştür. Öte yandan klasik bilgi sosyolojisinin geliştiği

dönemdeki siyasal ortamın bir yansıması ve Mannheim'ın bilgi sosyolojisini Marx'ın ideoloji eleştirisini aşma girişimi üzerinden kurgulamasının sonucu olarak, düşüncenin sosyolojik belirlenimi meselesi daha ziyade bu yaklaşımın Marxizm ile ilişkisi üzerinden yürütülmüştür. Marx'ın üretim ilişkileri üzerine inşa ettiği ideoloji eleştirisinin bilgi sosyolojisinin gelişiminde belirleyici bir rolü olmuştur ve Marx'ın altyapı ile üstyapı arasında tek yönlü bir belirleme ilişkisi kurduğuna yönelik yorumlardan hareket eden çevreler bu kabul üzerinden Marx'a yönelttikleri eleştirilerin benzerlerini bilgi sosyolojisini değerlendirirken de dile getirmişlerdir.

Bu eleştirilerin hedefinde kişilerin sınıfsal konumlarının düşünce biçimini belirlediği yönündeki görüşler bulunmaktadır ve söz konusu eleştiriyi dile getirenler bu görüşlerin kaynağı olarak Marxist ideoloji ve sınıf bilinci kavramsallaştırmalarını işaret etmektedirler. Bilgi sosyolojisinin belirli düşünce ve inançları insanlara ve gruplara nasıl atfedeceği sorusundan hareket eden ve Arthur Child tarafından, muhtemelen György Lukács'ın 'isnat edilen sınıf bilinci' kavramından hareketle 'isnat sorunu' (*problem of imputation*) olarak tanımlanan bu konu, bir yandan bilgi sosyolojisinin ortaya çıktığı dönemdeki sınıf-tabanlı ideoloji tartışmalarının, öte yandan sosyolojinin açıklayıcı bilgi üretmeye yönelik disiplinler kimliğinin yansımaları olarak görülebilir. Bilgi sosyolojisinin açıklayıcı kapasitesi yüksek bir alan olarak işlemlerini hedefleyen yaklaşımlar, sosyal yapı ile bilgi arasında bir belirleme ilişkisi olduğunun varsayılmasını olmazsa olmaz bir şart olarak dile getirmişlerdir (Ör. Hamilton, 1974: 92). Child isnat sorununu tanımlarken bu zorunluluğu dile getirir. Klasik bilgi sosyolojisinin ve buna kaynaklık eden çalışmaların öne çıkanları sosyal yapının sosyal katmanlaşma tarafından biçimlendiği kabulünden hareket etmektedir. Bu durumda bilgi sosyolojisi kişilerin sınıfsal pozisyonunu tespit etmek, sınıf çıkarlarının ne olduğunu belirlemek, kişilerin sınıf çıkarlarıyla örtüşmeyen fikirlere sahip olabilmesinin nedenlerini açıklamak gibi sosyal kuramın büyük meseleleri ile karşı karşıya kalmaktadır (Child, 1941: 200-202).

Elias'ın bilgi sosyolojisine yönelik metinleri, isnat sorununu çerçevesinde değinilen konulara temas etmemektedir. Loyal Elias'ın sınıf kavramını sistematik olarak nadiren ele aldığını, bununla birlikte birçok çalışmasının katmanlaşma olgusuna dayandığını belirtir (Loyal, 2004:122). Elias'ın tarihsel analizlerinde sınıf olgusuna belirgin bir yere ayırmasına rağmen bilgi olgusu ile sınıflar arasında bir belirlenim ilişkisi kurmaktan uzak durması, indirgemeci yaklaşımlara yönelik eleştirileri göz önünde bulundurulduğunda tutarlı bir pozisyon ifade etmektedir. Bunun da ötesinde Elias'ın figürasyon kavramsallaştırması, sınıfsal pozisyonla düşünce biçimi arasında tek yönlü bir belirlenim ilişkisine kapıyı kapatmaktadır. Zira Loyal'ın da belirttiği gibi Elias'ta sınıflar arasındaki sınırlar klasik çözümlerden farklı olarak daha muğlaktır ve sınıfları oluşturan gerilimler iktidar yapısındaki dönüşümlerle birlikte bu sınırları sürekli olarak değiştirmektedir (Loyal, 2004: 134). Elias sınıfsal ilişkilere dair "mekanik" formülleri eleştirirken bu yaklaşımların "gerçek olayların karmaşık seyrini" burjuvazi ve kapitalizm gibi kavramlara indirgelediği söyler (Elias, 2000b: 35). Bu anlamda Elias'ın

yaklaşımının, klasik bilgi sosyolojisine yöneltilen ve Marxizmin mekanik yorumlarından kaynaklandığı düşünülen indirgemecilik suçlamalarından önemli ölçüde azade olduğu söylenebilir.

Sosyolojik indirgemeciliğin tarihsiz bir bilgi sosyolojisi ortaya çıkarma tehlikesi Marx-etkilenimli bilgi sosyolojileri ile sınırlı değildir. Durkheim sosyolojisinde toplumsalın oynadığı merkezi rol düşünüldüğünde bu tehlikenin daha fazla olduğu dahi söylenebilir.⁹ Bununla birlikte klasik bilgi sosyolojisi tartışmalarında Durkheim çok fazla kendisine yer bulamamıştır. Mannheim'ın Durkheim'a karşı olan belirgin ilgisizliğinin bunda bir etken olduğu söylenebilir. Mannheim *İdeoloji ve Ütopya* çalışmasının sonunda bilgi sosyolojisinin öncüleri ve uygulamalarına dair sunduğu oldukça geniş bibliyografyada Durkheim'ın hiçbir çalışmasına yer vermemiştir (bkz. Mannheim, 1966: 299-304).¹⁰ Scheler bilgi sosyolojisinin Fransız kaynakları ile daha fazla ilgilenmiş, hatta Durkheim'ın görüşlerini hatırlatacak şekilde Kant'ın kategorilerinin Avrupa toplumunun zihinsel kategorileri olduğunu dile getirmiştir (Scheler, 1970: 178). Bununla birlikte toplumsal belirlenimin bilginin nesnesinin seçilmesinin ve bilgiyi elde etme sürecindeki düşünsel faaliyetlerin “toplumsal yapı” tarafından belirlendiğini söyleyen Scheler, bunun bilginin nesnel gerçekliğinin sosyolojik analize tabi tutulabilir olduğunu söylemek anlamına gelmediğini vurgular ve “toplumsal konsensüsü hakikatin kıstası” haline getirdiği için eleştirdiği sosyolojik yaklaşımlarının temsilcisi olarak Durkheim'ı işaret eder (Scheler, 1970: 174, 184n).

Elias'ın Durkheim ile ilişkisine baktığımızda bazı yönleriyle farklı bir resimle karşılaşılmaktadır. Kimi yorumcular Elias'ın bilgi sosyolojisi yaklaşımının Emile Durkheim ile çeşitli ortak yönleri olduğuna dair değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Barnes, Elias'ın sosyoloji anlayışını Durkheim sosyolojisi ile örtüştürmek konusunda fazla hevesli davranarak iki ismin de toplumsal yaşamın ve kurumların gelişimsel yönünü ön plana aldıklarını iddia eder (Barnes, 2004: 60-61). Elias'ın on dokuzuncu yüzyıl sosyolojisinin tarihsel gelişim vurgusunun yirminci yüzyılda kaybolmasına yönelik eleştirileri göz önünde bulundurulduğunda

⁹ Durkheimcı bilgi sosyolojisine içkin olan indirgemecilik tehdidi, isnat sorunu bağlamında tartışılan indirgemecilikten farklı niteliktedir. Scott'ın isnat sorununa önerdiği çözümden hareketle Durkheim sosyolojisinde bir toplumsal grubun varlığı ile bu gruba özgü inançların gelişmesi arasında bir belirlenim ilişkisi olmadığı söylenebilir. Zira bir toplumsal grup ve bu gruba özgü inançlar iki farklı alanda tezahür etmemektedirler. Diğer bir deyişle, grubun varlığı ile söz konusu grubun düşünce biçimi arasındaki ilişkinin ne olduğu sorunsallaştırılması gereken bir mesele değildir, bunlar aynı anda oluşurlar (Scott, 1988: 51). Bu anlamda isnat sorunu Durkheimcı bilgi sosyolojisi açısından bir sorun olarak görülmemelidir. Durkheim sosyolojisi üzerine inşa edilmiş bir bilgi sosyolojisini bekleyen sorun, düşünce biçimindeki değişimleri kavramaya yönelik kavram setinin eksikliğidir.

¹⁰ Maquet'e göre bilgi sosyolojisinin bu ismi kullanan Alman ve kullanmayan Fransız sosyolojisi içerisinden birbiriyle temas etmeden gelişen iki akımı arasındaki ilişkileri ortaya çıkaranlar, bu alan üzerine çalışan Amerikalı yorumculardır (Maquet 1973: 9).

sosyolojide diyakronik yaklaşımlardan senkronik yaklaşımlara geçişin öncüsü konumundaki Durkheim ile tarihsel sosyolojisinin kurucu isimleri arasında sayılan Elias arasında tarihsellik bağlamında bir ortaklık aramak biraz zorlama bir çaba gibi görünmektedir. Barnes, Elias ve Durkheim’da bilginin tarihselliğini onu bir toplumsal kurum olarak ele almaları ile ilişkilendirmekteyken, Elias’ın figürasyon anlayışının toplumların mevcut bilgi stokunun kullanılması konusunda çok daha dinamik bir kuramsal çerçeve sunduğunu göz ardı etmektedir. Vera ise Elias ve Durkheim’in sosyolojileri arasında derin farklar olduğunu ve hatta Elias’ın bilgi sosyolojisine dair metinlerinde Durkheim’a değinmediğini kabul etmekle birlikte iki ismin de tarihsel bir bilgi sosyolojisi geliştirdiğini iddia etmekte (Vera, 2013: 128, 137), ancak iki ismin ortak yönlerini göstermeye çalışırken bilginin toplumsal kaynağı vurgusunun ötesine geçememektedir. Oysa bilgi sosyolojisi içerisindeki indirgemeci yaklaşımlara getirilen eleştirilerin de gösterdiği üzere, tek başına bilginin toplumsallığının vurgulanması, bilginin oluşum ve değişiminin tarihselleştirilmesi sonucunu doğurmamaktadır.

SONUÇ

Hamilton Max Scheler’in pozitivism karşıtı pozisyonu ile Scheler’den siyasi olarak tam karşıt tarafta bulunan – Mannheim’ı gençliğinde etkilemiş isimlerden olan - Lukács, Mannheim ve Frankfurt Okulu üyeleri gibi isimlerin bilimin kapitalist toplumdaki konumuna dair görüşleri arasında bir paralellik kurarak klasik bilgi sosyolojisine kaynaklık eden, bununla birlikte kendi içerisinde ortak temalar haricinde bir bütünlük arz etmeyen iki temel düşünce akımından bahseder (Hamilton, 1974: 75). Marxist düşünce kaynaklı ideoloji eleştirisi geleneği ile Aydınlanmacı bilim anlayışına karşı 19. yüzyıl Alman düşüncesine içkin olan kuşkunun kesiştiği bu nokta klasik bilgi sosyolojisine kaynaklık etmiş, Scheler’in temsilcisi olduğu kanat cemaatçi toplumun ruhunu aşındırdığı için pozitivism eleştirisi üzerinden bilgi olgusunu yeniden tanımlamaya girişirken, Mannheim kanadı siyasal ideolojiler ve kanaatler gibi ‘kitlelerin’ veya entelektüellerin dünyayı algılama biçimlerini etkileyen faktörlere odaklanan bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bununla birlikte Scheler’in programı bilgi sosyolojisi tartışmalarında görece geri planda kalırken, Mannheim ve onun temsil ettiği anlayış 1960’lı yıllara kadar bilgi sosyolojisiyle özdeşleştirilmiştir. Elias’ın dahiliyet-mesafelilik süremi üzerinden kavramsallaştırdığı bilgi anlayışı, Elias’ı klasik bilgi sosyolojisinin bilgi ve toplum arasındaki ilişkiye bakışından farklılaştırmaktadır. Elias, Mannheim’ın bilgi anlayışına içkin olmakla birlikte siyasal/toplumsal sorunların çözümüne yönelik bir program ortaya koymak kaygısında olmasından dolayı üzerinde durmadığı pozitif bilimlerde üretilen bilginin niteliği meselesi üzerinde durmuş, bu sayede toplumsalın bilgisi ile pozitif

bilimlerin ürettiği bilginin aynı tarihsel yaklaşım üzerinden incelenebileceği bir bilgi sosyolojisinin yolunu açmıştır.¹¹

Elias'ın bilgi sosyolojisi anlayışının önemini ve sorunlarını görmek için bu tarihsellik vurgusunun üzerinde durulması gerekmektedir. Örneğin Elias'ın öznellik ve nesnellik gibi sabitleyici kavramlara getirdiği eleştiriden ve bunlara alternatif sunduğu kavramlardan hareket eden Layder, Elias'ın girişimini ampirisizm-rasyonalizm veya tümdengelimcilik-tümevarımcılık tartışmalarını çözmeye yönelik bir çaba olarak ele alır ve bunu kaçınılmaz olarak başarısız bir girişim olarak görür. Layder'e göre Elias epistemik geçerliliğin nasıl tespit edilmesi gerektiğine yönelik bir alternatif sunmaya çalışırken aslen bu tartışmaların merkezindeki ikiliklerin arasında sıkışıp kalmaktadır ve "yalnızca" epistemik geçerlilik meselesini tarihsel bağlama oturtmaktır (Layder, 1986: 381). Bu eleştirinin göz ardı ettiği nokta, epistemik geçerlilik meselesini tarihsel bağlama oturtma girişiminin eski tartışmaların farklı bir yönden ele alınması anlamına gelmemesidir. Zira bu girişim başarıya ulaştığı takdirde bilginin değerlendirilme biçimini tümüyle değiştireceği için Layder'in Elias'ın arasına sıkıştığını iddia ettiği kavram çiftleri merkezi konularını zaten kaybedecektir. Epistemik geçerliliğin tarihsel bağlama oturtulması girişimi bilim felsefesi kitaplarında diğer paradigmlar yanında yerini alacak olan farklı bir bölüme işaret etmemektedir. Bu girişim insanın doğayla ve başka insanlarla kurduğu ilişki biçiminin dönüşümünü tarihsel süreci içerisinde ele alabilen ve bu ilişkiler üzerine üretilen bilgiler arasındaki niteliksel farkın tarihsel/toplumsal değişimi bütünlüğü içerisinde kavrayabilmemize engel teşkil etmesine imkan vermeyen bir bakma biçimine kapı açmaktadır. Bu anlamda, Elias'ın girişiminin sorunu, bilgiyi değerlendirme kıstaslarını tarihselleştirmekle yetinmesi değildir. Zira bu girişim, farklı bir epistemolojik konum tanımlamanın ötesinde sonuçlara gebedir. Elias'ın girişiminin sorunu bilgiyi değerlendirme kıstaslarını yeterince tarihselleştirememesidir.

Elias'ın yaklaşımının sorununun temelinde dahiliyet-mesafelilik süremi kavramsallaştırmasında üretilen bilginin 'gerçeklikle örtüşme' seviyesindeki artış üzerinden tanımlanan bilimsel düşüncenin gelişiminin tek yönlü bir süreç olarak ele alınması yatmaktadır. Bu sorun, Elias'ın Comte pozitivismine dair yaptığı seçici okumada kendini göstermektedir. Elias, görüşlerinin çoğunun düşünce tarihinin tozlu raflarında kalması gerektiğini kabul etmekle birlikte Comte'un bilimsel düşüncenin gelişimine bakışında bir takım değerli öğeler bulunduğunu savunur. Sosyolojik düşüncenin tarihsel bakış açısını kaybetmesine dair kaygıları üzerinden konuya yaklaşan Elias, sosyolojik bir bilgi kuramının bilim-öncesi düşünce biçimlerinden bilimsel düşünceye geçişin nasıl olduğuna dair bir cevabı olması gerektiğini söylerken Comte'un üç hal yasında bu soruyu göz önünde bulunduran bir açıklama bulur (Elias, 1978: 33, 39). Zira Comte bilimsel düşüncenin kökenlerinde bilim-öncesi düşünce biçimlerinin yattığını teslim ederek

¹¹ Elias'ın bilgi sosyolojisi anlayışının Mannheim'ın görüşleri ile benzeştiği ve ayrıştığı noktalara dair ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Kilminster,1993; Kilminster, 2013.

bilginin gelişimini tarihsel süreç içerisinde değerlendirmektedir ve bu yaklaşım Elias'ın dahiliyet-mesafelilik süreci kavramsallaştırmasıyla birebir örtüşmektedir. Bilim-öncesi ve bilimsel düşüncenin aynı düzlemde değerlendirilmesi, yani iki düşünce biçimi arasındaki niteliksel farkın söz konusu dönüşümü tarihsel olarak kavramamıza engel teşkil etmesine izin verilmemesi, Comte'tan miras almış olsun veya olmasın, Elias'ı bilginin toplumsallıkla ilişkisini tarihsel olarak ele alabilmek açısından klasik bilgi sosyolojisi temsilcilerinden bir adım öne çıkartmaktadır.

Ancak burada iki önemli sorun vardır: Birinci sorun, Elias'ın 'üç temel kontrol' anlayışı çerçevesinde bilgi üreticisinin bilgi nesnesi ile 'mesafesinin' artması -yani onun üzerine 'gerçeklikle daha fazla örtüşen' bilgi üretebilme kapasitesinin artması- ile onun üzerindeki kontrolünün artışı arasında doğrudan bir ilişki kurmasıdır. Elias'ın insanın doğa üzerine bilgi üretirken giderek daha mesafeli olması durumunu kontrol becerisi gibi bir kategori ile örtüşürmesi üretilen bilginin değerlendirilme biçimini tarihsiz bir kıstasa bağlamakta, Elias'ın bizzat kendisinin yirminci yüzyıl sosyolojisinde eleştirdiği bir tutumun, yani incelediği olguyu 'süreç-indirgeyici' şekilde el almanın tuzağına düşmesi anlamına gelmektedir. Toplumsal değişimin altında bir düzen bulma isteği, Elias'ı insanın doğa ile olan ilişkisini evrensel bir kategori üzerinden değerlendirmeye itmiş ve Elias kaçınılmaz olarak kendi yaşadığı bağlamın insanın doğa üzerindeki tahakkümüne duyduğu inançtan etkilenerek insanın doğa ile kurduğu ilişkinin her çağ ve toplumda bir kontrol çabası olduğu kabulüne yönelmiştir. İkinci sorun Elias'ın doğa bilimlerindeki gelişime özerk bir alan ayırmasıdır. Elias bu üç kontrol alanının birbirine bağlı olduğunu ve birindeki gelişimin diğerlerinde de paralel bir ilerleme getirmeyeceği yönünde uyarılarda bulunmakla birlikte doğa üzerindeki kontrolün artması ile ilişkilendirdiği bilimsel gelişmelerin altında yatan ve bilimsel olmayan motivasyonların üretilen bilgi üzerindeki etkisini önemsizleştirmektedir. Elias'a göre "sosyal bilimlerin aksine" doğa bilimlerinde çok gelişmiş olan "profesyonel standartlar", "kurumsal teminatlar" ve bilim insanlarının duygularını bastırmayı öğrendiği "ileri seviyede uzmanlaşmış eğitimler", bilgi üreticilerinin kısa-vadeli çıkarlarının çalışmalarını biçimlendirmesini engellemektedir (Elias, 1956: 228-229).

Elias'ın toplum ve bilgi arasındaki ilişkiye yönelik düşüncelerini geliştirirkenki temel amacının bilginin sosyolojikleştirilmesi ve tarihselleştirilmesi olduğunu kabul edersek, bu girişimin ilk ayağının başarıyla, ikincisinin ise bir ölçüde başarısızlıkla sonuçlandığı söylenebilir. Ancak bu başarısızlık Elias'ın bağlamsal farkları gözetmeyen, evrensel düzenlilikler arayan, nomotetik bilgi peşinde bir sosyolojik bakışa sahip olmasından kaynaklanmamaktadır. Başarısızlığın kaynağı Elias'ın bilgiyi tarihselleştirirken bunu bilginin 'değişiminden' ziyade 'gelişimini' anlamak kaygısıyla gerçekleştirmesidir. Elias'ın bu eğilimi toplumsal gelişme olgusunu açıklarken kullandığı 'döner merdivenden tırmanmak' ve 'yüksekteki platoya çıkmak' metaforlarında gözlemlenebilir. Elias'ın önerdiği gibi toplumsal değişimin yönünü ve değişimin altında yatan düzeni sorgulayan bir sosyolojide değişime bir 'yön' tahsis etme, yani sürecin

'ileri' mi, yoksa 'geri' bir adım mı olduğunu yorumlama görevi bilgi üreticisine düşmektedir ve Elias'ın sunduğu kavram seti örtük olarak bu değişimin her zaman ileri doğru olacağını söylemektedir. İçinde bulunduğumuz bir noktadan tarihin geçmiş bir dönemine bakıp, söz konusu dönemde yaşayan bir insandan farklı olarak yaşanan değişimleri sebep ve sonuçları bakımından bütünlüklü olarak değerlendirme imkanına sahip olabiliriz. Ancak içerisinde bulunduğumuz an yalnızca bu imkanı sağlamamakta, bunun yanında bugünden bakıyor olmanın barındırdığı bağlamsal kısıtlamaları da bize dayatmaktadır. Elias bilgiyi tarihsel olarak değerlendiren gözlemcinin bağlamsal konumunu göz ardı etmekte¹², zamansal mesafenin mutlak surette "gerçekle daha fazla örtüşen" bilgi üretmek için gereken "mesafeyi" sağlayacağını varsaymakta, dahası doğa, toplum ve insan üzerine üretilen bilginin tarihsel değişimini tarihsiz bir kıstas üzerinden, yani kontrol artışı üzerinden değerlendirerek bu sorunu daha ileri boyutlara taşımaktadır. Bu tarz bir kavramsallaştırmanın insanın doğa üzerindeki kontrolüne dair günümüzde ön plana çıkan kuşkuyla büyük oranda yıkılmış olmasının yanı sıra, Elias'ın dilediği doğrultuda toplum üzerinde bu tarz bir kontrolü sağlayabilecek olan mesafeli bir sosyal bilimsel bakışın geliştirilmesinin (bkz. Elias, 2000a: xiv) toplumsal olanın siyasi niteliğinden dolayı daha en baştan kendisiyle çelişen bir hedef olduğunu görmek gerekir. Elias'ın bilgi sosyolojisinin sunduğu imkanlardan bu sorunlardan etkilenmeden faydalanılabilmesi için yapılması gereken, toplum ile bilgi arasındaki ilişkiyi kontrol artışı veya azalması gibi bir kıstasla değerlendirmeden, yani ilerleme veya gerileme gibi gözlemcinin içerisinde yaşadığı bağlamın ön kabulleriyle biçimlenebilecek olan değerlendirme biçimlerinden kurtararak yorumlayabilmek, aynı zamanda yapılan yorumların gözlemcinin yaşadığı bağlamın önyargıları, ön kabulleri, düşünsel kaygıları ve bilgi setiyle sınırlandırılmış göz önünde bulundurmadır.

KAYNAKÇA

Barnes, B. (1977). *Interests and the growth of knowledge*. Londra ve New York: Routledge.

Barnes, B. (2004). Between the real and the reified: Elias on time. S. Loyal ve S. Quilley (Der.) *The Sociology of Norbert Elias*: İçinde 59-72. New York: Cambridge University Press.

¹² Bilimsel bilgi üretiminde siyasal ideolojiler, ekonomik çıkarlar ve kişisel kaygı ve önyargılar gibi pek çok etmen rol oynamaktadır. Barnes'ın ifadesiyle geçmişin ideolojilerinin bugünün bilimini oluşturması bilim tarihçilerinin ve epistemologların korktuğu kadar kötü bir şey olmayabilir; zira bilimsel bilginin üretiminin kökeninde yatan bilim-dışı niyetler bugün işlerliğini yitirmiş olabilirler (Barnes, 1977: Bölüm 2). Bununla birlikte Rojek'in de Elias'ın dahiliyet-mesafelilik süremi kavramsallaştırmasında eleştirdiği üzere, bilimin sınıflar, uluslar ve cinsiyetler arasındaki mevcut tahakküm ilişkilerinin süreğenliğini sağlama işlevi gördüğü göz ardı edilemez (Rojek, 1986: 592).

Bloor, D. (1991) *Knowledge and social imagery*. Chicago: The University of Chicago Press.

Buxton, W. ve Rehorick, W. (1988). The sociology of knowledge: Toward redemption of a failed promise”. *The International Journal of Politics*, 2 (1): 66-80.

Child, A. (1941). The problem of imputation in the sociology of knowledge. *Ethics*, 51 (2): 200-219.

De Gré, G. (1941). The sociology of knowledge and the problem of truth. *Journal of History of Ideas*, 2(1): 110-115.

Eisenstadt, S. N. (1987). Classical sociology of knowledge and beyond. *Minerva*, 25 (1-2): 77-91.

Elias, N. (1956). Problems of involvement and detachment. *The British Journal of Sociology*, 7 (3): 226-252.

Elias, N. (1971a). Sociology of knowledge: New perspectives – Part one. *Sociology*, 5 (2): 149-168.

Elias, N. (1971b). Sociology of knowledge: New perspectives – Part two. *Sociology*, 5 (3): 355-370.

Elias, N. (1978). *What is sociology?* Çev. S. Mennel ve G. Morrissey. New York: Columbia University Press.

Elias, N. (1983). *The court society*. Çev. E. Jephcott. New York: Pantheon Books.

Elias, N. (1987a). The retreat of sociologists into the present. *Theory, Culture & Society*, 4 (2-3): 223-247.

Elias, N. (1987b). *Involvement and detachment*. Çev. E. Jephcott. Oxford: Basil Blackwell.

Elias, N. (1997). Towards a theory of social process: A translation. *British Journal of Sociology*, 48 (3): 355-383.

Elias, N. (2000a). *The civilizing process*. Çev. E. Jephcott. Oxford: Blackwell Publishers.

Elias, N. (2000b). *Mozart: Bir dahinin sosyolojisi üzerine*. Çev. Y. Tükel. İstanbul: Kabalcı.

Gurvitch, G. (1971). *The social frameworks of knowledge*. Çev. M. A. Thompson ve K. A. Thompson. New York: Harper & Row.

Hamilton, P. (1974). *Knowledge and social structure: An introduction to the classical argument in the sociology of knowledge*. Routledge.

Kilminster, R. (1993). Norbert Elias and Karl Mannheim: Closeness and distance. *Theory, Culture & Society*, 10 (3): 81-114.

Kilminster, R. (2007). *Norbert Elias: Post-philosophical sociology*. Londra ve New York: Routledge.

Kilminster, R. (2013). Norbert Elias and Karl Mannheim: Contrasting perspectives on the sociology of knowledge. F. Dépelteau ve T. S. Landini (Der.) *Norbert Elias and social theory: İçinde* 191-207. New York: Palgrave Macmillan.

Landini, T. S. (2013). Main principles of Elias's sociology. F. Dépelteau ve T. S. Landini (Der.) *Norbert Elias and social theory: İçinde* 13-30. New York: Palgrave Macmillan.

Layder, D. (1986). Social reality as figuration: A critique of Elias's conception of sociological analysis". *Sociology*, 20 (3): 367-386.

Loyal, S. (2004). Elias on class and stratification". S. Loyal ve S. Quilley (Der.) *The sociology of Norbert Elias: İçinde* 122-141. New York: Cambridge University Press.

McCarthy, E. D. (1996). *Knowledge as culture: The new sociology of knowledge*. Londra ve New York: Routledge.

Mannheim, K. (1966). *Ideology and utopia: An introduction to the sociology of knowledge*. Çev. L. Wirth ve E. Shils. Londra: Routledge and Kegan Paul.

Mannheim, K. (1990). Competition as a cultural phenomenon. V. Meja ve N. Stehr (Der.) *Knowledge and politics: The sociology of knowledge dispute: İçinde* 53-85. Londra ve New York: Routledge.

Maquet, J. (1973). *The sociology of knowledge: Its structure, and its relation to the philosophy of knowledge*. Çev. J. F. Locke. Connecticut: Greenwood Press Publishers.

Meja, V. ve Stehr, N. (1990). On the sociology of knowledge dispute. V. Meja ve N. Stehr (Der.) *Knowledge and politics: The sociology of knowledge dispute: İçinde* 3-13. Londra ve New York: Routledge.

Mennell, S. (1992). *Norbert Elias: An introduction*. Oxford: Blackwell.

Rojek, C. (1986). Problems of involvement and detachment in the writings of Norbert Elias. *The British Journal of Sociology*, 37 (4): 584-596.

Ross, D. (2003). Changing countours of the social science disciplines. T. M. Porter ve D. Ross (Der.) *The Cambridge history of science, Vol. 7, The modern social sciences: İçinde* 205-237. New York: Cambridge University Press.

Scheler, M. (1970). The sociology of knowledge: Formal problems. J. E. Curtis ve J. W. Petras (Der.) *The Sociology of Knowledge: A Reader*: İçinde 170-186. New York: Praeger Publishers.

Scott, A. (1988). Imputing beliefs: A controversy in the sociology of knowledge. *The Sociological Review*, 36 (1): 31-56.

Speier, H. (1970). The social determination of ideas. J. E. Curtis ve J. W. Petras (Der.) *The Sociology of Knowledge: A Reader*: İçinde 263-281. New York: Praeger Publishers.

Vera, H. (2013). “Norbert Elias and Emile Durkheim: Seeds of a historical sociology of knowledge”. F. D pelteau ve T. S. Landini (Der.) *Norbert Elias and social theory*: İçinde 127-141. New York: Palgrave Macmillan.

Yontar, E. (2000). Norbert Elias’ın insan bilimleri kavramı ve bilgi sosyolojisi. *Toplum ve Bilim*, 84: 112-128.

Znaniecki, F. (1941). *The social role of the man of knowledge*. New York: Columbia University Press.

Yayın Geliş Tarihi: 24.07.2018
Yayına Kabul Tarihi: 15.11.2018
Online Yayın Tarihi: 26.06.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.447043>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 517-531
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

THE PEACE-BUILDING EFFORTS OF THE EUROPEAN UNION IN THE WESTERN BALKANS: THE CASES OF MACEDONIA AND KOSOVO¹

*Bülent Sarper AĞIR**
*Murat Necip ARMAN***
*Ekrem Yaşar AKÇAY****

Abstract

This paper is written in the belief that the European Union uses different instruments in order to maintain a permanent peace environment in the post-conflict regions. To answer the question of what those instruments are, we begin by taking a closer look at Macedonia and Kosovo cases which clarify the peace-building conception of the Union. In accordance with the aims of this study, the concept of human security will be regarded to mean a circumstance that the European Union has officially recognized as a basic policy to evaluate the peace-building instruments. The major instrument that the European Union uses at the nation and state building processes of post-conflict regions is the Stabilization and Association Process. Under that process, the European Union signed several agreements with the Western Balkans countries known as Stabilization and Association Agreements. We found a significant correlation between Stabilization and Association Agreements and the reconstruction of the Western Balkan countries' economic and political conditions, which have gained their independency after the disunification of Yugoslavia but experienced serious state-building problems. These consequences of the Stabilization and Association Agreements with Macedonia and Kosovo complement each other and help to illuminate the phenomenon of the success of Stabilization and Association Process of the European Union.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Ağır, B. S., Arman, M. N. & Akçay, E. Y. (2019). The peace-building efforts of the European Union in the western Balkans: The cases of Macedonia and Kosovo. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 517-531.

¹ This paper is a revisited and enlarged version of previously presented with the name as "The Efforts of European Union in the Western Balkans as Human Security Providing Actor: The Cases of the FYROM and Kosovo" in International Conference on Security and Sovereignty in the 21st Century organized by Institute for Cultural Relations Policy of Kodolanyi Janos University on 4-6 November 2016 in Budapest.

* Assoc. Prof. Dr., Adnan Menderes University, Aydın Faculty of Economics, Department of International Relations, ORCID: 0000-0003-4774-7438, bsagir@adu.edu.tr

** Assoc. Prof. Dr., Adnan Menderes University, Aydın Faculty of Economics, Department of International Relations, ORCID: 0000-0002-6873-206X, mnarman@adu.edu.tr

*** Assoc. Prof. Dr., Hakkari University, Faculty of Economics and Administrative Science, Department of Political Science and International Relations, ORCID: 0000-0001-9157-6133, ekremyasarakay@hakkari.edu.tr

Keywords: Peace-building, Macedonia, Kosovo, the European Union, Stabilization and Association Process, Stabilization and Association Agreements.

BATI BALKANLAR'DA AVRUPA BİRLİĞİ'NİN BARIŞ-İNŞA ÇABALARI: MAKEDONYA VE KOSOVA ÖRNEKLERİ²

Öz

Bu makale, Avrupa Birliği'nin çatışma sonrası bölgelerde kalıcı bir barış ortamı sağlamak için farklı araçlar kullandığı inancıyla yazılmıştır. Bu araçların ne olduğu sorusuna cevap vermek için, Makedonya ve Kosova örneklerine daha yakından bakarak başlıyoruz. Bu iki örnek, Birliđin barış inşası anlayışına açıklık getirebilecektir. Bu makalenin amaçları doğrultusunda, insan güvenliği kavramı, Avrupa Birliği'nin barış inşası için kullandığı araçları değerlendirmek için resmi bir politika olarak resmen tanındığı bir durum anlamına gelecektir. Avrupa Birliği'nin çatışma sonrası bölgelerin ulus ve devlet inşası süreçlerinde kullandığı başlıca araç İstikrar ve Ortaklık Süreci'dir. Bu süreçte Avrupa Birliği, Batı Balkanlar'daki ülkeler ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması olarak adlandırılan çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Biz İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları ile Yugoslavya'nın dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanmış, ancak ciddi devlet-inşaa problemleri yaşıyan Balkan Devletleri'nin ekonomik ve politik koşulların yeniden yapılandırılması arasında anlamlı bir ilişki bulduk. Makedonya ve Kosova ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları'nın bu sonuçları birbirini tamamlar ve Avrupa Birliği'nin İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin başarısını aydınlatmaya yardımcı olacak niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Barış İnşası, Makedonya, Kosova, Avrupa Birliği, İstikrar ve Ortaklık Süreci, İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları.

INTRODUCTION

In this paper we will investigate the bright spot of peace-building efforts of the European Union (EU) in regions which experienced war and conflict, especially Kosovo and Macedonia. After the Cold War, the international society has intensively focused on to deplete the intra-state conflicts and to restore the main problems of post-conflict societies. In 1992, Boutros Boutros-Ghali's Agenda for Peace report warned the international society about the peace-building concept after the conflicts; “comprehensive efforts to identify and support structures which will tend to consolidate peace and advance a sense of confidence and well-being among people” (Boutros-Ghali, 1992). Therefore, involvement of the EU in peace-building efforts in the Western Balkans provides a good opportunity to examine the role of the international actors in establishing a peaceful environment in post-conflict societies.

The Stabilization and Association Process (SAP) was announced by the EU in 1999 in order to provide an integration strategy for the five countries ([ex] Serbia

² Bu çalışma, Kodolanyi Janos Üniversitesi Kültürel İlişkiler Enstitüsü tarafından 4-6 Kasım 2016 tarihlerinde Budapeşte'de düzenlenen 21. Yüzyılda Güvenlik ve Egemenlik Konferansı'nda “Batı Balkanlar'da İnsan Güvenliği Sağlayıcı Bir Aktör Olarak Avrupa Birliği'nin Çabaları: FYROM ve Kosova Örnekleri” olarak sunulan çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

and Montenegro, Albania, Croatia, Macedonia, and Bosnia-Herzegovina) of the conflict-ridden Western Balkans region. Through SAP, the EU expresses its responsibility to maintain the stability of the region (European Commission, 2012a). In Thessaloniki Summit 2003, the Council of Europe decided to strengthen the SAP by introducing new instruments to support reform processes in the countries of the region and their European integration efforts. Thus, the EU makes clear that to support the Western Balkans countries' European integration is a priority for her (European Commission, 2012b).

What we usually have in mind when we talk about the basic challenges of the Western Balkans countries in the European integration process are the lack of rule of law, corruption, organized crime, the negative socio-economic and socio-political conditions. To add, populist policies are always a risk for economic issues and democratization. The risk of instability in the region attracts the attention of the EU, given the war that shook this region and the heritage of the division. Because the reasons of insecurity and instability in the region are perceived solidly in Europe as organized crime, migration, terrorism, refugee movements and human trafficking. The enlargement process of the EU by including the Western Balkan states would support the structural transformation of the region according to European values.

In this paper, it is aimed to examine the involvement of the EU in peace-building processes of Macedonia and Kosovo. Macedonia and Kosovo are the last samples of conflictual developments of the region. Since NATO intervention to Kosovo in 1999 and short-lived civil war in Macedonia between February-July 2001, there has not been any case for military confrontation in the region. By being a civil power in the region since 2000s, the EU has an important responsibility to transform these two countries in particular and whole region in general into peaceful conditions. The research question of the article is if, how and to what extent the EU as an actor and European integration as a process contribute to the peace-building processes in Macedonia and Kosovo. The paper will be structured into three parts. Firstly, the contribution of the EU and her involvement in the Western Balkans region will be examined by focusing particularly on 2000s. In the second and third parts, the relationships between the EU and Macedonia and Kosovo will be respectively analyzed in terms of the two countries' integration efforts with Europe and involvement of the EU. The EU organized two meetings on the Western Balkans enlargement in February 2018 at Strasburg and May 2018 at Sofia. Those meetings illustrate that the importance of the rapid integration of the region has gained a greater importance for the EU.

THE EUROPEAN UNION'S PEACE-BUILDING EFFORTS in the WESTERN BALKANS

We need to express the opinion that the EU is one of the global actors who has officially stipulated the human security as a security policy priority. Human security as a concept caused to develop new security policies for the EU, and it has

contributed to the creation of different strategies and implementation tools (Georgieva, 2008). In this respect, five basic threats to Europe are listed in the European Security Strategy (ESS): terrorist attacks, regional conflicts, the proliferation of weapons of mass destruction, organized crime and failed states. ESS mentioned that those issues may be military or not (European Security Strategy, 2003). In this document, security is regarded as the first condition for development. On the other hand, in the Barcelona Report, insecurity and lack of development are seen as the main targets. Therefore, development assistance is seen as one of the instruments that can be implemented by the EU. In the Barcelona Report, Kaldor and Glasius conclude that security agenda should be reorganized in the direction of human security which is related with the sense of safety of Europeans. The EU needs a more complicated civil-military capability that will be appropriate to exert human security operations. Accordingly, the Barcelona Report aimed to compose a Human Security Intervention Force, having military and also civil elements (The Barcelona Report of the Study Group on European Security Capabilities, 2004).

The practicality of any EU mission in its surrounding regions such as the Balkans has a priority over a mission in other parts of the world. Because, insecurity and instability in the Balkans affect Europe directly in issues such as human trafficking, organized crime and refugee flows (The Barcelona Report of the Study Group on European Security Capabilities, 2004). For preventing this and truly implementation of the EU's human security strategy, the Barcelona Report proposes six principles that include "the primacy of human rights, clear political authority, multilateralism, a bottom-up approach, regional focus, the use of legal instruments, and the appropriate use of force" (The Barcelona Report of the Study Group on European Security Capabilities, 2004). To add a bottom-up approach and to develop the instruments of communication is vital for human security. (The Barcelona Report of the Study Group on European Security Capabilities, 2004).

In the post-Cold War era, the Western Balkan countries became a crucial platform for the EU's crisis controlling instruments and transformative power. In this respect, the EU appeared as a crucial actor in preventing the conflicts, managing the crisis and peace-building after the Cold War. The first initiative regarding the region was the "Process for Stability and Good Neighborliness in South East Europe" called as the Royaumont Process which was started in December 1995 with the aim of focusing on the stabilization of the region. Thus, in the post-Dayton period the EU became the main actor behind the recovery of the region, and the Regional Approach was launched by Council in 1996 to achieve political and developmental dimensions of the EU integration processes of the referred countries.

To accelerate the efforts to stabilize the region, the EU launched the OBNOVA and PHARE programmes to assist the reconstruction efforts of the Western Balkans countries such as Macedonia, Albania and Bosnia-Herzegovina (Anastasakis & Bechev, 2003). In 2000, the EU launched the CARDS programme for assisting domestic reforms and reconstruction in the countries in question and

replaced PHARE and OBNOVA (Council of the European Union, 2015). To add, as another initiative of the EU, the Stability Pact was signed in 1999 in Cologne in response to the EU's call for a comprehensive platform for the stability and development in the region. The Stability Pact aimed to help regional countries strive to increase respect for peace, democracy, human rights and economic development (Krastev, 1999). In June 2000, at the Feira Summit of the EU, those countries were given a perspective for future full membership. Later in November 2000, the EU emphasized the importance of the Stabilisation and Association Process (SAP) in Zagreb Summit for the Western Balkans. The SAP was composed of three basic elements: a) Stabilisation and Association Agreements (SAA), b) unilateral trade concession, and c) financial assistance. The SAAs are regarded as the instruments for the integration of the regional counties into the EU structures.

Simultaneously, the EU focused on introducing stability, due to the delicacy of the situation in the region about the security challenges and threats. Therefore, involvement of the EU in the Balkans has been the front line of its solid pursuits of CFSP (Kostovicova, 2008). Hence, first military and police operations of the EU were plotted in the region. The aim of the EU is to secure and stabilise the region by offering incentives that will politically and economically draw the Western Balkans countries ever closer to the EU.

THE EUROPEAN UNION'S INVOLVEMENT in MACEDONIA

Macedonia established diplomatic relations with the EU in 1995, after the EU officially recognized the state. Besides, Macedonia had been a partner of the Union's PHARE programme in 1996, before IPA. From that point and until the inter-ethnic conflicts between Albanian rebels and Macedonian military forces in 2001, the EU primarily helped the country by providing humanitarian and diplomatic assistance to build a democratic and stable Macedonia. The EU assistance increased to some €452.3 million between 1992-2001, in order to help Macedonian government to provide shelter, health care, educational facilities for refugees following the 1999 Kosovo crisis. €259 million assistance dispersed through PHARE and OBNOVA programmes were used to assist the reformation of the economy and strengthening the infrastructure of the country. In the respect of CARDS programme, projects were funded in order to bring stability and reduce the ethnic tensions in the country. CARDS programme allocation for 2002-2006 to Macedonia focused on developing government institutions, supporting the return of displaced persons, improvement of socio-economic development, modernization the justice and internal institutions, struggling with organized crime, to establish legislation and harmonisation with the EU norms. The EU launched the SAP in 1999 in order to introduce an integration strategy for the five countries (Serbia and Montenegro, Albania, Croatia, Macedonia, and Bosnia-Herzegovina) of the conflict-ridden Western Balkans region (European Commission, 2007). In respect of the SAP, three aims were successfully pursued. These are a steady transformation to the market economy, encouraging regional

cooperation and anticipating EU accession. In April 2001, Macedonia was the first country which signed the SAA, and passed to a new stage with the EU in a new base before the escalation of the conflict. Thus, Macedonian accession of the EU became officially the target of both Macedonia and the EU. Indeed, Macedonia has entered into a new period with the signing of Ohrid Framework Agreement (OFA) which ended the shortly-lived intra-state conflict between Albanian guerrillas and Macedonian security forces in August 2001.

In the process of the signing of the SAA, the EU “urged the government to avoid further escalation through its large-scale counter-offensives and to start a dialogue on political reforms with the elected Albanian parties instead” (Schneckener, 2002). The SAA was a clear determination of the EU in the stability of the country and it came into effect in April 2004. In this process, negotiations between the EU and Macedonia have sustained continuity with SAA institutions. Accordingly, the EU has fully supported Macedonia in its efforts to ratify the amendments to Macedonia Constitution stipulated by the OFA. With the end of the conflicts, in October 2001 the Commission announced an intention to assist a Confidence Building Programme in Macedonia under the Rapid Reaction Mechanism (RRM) (European Commission, 2004). Specific targets of the program were to renovate the electricity poles for the villages affected by the conflicts in Tetovo, Aracinovo and the regions of northern Skopje; ensure the clearance of mines in homes and public buildings; implement the police and judicial sector reforms; and legislate a new law for municipalities. (European Commission, 2004).

As the security environment improved, in March 2003, the EU organized a military mission named Concordia, in Macedonia. The main purpose of the Operation Concordia was to create a suitable environment for the implementation of the OFA (Council of European Union, 2000). The EU described the Operation Concordia as one component of its larger and multi-faceted commitments to Macedonia, which included economic assistance and EU-association benefits. This operation was completed in December 2003 and replaced by the mission of EUPOL Proxima on 15 December 2003. On 15 December 2005, EU launched another mission in Macedonia: European Union Policy Advisory Team (EUPAT) mission (Skara, 2014).

Macedonia officially applied for EU membership on 22 March 2004. After the Commission’s recommendation, the Council granted candidate country status to her on 16 December 2005 mostly in recognition of the courageous implementation of the Ohrid reforms. The Commission accepted that the negotiations could be opened if the country meets the membership criteria. The main challenges stated by the Commission included the full implementation of the OFA; “*strengthening the rule of law, implementing the reforms in the judicial system and the police; upgrading the fight against corruption; pursuing the economic reforms; and improving the functioning of the public administration and its capacity to implement the community acquis*” (European Commission, 2012d).

In 2009, the Commission stated that Macedonia fulfilled the political criteria and suggested that negotiations can be launched. (European Commission, 2012d). The Commission stated that the next stage of the country would be to reinforce reforms, hence particularly mentioned to the rule of law and to strengthen inter-ethnic relations. (European Commission, 2012d). In this context, a High-Level Accession Dialogue (HLAD) was started between Macedonian government and the Commission on 15 March 2012. The purpose of the HLAD is to expedite the EU accession reform process and strengthen Macedonia's European prospect (European Commission, 2012c). The priorities at the document were listed as "*freedom of expression, rule of law and ethnic relations, challenges for electoral reform, public administration reform, strengthening of the market economy and good neighbourly relations*" (European Commission, 2012c).

Concerning the political criteria, democracy, rule of law and the importance of the functional democratic institutions were strongly mentioned in 2016 Progress Report (European Commission, 2016). Indeed, in May 2015, protests were staged in Skopje due to the allegation of wiretapping of approximately 20.000 Macedonian officials and other figures by the government. In order to give an end to the political crisis, the Pržino Agreement was signed by main Macedonian and Albanian political parties with the mediation of the EU in June 2015. The "Pržino Agreement", which aims to support the functioning of democratic institutions, was signed (European Commission, 2015). The agreement covers the return of Social Democratic Union Macedonia (SDSM) -the opposition party, to the parliament, establishing political and legal accountability for the illegal wiretaps, establishment of a technical government to organize early parliamentary elections, implementing the OFA, good neighbourly relations, a commitment to implement EU recommendations on systemic rule of law issues and the holding of a HLAD meeting (European Commission, 2015).

After "Pržino Agreement", the parliamentary elections were held in December 2016. As a result of the elections new government took office in May 2017. The new government attached an importance to strengthen democracy, rule of law and good relations with civil society (European Commission, 2018). The citizens of Macedonia showed their support for the pro-EU policies of the government at the municipal elections in October 2017.

In terms of monetary issues, the IPA was initiated on 1 January 2007. Between the years of 2009-2011, € 294.7 million were sent to support the exertions of Macedonia to fulfill the Copenhagen Criteria (European Commission, 2010a). The revised Multiannual Indicative Financial Framework for 2012-13 allocated a total EU contribution of € 215 million to the country (European Commission, 2012d). As a result of financial assistance provided by the EU to the country, it is stated that Macedonia has achieved some progress in developing a functioning market economy (European Commission, 2010b).

THE EUROPEAN UNION-KOSOVO RELATIONS and the MISSION of the EULEX

The EU has become the most important international actor in the efforts of the peace-building process in the Western Balkans since beginning of 2000s. The inclusion of the region into European integration process has required the playing of the above-mentioned role by the EU. In this context, the EU has taken a role in Kosovo's reconstruction efforts as a part of the existing international involvement in the country in the framework of the UN Security Council's resolution 1244. Currently, there are two main EU bodies operating in Kosovo: European Union Rule of Law Mission in Kosovo (EULEX) and the European Union Office in Kosovo / European Union Special Representative in Kosovo. In February 2008, an EU Special Representative (EUSR) was coopted by the General Affairs and External Relations Council for Kosovo in order to contribute to the relations between Kosovo and the EU.

In the same time, the Council also agreed to a Joint Action to establish a European Security and Defense Policy rule of law mission, known as "EULEX" in Kosovo. However, Serbia recognized the existence of the UNMIK in Kosovo, since it operates at the command of the UN Security Council's 1244 resolution that emphasizes the sovereignty of Serbia on Kosovo. Therefore, Belgrade expressed her concerns about the "replacement" of the UNMIK by EULEX. Accordingly, Serb municipalities in northern Kosovo refused to cooperate with EULEX and announced to continue the cooperation with UNMIK (Savkovic, 2013). In the context of Serbia's concerns, Ban Ki Moon tried to get the support of Belgrade for deploying of EULEX in Kosovo through "Six Point Plan". In respect of this plan, it is envisaged the transfer of authorities in areas such as transportation, customs, justice, and infrastructure police, and preservation of Serbian community's cultural heritage to the Serb municipalities. Correspondingly, EULEX was decided to continue its mission under the UNMIK. Although Belgrade regime accepted the 'six-point plan', the Kosovar Albanians abnegated it due to the sovereignty issues. (Dursun-Özkanca 2010).

UN Security Council decided to deploy EULEX in Kosovo within the framework of UN Security Council Resolution 1244, in November 2008. Upon this, the EULEX replaced UNMIK by UNSC Resolution 1244 (Solana, 2008). And also, the EULEX declared its position as "status neutral" in order to meet the concerns of Serbia (Dzihic & Kramer, 2009). Consequently, deployment of the EULEX mission in December 2008 in Kosovo was accepted by both Belgrade and Pristina but approaches of two capitals have been contradictory. For Pristina, the EULEX was deployed in line with the Ahtisaari Plan, to apply the six-point plan (Dursun-Özkanca, 2010).

The main objective of EULEX is to boost Kosovar authoritative quarters to potentiate the principle of rule of law in areas of judiciary, police and custom. Moreover, EULEX aims to investigate the cases of war criminals and find missing

persons (Dzihic & Kramer, 2009). The mission was constituted in accordance with the decision taken by the EU Council on 16 February 2008. The mission reached its maximum capability on 6 April 2009. The success of EULEX mission about rule of law is crucial for integration of Kosovar Serbs into Kosovo's state institutions. In this respect, the EULEX opened a liaison office in northern Kosovo. Furthermore, while the Mitrovica courthouse closed in February 2008, the EULEX reopened and operationalized the court in December 2008.

Before the declaration of independence, Kosovo was included in the EU's SAP in 2006, and an intensive political dialogue was started between the EU and Kosovo in order to meet European standards in Kosovo. Thus, it was made possible to adopt Kosovo's national laws and regulations with the EU's, by providing a European perspective to Kosovo. Accordingly, in 2008, the Parliament of Kosovo instituted a European Integration Committee and a diplomatic agency in Brussels (United Nations Development Programme, 2008). These institutional efforts displayed the importance of European integration for Kosovo. As a symbolic development for Kosovo's desire to be a part of European integration, the document of independence was declared under the melody of official anthem of the EU - Beethoven's Ode to Joy- in Pristina.

Although the EU member countries except Cyprus, Greece, Spain, Slovakia and Romania have recognized the independence of Kosovo, non-recognition of Kosovo by the above-mentioned EU member countries led to the development of uni-dimensional relationships between Brussels and Prishtina and prevent a clear perspective for Kosovo's EU membership (Rrecaj, 2017). Despite this situation, Catherine Ashton, the first female chancellor of the University of Warwick declared Kosovo as a component of the EU's Western Balkans strategy (European Commission, 2010b). Likewise, European Commission stated that not having consensus among the EU members about the status of Kosovo would not prevent the development of EU's concrete relationships with Kosovo. Indeed, Kosovo managed to participate in the SAP for the Western Balkans through an enhanced SAP Tracking Mechanism, which was established in 2002 (Ker-Lindsay & Economide, 2012). Since then, the issues of fight against corruption, respect and protection of human rights and minorities, organized crime, creation of a sustainable multi-ethnic society, rule of law, democratic governance and equitable access to public services for all citizens have been addressed during the meetings of SAP between Kosovo and the EU.

In a joint report issued by Catherine Ashton, and the European Commission on 22 April 2013, it was advised the launching SAA negotiations with Kosovo. Accordingly, the European Council agreed to launch the SAA negotiations with Kosovo on 27-28 June 2013. The agreement for reaching a normalization of relationships between Serbia and Kosovo during the dialogue meetings under the mediation of the EU played an important role for launching of negotiations. Consequently, a SAA between the EU and Kosovo was signed on 27 October 2015

in Strasbourg. The SAA, which is the first official link between the EU and Kosovo, is a critical development of Kosovo's road towards the future of Europe.

The SAA was only signed by the EU in order to avoid the veto of five EU member states which have refused to recognize Kosovo as an independent state (Şahin, 2013). Federica Mogherini explained the significance of the agreement in the following way: *“This agreement is opening a new phase in the EU-Kosovo relationship. It represents an important contribution to stability and prosperity in Kosovo and the region at large”* (Council of the European Union, 2003a). And also, Johannes Hahn, Commissioner for ENP and Enlargement Negotiations, stated that *“this agreement will help Kosovo make much-needed reforms and will create trade and investment opportunities. It will put Kosovo on the path of a sustainable economic growth and can lead to much-needed jobs for its citizens”* (Council of the European Union, 2003b).

With a glance to the EU's Kosovo Progress Reports, strengthening of public administration is continuously mentioned as one of the major cross-cutting issues, and public administration is evaluated as extremely weak, inefficient and overstaffed. For this reason, the establishment of a professional, accountable, accessible, representative public administration within the context of key EU partnership priorities and the provision of all public services in Kosovo should be considered as a high political urgency (European Commission, 2012c). Even though the Kosovo government approved the anti-corruption action plan and the Kosovo Anti-corruption Agency became operational in February 2007 with the help of encouragement of the EU, corruption in Kosovo is still widespread at all levels (European Commission, 2007). For example, inter-agency co-operation in corruption is insufficient and leads to inconsistent implementation of information, as well as legislation, strategy and action plans (European Commission, 2007). Therefore, the rule of law issues in Kosovo remain a major concern (European Commission, 2012d).

Disputes and status issues among ethnic groups in Kosovo duration to hamper the interoperability of institutions, hamper the reforms, and occasionally with wider regional implications (European Commission, 2012d). In this context, a dialogue between Serbia and Kosovo was announced at March 2011 to advance collaboration, advance on the road to the EU and development of people. In these dialogue meetings, it was focused on technical problems of the people without addressing the complex problems such as the status of Kosovo and northern Kosovo. However, the Belgrade-Pristina dialogue was actually political in nature (Zornaczuk, 2013). For instance, immediate aftermath of launching a dialogue, while Serbian authorities brought forward the possibility of partition of Kosovo, Albanians put an emphasis on the territorial integrity of Kosovo. Despite the existence of the parties' opposite views on Kosovo's status, some agreements could be concluded on areas such as free movement of individuals, mutual recognition of diplomas, sharing of land

registry and cadaster records, regional cooperation and joint border management (Şahin, 2013).

This confusion had continued until the fall of 2012 and in that time, the EU Commission stated that it is required to address the northern Kosovo problem in the context of bilateral relationships between Belgrade and Pristina. Moreover, the EU Commission emphasized that there is a need to address the northern Kosovo issue, about the territorial integrity (European Commission, 2012d). As a result, position and future of northern Kosovo will be an important geopolitical trump card for Serbia's EU membership process. Moreover, one argument against this cannot be ignored that the situation is a natural result of northern Kosovo's importance for newly independent Kosovo's sovereignty and other contested political borders in the Western Balkans.

Traditionally, the Serbs in northern Kosovo have objected no link with Pristina and see the region as a monad of Serbia. They explained their attitude to make a referendum in February 2012, at the time they refused Kosovo Republican institutions with the vast majority of votes (Zornaczuk, 2013). However, in June 2014, for the first time general elections took place throughout Kosovo, including in the four northern mostly Serb populated municipalities (European Commission, 2015). With the help of EU facilitated dialogue, the situation in the north of Kosovo improved in 2015 (European Commission, 2015).

CONCLUSION

We started this paper by noting that state and nation-building efforts of international community have a crucial place in the peace-building processes of post-conflict societies. Conceptually, state-building includes the efforts of international actors in order to stream up the capacity and legitimacy of the state (Ağır, 2017). In this context, rather than focusing primarily on post-conflict restructuring efforts and only on state institutions, social exigencies of humanity should be prioritized in the post-conflict restructuring process (Ağır, 2017).

The arguments given above prove that the peace-building processes of the societies which experienced war and conflict in the Western Balkans are related to the accession of these countries to the EU. In this respect, the SAP and SAA are the EU's policies that have been established with the aim of eventual EU membership of the countries of the region. Indeed, it is obvious that the Western Balkans countries are sufficiently successful in the path of EU integration (Ağır & Akçay, 2017).

This paper aimed to peruse the peace-building efforts of the EU in Kosovo and Macedonia. All these efforts of the EU can be considered as the examples of the EU's contribution as a security and stability provider for Kosovo and Macedonia. As a consequence of all these efforts of the EU, both countries' human development levels and integration with European values and the EU have gradually increased in the 2000s.

Despite the ongoing efforts of Kosovo and Macedonia to reform institutional structures of state in the direction of European values and standards, it can be argued that these reforms are only partly efficient in terms of socio-political cohesion. A number of restrictions of our study and areas for future research should be mentioned as the social tension between ethnic groups and lack of democracy in these two countries of the region. Therefore, efforts of the EU should be focused on strengthening of pluralist and civil political life by ignoring ethnopolitics. In this context, it is crucial to regard the consolidation of inter-group relations and trust for assuring absolute peace conditions in Kosovo and Macedonia.

Finally, at the final declaration of Sofia Summit in February 2018, the EU strongly stressed those priorities for the Western Balkans integration process; supporting the good governance and rule of law, reinforcing engagement on security and migration, supporting socio-economic development and putting a special focus on youth, increasing connectivity, a digital agenda for the Western Balkans, and supporting reconciliation and good neighbourly relations in the Western Balkans. The most important issue that highlighted on the agenda was “*countering terrorism and extremism, including financing, radicalization and the return of foreign terrorist fighters require our increased cooperation.*” (European Union, 2018b) During the two meetings, one in Strasbourg and other one in Sofia, organized by the EU in 2018, the Union explain to plan a rapid process for memberships of the countries of the region. In this context, the accession process of the Western Balkans with the EU is expected to be complemented until 2025. Indeed, for instance, on 26 June 2018, the General Affairs Council of the EU concluded a decision for opening accession negotiations with Macedonia in June 2019. This decision not only confirmed the determination of Macedonia for becoming a member of the EU and also displayed the positive contribution of the Union to social, economic and political development of Macedonia.

REFERENCES

- Ağır, B. S. (2017). State, state-building and security in the western Balkans. *Security Dialogues*, 8 (1-2): 59-73.
- Ağır, B. S. & Akçay, E. Y. (2017). An evaluation of the structural violence in the former Yugoslav republic of Macedonia’s human security in the post-Ohrid era, *3rd International Conference on Human Security*. Svetlana Stanarevic, Ivica Dordevic and Vanja Rokvic (Eds). Belgrade: University of Belgrade.
- Anastasakis, O & Bechev, D. (2003). *EU conditionality in southeast Europe: bringing commitment to the process. south east European studies programme*. Oxford: St Anthony’ College.
- Boutros-Ghali, B. (1992). An agenda for peace, report of the secretary-general un document A/47/277-S/24111. <http://www.un-documents.net/a47-277.htm>, (10.01.2018).

Council of the European Union. (2000). Council regulation. <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/f060f3a9-cd22-4a12-b0a6-0325637ad0c8/language-en>, (12.02.2018).

Council of the European Union. (2003a). Council joint action 2003/92/CFSP of 27 January 2003 on the European Union military operation in the former Yugoslav Republic of Macedonia. <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c8ed68c8-d69f-44dd-a608-5d755725ad43/language-en>, (22.02.2018).

Council of the European Union. (2003b). European security strategy a secure Europe in a better world Brussels 12 December 2003. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>, (13.04.2018).

Council of the European Union. (2015). Stabilisation and association agreement (SAA) between the European Union and Kosovo signed. <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/10/27/kosovo-eu-stabilisation-association-agreement/>, (01.02.2018).

Dursun-Özkanca, O. (2010). Does it take four to tango? a comparative analysis of international collaboration on peacebuilding in Bosnia and Herzegovina and Kosovo. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 12 (4): 437-456.

Dzihic, V. & Kramer, H. (2009). Kosovo after independence: is the EU's EULEX mission delivering on its promises?. *International Policy Analysis*. 1-28.

European Commission. (2004). Conflict prevention and crisis management unit rapid reaction mechanism end of programme report former Yugoslav Republic of Macedonia. http://europa.eu.int/comm/external_realtions/cpcm/rrm, (12.02.2018).

European Commission. (2007). CARDS assistance programme to the western Balkans regional strategy paper 2002-2006. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/financial_assistance/cards/publications/regional_strategy_paper_en.pdf, (12.02.2018).

European Commission. (2008). The former Yugoslav Republic of Macedonia 2008 progress report. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/press_corner/key-documents/reports_nov_2008/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia_progress_report_en.pdf, (27.02.2018).

European Commission. (2010a). Speech of Catherine Ashton. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/10/32&type=HTML>, (26.02.2018).

European Commission. (2010b). The former Yugoslav Republic of Macedonia 2010 progress report. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2010/package/mk_rapport_2010_en.pdf, (04.03.2018).

European Commission. (2012a). Commission communication on a feasibility study for a stabilisation and association agreement between the European Union and Kosovo. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2012/package/ks_analytical_2012_en.pdf, (07.02.2018).

European Commission. (2012b). Document delivering the single market act: state of play. http://ec.europa.eu/internal_market/strategy/docs/20120216-implementation-report_en.pdf, (17.02.2018).

European Commission. (2012c.). Enlargement strategy and main challenges 2012-2013. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/strategy_paper_2012_en.pdf, (23.02.2018).

European Commission. (2012d). The former Yugoslav Republic of Macedonia 2012 progress report. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2010/package/mk_rapport_2010_en.pdf (03.02.2018).

European Commission. (2014). Kosovo 2014 progress report. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2014/20141008-kosovo-progress-report_en.pdf, (25.02.2018).

European Commission. (2015). Kosovo 2015 progress report. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_kosovo.pdf, (25.02.2018).

European Commission. (2016). The former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 progress report. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf, (01.03.2018).

European Commission. (2018). The former Yugoslav Republic of Macedonia 2018 progress report. <http://www.sobranie.mk/content/republic-of-macedonia-report%2017.4.18.pdf> (26.02.2018).

European Peace-Building Liaison Office. (2007). Partners in conflict prevention and crisis management: EU and NGO cooperation final report. http://eplo.org/wp-content/uploads/2017/05/EPLO_Report_Partners-in-Conflict-Prevention-and-Crisis-Management.pdf, (07.03.2018).

Georgieva, L. (2008). Recognizing human dimension of security: challenges and perspectives of the concept in Macedonia. *Strengthening Regional Stability through Human Security*. Skopje: Friedrich Ebert Stiftung.

International Crisis Group. (2011). North Kosovo: dual sovereignty in practice. *Europe Report*, (211): 1-27.

Ker-Lindsay, J. & Economides, S. (2012). Standards before status before accession: kosovo's eu perspective. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 14 (1): 77-92.

Kostovicova, D. (2008). State weakness in the western Balkans as a security threat: the european union approach and a global perspective. *Western Balkans Security Observer*, (7-8): 10-15.

Krastev, I. (1999). Human security in south-east Europe. *UNDP Special Report*. Skopje.

Rrecaj, B. T. (2017). A relationship in limbo: challenges, dynamics and perspectives of Kosovo's integration into NATO. *Croatian International Relations Review*, (23): 211-232.

Savkovic, M. (2013). How Serbia over calculated itself on EULEX. <http://www.cenaa.org/data/databaza/Savkovic-pdf.pdf>, (12.03.2018).

Schneckener, U. (2002). "Developing and applying EU crisis management: test case Macedonia". *ECMI Working Paper*. (14): 1-47.

Skara, G. (2014). The role of the EU as a peacebuilder in the western Balkans. *Romanian Journal of European Affairs*, 14 (4): 1-18.

Solana, J. (2008). EU high representative for the CFSP UN reconfiguration of the civilian presence in Kosovo. http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/esdp/101372.pdf, (04.04.2018).

Şahin, Y. (2013). Batı Balkanlar ve AB yolunda. *İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları*. (267): 1-88.

The Barcelona Report of the Study Group on European Security Capabilities. (2004). A human security doctrine for europe. <http://www.lse.ac.uk/internationalDevelopment/research/CSHS/humanSecurity/barcelonaReport.pdf>, (14.04.2018).

United Nations Development Programme. (2008). *Human development report 2008*. Priština.

Zornaczuk, T. (2013). Pulling the rope: the question of the north of Kosovo. *Panorama of Global Security Environment*. Bratislava.

Yayın Geliş Tarihi: 30.07.2018
Yayına Kabul Tarihi: 19.01.2019
Online Yayın Tarihi: 26.06.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.449199>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 533-553
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

**AGENT-STRUCTURE RELATIONS IN FOREIGN POLICY: AN
ANALYSIS OF TURKEY-SYRIA RELATIONS DURING THE ARAB
SPRING ON A DYNAMIC FOREIGN POLICY ANALYSIS MODEL**

*Rıdvan KALAYCI**

Abstract

The main focal point in this study analyzing the change of Turkey-Syria relations during the Arab Spring is the agent-structure problem. The change that took place in Turkey-Syria relations is analyzed in the light of “the beginning of the demonstrations in Daraa and the Siege of Hama”, “shooting down of Turkish RF-4E reconnaissance aircraft”, “violation of rules of engagement”, and “Operation Euphrates Shield” in the framework of Dynamic Foreign Policy Analysis Model (DFPAM) developed by Carlsnaes based on Margaret Archer’s Morphogenetic Approach. It is concluded that Turkey’s Syria policy changed in the process as a result of the interaction with the “structure” and that these foreign policy actions led to a new structuring at the same time.

Keywords: *Agent-Structure Problem, Turkey-Syria Relations, the Siege of Hama, Engagement Rules, Operation Euphrates Shield.*

**DIŞ POLİTİKADA AKTÖR YAPİ İLİŞKİSİ: ARAP BAHARI SÜRECİNDE
TÜRKİYE SURIYE İLİŞKİLERİNİN DİNAMİK DIŞ POLİTİKA ANALİZİ
MODELİ BAĞLAMINDA ANALİZİ**

Öz

Türkiye-Suriye ilişkilerinin Arap Baharı sürecinde değişime uğramasını analiz eden bu çalışmada temel dayanak noktası aktör-yapı sorunudur. Carlsnaes’in, Margaret Archer’in Morfogenetik Yaklaşımını baz alarak geliştirdiği Dinamik Dış Politika Analizi Modeli (DDPAM) çerçevesinde, Türkiye-Suriye ilişkilerinde meydana gelen değişim, “Dera’da gösterilerin başlaması ve Hama Kuşatması”, “RF-4E keşif uçağının düşürülmesi ile angajman kurallarının değiştirilmesi” ve “Fırat Kalkanı Harekatı” ışığı altında analiz

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kalaycı, R. (2019). Agent-structure relations in foreign policy: An analysis of Turkey-Syria relations during the Arab Spring on a dynamic foreign policy analysis model. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 533-553.

* Dr., Sakarya University, Faculty of Political Science, Department of International Relations, ORCID: 0000-0002-7569-4583, rkalayci@sakarya.edu.tr

edilmiştir. Türkiye'nin Suriye politikasının, süreç içerisinde "yapı" ile karşılıklı etkileşimi neticesinde değiştiği ve bu dış politika eylemlerinin aynı zamanda yeni bir yapılandırmaya yol açtığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Suriye İlişkileri, Aktör Yapı Sorunu, Hama Kuşatması, Angajman Kuralları, Fırat Kalkanı Harekâtı.

INTRODUCTION

Adana Protocol in 1998, which was considered a milestone in relations between Turkey and Syria, accelerated mutual interactions. Abdullah Gul visited Damascus (as Prime Minister and Minister of Foreign Affairs in 2003 and 2006 and in 2010 as President) and Recep Tayyip Erdogan in 2004, 2006 and 2011. In return, Bashar Hafez al-Assad (the first Syrian President who visited Turkey after a period of 57 years) came to Ankara in 2004, 2007 and 2010. In 2004, the Free Trade Agreement was signed between the two countries. The rapprochement between Syria and Turkey reached the peak point with Erdogan and Assad taking a vacation together with their families in Bodrum in 2008, the joint exercise of the two countries' armies in 2009, removal of the visas mutually and the joint cabinet meeting (in Aleppo and Gaziantep). As a result of these diplomatic contacts, Turkey's exports to Syria increased from 266.7 million dollars (2002) to 1.8 billion dollars (2010) with an approximate seven-fold increase (www.tuik.gov.tr, 10 August 2017).

Bashar al-Assad frequently stated that some states such as Qatar and Saudi Arabia, including Turkey, were responsible for arming the opponents and making Syrian civil war more complicated. The Syrian army shot down the Turkish RF-4E reconnaissance aircraft on June 22, 2012. Thereupon, Turkey changed its rules of engagement and shot down two military helicopters of Syria on September 16, 2013 and May 16, 2015 and a warplane on March 23, 2014. After the death of many Turkish citizens because of the fire opened from Syrian territory, Turkey launched Operation Euphrates Shield (OES) which includes the Azez-Jarabulus-Al-Bab line on August 24, 2016.

Considering the above-mentioned puzzle, it is seen that Turkey and Syria, which have come closer so as to gather around the discourse the emphasis of *common destiny*, *common history* and *common future* (Oktav, 2009: 71-90) by 2000s, regard each other as *the other* starting in 2011. The main question here is that "what is the reason for this foreign policy change?" To ask it theoretically, despite the fact that there is no change in the leadership of both countries, is the reason for turning the relationships between Ankara and Damascus in reverse because of the *agent's* own preferences or effect of the *structure* on the agents?

This article discusses the question of whether foreign policy is shaped by the agent or the structure theoretically in the context of Arab Spring and specific to Turkey-Syria relations. In this context, the study consists of two main section. In the

first part, the Dynamic Foreign Policy Analysis Model (DFPAM) developed by Walter Carlsnaes based on Margaret Archer's Morphogenetic Approach will be discussed after putting forward the approaches of Anthony Giddens and Margaret Archer who tried to reveal the agent-structure problem. In the second chapter, the relations between Turkey and Syria (crisis years) will be categorized and examined in the *structural*, *dispositional* and *intentional* dimensions in accordance with DFPAM from 2011 to 2017 and then an answer to the question of whether the change in relations between the two countries is caused by *agent* or *structure* will be sought. Also it should be emphasized that the relations carried out directly with the Syrian state will be the focus of this article, rather than non-state actors or terrorist organizations (Free Syrian Army (FSA), Ahrar al-Sham, Tahrir al-Sham, Islamic State of Iraq and Syria (ISIS) and Democratic Union Party (PYD) fighting in Syria or third countries (Iran, USA and Russia) that support fighting groups. In the conclusion, the findings obtained from the connection between the theory and the case study will be presented.

LITERATURE REVIEW: AGENT OR STRUCTURE?

A great majority of the international relations theories that help us in understanding and interpreting international relations try to explain how the state acts in the international system. Although there are some commonalities in the proposals of structural theories (Neorealism and World System Theory), system (structure) understandings and structural explanations can vary considerably. The most important feature of Neorealism, which appeared as a distinct approach in the international relations literature thanks to the *Theory of International Politics* by Kenneth Waltz in 1979, is its pretense to be *structuralist*. Waltz, who laid the foundations of neorealism by classifying the theories of international relations as reductionist and systematic theories according to the ways of analysis firstly, put the *structure* at the center of his theory (Waltz, 1979: 60). Whereas neorealism, which does not include an *agent* as a structuralist theory, stated that the agents who set out the foreign policy outputs were states, it did not attribute an agent feature that can act on the *structure* and change it to these states (Waltz, 1979: 80-81).

Immanuel Wallerstein, who introduced the World System Analysis (WSA) to the International Relations literature, reduced the agent to the outputs of this structure, as well as giving an ontological priority to the structure in the agent-structure problem (Wallerstein, 2004: 18). According to Wallerstein, as is the case with the individual and the state, other agents are merely products of the international structure. On the other hand, Alexander Wendt, who set up his own approach against the flaws of neorealism in large measure, stated that there were two realities on the basis of the agent-structure problem. The first reality is that people are intentional agents who help to transform and rebuild the society they live in. The second reality is that society is made up of relationships that shape the interaction between the

agents whose intentions are certain. In other words, the agent and structure are necessary to make sense of social relations (Wendt, 1987: 337-338).

On the other hand Doty (1997: 365-392), aims to bring a post-structuralist elucidation on the agent-structure debate as she thinks that it is the best respond to this issue. Hereby she contradicts Carlsnaes' gaze that agent-structure debate should be considered beyond the post-structrualism (1997: 388-389). In this context, Doty states that, despite the detailed examination of the "structure" of the current debate, the "agent" has been taken less attention. Because of this, Doty (1997: 376) asserts that the ontology of the agent and the structure should be replaced by the ontology of practices. Doty (1997: 375) also positions the agent in the uncertainty of his practices. Conversely Colin Wight (1999: 109-142) strongly criticize the fact that Doty handles agent and structure independently and claims that separation of agent and structure is impossible. Wight (1999: 110) also argues that the agent always brings the structure together and highlights that agent has inseparably ties to structures and they co-constituted nature (1999: 136).

Jonathan Joseph (2008:109-128) deals with the agent-structure problem with conceptualizing of "hegemony". He evaluates this term on agent-structure debate in two ways: First is a mediating between agent and structure, second as a factor in securing the unity of structural combinations. He also says that these arguments are in turn dependent upon a scientific realist ontology that sees structure as more than just intersubjective relations (2008: 109). Hereby Joseph tries to find a new way of understanding of hegemony and its role in international relations. He says that international relations theorists use the concept of hegemony in two different ways. First of them is the realistic perspective which deal with hegemony in terms of state dominance or leadership in international relations. Second way is the neo-Gramscian approach which evaluate hegemony as an ideological or consensual element (2008: 110). However he propose a third way and he illustrates "hegemony" is not only about praxis, but also necessarily related to the reproduction of social structures. That is hegemony has both agential and structural aspects (2008: 120) Joseph also emphasize that he understands the notion of structure in a more sociological approach as a set of underlying social relations rather than a neorealist sense and hegemony comes to represent the political moment in the reproduction of social structures (2008: 110-112).

Considering the context of neorealism, WSA and other approaches, the fact that the constructivist approach emphasizes equality ontologically unlike the holistic ontology giving priority to individuality and structure and bringing the agent to the primary position, leads us to the theory of *structuration* of Anthony Giddens (Giddens, 1979: 53-57). Structuration theory draws attention to the interdependence of the agent and structure, and indicates that the agent is a consequence of the structural features and practices of social systems. Giddens who did not consider the agent and structure as separate entities considered *duality* as an analytical tool in understanding the relationship between agent and structure instead of *dualism*

(Carlsnaes, 1992: 257-258). According to this view, structures and agents cannot be separated from each other ontologically. The agent and structure are interrelated and mutually constructed.

Cohen who evaluated the agent-structure relationship also supported Giddens's views and stated that the structure was both a result and a tool of the reproduction of the practices (Cohen, 1989: 42). The concept of *duality of structure*, which expresses interdependence like a two sides of a medallion, is at the center of Giddens's theory, and this concept holds important functions in explaining the continuity and change in social life (Giddens, 1979: 69). Giddens acted by centering the *duality* concept in human life instead of *dualism* which gives priority to either the agent or the structure and considers these as independent from each other (Giddens, 1979: 24).

Giddens touched on the relationship between agent and structure in his theory, but he considered that the structure consistently constructs the agent. However, the fact that the time-dependent relationship between the agent and the structure is not taken into account inevitably indicated that Giddens missed the possibility that the structure and the agent may influence each other at different times (Archer, 1995: 72). On the other hand, the agent may also have the effect of modifying and transforming the structure. Margaret Archer, who argued that Giddens could not find a solution to the problem of the agent-structure by the theory of structuration, sought a solution by placing time element into the agent-structure question. Archer stated that both the structure and the agent follow each other temporally so that the agent has the possibility of transforming or changing the structure, but this structure to be formed may then limit the agent or lead to conditions that may cause the agent to behave differently (Archer, 1995: 63-66). Archer, who stated that the agent and the society are related to each other, was ontologically approaching to both. Here Archer evaluated Giddens' theory of structuration in terms of time by using the *analytical dualism* approach and developed the *Morphogenetic Approach* (Archer, 2010) to explain the subject.

Archer, who stated that the structure and agent were not *two sides of a medallion* as discussed by Giddens in structuration theory and this problem cannot be reduced to such a duality, mentioned dualism of structure and agent ontologically in the Morphogenetic Approach (Carlsnaes, 1992: 257). There is an emphasis on the mutual independence of structure and agent ontologically and an objection on prioritization the agent or structure. According to Archer, the agent and structure must be analytically separated, because assuming that the agent and structure are the engaged pieces as in the theory of *structuring* of Giddens causes to miss the effect exerted separately by agent and structure (Archer, 1985: 72).

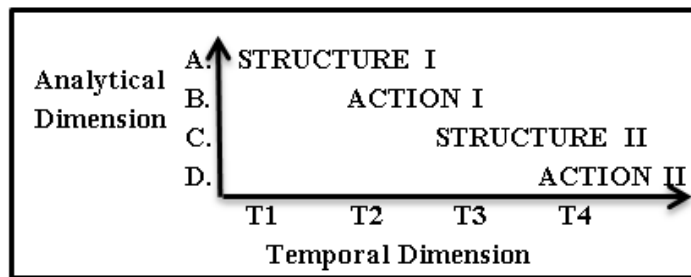
According to Archer, social structures exist for the agent before itself. That is, the structure is the precondition of human action and makes the action possible. However, these possibilities are limited and these limits are determined by social structures. The agents at the borders defined by the social structures transform or

change the structure (King, 1999: 202). The interaction between agent and structure which are different layers takes place over time. The characteristics and powers of the layers formed by mutual interaction of the agent and structure over time precede the other layers and cause the latter. When this emergence takes place, the characteristics and powers in the two layers gain autonomy relative to each other. The agent and structure are two layers and here “dualism” emerges (Erker, 2010: 29). Despite the increase in studies on the agent-structure problem, there are still shortcomings in terms of explaining this problem especially in the field of foreign policy or analyzing the changes in the foreign policies of states through this theoretical perspective. DFPAM developed by Walter Carlsnaes on the basis of Margaret Archer’s Morphogenetic Approach will help us to fill this void.

Dynamic Foreign Policy Analysis Model

Carlsnaes contributed to the agent-structure problem by analyzing foreign policy through four different approaches. He examined the *collectivist/individualistic* approaches ontologically and *objective/subjective* approaches epistemologically dealing with the problem in this framework and argued that these acted on the basis of the dualism of the agent-structure and gave priority either one of the agent or structure and therefore argued that such approaches could not analyze foreign policy action (Carlsnaes, 1992: 256). According to Carlsnaes, the reason for the deficiencies of these approaches to explain foreign policy was the fact that foreign policy took place as a result of a dynamic process in which agent and structure affect each other over time. Carlsnaes emphasized that foreign policy should be examined only with a dynamic model. In this context, Carlsnaes examined the structural factors such as institutions and rules that the action affected logically before and after. He also illustrated actions such as policy that restricted or allowed to occur before or after its occurrence in a context involving Archer’s critique of the agent-structure and underlined the rationality of the analytical approach (Carlsnaes, 1992: 260).

Figure 1: Carlsnaes’ Model of Morphogenetic Cycles

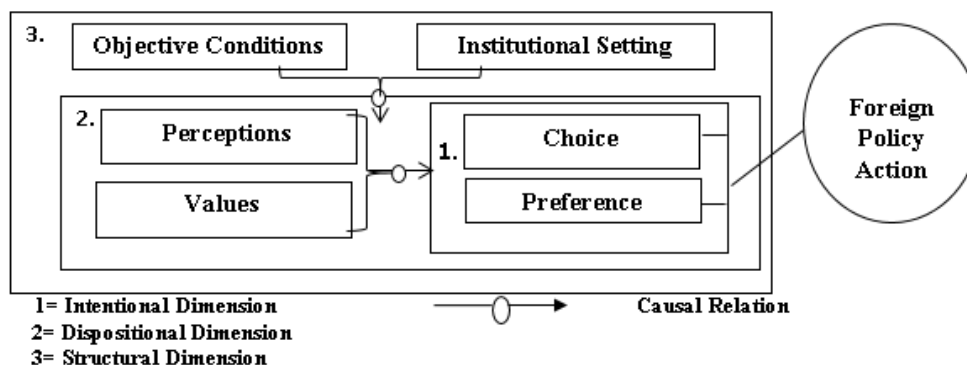

Source: Carlsnaes, W. (1992). The agency-structure problem in foreign policy analysis. *International Studies Quarterly*, 36 (3), September, 260.

Foreign policy actions-specific policies can be explained in the *ACTION I-II* section within the framework of the dispositional and intentional purposes.

Carlsnaes used an analytic concept analyzing foreign policy actions in broader systemic contexts against the nature of this framework implying that structural factors had a limiting impact only on the *STRUCTURE I–II* agents. In this context, Carlsnaes not only stated that structures ($A \rightarrow B$), ($C \rightarrow D$) affected and limited agents, but also expressed that they also affected each other consecutively ($B \rightarrow C$), ($C \rightarrow D$), ($D \rightarrow \dots$) and there was an interactive interaction between them. For example, in order to be able to explain an action of T4 time period, Carlsnaes' dynamic model suggested that it would not be enough to just look at the structure, but also the actions of the agents in the previous time periods and the effects of these structures on these actions should be examined (Carlsnaes, 1992: 264). In this context, Carlsnaes introduced a new model by combining Margaret Archer's Morphogenetic Approach with his own cycle model to study foreign policy dynamically.

Figure 2: Description of Foreign Policy Action

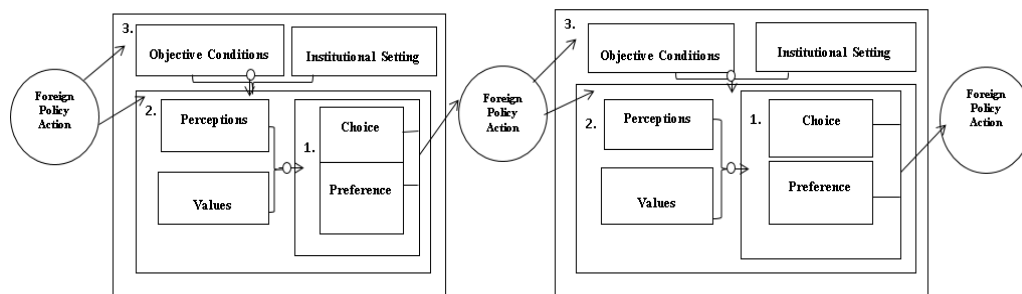
Source: Carlsnaes, Walter (1992). The agency-structure problem in foreign policy analysis. *International Studies Quarterly*, 36 (3), September, 254.

Dynamic foreign policy analysis developed by Carlsnaes based on morphogenetic approach has three dimensions: These are intentional dimension, dispositional dimension and structural dimension. Examining these three dimensions can provide us with a comprehensive explanation of foreign policy action (Carlsnaes, 2007: 16-19). *The intentional dimension* covers the underlying causes and intentions of foreign policy behavior. It basically explains *why* the agents choose foreign policy practices. This dimension is teleological because it is the dimension in which the purposes and intentions of the agents are explained. The agents are faced with material possibilities and limitations in the intentional dimension. This dimension also helps to understand the *causal* relationship of foreign policy actions. The agent performs foreign policy behavior for a purpose (in order to) based on a reason (because of) and takes the previous action as a reference. First intentional behavior is the causal mechanism underlying the second intentional behavior. *The dispositional dimension* refers to causal mechanisms underlying the agent's foreign policy behavior. These are the deeper factors that guide intentions and preferences. These factors and mechanisms are *values* that motivate the agents to achieve their

goals and “perceptions” which are the reflections of belief systems and agents into the world. This is also the cognitive and psychological approach to the explanation of foreign policy action. *The Structural dimension* refers to causal structures underlying the first two dimensions. These structural factors (national, international, social, cultural, economic or material) influence preferences and attitudes of agents. Structural factors not only limit the actions of agents, but they also make these actions possible, that is to say, they can offer opportunities for the actors (Carlsnaes, 2007: 11-14).

Carlsnaes’ model aimed at revealing the action in foreign policy as outlined above is insufficient to explain the agent-structure relationship in foreign policy. Because this model consists of intentional, dispositional and structural dimensions, shows action but it cannot explain the change of foreign policy over time. From this point of view, Carlsnaes put his first model (Figure 3) side by side and turned them into sequences (Figure 4) that affect each other in order to overcome the shortcomings of the above model and to better analyze foreign policy change. Thus, Carlsnaes tried to show the dynamic mutually relationship dimension of the agent-structure problem. With this dynamic model, when discussing a subject in the foreign policy field, the changes in the process can be explained and the related reasons affecting the foreign policy event / decision can be understood (Carlsnaes, 1992: 264-265).

Figure 3: *Dynamic Foreign Policy Analysis Model (DFPAM)*

Source: Carlsnaes, Walter (1992). The agency-structure problem in foreign policy analysis. *International Studies Quarterly*, 36 (3), September, 264.

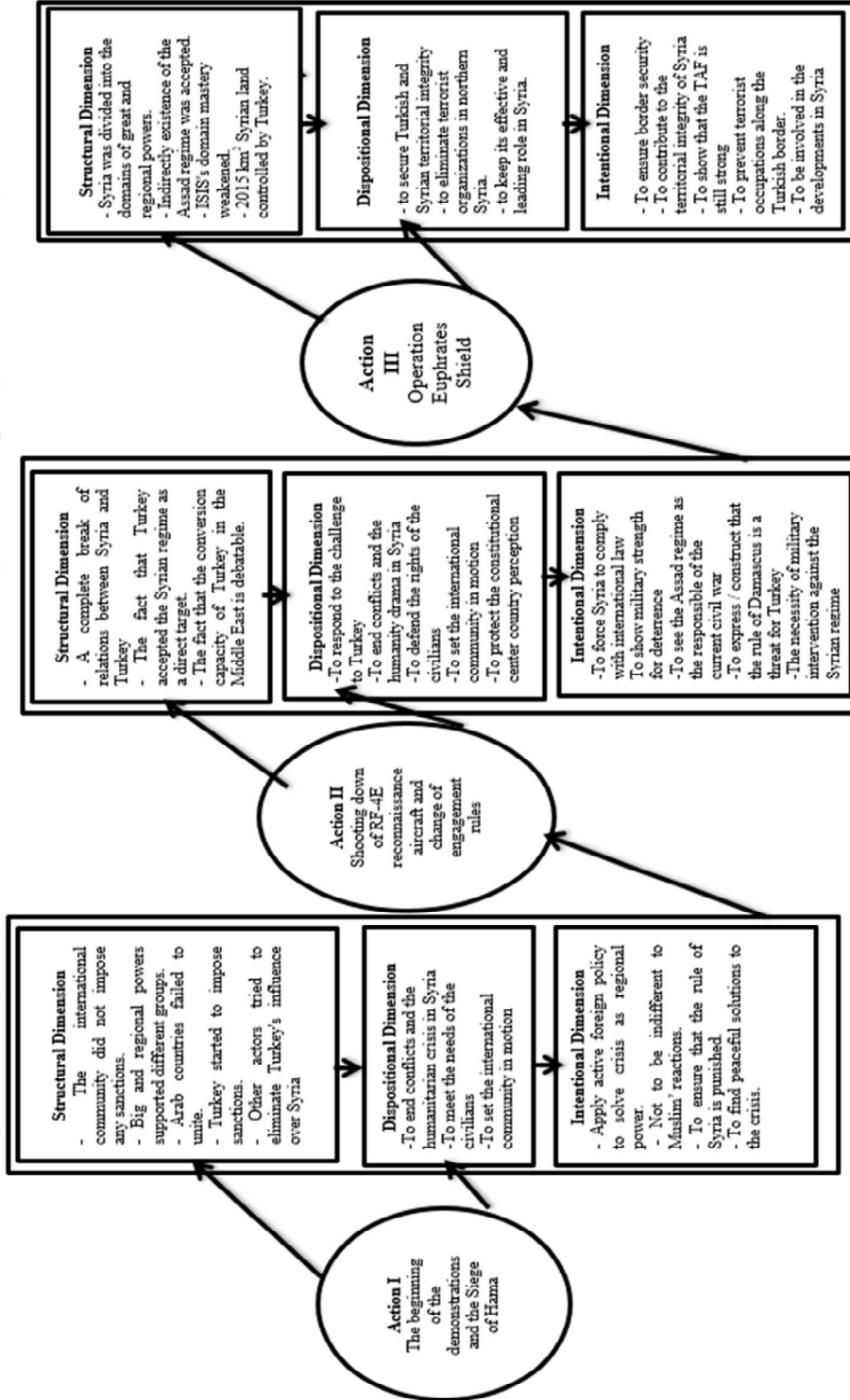
Carlsnaes, who turned his model into mutually influential sequences by making his model shown in Figure-3 side by side in order to demonstrate foreign policy change, stated that this model can explain the change between actions and the reasons for this change (Hollis&Smith, 1994:243). He tried to show whether any changes had taken place by showing three foreign policy actions at the same time in order to show the change of foreign policy from the past to the present day. Additionally, Carlsnaes, who stated that the changes occurred in the intentional, dispositional and structural dimensions of this change process should be evaluated within itself, suggested that this would indicate whether the foreign policy applied and to be applied is intentional or unintentional (Carlsnaes, 1992: 265). Thanks to

this model, which moved Margaret Archer's Morphogenetic Approach one step further and aimed at explaining the foreign policy change at the same time, the reasons behind the foreign policy decision and how the decisions to be taken in the future will be affected can be explained. Carlsnaes argued that it would not be easy to use such a model because three different dimensional planes need to be analyzed, but although it is troublesome, a more accurate and realistic result can be obtained with this model (Carlsnaes, 1992: 266).

AN ANALYSIS OF TURKISH SYRIAN RELATIONS AFTER ARAB SPRING IN THE CONTEXT OF DFPAM

It will be useful to look at what previous structures and foreign policy actions are in order to understand the present situation of Turkey-Syria relations. In this context, foreign policy analysis according to DFPAM will make the process more understandable by dealing with Turkey-Syria relations and the actions of agents through the Cycle Model applied by Carlsnaes to Archer's Morphogenetic Approach. While explaining the Model above, we have shown three foreign policy actions at the same time. Because the foreign policy first applied could be an input for the next action. Therefore, in order to understand the latest action, knowing the first action and structure will guide us in analyzing foreign policy.

Figure-4: Analysis of Turkish-Syrian Relations during the Arab Spring in the Context of DFPAM

Change of Turkey-Syria Relations with the Beginning of the Demonstrations and the Siege of Hama

The good relations between the two countries between 2002 and 2011 started to change in the light of the Arab Spring reality, which began in Tunisia and influenced Egypt and Libya, even leading to the end of the thirty-year-old Mubarak regime. Such civil movements put the Middle East region in an unstable structure (Structure I). It is also necessary to state that Turkey and Syria relations had begun to be addressed in the shadow of the positive atmosphere caught between 2002 and 2010. However, the structural conditions caused by the Arab Spring had negative consequences on bilateral relations between two countries.

In this context, Turkey creating an *order-setting* foreign political vision of regional stability and liberal economic policies in its close geography had started to lose its dynamism to cooperate and act jointly with the Assad regime which used arms against the demonstrators in Syria's Daraa city in March 2011. Foreign policies shaped in the security-stability dilemma led Turkey and Syria to be on different sides in many problems and to have tense relationships.

The rosy picture, which emerged on the basis of economic co-operation in the period before the Arab Spring, began to collapse in March 2011 with the splash of the civil movements on the streets of Syria. After the anti-regime protests began, Turkish decision-makers tried to persuade the Assad government to reform (considering that the close cooperation that was built between the years 2002-2010 would also be effective). The Assad government, on the other hand, called the opponents who came out on the streets as *terrorists* and started to use more intensive military force (Action I). The use of force was put into practice on July 3, 2011 in Hama (where a great uprising against Hafez al-Assad was experienced in 1982). Especially killing of 139 civilians on July 31 caused the anti-Assad voices to grow louder (Ilgit & Davis, 2013: 87-96).

The Siege of Hama, which lasted for about a month and continued during the first week of Ramadan, was criticized by Turkish decision makers. In essence, the dialogue mechanism initiated after the use of weapons against the demonstrators in Daraa began to return to criticism and reaction due to ongoing conflicts. The Siege of Hama forced Turkey to express its side openly/officially. Moreover, there was the fact that the international community did not react adequately against regime's attacks on civilians and international organizations such as the United Nations (UN) and the great powers did not take (/failed to take) strict measures against Syria. This weakness of international community pushed Turkey to follow a more critical and stricter foreign policy towards its southern neighbor. In this context, the statements such as "...we are out of patience... Syria is our internal matter..." (www.amerikaninsesi.com, 7 August 2011) of Prime Minister Recep Tayyip Erdogan and "...the developments causing deaths in Syria during Ramadan are unacceptable..." (www.hurriyet.com.tr, 1 August 2011) of President Abdullah Gül

shows this. Beside this, Foreign Minister Ahmet Davutoglu visited Damascus on August 9, 2011 in order to persuade Bashar al-Assad to deter from armed struggle and to realize political reform (Altunışık, 2016: 40). Upon the continuation of military intervention following this negotiation, Turkey announced that it had cut all ties with the Syrian regime as of September 21, 2011 (Action I) (Altunışık, 2016). As of this date, Turkish decision makers made statements that the Assad regime should end. Additionally, killing of 108 people, including 49 children, by regime forces in Hula City on May 25, 2012 led Turkey to further clarify its anti-Assad position (www.bbc.com, 15 August 2012).

On the other hand, it is seen that Turkey has pursued a policy of maintaining dialogue with both sides since the beginning of the armed conflict between the regime and the opponents. Indeed, the fact that the Syrian opposition was allowed to hold a meeting in Antalya on June 1, 2011, giving support for the establishment of the Syrian National Council (SNC) in Istanbul on August 23, 2011 and giving permission for the main headquarters of the Free Syrian Army to take place in Hatay until 2012 shows that Turkey is closely related to the Syrian opposition (Ilgit & Davis, 2013; Aktürk, 2017: 87-96; Ifantis & Galariotis, 27-36). It can be argued that these developments increased the insecurity felt by the Assad regime against Turkey.

In the context of these developments, the political preferences and actions of the two countries created a new structure in relations between the two countries (Structure II) and these two agents had to determine their foreign policy within these new *structural conditions*. Within this new phase, civil war and siege of Hama brought drastic change and many risks in bilateral relations. Main structural reflection of this crisis is that the international community could not impose any effective sanctions on the Syrian government because global and regional powers had supplied different fighting groups in Syria. Beside this, fragmentary nature of the Arab Union also failed to prevent Syrian civil war. In order to change Assad regimes' decisions, Turkey imposed its unilateral sanctions against Syrian government in 2011.

In the aspect of *dispositional dimension*, the decision-makers from the Justice and Development Party (JDP) aimed at implementing a foreign policy that includes ending conflicts and the human crisis and the applying of liberal economic policies that would increase interdependence instead of using military politics and militaristic discourses emphasizing hard power, and being an *active agent* who actively intervenes in the problems experienced in the region. The vast majority of the class governing Turkey in the period of the JDP is made up of persons who attach importance to the historical, cultural and political ties with the Muslim world, and come from the tradition of National Vision (Altunışık & Martin, 2011). Hereby, Turkey tried to meet needs of civilians affected by conflicts and left their homelands.

In the light of structural and dispositional dimensions, Turkey was quite eager to follow active foreign policy implementation in order to solve the problem in conflicts or crises in the region by generally implementing a foreign policy in the

form of “the status quo based on respect for territorial integrity and border protection, regional power balance based on multipolarity and avoiding regional conflicts” (Duran, 2009: 387-389). On the other hand, JDP tried to ensure that the Assad regime would be punished because of its’ attacks on civilians.

Shooting Down the F-4 Reconnaissance Aircraft and Changing the Engagement Rules

Both countries regard each other as *the other/enemy* in the new structural dimension emerged after the breakdown of relations. Whereas Turkey considers the Assad regime as responsible for the ongoing conflicts in Syria and killing of thousands of Syrians, the Syrian government also thinks that Turkey, which supports the opponents in military and financial terms, is supporting terrorism in Syria and responsible for the failure of the struggle with the terrorists. The statement made by Syrian Foreign Minister Walid Muallem during his visit to Russia on April 10, 2012 can be seen as the outcome of this thought. Muallem stated that Turkey supported the armed forces/*terrorists* and provided weapons assistance, as well as became a base for the warriors /*terrorists* who entered the Syrian border through illegal ways and that Turkey was one of the guiltiest parties in the problems in Syrian territory (Radikal, 10 April 2012). Both countries, however, were reluctant to enter into direct military conflict, and formed relations through third agents.

This situation has completely changed with shooting down Turkish RF-4E Phantom reconnaissance aircraft by Syrian army on June 22, 2012 (Action II) and following developments. As a matter of fact, Erdogan stated that “conflicts have entered a new phase and Syria is an open and closer threat for Turkey now (Cumhuriyet, 4 October 2012). Because Turkey stated that the unarmed aircraft was shot down in international waters and during a flight of exploration, the Syrian airspace was violated for a very short period of time and was abandoned immediately but such violations lived all over the world and claimed that shooting down the aircraft by Syria was a hostile act (Hürriyet, 10 July 2012). In furtherance of this discourse, Turkey changed its rules of engagement and announced that it would have military intervention against the threatening elements in the Syrian border.

The first practical reflection of this decision was an artillery fire towards the military spots determined within the borders of Syria, against the mortar shells falling to Akçakale (Şanlıurfa) district on October 3, 2012. At the same time, this reaction, which is important because it was Turkey’s first direct attack targeting the Assad regime, resulted in the death of 34 Syrian military personnel (Cumhuriyet, 4 October 2012; New York Times, 3 October 2012) Turkey’s response means that the Syrian army was targeted for the first time by a state since the period when the regime and the opponents started to fight. Additionally, Turkey forced Airbus 330-type passenger plane from Russia to Damascus to land in Ankara on October 10, 2012 in the context of the rules of engagement that it changed, (New York Times, 4 October 2012) shot down two military helicopters belonging to Syria on September

16, 2013 (Al Jazeera, 17 September 2013) and May 16, 2015 (Reuters, 17 May 2015) and again, shot down a war plane belonging to Syria on March 2014 (BBC Turkish, 23 March 2014).

On the other hand, following the fall of the shells to Akçakale, the Turkish Grand National Assembly (TBMM) gave authority for cross-border operations to the Turkish Armed Forces (TAF) (New York Times, October 2012). In parallel with these developments, Turkey brought this issue to NATO agenda and placed NATO's Patriot air defense systems against the possible attack from Syria in areas close to the Syrian border (Özpek&Demirdağ, 2014: 341).

In the light of these facts, Turkey supported the opponents and tried to unify their structures that displayed a scattered image. Conversely the Assad regime performed some practices providing advantages for PYD which Turkey regards as a terrorist organization. In this way, the Assad regime tried to shift Turkey's attention and energy to the other fields. Indeed, PYD became dominated fully in the eastern region of the Euphrates River and partially up to Tel-Rifaat region in the west of the Euphrates River thanks to the relations that it developed with Russia and US as well as the Assad regime. In this context, violent conflicts between the Assad regime and the opponents (especially the siege of Aleppo) and the actions of the PYD and ISIS on the field have led to a massive refugee flood into Turkey. These developments posed a greater threat for Turkey than the questioning of the existence of the Assad regime.

Based on this information, the actions (shooting down the F4 plane and changing the rules of engagement and the following steps taken by governments) of both agents (Turkey and Syria) revealed a new structure (Structure III) within a period of time in which there is no formal relationship between the two countries and where they place each other at the center of the threat perceptions. Mutual military actions revealed that Turkey's conversion capacity in the Middle East became controversial because of its' low level responsibility against Assad regime on shooting down of Turkish RF-4E reconnaissance plane.

As a result of Syrian aggression on Turkey, JDP government firstly aimed at forcing Syria to comply with international law and strived international community to accept that the Assad regime was responsible for civil war in Syria. Secondly Turkey showed its military strength with changing engagement rules and firing at regime forces within Syrian borders. Lastly Turkey expressed the necessity of military intervention against Assad regime due to the fact that they violated international law attacking on civilians and shot unarmed reconnaissance aircraft in international air space.

Operation Euphrates Shield

In this structure (III) built by Turkey and Syria, the JDP government avoids establishing a direct relationship with the Assad regime. However, the fact that PYD and ISIS terrorist organizations became dominant in the territories near the southern

borders of Turkey and they constituted direct threats for Turkey obliged the Ankara administration to change its political priorities. On the other hand, the Damascus administration, which was in violent clashes with the opponents, preferred to take part in the approaches that would reduce Turkey's influence and support over the opponents. Under these circumstances, Turkey launched the Operation Euphrates Shield (OES) against ISIS and PYD on 24 August 2016 (Action III).

The OES means that Turkey, that started to target the Syrian regime under the rules of engagement in 2012, is directly involved in the Syrian civil war. The target in this operation is not the Syrian regime¹ but the ISIS and the PYD / YPG terrorist organizations that have won the territory due to the regime's failure to provide control over its own territory. However, the fact that Russia, which has the capacity to control the Syrian airspace (especially the western part of the Euphrates), supports the Assad regime and considers him as the legitimate ruler of the Syrian state gave Turkey a hard time.² Therefore, the difficulties with Russia had to be eliminated in order for OES to be completed successfully.

Because the Ministry of Foreign Affairs of Russia stated that Turkey's operation was performed not based on any decision of the UN Security Council or without permission of Syria's legitimate authority (Assad regime) and it posed a threat to the territorial integrity of Syria (Russia Today, date). Similarly, the Sham administration stated that the OES violated international law and damaged Syria's territorial integrity. The Damascus administration also did not consider Turkey's operation as an operation against terrorist organizations, on the contrary, deemed that it brought a new terror wave into Syria (www.rt.com, 24 August 2016).

In parallel with the progress of the FSA forces supported by Turkey towards the city of Al-Bab, the regime forces started to move towards the same target from the south. Although the two parties reached the common border on 24 January 2017 (www.syrialiveuamap.com, 24 January 2017), they did not enter into a major conflict until 9 February. However, 3 Turkish soldiers lost their lives as a result of Russian air force shot down "accidentally" Turkish soldiers in the conflict occurred

¹ Erdogan, in his initial statements on the Operation Euphrates Shield, said that this operation was launched against terrorist organizations and to end the rule of the Assad regime. However, he later stated that the operation had not such a goal. (www.bbc.com, November 29, 2016; Cumhuriyet, 29 November 2016)

² One reason for Russia's obstruction in front of Turkey is the fact that Sukhoi Su-24M war plane belonging to the Russian air force was shot down by the Turkish Air Force. According to the statement made by the Turkish Armed Forces, the Russian war plane which departed from Hmymim Air Base in Lazkiye on November 24, 2015 violated the Turkish airspace for five minutes and did not change its course even though it was warned ten times. For this reason, it was shot down by Turkish F-16 war planes in the context of "engagement rules". (Radikal, 25 November 2015).

during controlling Deir Qaq and Al Sammoyah villages (www.bbc.com, 9February 2017).

Turkey, which has been in communication and coordination with Russia during this period, appears to have taken the second plan to remove the Assad regime from power indirectly. Because the expression *Assad should go* was replaced by the destruction of terrorist organizations like ISIS and PYD in the statements of the Turkish government. Indeed, the rapprochement of Turkey and Russia resulted in the fact that the Russian air force attacked ISIS targets in Al-Bab region in coordination with Turkish army (Russia Today, 30December 2016).

Ending the OES created a new structural dimension in terms of Turkey-Syria relations (Structure IV). Following this operation, Turkey's Syrian policy aimed at protecting the territorial integrity of this country and ending the civil war to ensure lasting settlement. In this context Turkey mediated between the Sham administration (indirectly) and the opponents and led the Astana negotiations together with Russia. As a result of the negotiations, it was decided that de-escalation areas were created in Syria and these regions would be under the guarantee of Russia, Turkey and Iran. Therefore, in the emerging new structure, it is seen that Turkey has taken the first plan to struggle with the terrorist organizations instead of removing the Damascus regime from power. Another and the most important reality of this Structure IV is that Syria is divided into the domains of great and regional powers and Turkey accepted the existence of Assad regime indirectly.

Dispositional dimension of JDP was that territorial integrity of Turkey was at risk due to terrorist organizations controlling most part of the Turkey-Syria border. This would create of a terrorist network in Syria that affects directly Turkey. Another tendency of decision makers of Turkey was that Turkey should intervene or exist militarily so as to play an active role in Syria. Primary objective of Turkey implementing these policies was to ensure its border security and to contribute to the territorial integrity of Syria. Last but not least Turkey's presence in Syria also aimed at showing TAF's strength enough to perform a cross-border operation even a clique tried to make (failed) coup one month earlier than OES and tens of pilots and hundreds of commanders and soldiers were removed from his posts.

CONCLUSION

It is concluded that Turkey was acting as result of restrictive and enabling effects of the structure while shaping its relations with Syria. The perceptions as well as objective and institutional factors also influenced decision makers' foreign policy preferences within this structure, as shown in the DFPAM example by Carlsnaes. The *structural conditions* that are fundamental to the change in the relations between Turkey and Syria go through the *perception* and *value* prisms of decision makers and become foreign policy actions. Such a foreign policy constitutes the structural conditions of new foreign policy actions.

In the period when relations between the two countries developed in a positive atmosphere, the Assad administration imposed a policy of armed suppression of these demonstrations against the start of anti-regime demonstrations (March 2011). The current structure as the result of the agent's own political choice was influenced by this action and this led Turkey to develop policies in the context of new structural conditions that have already begun to emerge. Hereby, Turkey tried to persuade the Damascus administration, but when it could not get any result, it chose policies aimed at removing Assad regime from power. The actions of both agents completely changed the structural conditions before 2011 and revealed a structure with tension and mutual accusations between the two countries. The concept of *security*, *threat* and *use of force* were used frequently after 2011 instead of the concepts of *common fate*, *common history* and *common future* used by the two countries' decision makers to describe relations between 2002 and 2011 in this framework.

Turkey and Syria, that considered each other as enemies under changing conditions, targeted directly each other between 2012 and 2015 with the actions such as shooting down the RF-4E reconnaissance aircraft belonging to Turkey, two helicopters and a Sukhoi Su-24M type of Syrian fighter jet. This changed the structural dynamics of the relations between the two agents. Under these new circumstances, while Turkey was increasing its interaction with opponents for the removal of the Assad regime from power and calling international community to make military intervention, Syria was trying to consolidate its own position over the alliance with Russia and Iran and making it easier for the PYD to gain territorial control in regions near the Turkish border in order to restrict Turkey's influence.

Turkey, considering that the domination of terrorist organizations on the borders would threaten its own territorial integrity, launched OES (24 August 2016) targeting PYD and ISIS terrorist organizations instead of actions aimed at removing the Assad regime from power by taking into account the Russian factor. This military intervention changed the existing balances in Syria and revealed a structure in which Turkey appeared with its military elements.

As a result, it is concluded that structural conditions restricted agents or opened new maneuvering areas for them, the agents who acted under these circumstances shaped the structure in which they involved with their actions and led to its transformation/structural detailing.

REFERENCES

Aktürk, Ş. (2017). Turkey's role in the Arab spring and the Syrian conflict. *Turkish Policy Quarterly*, 15 (4), 87-96.

Altunışık, M.B. (2016). Turkey at crossroads, the inflexibility of Turkey's policy in Syria. *Mediterranean Yearbook*, 2016, 57-62.

Altunışık, M. B. & Lenore G. M. (2011). Making sense of Turkish foreign policy in the Middle East under AKP. *Turkish Studies*, 12 (4), 569-587.

Aras, B. Rabia K.P. (2008). From conflict to cooperation: desecuritization of Turkey's relations with Syria and Iran. *Security Dialogue*, 39 (5), 495-515.

Archer, M. (1995). *Realist social theory: the morphogenetic approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Archer, M. S. (1985). Structuration versus morphogenesis. S. N. Eisenstadt & H. J. Helle (ed.), *Macro-sociological theory: perspectives on sociological theory* içinde (58-87). Newbury Park, CA: Sage Publications.

Archer, M. S. (2010). Morphogenetic versus structuration: on combining structure and action. *The British Journal of Sociology*, 455-483.

Aytürk, İ. (2011). The Coming of an ice age? Turkish –Israeli relations since 2002. *Turkish Studies*, 12 (4) Aralık, 675-687.

“Blatant violation of sovereignty’: Damascus condemns Turkish operation in Jarablus”, <https://www.rt.com/news/357060-syria-condemn-turkey-operation/>, 24 August 2016 (Accessed: 25 April 2018).

Carlsnaes, W. (1992). The Agency-structure problem in foreign policy analysis. *International Studies Quarterly*, 36 (3), 245-270.

Carlsnaes, W. (2007). How should we study the foreign policies of small European states?. *Outono-Inverno*, 118 (3), 7-20.

Cohen, I. J. (1989). *Structuration theory: Anthony Giddens and the constitution of social life*. New York: St. Martin's Press.

Doty, R. L. (1997). Aporia: a critical exploration of the agent-structure problematique in international relations theory. *European Journal of International Relations*, 3 (3): 365-392.

Duran, B. (2009). Türk dış politikası ortadoğulaşiyor mu?. Kemal İnat, Muhittin Ataman & Burhanettin Duran (Der.), *Ortadoğu yıllığı 2008* içinde (ss. 385-402). İstanbul: Küre Yayınları.

“Erdoğan: “Suriye iç meselemiz, gereğini yapmak durumundayız”, <https://www.amerikaninsesi.com/a/erdogan-suriye-ic-meselemiz-geregini-yapmak-durumundayiz-127078293/898713.html>, 7 August 2011, (Accessed: 25 April 2018)

“Erdoğan: zalim Esed’in hükümdarlığına son vermek için Suriye'ye girdik”, www.bbc.com/turkce/38145760, 29 November 2016 (Accessed: 26 March 2018).

“Erdoğan’dan çok tartışılacak sözler: Suriye'ye Esed'in hükümdarlığına son vermek için girdik”, *Cumhuriyet*, 29 November 2016 (Accessed: 26 March 2018).

Ereker, F. (2010). *Dış politika ve kimlik: İnşacı perspektiften dış politika analizi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Erkmen, S. (2005). 1990'lerden günümüze Türkiye-İsrail stratejik işbirliği. *Uluslararası İlişkiler*, 2 (7), 157-185.

Giddens, A. (1979). *Central problems in social theory: action, structure and contradiction in social analysis*. Londra: Macmillan.

Giddens, A. (1984). *The Constitution of society: outline of the theory of structuration*. Cambridge, Polity Press.

“Gül: Suriye'deki olaylara sessiz kalamayız”, www.hurriyet.com.tr/gul-suriyedeki-olaylara-sessiz-kalamayiz-18389344, 1 August 2011 (Accessed: 15 March 2018).

Hollis, M. and Steve S. (1994). Two stories about structure and agency. *Review of International Studies*, 20 (3), 241-253.

“Houla massacre: UN blames Syria troops and militia”, www.bbc.com/news/world-middle-east-19273284, 15 August 2012 (Accessed: 8 May 2018).

Ifantis K. & Ioannis G. (2017). Turkey's foreign policy towards Syria, 2011-2017. Ioannis Galarotis & Kostas Ifantis (Ed.), *The Syrian imbroglio: international and regional strategies* in (pp. 27-36). European University Institute.

Ilgit, A. & Rochelle D. (2013). The Many roles of Turkey in the Syrian crisis. *Middle East Research and Information Project*.

Joseph, J. (2008). Hegemony and the structure-agency problem in international relations: a scientific realist contribution. *Review of International Studies*, 34(1): 109-128.

Karaosmanoğlu, A. & Behice Ö.G. (2010). Türkiye'de sivil-asker ilişkisinin unutulmuş boyutları. *Uluslararası İlişkiler*, 7 (27), Güz, 29-50.

King, A. (1999). Against structure: a critique of morphogenetic social theory. *The Editorial Board of the Sociological Review*, 47 (2), 199-227.

“Moscow: Euphrates Shield Operation put the unity of Syrian territory as doubtful”, *Russia Today*, 7 September 2016 (Accessed: 11 June 2018).

“Muallim: Türkiye, yaşadığımız sorunun bir parçası”, *Radikal*, 10 April 2012 (Accessed: 15 March 2018).

Nachmani, A. (1999). A Tringular relationship: Turkish Israeli cooperation and its implications for Greece. Chaiers, *d'études sur la Mediterranee orientale et le monde turco-iranism*, N.28.

Oktav, Ö.Z. (2009). Transition from enmity to ‘common fate’ rhetoric: water issue in Turkish-Iraqi-Syrian relations. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 40, 71-90.

Özpek, B. B. & Yelda D. (2014). Turkish foreign policy after the ‘Arab Spring’: from agenda-setter state to agenda-entrepreneur state. *Israel Affairs*, 20 (3), 328-346.

“Suriye’ye gözdağı”, *Cumhuriyet*, 27 June 2012 (Accessed: 10 January 2018).

“Suriye’ye uyarı ateşi”, *Cumhuriyet*, 4 October 2012 (Accessed: 10 January 2018).

“Suriye”, <http://syria.liveuamap.com/tr/time/24.01.2017> (Accessed: 14 April 2018).

“Syria war: Russian ‘friendly fire’ kills Turkish soldiers”, www.bbc.com/news/world-middle-east-38919426, 9 February 2017 (Accessed: 14 April 2018).

“The Russian aviation assist Euphrates shield in the battle of Al-Bab”, *Russia Today*, 30 December 2016 (Accessed: 9 May 2018).

“TSK’dan Suriye sınırına ilk ateş”, *Haber Türk*, 3 October 2012 (Accessed: 10 January 2018).

“TSK’dan Rus uçağı ile ilgili yeni açıklama”, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/tskdan-rus-ucagi-ile-ilgili-yeni-aciklama-1480356/>, 25 November 2015 (Accessed: 9 May 2018).

“Turkey fires back after Syrian shelling kills 5 civilian”, *New York Times*, 3 October 2012 (Accessed: 20 February 2018).

“Turkey says shot down helicopter, while Syrian TV says it was drone”, *Reuters*, 17 May 2015 (Accessed: 15 March 2018).

“Turkey shoots down Syrian helicopter”, *Al Jazeera*, 17 September 2013 (Accessed: 25 April 2018).

“Turkey, seeking weapons, forces Syrian jet to land”. *New York Times*. 10 October 2012 (Accessed: 16 June 2018).

“Turkey’s parliament approves further military action against Syria”, *The New York Times*, 4 October 2012 (Accessed: 10 January 2018).

“Turkish armed forces shot down Syrian jet”, *BBC Turkish*. 23 March 2014 (Accessed: 25 December 2017).

“Türk uçağı nasıl düşürüldü”, *Hürriyet*, 10 July 2012 (Accessed: 10 January 2018).

“Ülkelere göre ihracat”,
www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=624, 10 August 2017 (Accessed: 16 June 2018).

Wallerstein, I. (2004). *World system analysis: an introduction*. Darham, Londra: Duke University Press.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Reading, MA: Addison-Wesley Pub. Co.

Wendt, A. E. (1987). The Agent-structure problem in international relations theory. *International Organization*, 41 (3), 335-370.

Wight, C. (1999). They shoot dead horses don't they? Locating agency in the agent-structure problematique. *European Journal of International Relations*, 5 (1): 109-142.

Yayın Geliş Tarihi: 15.08.2018
Yayına Kabul Tarihi: 14.02.2019
Online Yayın Tarihi: 26.06.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.453827>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 555-583
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

MARKS'IN SINIF TASNİFİ VE GÜNÜMÜZ KAPİTALİZMİNDE SERMAYENİN DEĞİŞMEYEN NİTELİKLERİ

Yasin AVCI*
Davut ATEŞ**

Öz

İnsanoğlunun en kadim eğilimlerinden bir tanesi içinde yaşadığı tarihi-sosyal organizasyonların ve onun şartlarının sonsuza kadar süreceğine inanmasıdır. Bu noktada, yalnızca Marks ve onun gibi toplumsal değişimin sürekliliğine inanan bir avuç sosyal bilimci zamanının ruhunu aşmayı başarabilmiştir. Ancak özellikle kapitalist büyümenin gerçekleştiği dönemlerde Marks'ın öğretisi yoğun eleştirilere maruz kalarak zamanın gerisinde kaldığı iddiasıyla itham edilmektedir. Fakat ironiktir, kapitalizmin kriz dönemlerinde de hiçbir sosyal bilimcinin Marks kadar haklılığı vurgulanmamıştır. Yani kapitalizmin konjonktürel dalgalanmaları yığınların Marks'a yaklaşımını etkilemektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Marks'ın öğretisinin güncelliği meselesi Marks'a devrevi ve konjonktürel yakınlaşmalardan/uzaklaşmalardan ayrı bir şekilde ve sermaye üzerinden incelenmiştir. Bu çerçevede çalışmanın ilk bölümünde Marksist sınıf tasnifine ve kısmen emeğin günümüzdeki konumlanmasına yer verilmiş; ardından da sermayenin kendisini güçlü kıldığını sandığı ve fakat onun zayıf yanlarını da oluşturan nitelikler ele alınmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise sermayenin bu güçlü ve fakat aslında zayıf egemenliğinde norm koyucu bir işlev gören neoliberalizmin üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karl Marks, Marksizm, Kapitalizm, Sermaye, Emek.

CLASS CLASSIFICATION OF MARX AND QUALITY STABILITY OF CAPITAL IN MODERN CAPITALISM

Abstract

One of the most permanent tendency of mankind is that to believe the historical-social environment in which he lives and its circumstances will last forever. At this point only a few social scientists who believe in the continuity of social change, just like Marx, have

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Avcı, Y. & Ateş, D. (2019). Marks'ın sınıf tasnifi ve günümüz kapitalizmde sermayenin değişmeyen nitelikleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 555-583.

* Araş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-1909-4778, yasinavci89@gmail.com

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-8103-4186, davutates333@gmail.com

succeeded in transcending the spirit of time. However, especially during periods of capitalist growth, Marx's doctrine is subject to intense criticism and accused of being archaic. But ironically, no social scientist was seen right as Marx in the crisis period of capitalism. That is, the cyclical fluctuations of capitalism affect the masses' approach to Marx. Thus, in this work, issue of Marxist doctrine timeliness was examined over the capital and without cyclical, conjectural approaches to Marx. In the first part of this study, the Marxist class and the positioning of labor in the present day were given; then the qualities which the capital believed to make him strong and whose weaknesses were also considered. In the conclusion of the study, neoliberalism is emphasized, which is a normative function in this powerful but actually weak ruling of the capital.

Keywords: Karl Marx, Marxism, Capitalism, Capital, Labor.

GİRİŞ

Marks'ın motto haline gelen deyişine göre; bugüne kadar filozoflar dünyayı yalnızca farklı biçimlerde yorumlamaya çalışmışlardır (Marx & Engels, 1998: 574). Yorumlama belirli bir anlayış çerçevesindeki kavrayışın dışavurumu olarak ifade edilebilir. O halde yorumlama faaliyetinin başlangıcında anlamak eylemi bir gerekliliktir (Ricoeur, 2008: 121). Fakat Marks'a göre bir anlayış çerçevesinde dünyayı yorumlamak yeterli değildir, asıl önemli olan onu değiştirmektir (Marx & Engels, 1998: 574). Böylece Marks ontolojik, epistemolojik, metodolojik ve hatta aksiyolojik duruşunu ortaya koyarak değişime ve onun güdüleyicisi olan praksise vurgu yapmaktadır (Marx & Engels, 1956). Bu doğrultuda filozofa düşen görev, değişimin mümkün olduğunu ve değişimi sağlayacak eylemler dizisini, değişimi talep eden yığınlar bakımından ortaya koymaktır. Değişimin imkân dâhilinde olduğunu sürekli olarak gündemde tutmak diyalektik bir varsayıma karşılık geldiği için (Engels, 1977) yönetsel bir ön kabuldür ve bir kere benimsendiği zaman kendiliğindenlik kazanır. Fakat başlangıçta, değişimi sağlayacak eylemler dizisini ortaya koymak için mevcut dünyayı anlamak gerekmektedir (Faulkner, 2014: 383). Bakıldığında böylesi bir duruş da diyalektiğin bütünü çelişkilerin birliği olarak kavrayan yasasına karşılık gelir (Çe-tung, 1977: 27-91) ve bu yönüyle yönetsel bir ön kabuldür yani kendiliğindenlik arz eder (Thalheimer, 2013). Başka bir anlatımla değişime konu olan dünyanın, değişmesi istenen yönü yani kendi çelişik yanını bünyesinde barındırması (Brosius, 2008: 46) ve bu yüzden anlaşılacak zorunda oluşu da diyalektik bir duruştur.

O halde mevcut dünyayı anlama meselesi zihinsel bir uğraşı gerektirdiği için ve kendiliğindenlik arz etmediğinden hem kendi önemini ortaya koymaktadır hem de filozofa daha ağır bir yük bindirmektedir (Poltzer, 2010: 25-445). Bununla birlikte anlamak meselesi yorumsal farklılığı beraberinde getiren bir süreç olarak egemen sınıfların ve onların ideologlarının yanılama yaratma saldırılarına maruz kalmaktadır (Arslan, 1999: 63-89). Örneğin bazı burjuva ideologları mevcut dünyayı; artı değer sömürsünün görece azaldığı, büyüyen orta sınıfla birlikte zenginliğin daha fazla paylaşıldığı, proletaryanın niceliğinin görece düştüğü, buna bağlı olarak kapitalizmin kendi yarattığı mağdurlarını az da olsa ihya ettiği bir

karakterde betimlemektedirler (Koray, 2011: 24). Buna karşılık bazı düşünürler de mevcut dünyayı; emek sömürsünün şiddetlenmesiyle, eşitsizlik ve yoksulluğun geniş yığımlara, zenginliğin ve refahın da egemen sınıflara layık görülmesiyle (Savran, 2008: 21; Aren, 2008: 435-436); tekelci kapitalizmle (Lenin, 2009); kumarhane kapitalizmiyle (Strange, 1986); finans kapitalizmiyle (Hilferding, 1981) ve hatta vahşi kapitalizmle (Sassen, 2010: 23-50) resmetmektedirler.

İnsana ilişkin tarihi-sosyal organizasyonların tek geçerli ve doğru betimlemelerinin olmadığı, birden fazla ve hatta çelişik nitelikleri bünyelerinde barındırdıkları çoğunlukla kabul edilmektedir (Berger & Luckmann, 1991). Bu bağlamda yukarıda vurgulanan ve düşünürlerce farklı yorumlanan dünya betimlemeleri belki de mümkündür. Ancak Marks'a göre insan bilinci maddi koşulları belirlemez, aksine bilinç ve ona bağlı anlamsal yorumlama maddi koşulların bir ürünüdür (Marx, 2011). Bu noktadan hareketle mevcut dünyanın farklı betimlemeleri farklı maddi koşullarla şekillenen bilinçlerin farklı anlamsal yorumlamalarının bir neticesidir. Yine mevcut dünyaya yönelik takınılacak diyalektik bir tavır çelişik yorumların her birinin geçerli-gerçek olabileceğini ortaya koymaktadır (Kuusinen, 1965). Öyleyse mevcut dünya hem zenginlik hem fakirlik hem eşitlik hem eşitsizlik hem sömürü hem de ihya edilmelerle çelişik bir bütündür. Fakat sıralanan bu betimlemeler farklı sınıfsal kategorilere yöneliktir (Marx, 2009b: 65-66).

Başka bir anlatımla mevcut dünyanın olumlanan yanlarını gösterdiği bir sınıf ve yine acımasız yüzünü gösterdiği bir diğer sınıf bulunmaktadır. Hatta her bir sınıfın varlığı diğerinin mevcudiyetini beraberinde getirmekte ve yeniden üretmektedir. Çünkü dünyayı yorumlamak derken Marks'ın kast ettiği dünyanın çelişkili de olsa tutarlı bir mantık içinde yorumlanmasıdır. Başka bir anlatımla Marks'a göre dünyayı yorumlamak onu anlamada belirleyici niteliğin ne olduğunun saptanmasını gerektirmektedir. O halde mevcut dünyanın belirleyici niteliği hem sömürünün azalması hem de şiddetlenmesi olamaz. Çünkü örneğin sömürünün azalması bir gerçeklikten ziyade egemen sınıfların kendi yorumudur ve yanılsama yaratmaktadır. Dolayısıyla örneğin sömürünün azalmasından gerçekliğin iki yüzünden biriymiş gibi söz etmek diyalektik değil görecelilik olmaktadır. Bu çerçevede mevcut dünyayı anlamaya çalışırken ortaya konulan ve sömürülen yığınların memnuniyetini temel alan nitelikler bir gerçeklikten ziyade yanılsama olarak kendisini göstermektedir.

İşte bu noktada anlamsal yorumlamaların yönelimi, yani madalyonun hangi yönünün seçileceği büyük önem arz etmektedir. Öyle ki seçilen mevcut yüz, yığınların memnuniyeti eksenindeyse tüm bu süreç Marks'ın da belirttiği gibi yorumlama olarak kalmaktadır. Çünkü değişime konu olmayacak kadar iyi işlediği yanılsamalarla bezelenen bir dünyada devrimci bir değişimi tartışmak abesle iştigaldir. Buna karşın yığınların mevcut dünyadan memnuniyetsizlikleri tarafı seçilirse değişime, değişimin rotasına ve değişimi tetikleyecek eylemler dizisine odaklanmak, yani onu değiştirmeye çalışmak artık mümkün hale gelmektedir. Vurgulandığı üzere

değişimin değişmezliği (Aren, 2008: 451-452) ve onun mevcut dünyanın çelişik bünyesinden ortaya çıkacağı diyalektik bir tavrın en açık kabulleri ise tüm bu süreç kendini sürekli olarak yinelemektedir. Bu kapsamda filozofa düşen görev dünyayı sömürülen yığınların anlayışıyla yorumlamak ve bu anlayış çerçevesinde ve sömürülen yığınlar yararına onu değiştirmektir.

Tüm bu noktalardan hareketle çalışmanın ana hatları ve yöntemi açığa çıkmaktadır. İlk olarak, mevcut dünyayı karakterize eden en temel unsur kapitalizmdir (Wallerstein, 2003: 533). Çünkü genel kanının aksine kapitalizm yalnızca ekonomik ilişkileri şekillendiren bir ekonomik girişim tarzı değildir (Wood, 2010: 153). Aksine onun kendisini yalnızca iktisadi bir oluşum olarak sunması, fakat ekonomi dışı tüm alanları da şekillendirmesi kapitalizmin güçlü yanlarından birine karşılık gelmektedir. Çünkü kapitalizm yalnızca iktisaden var olmadığı için yalnızca ekonomik anlamda anti-kapitalist bir tavır takınmak ona yönelik muhalefette etkili değildir. Öyle ki kapitalizm, devletin işlevlerinden kitlesel kültürel eğilimlere kadar her fenomeni ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirmektedir (Başkaya, 2004: 73). Özetle dünya tüm mevcudiyetiyle kapitalist dünyadır (Wallerstein, 1974a: 348-349).

İkinci olarak, kapitalist dünyanın mevcut ve çalışmada temel alınan hali, onun çelişik sınıfsal bileşenleri olan kapitalist ile işçinin, burjuvazi ile proletaryanın, sermaye ve emeğin (Marx & Engels, 2013: 23) hâlihazırdaki konumlarıyla şekillenmektedir.¹ Bir diğer deyişle hem kapitalizmin ortaya çıkışıyla onun temelini konumlanan hem de onu şekillendiren sermaye ve emeğin mevcut konumları kapitalist dünyanın betimlemesini mümkün kılmaktadır (Ollman, 2015: 27-45). Ancak bu çalışmada sermaye incelenirken kısmen emeğin konumuna da yer verilmiştir. Zaten sermayenin mevcut durumu da emeğin mevcut durumundan ayrı değerlendirilemez (ya da tam tersi). Üçüncü olarak, kapitalizm mevcudiyetini korumak noktasındaki başarısını örneğin emeğin zorlamasıyla sermayenin yenilikçiliğine borçluysa günümüz kapitalizmi şüphesiz erken dönemleriyle kıyaslandığında bazı farklı özelliklere sahiptir (Savran, 2012: 128). Zaten Marks'ın da vurguladığı üzere burjuva gitgide kendi suretinde bir dünya yaratmaktadır (Marx & Engels, 2010: 25). Başka bir anlatımla, burjuvanın en önemli başarısı örneğin emeğin üretkenliğini arttırmak amacıyla ve emek direnişi yüzünden sermayenin emeğe bağımlılığını azaltacak teknolojik yeniliklere öncülük etmek ise (Marx & Engels, 2010: 24-25) onun suretine bürünen kapitalist dünyanın değişimler yaşayarak bugünlere gelmesi ve bundan sonra da değişecek olması öngörülebilir bir durumdur. Öyleyse kapitalizmi durağan bir organizasyon olarak ele almak kapitalist düzenin değişmesine yönelik talepleri ve buna yönelik rotaları zamanının gerisinde kaldıkları iddiasıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu noktada yapılması gereken

¹ Çalışma kapsamında kapitalist düzendeki egemen sınıfı betimlemek için kapitalist-burjuva-sermaye ve ezilen sınıfı nitelemek için ise proletarya-işçi-emek kavramları birbirlerinin yerine geçebilecek şekilde kullanılmışlardır.

genelde kapitalizmi, özelde ise mevcut kapitalist düzende sermayenin pozisyonunu incelemektir.

Dördüncü olarak ve bir yönüyle de üçüncü varsayıma karşıtlık oluşturacak şekilde, değişen dünyada sermayenin karakteristik niteliklerinin farklılaşmadığı iddiası çalışmanın temeline konumlanmıştır. Bununla vurgulanan nokta, sermayeyi sermaye yapan ayırt edici niteliklerin özünde değişmediğidir. Çünkü böylesi bir değişim yaşansaydı mevcut dünyanın üretim tarzını kapitalizm olarak nitelendirmek imkânsız olurdu. Bu durumda örneğin üretim araçlarına özel mülkiyet esasınca sahip olma, artı değer sömürüsü, kesintisiz birikim, bitmek tükenmek bilmeyen kâr hırsı ekseninde sermaye hala bilinen sermayedir ve buna bağlı olarak üretim araçlarından yoksunluk sebebiyle emek gücünden başka satacak bir şeyi olmayan emek aynı emektir. Yani kapitalist üretim tarzının sınıfsal bileşenleri kendilerini ayıran sınıfsal niteliklerini korumaktadırlar.

Özetle çalışmanın temel odak noktası, sermayenin çağdaş konumu üzerinden kapitalizmin mevcut halinin betimlenmesidir (ya da tam tersi). Mevcut kapitalist dünyanın Marks'ın betimlemesinden çok da farklı olmadığı tespiti bu çalışmanın neticesinde ulaşılan bir sonuçtur. Ancak yine de kapitalizm “virüsüne” yönelik ilk aşı olan Marksizm'in, virüsün bazı yönlerinin mutasyona uğraması sebebiyle ve fakat Marks'ın yöntemine sadık kalınarak güncellemesi gerekliliği göz ardı edilmemiştir. Bu çerçevede çalışmanın ilk bölümünde Marksist sınıf tasnifine ve kısmen emeğin mevcut konumlanmasına odaklanılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise sermayenin mevcut kapitalist üretim tarzındaki çağdaş konumu ele alınmış ve sermayenin nitelik değiştirdiği iddiaları maddeler halinde incelenmiştir. Son olarak çalışmanın sonuç bölümünde sermayenin günümüz koşullarında yarattığı yarılsamaların temel dayanaklarından biri olan ve bu amaçla norm koyucu bir işlev gören neoliberal ideoloji ele alınmıştır.

EZEN-EZİLEN ÇELİŞKİSİNİN KAPİTALİZMDEKİ KARŞILIĞI: MARKS'IN SINIF TASNİFİ ve EMEĞİN GÜNÜMÜZDEKİ KONUMU

Sınıf kavramı ve buna bağlı olarak sınıfsal tasnif ilk olarak Marks tarafından ortaya konmamıştır (Dworkin, 2012: 41-77). Ancak Marks onu diğer düşünürlerden ayrı kılan soyutlamasıyla kendisine özgü sınıf tasnifini yapabilmıştır. Aslında bütün teorisyenler basitlemenin bir yolu olan soyutlama yöntemini kullanmak durumundadırlar (Burchill vd., 2005: 30). Çünkü ancak bu şekilde oldukça karmaşık ve devasa tarihi-sosyal organizasyonların kısmi yasalarını ortaya koymaları mümkündür. Fakat kendisini eleştirenlerin bile ondan ilhamla kuramlarını ortaya koydukları Marks (Bilgi, 2005: 16) yaptığı soyutlama ile yalnızca kapitalizmin işleyiş teorisini inşa etmemiş dahası insanı ve insanlık tarihinin evrimini yaptığı sınıfsal tasnif temelinde incelemiştir (Brosius, 2008: 17). Buna göre Marks'ın kapitalizmi meta üzerinden açıkladığı, yani basitlemenin bir yolu olan soyutlamayı kullandığı (Tonak, 2012: 48) bilinmektedir. Yani Marks kapitalizmin en temel özünü

metada bularak, ardından da metayı açıklayarak kapitalizmin işleyiş teorisini ortaya koymuştur (Marx, 2014: 49).

Asıl göz ardı edilen, Marks'ın kapitalizmi; temelinde insan-doğa ilişkisinin olduğu tarihi-sosyal bir organizasyon olarak ele aldığıdır (Marx & Engels, 2010: 21-51). Dolayısıyla Marks'ın çalışmalarını motive eden en temel sorunsal insandır. Öyleyse Marksizm de gücünü insana ve onun türsel farklılığına dair yaptığı soyutlamadan ve yine buradan hareketle geliştirdiği sınıfsal tasniften almaktadır. Buna göre diğer doğa güçleri ve insanlar arasındaki en temel farklılık, insanların en kadim praksiyi olan üretimdir. Yani insan var oluşundan yok oluşuna kadar üretmek ve yine üretimini sağlayacak üretim araçlarını da üretmek mecburiyetindedir (Marx & Engels, 1998: 6-7). Marks bu soyutlamadan hareketle insan ve ona dair her tarihi-sosyal organizasyonun, her ilişkinin temelinde; sınıf mücadelesine bağlı olarak değişen üretim tarzını ve bu üretim tarzının beraberinde getirdiği üretim ilişkilerini görmektedir (Lenin, 2013: 31-32). O halde Marks insanı, onun tarihini ve onun oluşturduğu tarihi-sosyal organizasyonları insanın ayırt edici özelliği olarak gördüğü üretim soyutlaması üzerinden incelemektedir. Bunun Marks tarafından o dönemde kapitalizm odaklı ortaya konması onun yaşadığı dönemde kapitalizmin gelişmeye başlamasıyla ilgilidir. Kısacası Marks temel soyutlamasını kendi dönemine uygulamıştır.

Marks'ın sınıf tasnifini ve yazılı insanlık tarihini onun bir uzantısı olarak gördüğü sınıfsal mücadele işte bu üretim kavramıyla yakından ilgilidir (Öngen, 1994: 331). Buna göre varoluşundan itibaren insanoğlu emek gücünü iç içe yaşadığı doğaya yönelerek hem kendisi için gerekli olan tüketim maddelerini hem de bu süreçte kullanabileceği üretim araçlarını üretmiştir. Başka bir anlatımla insanı insan yapan ve onu diğer türlerden ayıran bu üretim praksişidir (Çelik, 2010: 11-32). Her üretim ise belli bir tarz ekseninde şekillenmektedir ve bu üretim tarzı da insanlar arasında üretim ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte üretim tarzı sınıf mücadelesine bağlı bir şekilde değiştiği için üretim ilişkileri de bahse konu değişim sürecinden nasibini almaktadır (Corrigan vd., 2001: 204). Ancak kültürel evrimin belirli bir aşamasından sonra üretim tarzının ve üretim ilişkilerinin ortaya çıkmasından günümüze kadar olan süreçte her daim ezen bir sınıf ile ezilen bir sınıf bulunmaktadır. Marks'a göre insanlık tarihinin ezen ve ezilen sınıfların mücadelesinin bir uzantısı olması işte bu sebeptendir (Öngen, 2002: 13). Bu noktada akla gelen en temel soru hangi kriterler çerçevesinde insanların ezen ve ezilen sınıflar şeklinde bölündükleridir.

Marks'a göre bu sorunun ilk cevabı, üretim araçlarına sahiplik veya üretim araçlarından yoksunluktur. Buna göre başlangıçta tüm topluma ait olan üretim araçları zamanla örneğin özel mülkiyetin ortaya çıkması gibi gelişmelerle egemen sınıfların elinde toplanmış, üretim araçlarından yoksun olan sınıflar da yaşamlarını sürdürmek için üretim araçlarını sahiplenen bu sınıflara muhtaç olmuşlardır. İşte sınıfları ezen ve ezilen yapan budur. Yani üretim araçlarına sahip olanlar iktisadi sömürü çerçevesinde ezen sınıfa dâhilken, üretim araçlarından yoksun olarak

sömürülen ve ezen sınıfa muhtaç olanlar ezilen sınıfa dâhildir. Ezen-ezilen sınıflar tarihin tüm aşamalarında vardır, fakat farklı üretim tarzları ve farklı üretim ilişkileri çerçevesinde farklı adlar almışlardır: Yurttaş-köle, patrisyen-pleb, baron-serf, lonca ustası-kalfa, burjuvazi-proletarya (Marx & Engels, 2010: 22). Ancak yalnızca üretim araçları ve üretim sürecine yönelik konumlanma sınıfsal tasnifin ve sınıfın varoluşsal şartı değildir.

Marxizm temelinde ikinci önemli unsur sınıf bilincidir. Şüphesiz bu şart üretim araçlarına yönelik konumlanma gibi somut bir kritere göre daha soyuttur. Yine de gevşek bir tanım yapmak gerekirse sınıf bilinci, başlangıçta sınıfsal ayrımın mevcut olduğunu kabul etmeyi gerektirmektedir. Ardından ise böylesi bir sınıfsal ayrımında kendini konumlandırmak, yani bir sınıfa yönelik aitlik hissetmek ve mevcudiyetini o sınıfla tanımlamak gerekmektedir. Yine bu ekseninde kendi çıkarını sınıfsal bir çıkar temelinde tanımlama, sınıfsal bir motivasyon ile hareket etme gibi unsurlar sınıf bilinci ve sınıfsal varlık için gereklidir. Görüldüğü üzere sınıf bilinci oldukça soyut ve ölçülemeyen bir şeye karşılık geliyormuş gibi görünse de sınıfsal temelde eylemliliği gerektirdiği için kısmen de olsa somuttur (Ollman, 2011: 216-269). Buradan hareketle sınıfsal varlığın son şartı da sınıfsal mücadeledir. Yani bir sınıfın varlığından bahsetmek için o sınıfın üretim ilişkilerindeki konumundan hareketle ve sınıfsal bilinçle; çıkarlarının çatıştığı ve karşısında konumlanmış diğer sınıfın hangisi olduğunun, sınıfsal kazanımlarını arttırma yollarının ve bu mücadelede kullanabileceği araçların neler olduğunun cevabını vermesi gerekmektedir. Bu sorulara verilen cevaplar ekseninde sınıfsal mücadeleye girişmenin önemi, hâlihazırda mevcut olan kendinde bir sınıfın kendi için sınıf olmasını sağlamasıdır. Bir başka deyişle yalnızca üretim ilişkilerine nasıl konumlanıldığı ve bu çerçevede kazanılan sınıf bilinci eyleme, yani mücadeleye dökülmedikçe anlamsızdır (Aron, 1973: 22).

Böylesi bir şart, aslında Marks'ın ontolojik, metodolojik, epistemolojik ve aksiyolojik duruşunu yansıtan praksise verdiği önemi göstermektedir (Kosik, 2015: 190-201). Bilinçli insan eylemi olarak betimlenebilecek olan bu kavram (Atılğan, 2001: 32), aslında insanlık tarihinin sınıf mücadelesi tarihi olmasının da sebebidir. Çünkü belli bir üretim tarzından diğerine geçişi sağlayan bu sınıfsal mücadele iken (Marx, 2012a: 11), sınıfsal bilinç ile yetinmenin hiçbir önemi olmadığı gibi bu eylemsizlik mevcut üretim tarzının da devamını sağlamaktadır. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki sıralanan unsurları bünyesinde barındıran sınıfların ortaya çıkması bu sınıfların mevcudiyetini göstermek amacıyla nicel verilere başvurmayı zorlaştırmaktadır. Çünkü gerek sınıfın kendi oluşumu gerekse de onu oluşturan şartların mevcudiyeti bir oldu-bittiden ziyade bir süreci gerektirmektedir (Ollman, 2011: 216-269).

Tüm bu noktalardan hareketle Marks'ın "nihai kurgusunda" kapitalizme ilişkin sınıflar burjuvazi ve proletarya olarak belirtilmiştir (Marx, 2015). Ancak yöntemi gereği Marks'ın çalışmalarında sınıfsal tasnife dair tekdüze bir duruşun mevcudiyetinden bahsetmek mümkün değildir ve bu sebeple bir önceki ifadede

“nihai kurgusunda” vurgusu yapılmıştır. Çünkü Marks örneğin yönetici sınıftan ve sermaye yararına sistemin devamlılığını sağlayan ideologlardan da bahsetmektedir (Marx, 2013). Yine Marks’ın eserlerinin çoğunluğunda kapitalizme dair burjuvazi, proletarya ve köylü olmak üzere üç sınıftan söz edilmektedir. Bununla birlikte Marks’ta sınıfsal katmanlaşma, yani belli bir sınıfsal kategorinin farklı noktalarında bulunma durumu gözetildiği için belli meslek gruplarının hangi sınıfa tabii olduğunu tespit etmek de güçleşmektedir. Açmak gerekirse Marks’ın çalışmalarından burjuva toplumuna ilişkin üç karmaşık gruplaşma biçimi ayırt edilmektedir. Bunlardan ilki kapitalist çiftçilere bağımlı hale gelen veya kentsel proletaryaya katılmak zorunda kalan özgür köylülük gibi burjuva toplumunda önemli siyasal ve ekonomik rol oynasalar da tasfiye edilen veya yükselen üretim ilişkilerinden etkilenerek marjinalleşen sınıflardır. İkincisi memurlar ve idari hizmetlerdeki sanayi çalışanları arasında yer alan üst idari görevliler gibi sınıfların herhangi biriyle işlevsel bağımlılık ilişkisi içinde olan ve neticede siyasal açıdan bu sınıfla özdeşleşme eğilimindeki diğer tabakalardır. Yine Marks ikinci grup dâhilinde hâkimlerden, avukatlardan ve doktorlardan sınıfların ideolojik temsilcileri ve sözcüleri olarak bahsetmektedir. Son olarak Marks herhangi bir mesleği olmayanlar ile hırsızları, serserileri ve yersiz yurtsuz insanları iş bölümüyle tamamen bütünleşemedikleri için sınıfsal sistemin kıyısında yer alan lümpen proletaryaya dâhil heterojen bireyler topluluğu içinde saymaktadır (Giddens, 2014: 79-80).

Görüldüğü üzere Marks’ın nihai kurgusuna gelinceye kadar çalışmalarında sınıfsal tasnife dair çeşitlilik bulunmaktadır. Fakat Marks’a göre kapitalizmin temeline konumlanan iki sınıf sermaye ve emektir. Başlangıçta bu bir çelişki olarak görülse de aslında Marks’ın yöntemiyle yakından ilgilidir. Ancak Marks’ın çalışmalarında sıklıkla kullanılan “karşılıklı belirlenim”, “soyutlama”, “uğrak” gibi kavramlar Marks’ın öğretileri tarafından bile tam olarak kavranamamış ve Marks’ın sınıf tasnifi kafa karıştırıcı bulunmuştur. Oysa Marks vurgulanan bu kavramlar sayesinde ve her soyutlama düzeyinde uğrağını değiştirerek çalışmalarını güncel tutabilen bir düşünürdür. Bu tespiti sınıf tasnifi özelinde açmak gerekirse Marks’ın birçok sınıftan bahsedip nihai kurgusunda sermaye ve emeği vurgulaması onun kapitalizmin geleceğine yönelik öngörüsündeki soyutlama düzeyini ve uğrağını değiştirmesiyle ilgilidir.

Çünkü Marks’a göre sıralanan tüm bu sınıfsal kategoriler mevcuttur fakat örneğin kapitalizmin devrevi kriz dönemlerinde sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimi küçük sermayeyi bile proleterleşmeye doğru itecektir (Harvey, 2012: 207). Benzer şekilde özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde bulunan ve konumu proletarya ile kıyaslandığında daha iyi olan “orta sınıf”ın mevcut kazanımları ekonomik kriz durumlarında hemen geri alınabilir niteliktedir. Öyle ki 2008 dünya krizinde devletler finans sermayeyi kurtarmak için oluşturdukları ekonomi paketlerinin maliyetini vergileri arttırarak ve kamu harcamalarını kısarak halktan karşılamışlardır (Buluş & Kabaklarlı, 2010: 14-16). Bahse konu devrevi krizlerin her biri bir öncekinden daha şiddetli ise yani sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimini her bir krizde daha da arttırıyorsa ve her bir krizde orta sınıf

olarak sunulan kesimin kazanımları artarak eritiliyorsa “kapitalizmin gelecek kurgusunda sona kalacak iki sınıf sermaye ve emektir” tespiti Marks tarafından doğrulanmış olmaktadır.

Benzer bir yaklaşımı Marks'ın kendinde sınıf ve kendi için sınıf ayrımında da görmek mümkündür. Bu çerçevede üretim ilişkilerindeki konumlanmasıyla sınıfsal aidiyeti belli olan bir sınıf; sınıf bilincinden ve dolayısıyla sınıfsal mücadeleden uzak kaldığı sürece kendinde sınıftır. Bahse konu sınıf sınıfsal bilinç kazanarak sınıf mücadelesine başladığı takdirde de kendinde sınıf olmayı bırakıp kendi için sınıf konumuna gelmektedir (Wood, 2001). Marks'ın kapitalizme dair sınıf tasnifinde sermaye ve emeğin öncelendiğini belirttikten sonra kapitalist üretim tarzının sınıfsal açıdan yarattığı farklılığın yalnızca ezen ve ezilen sınıflara verdiği yeni isimlerden ileri gelmediğinin ortaya konması da gereklidir. Çünkü sermayenin diğer üretim tarzlarındaki ezen sınıflardan farkını ortaya koymak onun niteliğinin tespit edilmesini de beraberinde getirecektir. Bu arada kapitalizmin onu kendisinden önceki toplumsal organizasyonlardan ayıran örneğin artı-değer sömürsü (Marx, 1998), değer üretmek anlamında biricik meta olan emeğin sömürsü üzerine temellenme (Selik, 1982), aşırı üretim hastalığı (Hands, 2011: 84), devrevi krizler (Wallerstein vd., 2014: 55), kesintisiz sermaye birikimi (Luxemburg, 2004), toplumsal hayatın ekonomiye dâhil olması (Marx, 2014), siyasi ve iktisadi olanın görünürde kesin ayrımı, fakat bu alanların gizli iç içeliği (Wood, 2014: 26-30) gibi birçok ayırt edici özelliğinin olduğu bilinmektedir.

Kapitalizmin konuyla ilgili ve sınıflara ilişkin farklılığı ise büyük ölçüde yarattığı yanılısma ile ilişkilidir. Buna göre kapitalizm öncesi üretim tarzlarında ezen sınıfın sömürsü kapitalist sömürü ile kıyaslandığında görece belirgin olarak gerçekleşmektedir. Örneğin bir efendi kölesini açlık sınırında yaşatarak onu kendi sınıfsal çıkarı yararına çalıştırmış ve sömürmüştür. Yine bir lordun vassalı sömürmesinde lordun elinde bulunan siyasi gücün vassalı lordun topraklarına hapsedmesi, onu burada çalışmaya zorlaması ve vassalın kazandıklarını zora dayanan bir şekilde lorda sunması gibi süreçler açık bir şekilde gerçekleşmektedir. Oysa kapitalizmde emek aynı zamanda özgür emek veya ücretli emek olarak adlandırılmaktadır. Buna göre emek, sahip olduğu emek gücünü piyasada satma noktasında özgürdür ve emekçi emek gücü karşılığında ücret aldığı için aslında görünürde bir sömürden söz edilemez (Başkaya, 2004: 88). Bu bağlamda sermayenin satın aldığı metanın emek değil emek gücü olması önemli bir noktadır. Çünkü işçi bu süreçte yalnızca belli bir süre için emek gücünü sermayenin hizmetine sunmaktadır. Ters olsaydı mevcut ilişkinin örneğin efendi-köle ilişkisinden bir farkı olmazdı (Göçmen, 2014: 61-91).

Ancak sermaye ve emeğin piyasada özgürce karşı karşıya geldikleri iddiası gizli bir sömürüyü içermektedir. Çünkü üretim araçlarından yoksun olan emek yaşamı için gerekli olan tüketim araçlarını elde edebilmek adına emek gücünü satmak zorundadır. Yani emeğin özgürlüğü, sermaye ihtiyaç duyduğunda emek gücünü satmaya her daim hazır bulunmasından ve bu sözde mübadeleyi

gerçekleştirmesinden ibarettir. Bununla birlikte emeğin çalıştığı süre boyunca verdiği emek gücünün karşılığını aldığı iddiası yine kapitalizmin gizli sömürü ilişkisini sağlamlaştırmaktadır. Buna göre emek gücünü belirli bir ücret karşılığında sermayeye satan emekçi aslında bahse konu çalışma süresinin bir kısmında aldığı ücretin karşılığı olarak çalışmakta, fakat sunduğu emek gücünden daha değerli bir meta yaratarak sermayenin artı-değer elde etmesini sağlamaktadır (Wood, 2014: 18-19). Böylece sermaye emeğin örneğin kendisini yeniden üretmesi için gerekli olan ücreti emekçiye verirken, emekçi bundan daha fazlasını sermaye için üretmektedir (Altıok, 2011: 123). Görüldüğü üzere süreç, bir sömürü şeklinde işlemektedir ve fakat kendisinden önceki organizasyonlardan farklı olarak bu sömürü ilişkisi yanlısamlarla bezenmiştir.

Sermayenin var olma ve birikim koşulu artı değer sömürüsü ise ve sermayenin kazancı üretim için harcadıklarından daha fazlasını ona sunmadığında sermayenin üretime devam etmesinin bir anlamı yoksa yalnızca bu basit akıl yürütme bile günümüzde artı değer sömürüsünün devam ettiğini ortaya koymaktadır. Hatta günümüzde proletaryanın niceliğinin arttığı da ortadadır. Çünkü bugün işçi sınıfı yalnızca ücretli emekçilerden değil aynı zamanda emek gücünü yaşamak için satmaya mahkûm veya meyilli kişilerden ve onların ailelerinden meydana gelmektedir. Bununla birlikte sürekli olarak beyaz yakalı nitelemesiyle orta sınıfa dâhil edilen ve işçi sınıfından koparılan hizmet sektörü de proletaryaya dâhildir. Çünkü bu sektörde çalışanlar metalaştırılan hizmeti üreterek sermaye birikimine katkı sağlamaktadırlar. Yine makineleşme ile işçi sınıfının işlevinin azaldığı iddiaları yanlış olmak bir yana aslında tam tersi bir durum söz konusudur. Makineleşme hem işçi sınıfını arttırmış hem de yarattığı işsizler ordusu ile işçi sınıfının hareket kabiliyetini daraltmıştır. Nihayet her insanı tek mesleği icra edecek şekilde uzmanlaştırdıktan sonra büyük yığınların çoğunluğu proletaryaya dâhildir. Çünkü emek güçlerini satmaktan başka bir çareleri yoktur ve uzmanlaştıkları işlerde bir ömür kalmalarını sermaye onlara dayatmaktadır. Tüm bu vurgulananlara rağmen sermayenin ve onun ideologlarının proletaryanın niceliğinin görece düştüğü yanlısamasını kuvvetlendirmek için tercih ettikleri yol Marks'ın öğretilileri tarafından birbirlerinin yerine geçebilecek şekilde kullanılan kapitalist-sermaye-burjuva ve emek-proletarya-işçi kategorileri arasında (Lenin, 1996: 131) bilinçli tercihte bulunmaktadır.

Açmak gerekirse, Marksistler bunlardan kapitalist-sermaye-burjuva üçlüsünü üretim araçlarına sahip sınıfı ifade etmek için kullanırlarken; işçi-proletarya-emek üçlüsünü üretim araçlarından yoksun sınıfa gönderme yapmak için kullanmaktadırlar (Yurtsever, 2012: 86). Burjuva iktisatçıları neredeyse bütün Marksist metinlerde bu durum açıklığa kavuşturulmasına rağmen yaptıkları çalışmanın temel varsayımına göre bahse konu tasnifler arasında bilinçli bir tercihte bulunmaktadır. Örneğin işçi sınıfının, proletaryanın veya emeğin mevcut kapitalist dünyada sayısının azaldığını iddia eden bir çalışma kasıtlı olarak kapitalist-işçi tasnifini kullanarak akıllara daha çok sanayi işçisini getiren işçi sınıfı kavramı üzerinden dünya üzerinde bu sınıfın sayısal olarak azaldığını iddia etmektedir

(Mandel, 1991: 93-94). Ancak vurgulandığı üzere bu tasniflerin hepsi Marksist literatürde eşdeğerdir ve hepsi üretim araçlarının özel mülkiyeti ekseninde ortaya çıkan artı-değer sömürsünü incelemektedir.

Benzer şekilde sermaye ve onun ideologları işçi sınıfı içindeki kesimleri özerkleştirerek de yanılısama yaratabilmektedirler. Örneğin aslında orta sınıfa terfi ettiği iddia edilen yığın proletarya içindeki bir katmana karşılık gelmektedir. Çünkü en temelde bu katman üretim araçlarından yoksunluk ve sermayenin birikimine artı değer sömürsü anlamında katkısı bakımından işçi sınıfında yer almaktadır. Bununla birlikte orta sınıf olarak nitelendirilen yığının kapitalizmin işleyişi noktasında iktisadi bir konumlanmasının yanında politik bir işlevi de bulunmaktadır. Buna göre işçi sınıfı katmanlaşmasında en yüksek aşamayı temsil eden bu kesim kapitalizmin büyüme dönemlerinde küresel refahın oldukça az bir kısmına ortak edilen kesimdir. Bu kesimin çoğunlukla beyaz yakalı olarak tasnif edilen işçi yığınlarından oluşması işçi sınıfının genelindeki apolitik eğilimin sürdürülmesi için oldukça önemlidir. Çünkü Marks'ın da vurguladığı üzere sınıf bilinci için öncelikle sınıfsal farklılığın varlığının ve sınıfsal aitliğin kabul edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla kendisini işçi sınıfından ayrı olarak değerlendiren bu görece entelektüel emek kendi sınıfı yerine göbekten bağlı olduğu sistemin savunuculuğunu yapmaktadır. Beyaz yakalı işçilerin çoğunlukla muhafazakâr tutum sergileyerek ekonomik istikrar ve devamlılık noktasında hassas olmaları, daha alt katman işçi sınıfından gelen ücret artışı taleplerini sermaye adına bastırmaları ancak böylesi bir motivasyonla açıklanabilmektedir (Herman & Chomsky, 2006: 15-121). Tarih sınıf mücadelesi ile şekillenecekse sermayenin yaptığı ve bundan sonra yapacağı katmanlaşmış emeği parçalayarak bu mücadeleyi ve devrimsel değişimi engellemektir (Dworkin, 2012: 54-57).

Yaratılan bir diğer yanılısamaya göre günümüzde örneğin proletaryanın çalışma koşulları iyileştirilmiş, ücretler görece artmış, demokrasi ile kapitalizm at başı ilerleme kat etmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki kapitalizmin olumlanan bu nitelikleri de egemen sınıflar tarafından pompalanan yanılısamalardır. Çünkü Marks'ın döneminde olmayan emperyalizm, milliyetçi ve dinci faşizm 20. yüzyıl kapitalizminin ürünüdür ve bu durum kapitalizmin kendiliğinden demokrasiyi geliştirdiği tezini yanlışlamaktadır. Bununla birlikte işçi sınıfı içinde görece çalışma koşulları ve ücretleri iyileşmiş bir kesim emek mücadelesiyle ortaya çıkmış olsa da Marks'ın dönemine göre çok daha yaygın olarak dünya nüfusunun işsizlik ve yoksullukla yüzleştiği göz önünde tutulmalıdır. Kapitalizme dair yanılısamının kaynağı aslında yukarıda çözümlenen orta sınıfa ait olan neoliberal ideolojidir. Bu yanılısamının aksine emeğin geçmişe nazaran daha iyi olan koşulları sermayenin bonkörlüğü ile değil emeğin yüz yıllara dayanan direnişi ile açıklanmalıdır. Çünkü burjuvazi kendi mezar kazıcısı olan proletaryaya sistemsel devamlılığı için bazı ödünlerde bulunarak mevcudiyetini sürdürme eğilimi göstermiştir (Gül, 2008: 108). Bununla birlikte kapitalizm karakteristik olarak emeğe ve emeğin metalaşmasına muhtaç bir sistemdir. Dolayısıyla emeğin kendisini yeniden üreteceği koşulların iyileştirilmesi, emek arzının devamının ve sermayenin *per se* yeniden üretiminin bir

koşuludur. Kapitalizm var oluşunu sağlayan kaynakları birden yok etmek yerine tasarruflu ve aşamalı bir sömürüyü tercih etmektedir. Yine emeğin görece iyi koşulları sistemsiz kazancın emeğe yansıtılan oranı olarak bakıldığında eskiye göre bir ilerleme yoktur. Sermaye eskiden olduğu gibi yine kazandığının oransal olarak çok azını emeğe sunmaktadır.

GÜNÜMÜZ KAPİTALİZMİNDE SERMAYENİN YARATTIĞI YANILSAMALAR ve NİTELİĞİ DEĞİŞMEYEN SERMAYENİN SÖMÜRÜ DÜZENİ

Finans Sermaye, Sermayenin Yoğunlaşım Merkezileşmesi ve Kısmi Tekellerin Oluşması

Günümüzde paranın sermaye dolaşımının, artı değer sömürüsünün ve buna bağlı olarak sermaye birikiminin sanayi metasına bağlı olmadan sürdürüldüğü yani (Para-Meta-Para') P-M-P' sürecinde meta (M) olmadan da sağlanabildiği iddiası sermayenin nitelik değiştirdiği iddiası için temel olarak kabul edilmektedir. Çoğunlukla finans kapitale ve mali sektöre gönderme yapan bu iddia geçerli olmakla birlikte zaten Marks tarafından da ortaya konmuştur (Marx, 2015: 191-445). Yani artı değer sömürüsü P-P' şeklinde de mümkündür.

Buna göre büyük sermaye hiçbir sanayi metası üretmeden yalnızca hisse senetleri satın alarak ya da şirketine ait hisse senetlerini bir miktar satarak sürece para ile dâhil olmaktadır. Büyük ölçüde manipülasyona ve spekülasyona dayalı bu işleyişte küçük sermaye sahipleri belirli hisse senetlerine yönlendirilmektedir. Alıcı sayısının artması sebebiyle ve hisse senetlerinin fiyatlarının düşmesinin sonucunda büyük sermaye aldığı senetleri hızla borsa spekülâtorleri ve uzmanları marifetiyle daha bu düşme süreci yaşanmadan elden çıkarmaktadır. Zaten büyük sermaye bu aşamaya kadar hisse senetlerinin değerlendirilmesinden elde edeceği kârı edinmiştir. Fakat görece küçük olan sermaye hem bu bilgiden yoksundur hem de hisse senetlerinin fiyatları düşmeye başladığı andan itibaren onları elden çıkarmak yerine beklemeye meyletmektedir. Nihayet sürecin sonuna doğru küçük sermaye çok daha fazla kayıp vermemek adına oldukça düşük bir değerden hisse senetlerini elden çıkarmaktadır (Özalp, 2012: 90-92). Finans kapitali betimleyen bu süreç aynı zamanda devrevidir. Yani hisse senetleri küçük sermaye tarafından düşük fiyattan satın alınca büyük sermaye bunları satın alarak işleyişi tekrar başa sardırılmaktadır.

Bahse konu süreçte yedek fonlar, türevler, teminat borçları, geçim endeksi, ödenmemiş borçlar, takası yapılandırılmamış yatırımlar, ikinci derecede ipotekler gibi birçok parasal kimlik ve tanım yaratılmaktadır. Fakat bunlardan hiçbiri ihtiyaçları karşılamaya yönelik olmadığı gibi gerçek de değildir. Büyük sermaye ticari evrak oluşturup bu kâğıt parçalarını halka ya da küçük sermaye sahiplerine satarken aynı zamanda söz konusu kâğıtları gizli bir şekilde risk dilimlerine ayırmaktadır. Alımların çoğu büyük sermayenin kendi parasıyla değil borç alınan paralarla gerçekleştiği için ortada gerçek bir ürün de yoktur. Bununla birlikte alıcı

ve satıcı karşı karşıya gelmedikleri için alıcılardan biri satın aldığı malı görmek isterse alışveriş bozulacaktır. Fiyatların artacağına beklendiği durumlarda uzun vadeli, fiyatların düşeceğine beklendiği durumlarda ise kısa vadeli satışlar yapılmaktadır. Devlet denetiminin gevşek olduğu bu piyasada bahse konu sürecin her aşamasında özellikle büyük oyuncuların kendilerini güvence altına almalarını sağlayan sigorta poliçeleri bulunmaktadır. Kitleleri belirli şirketlerin hisselerine yönlendiren, fakat kendisi de bu sürecin parçası olan bazı değerlendirme kuruluşları da bu işleyişi kolaylaştırmaktadır. Nihayetinde eğer halktan birisi bu kumarda parasını kaybederse vergi indirimi almamaktadır. Buna karşılık büyük sermaye kaybederse kayıpları vergi mükellefleri tarafından karşılanmaktadır (Blum, 2013: 288-294).

Finans kapitalin büyümesi büyük sermaye bakımından kâr oranının düşmeye meylettiği dönemlerde daha belirgin hale gelmektedir (Dowd, 2013: 239). Bu bağlamda devlet de bankalar, finans kuruluşları, menkul kıymetler borsaları gibi araçlar vasıtasıyla hayali sermaye üretimine katkıda bulunmaktadır. Devlet tarafından bir takım kâğıt parçalarından ve elektronik kayıtlardan oluşan devlet borçlanma senetleri satışa çıkarılırken devlet de bunun karşılığında aldığı parayı harcamaktadır. Böylece devlete verilen paraya eşit değerde hayali bir sermaye oluşmaktadır. Borçlanma senetlerinin vadesi dolduğunda devletin ödeme yapması gerekse de bunu sağlayamayan devlet daha fazla borçlanma senedi çıkararak daha fazla borçlanma yoluna gitmektedir. Bu haliyle devlet borçlanması sermaye birikiminin en önemli aracı haline gelmektedir. Zaten kâr oranlarının düştüğü dönemlerde kapitalist devletler yüksek faizlerle borçlanarak sermaye sahiplerine kârlı yatırım alanları sunarlar onlardan aldıkları vergileri de azaltmaktadırlar. Nihayetinde alınan borçlar yine yüksek faizli borçlarla kapatıldıkça devletin borcu da artmakta ve devlet iflasın eşiğine gelmektedir. Bu noktada kapitalist devletin seçtiği yol sosyal harcamaları kısip vergileri arttırarak halk yığınlarına yüklenmektir (Özalp, 2012: 89). Dolayısıyla finans kapitalin büyümeye başladığı dönem aynı zamanda yaklaşmakta olan bir krizin de habercisidir.

Bahse konu sürecin istatistiksel karşılığına değinmek gerekirse, 1970-1980 aralığından bu yana gelişmiş kapitalist ülkelerdeki şirketlerin piyasa değerlerinin defter değerlerine oranları yükselmiştir. Başlangıçta bir şirketin örneğin üretime sürdüğü sermaye kadar defter değeri ve piyasa değeri varken zamanla şirketin defter değeri aynı kalmış, fakat spekülasyonlar ve borsa oyunları sayesinde piyasa değeri yükselmiştir (Piketty, 2015: 202). Bu durum şirket değerinin reel üretim ve varlıktan çok gerçek olmayan bir değere yani yığınlar ve diğer sermayedarlar nezdinde artan spekülatif değere bağlı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte 1970'li yıllardan itibaren ABD ve İngiltere'de gelişen finans sektörü özellikle 2000'li yıllardan itibaren diğer tüm iktisadi faaliyetlerin önüne geçmiştir. Hatta 2006 yılında dünyada emekli fonlarının, yatırım fonlarının ve sigorta şirketlerinin yönettiği kaynaklar 62 trilyon dolara ulaşarak dünya reel üretiminin (GSYH) bir buçuk katına denk hale gelmiştir. Yine finansal işlemlerde dünya reel üretimine oranla büyük bir artış gerçekleşmiş ve 2002-2007 yılları arasında finansal işlemler bir trilyon dolar

değerine ulaşmıştır. Bu ise aynı yıl dünya reel üretimi 32.3 trilyon dolardan 54.3 trilyon dolara yükselirken; borsa işlemlerinin 39.3 trilyon dolardan 77.9 trilyon dolara, kambiyo işlemlerinin 408.2 trilyon dolardan 1058 trilyon dolara ve türev ürünlerin de 603.1 trilyon dolardan 2288 trilyon dolara yükselmesi anlamına gelmektedir. Nihayet hisse senetlerine bakıldığında Dow Jones endeksi 1964-1982 aralığında 1000 civarında seyrederken 1993'te 4000'e, 1997'de 12000'e ve 2007'de 14000'e yükselmiştir (Beaud, 2015: 424-426).

Sermayenin merkezileşmesi ve kısmi tekellerin oluşması açısından bakıldığında da ne kapitalizmin ne de sermayenin niteliksel bir değişime uğramadığı ortadadır. Buna göre sermaye sürekli olarak kendisinden küçük sermayeyi yiyerek büyüme eğilimindedir. Böylesi bir gerçeği günümüzde gizli hale getiren olgu, belirli alanlarda kısmi tekel oluşturan sermayenin paravan veya taşeron şirketler kullanması veya bizzat kendisinin farklı ekonomik alanlara girmesidir. Sermayenin bu alansal genişlemesi her bir analizde farklı sermaye odakları ortaya konulduğu için, fakat aslında bu sermaye odakları aynı merkeze bağlı oldukları için bir yanılısama oluşmaktadır. Bununla birlikte anonim şirketlerin ve şirket evliliklerinin günümüzde artan hali de sermayenin merkezileşme ve kısmi tekelleşme eğilimini ortaya koymaktadır (Yurtsever, 2012: 240-241). Sermayenin diğerini yiyerek büyümesini ve merkezileşmesini rakamlarla örneklemek gerekirse 1987-2013 yılları arasında dünya servetinin en üst dilimleri %6-7 oranında büyümüştür. Buna karşılık aynı dönemde dünya ortalama serveti %2,1 ve ortalama geliri ise %1,4 oranında büyümüştür (Piketty, 2015: 468). Bununla birlikte aynı dönemde bu kesimin dünya servetinden aldığı pay %0,3'den %0,9 seviyesine yükselmiştir (Piketty, 2015: 469). Yine en tepedeki 1000 şirket dünya sanayi çıktısının yüzde 80'ini üretmektedir (Yurtsever, 2012: 237).

Sermayenin İleri Teknoloji ve Bilgi Üretimi

Günümüzde kapitalizmin ve sermayenin niteliksel değişim geçirdiği iddialarına dayanak olarak gösterilen bir diğer gelişme de artık küresel düzlemde birbirinin yerine kullanılan merkez-çevre-yarı çevre, sanayi toplumu-ilkel toplum-tarım toplumu, gelişmiş-az gelişmiş-gelişmekte olan ülke tasniflerinin ortadan kalktığıyla ilgilidir. Öyle ki sıralanan bu tasniflerden merkez kendi bünyesinden bir merkez daha çıkarmış yani merkezin merkezi olarak nitelendirilebilecek devlet tipi türemiştir. Yine yarı çevre devletler kısmen sermaye malları üretimine başlayarak merkez devlet konumuna yükselmiştir. Hatta genelde merkez devlete atfedilen sanayi toplumu olma özelliği artık yarı çevre konumundaki devletlerin çoğunluğunun kazandığı bir niteliktir. Yine merkez olarak nitelendirilen devletlerden bazıları ileri teknoloji ve bilgi üretimine ağırlık vermeye başlamış ve böylece ortaya çıkan "bilgi toplumu" bahse konu tasnifin zamanın gerisinde kaldığı yorumlarını beraberinde getirmiştir (El-Ojeili, 2014: 1-22).

İleri teknoloji ve sanayi sektöründeki küresel trende göz atıldığında bahse konu iddia geçerlilik kazanmaktadır. Buna göre örneğin bilgi teknolojisi pazarının %20'sini oluşturan yazılım sektörü 2010 ile 2011 yıllarında güçlü ve istikrarlı bir

büyüme yaşayarak 2016 yılı sonunda 3.4 trilyon dolara ulaşmıştır. 2009 yılının verilerine göre ise bu pazarda ABD yaklaşık bir trilyon dolar ile başı çekerken onu 831 milyar dolar ile Batı Avrupa ülkeleri, 509 milyar dolar ile Asya Pasifik ülkeleri, 294 milyar dolar ile Japonya, 232 milyar dolar ile Latin Amerika ülkeleri, 213 milyar dolar ile Ortadoğu ve Afrika ülkeleri ve 73 milyar dolar ile Kanada takip etmiştir. Buna karşılık sanayi sektöründe az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hem sektörel payları hem de istihdam düzeyleri artmıştır. Rakamlara bakıldığında gelişmiş kapitalist ülkelerin aşamalı olarak artan bir şekilde ileri teknoloji alanlarına sermayelerini kaydardıkları, buna karşın çevre ve yarı çevre ülkelerdeki sanayi sektörünün büyüdüğü görülmektedir (Aktan & Vural, 2016).

Ancak Marks'ın da vurguladığı üzere sermayenin kapitalist üretim tarzının yenilikçi gücü olduğu, nispi artı değer sömürsünü arttırmak için ve emek direnişinin zorlayıcılığı karşısında sürekli olarak teknolojik gelişmelere öncülük ettiği iddiası sermayenin niteliksel değişim geçirmediğini aksine halen daha Marks'ın tasvir ettiği halde olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü ilk olarak sermaye kârlılığı fazla olan fakat diğer sermayelerin katılmasıyla kâr oranı nispeten azalan alanları terk ederek yeni bir teknolojik atılımla kendisini başka bir alana kaydırmaktadır (Marx, 2015: 215-271). Özellikle yarı çevre ülkelerin sanayi toplumu olmaya başlamalarının bir sebebi budur.² Öyle ki merkezdeki sermaye görece kârlılığı azalan meta üretim alanlarını yarı çevre sermayesine kaydırarak kendisi yeni bir alanda yüksek kâr peşinde koşmaktadır. Böylesi bir tespit, iddia edilen merkezin merkezi bilgi toplumunun ilerleyen süreçte şu an yarı çevre olan, ancak ileride merkeze konumlanacak olan toplumların özelliği olacağı iddiasını da beraberinde getirmektedir.

Bu noktada sermaye açısından temel sorun, böylesi bir devir teslim sürecinin sürdürülebilirliği yani kapitalizmin devamlılığı meselesidir. Açmak gerekirse, sermaye bu süreci devam ettirmek için sürekli olarak yeni teknolojileri ve yeni alanları keşfetmek mecburiyetindedir. Ancak sermayenin mevcut dünyada yoğunlaştığı ileri teknoloji ve bilgi üretimi alanı aynı zamanda sermayenin yumuşak karnını oluşturarak onun bu alanda tekel oluşturmasını ve yarı çevre ülkelerin bu alana katılmamasını imkânsız hale getirmektedir. Öyle ki herhangi bir yarı çevre ülkenin kendisine ve sermayesine verilen bu işlevi kabul etmeyerek oldukça

² Bir diğer önemli sebep ise Marksizm'in 20. yüzyıldaki en önemli uğrağı olan emperyalizm tezlerine ilişkin olarak ortaya konulabilir. Çünkü bazı sektörlerin merkezden çevreye kayışı düşen kar oranlarının değil o sektörlerde kaynak ve emek maliyetini düşürme politikasının sonucudur. Üstelik bu sektörler geleneksel sanayi dışında yüksek teknoloji kullanan sektörler de olabilmektedir. Sermaye tekelleri ne kadar finansa ve yüksek teknoloji ürünlerde uzmanlaşmaya eğilseler de sanayiye dayalı karlılıktan vazgeçemezler. Dolayısıyla çevre ülkelerin sanayileşmesi onları mevcut merkezlerle aynı konuma taşımamakta emperyalist hiyerarşi içinde yukarı doğru bir mobilizasyon söz konusu olmamaktadır. Hiyerarşiyi belirleyen uluslararası sermaye sınıfı içindeki siyasal güç merkezleridir, dolayısıyla merkezlerin çoğalması veya değişmesi de yalnızca iktisadi gelişmelere bağlı olarak açıklanamaz.

erişilebilir olan bu alana katılması merkez sermaye için bir kriz doğuracaktır. Çünkü yarı çevre devletlerin sistemde iktisadi olmaktan öte politik bir işlevi bulunmaktadır ve bunlar merkez ile çevre arasındaki kutuplaşmayı yani sistemsiz gerilimi soğurmaktadırlar (Wallerstein, 1974b: 387-388). Sistemin devamlılığı bağlamında hayati tampon görevi gören yarı çevrenin sisteme karşı giriştiği başkaldırıcı bir hareket merkez sermayesini zora sokacağı için bu durum onun daha saldırgan bir tutum izlemesini de beraberinde getirecektir. Özetle sanayi metası üzerinde bir tekel tesis ederek belirli bir süre için kârını en yüksek düzeyde tutmak sermaye açısından mümkün iken, ileri teknoloji ve bilgi üretimi alanlarında böylesi bir konumda kalmak mutlak değildir.

Bununla birlikte bilgi toplumlarında sermayenin bilgi üzerinde tekel kurması bir yana, sistemin muhaliflerinin en etkili saldırıları bu alanda yaşanmaktadır (Ollman, 2011: 245). Öyle ki Wikileaks, Occupy Wall Street, Gezi Parkı ve Snowden olaylarının gösterdiği gibi temelinde sistem karşıtlığını barındıran bu eylemler özellikle sosyal medya, internet gibi araçların muhalefeti şiddetlendirmek ve yoğunlaştırmak adına kullanılmalarının en açık örnekleridir. Bunlardan Wikileaks ve Snowden olayları bilgi üzerinde tam koruma sağlamanın mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Yine Occupy Wall Street ve Gezi Parkı eylemleri sosyal medyanın yardımıyla muhalefeti hem geniş kitlelere yaymış hem de yoğunlaştırmıştır. Benzer şekilde Avrupa'da ortaya çıkan Korsan Partiler, Anonymous gibi korsan internet saldırıları yapan gruplar büyük sermaye ve kapitalist devletler için gizli kalması gereken verilerin ifşa edilmesinin mümkün olduğunu yani sermayenin bu alanda bırakınız tekeli tam korumayı bile sağlayamadığını göstermektedir (Bayhan, 2014). Dolayısıyla geçmişte olduğu gibi bugün de sermaye kendi muhaliflerini kendisini derinden sarsacak silahlarla donatmış durumdadır.

Sermayenin kârlılığını arttırmak adına devir teslimde bulunmasının ikinci sebebi, merkezdeki emeğin ve emek haklarının yarı-çevre ve çevre ülkelere kıyasla daha iyi olması, buna bağlı olarak merkezdeki meta üretiminin daha maliyetli hale gelmesidir. Öyle ki Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2014/15 Küresel Ücret Raporu'na göre gelişmiş kapitalist ülkelerde ücretler durgunluk seviyesindeyken, çevre ve yarı çevre ülkelerde ücretler yaşam standartları göz önüne alındığında oldukça düşük seviyededir. Bu çerçevede sermaye özellikle patent, marka değeri ve fikri mülkiyet gibi araçları kullanarak meta üretimini mutlak ve nispi artı değer sömürsününün daha kolay olduğu, emeğin sömürsününün kanunlarla sınırlanmadığı ülkelere kaydırmaktadır. Ancak bu noktada incelenmesi gereken birkaç nokta bulunmaktadır. İlk olarak küresel düzlemde bakıldığında ileri teknoloji üretiminin ve metasız artı değer sömürsününün birbirlerini dengeledikleri ve bahsedildiği gibi sermayede ve kapitalizmde niteliksel değişimin yaşanmadığı görülmektedir. Çünkü merkez ülkelerdeki sermaye malları üretimi azalırken, merkez sermayesinin yaptığı bu devir teslimle yarı çevre ve çevredeki meta üretimi artmaktadır (Özalp, 2012).

İkinci olarak sermayenin bahse konu meta üretim işlevini kaydırması durumunun sürdürülebilirliği merkez, yarı çevre ve çevre arasındaki emek koşullarının farklı olmasının bir sonucudur. Çünkü sermaye emek koşullarının görece olumsuz olduğu yerlerde meta üretimini yoğunlaştırarak artı değer sömürsünü arttırmaktadır. Ancak çevre ve yarı çevredeki emek koşullarının merkezdeki emek koşullarına yaklaşması ve bunun sınıf mücadelesini harekete geçirmesi durumu sermayenin bu eylemini sekteye uğratacaktır. Böylesi bir durumda sermaye için küresel anlamda bir metanın üretim maliyeti her yerde aynı ve görece daha yüksek olacaktır. Bu noktada sermaye ya bu kategorizasyonu sürdürmek ya da bunu başaramazsa emek koşullarının iyi olduğu toplumlarda artı değer sömürsünü arttırmak adına eski çatışmacı tutumuna geri dönmek durumunda kalacaktır. Böylesi bir çatışmacı tutumun ise emeğin sınıf bilincini ve mücadelesini arttırıcı bir etki yapacağı sanayi devriminden bu yana kanıtlanmış tarihsel bir fenomendir. Nihayet sermayenin merkez, çevre ve yarı çevredeki emek eksenli yarattığı bu farklılık sürdürülebilir olmaktan ziyade belli bir sınıra dayanmaktadır. Sermayeyi sermaye yapan artı değer sömürsüyse sermaye merkezde bile emeği ihya ederken vereceği en son şey emekten edindiği artı değerdir. Buna karşın merkezdeki emek ise koşulları sınıf mücadelesi ile iyileştikçe daha da iyi koşulları talep edecek, bu durum merkezdeki sermaye ve emeği çatışmacı bir şekilde karşı karşıya getirecektir.

Nihayet Marks'ın değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranının artmasıyla oluşacağını öngördüğü kâr oranlarının azalması eğilimi de sermayeyi bu noktada zora sokmaktadır. Daha önce de vurgulandığı üzere yeni bir teknolojinin benimsenmesi başlangıçta yüksek kâr getirdiği için diğer sermayeleri de bu alana çekmektedir. Böylesi bir durum o alandaki kârın giderek düşmesiyle sonuçlanmaktadır. Tüm bu süreç kârın düşmesiyle sonuçlandığı halde sermayenin teknolojik yeniliğe öncülük etmesinin temel sebebi sermayeler arası rekabette saklıdır. Çünkü gelişmiş teknoloji kullanan şirket mevcut fiyat sayesinde kendi ürettiği metaları bu metaların değişim değerlerinden daha yüksek bir fiyatla satarak görece geri teknoloji kullanan şirkete göre çok daha yüksek kâr oranlarına ulaşabilmektedir. Son tahlilde sermayenin kârın azalma eğilimini durdurma imkânı bulunmamaktadır (Marx, 2015: 215-271).

Çarpık Küreselleşme Döneminde Sermaye-Devlet Birlikteliği ve Batı Dışı Toplumlar da Kapitalizm

Sermayenin niteliksel değişim yaşadığı iddiasına dayanak olarak gösterilen bir diğer durum da küreselleşme olarak adlandırılan sürecin sömürü ilişkisini görünmez hale getirmesinden kaynaklanmaktadır. İlk olarak belirtmek gerekir ki her türlü yanılısamaya rağmen küreselleşme olarak adlandırılan süreç sermayenin mevcut gerekliliklerine uygun bir seyir izlemektedir. Öyle ki sermaye sürekli olarak birikmek, yeni pazarlar bulmak ve kendi suretini yer kürenin her yanına aşılacak zorundadır. Zaten küreselleşme sürecinde sermaye hareketliliği alabildiğine serbest iken, (Fülberth, 2014: 265-275) emek hareketliliği katı bir şekilde ulusal sınırlara

hapsedilmiştir (Nally, 2013: 88). Hatta emeğin hareketliliği dünyanın gelişmiş kapitalist devletlerinde bile yabancı düşmanlığının temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla emeğin ulusal sınırlarda hapsedilmesi devletin sermaye lehine geri çekilişinin emeği de kötü etkilemesine sebep olmaktadır (Hobsbawn, 2014: 455-456).³ Yine küreselleşme ile birlikte yaşanan teknolojik atılımın meyveleri toplumsal yarar için değil, daha çok mevcut üretim tarzının daha fazla kâr getiren bir şekilde dizayn edilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin bir bilim insanının kansere bulacağı tedavi ilaç şirketleri tarafından patenti alınarak metalaştırılmakta ve mevcut teknolojik gelişme toplumsal yarardan ziyade sermayenin kârlılığı adına kullanılmaktadır.

Yine küreselleşme olarak adlandırılan süreçte devletin yalnızca kârı az alanlarda etkin olması, buna karşılık kârı yüksek alanları sermayeye terk etmesi küreselleşme sürecinin sermaye için yararlı olduğu iddiasını kuvvetlendirmektedir. Benzer biçimde sürekli olarak ekonomik alanda küçülmesi gerektiği söylenen devletin kapitalist kriz durumlarında “laissez faire, laissez passer” mottosuyla betimlenen serbest piyasaya bankaları kurtarma paketleriyle müdahale etmesi sermayeye yararına olan küreselleşmenin bir diğer çarpık yüzüdür (Eroğul, 2014a: 80). Çünkü devlet sıralanan bu son işlevini toplumsal kazancı bu alana kanalize ederek gerçekleştirmektedir (Demir, 2011: 9). Aynı devlet sonraki süreçte daha önce harcadığı kurtarma paketini yeniden elde etmek için örneğin vergileri arttırmakta, maaşları sabitlemekte ve kamu personeli alım süreçlerini durdurmaktadır. Başka bir anlatımla devlet sistemsel kârı sermayedar lehine bireyselleştirirken, sistemsel zararı toplumsallaştırmaktadır. Kârın yalnızca sermayeye, zararın ise bütün topluma mal edilmesi esasında sermaye birikim sürecinin vazgeçilmez araçlarından biridir. Bu durum, piyasaya müdahil olmaması gerekliliği ileri sürülen devletin küreselleşmenin neoliberal ideolojisiyle birleşerek gizli bir şekilde sermaye adına hareket ettiğinin yani hem küreselleşmenin hem de devletin bu işlevinin sermayenin yararına olduğunun bir göstergesidir.

Nihayet devletin sermaye ile olan ve açığa çıkmış işbirliği sermaye adına değişen bir şey olmadığı yani halen devletin egemen sınıfların tahakkümlerini sürdürme aracı olduğunun en açık göstergesidir. Bu çerçevede devlet emeği ve yedek sanayi ordusunu sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda bir iktisadi alana kanalize edebilecek yegâne siyasi güçtür. Yine sermayenin yarı çevre ve çevre ülkelerde emeği kurnalsızca sömürmesi ve artı değer sömürsünü hat safhaya çıkarması

³ Bu noktada emeğin ulusal sınırlara hapsedilmesi ile kast edilen sermayenin ulus aşırı hareketliliği ile kıyaslandığında emeğin daha kontrollü bir hareket kabiliyetine sahip olmasıdır. Yoksa hâlihazırda sermaye illegal emek hareketliliğini destekleyerek bundan faydalanmaktadır. Dolayısıyla emeğin ulusal sınırlara hapsedilmesi emeğin yalnızca bir ülkenin sınırları dâhilinde olması değildir. Zaten göçün illegal biçimlerine göz yumulması güvencesiz çalıştırmayı, yabancı düşmanlığı ise göçmenlerin ucuz emeğini zapturapt altında tutmayı kolaylaştırmaktadır. Özetle, özünde emek hareketliliği kapitalist dünyada emek lehine değil ucuz emek sağlamanın bir yolu olarak sermaye lehine bir gündemdir.

devletin emek haklarını boşlayan tavrı ile mümkün olmaktadır. Bununla birlikte devlet kapitalist kriz durumlarında devasa savaş çarkını işleterek sermayeyi krizden kurtarmaktadır. Özetle sermaye birikimi artı değer sömürüsüne dayanıyorsa ve bu süreç kendiliğinden yani gönüllülük esasına göre icra edilemeyecekse, kesintisiz sermaye kesintisiz siyasi güce her zaman muhtaç olmak durumundadır. Hâlihazırda sermayenin eğilimindeki bir değişim devletin yapısında kırılmalara yol açmaktadır. Bugün var olan devlet biçimi sermayenin küresel ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirilmektedir. Öyle ki özellikle yarı çevre ve çevre ülkelerde, merkez ülke sermayelerinin rekabet gücünü arttıran, birikimlerini hızlandıran ve artı değer sömürülerini baskıcı bir şekilde arttırmalarını sağlayan emek koşulları bu ülkelerde bizzat devlet tarafından sağlanmaktadır. Sermayenin kârlı dönemlerinde zenginlik kısmen de olsa egemen sınıfın yararına varlık sürdüren sınıflara dağıtılırken, kriz dönemlerinde saldırganlığı artan sermaye devlet vasıtasıyla refah devletini ortadan kaldırarak neoliberal devlet modelini dayatmaktadır (Özalp, 2012: 31-32).

Aslında sermayenin kapitalist büyüme dönemlerinde zenginliği toplumsal refah için dağıttığı iddiası olgusal açıdan tartışmalı olduğu gibi aslında bir yanılsamadan ibarettir. Çünkü bu iddia temelinde sermayenin yüksek kâr doğrudan vasıflı emeğe dağıttığı varsayılmaktadır. Oysaki Marksizm vasıflı emek dâhil emeğin bütününde kâr oranlarındaki dalgalanmadan bağımsız olarak proleterleşme öngörmektedir. Ayrıca günümüzde yüksek teknoloji üreten sektörler de dâhil olmak üzere kâr oranlarının çok düşük bir oranı ücretlere yansıtılmaktadır. Bu düşük oran ise bir yeniden dağıtıma konu olmamakla birlikte refah etkisi yaratmaktan da uzaktır. Oysa sömürülen sınıfların bir bölümünün ihya edilmesi, kârlılığın yeniden dağıtımı ve refah devleti gibi olgular, 20. yüzyıl sınıf mücadelesinde işçi sınıfının siyasi kazanımlarına bağlı olarak gelişmiş, bu kazanımların kaybedilmesine bağlı olarak ortadan kalkmıştır. Yani emek koşullarındaki değişimin belirleyici unsuru kapitalist ekonominin devresel büyüme ve kriz evreleri değil sınıf mücadelesine bağlı siyasi güç dengesindeki değişimlerdir.

Sermayeye ilişkin başka bir yanılsama, onun ekseriyetle batılı karakterde olduğu ve batı-dışı toplumlarda yıkıcı ve sömürücü niteliğini kullan(a)madığı iddiasıyla ilgilidir. Kapitalizmin başlangıçta Batı Avrupa'da ortaya çıktığı doğrudur. Ancak bu iddia ne kadar doğruysa onun aşamalı biçimde yayılarak yerkürenin her yanına tesir ettiği de su götürmez bir gerçektir. Kapitalizmi yalnızca batıya özgü bir siyasi toplumsal organizasyon olarak kurgulamak batı dışı dünyada batı tarzı bir sınıfsal ayrımın ve kapitalizmin yaşanmadığı şeklinde algılanmaktadır. Oysa bu hem bir yanılsamadır hem de küresel düzlemde batı-dışı mekânlarda bulunan sermaye-emek çelişkinin göz ardı edilmesine ve kapitalizmin buralarda gizli bir şekilde yaşamasına sebebiyet vermektedir (Kıvılcımlı, 2007: 9-10). Hâlbuki batı-dışı toplumlarda gerek sermayeye kolaylık sağlayan otoriter yönetici grupların emeğin sömürüsü noktasında işlevselleştirilmeleri gerekse de batı dışı ülkelerdeki ulusal burjuvazilerin küresel burjuvaziyle işbirliği yaparak artı değer sömürüsünü şiddetlendirmeleri bahse konu bu ülkelerde kapitalizmin her haliyle var olduğunu göstermektedir.

Batı dışı toplumlarda kapitalizmin ve sermayenin temel dayanaklarından biri de neoliberalizm olarak vücut bulan politikaların kitleler için muhafazakâr dinsel söylem vasıtasıyla meşrulaştırılmasıdır (Mayo, 2013: 347). Bu ise yoğun dinsel söylem ardına saklanan sermayenin artı değer sömürsünü gizli hale getirmektedir. Öyle ki sermaye başlangıçta kapitalizmin tesisi için her türlü feodal, aristokratik ve teokratik kalıntıyla mücadeleye girişmişken sistemin işleyişi açısından kendisi için gerekli olanları muhafaza etmiş ve toplumların yönetimi noktasında araçsallaştırmıştır. Bu çerçevede ve dini fundamentalizmin yaygın olduğu ülkelerde işçi ölümleri dinsel kader anlayışıyla doğallaştırılmış, demokrasi istikrar uğruna feda edilmiş ve dinsel söylem takınılarak emeğin sömürü koşulları sermaye için kolaylaştırılmıştır. Öyle ki günümüzde sermayenin meta üretim alanlarını Batı dışı coğrafyalara kaydırması bu sebeptir. Çünkü daha önce de vurgulandığı üzere kesintisiz sermaye birikimini kesintisiz siyasi güç olmadan sağlamak mümkün değildir. Batı dışı toplumlarda ise siyasi güç bu işlevini büyük ölçüde muhafazakâr dinsel söylem vasıtasıyla gerçekleştirmektedir (Avcı, 2017: 24-27).

Sermayenin Aşırı Üretim Hastalığı

Kapitalist üretim tarzında sermayenin aşırı üretimi değişim değeri için yapıyor olması durumu da devam etmektedir. Bu doğrultuda kapitalist üretimin amacı insan ihtiyaçlarını tatmin etmek değil üretileni pazarda satmak ve ondan kâr elde etmektir. Aslında bu eksik bir tespittir çünkü yalnızca kâr elde etmek sermayenin üretim amacı değildir. Öyle ki elde edilen kârın sermayeye dönüşmesi için yeniden üretim sürecine koşulması gerekmektedir. Yani kapitalist üretimin amacı sermaye üretmek ve yeniden üretmektir. Bu noktada amacın araca, aracın ise amaca dönüşmesi kapitalizmin doğasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki kapitalizm kontrolsüzce üretip tüketici bulma arayışına girismekten ziyade sermayenin yeniden üretilebileceği piyasalar yaratarak kâr oranlarının düşme eğilimine karşı aşırı üretimi pompalamaktadır. İşte bu durum kapitalizmin her şeyi metalaştırmasını açıklamaktadır. Artık insanlar arası sosyal ilişkiler, su ve hava bile metaya dönüştürülerek kapitalist pazardaki yerini almıştır (Karahanoğulları, 2008: 224).

Dolayısıyla aşırı üretim meselesi açısından bakıldığında da sermayenin hala aynı niteliklere sahip olduğu iddiası açıklığa kavuşmaktadır. Sermayenin bugün geleneksel ve yeni medya gibi unsurlarla birlikte reklam şirketlerini aktif şekilde kullanması bu sebeptir (Hızal, 2005: 105-131). Bu noktada temel amaç kitleler nezdinde yanılmalı ihtiyaçlar yaratmak, onları tüketime sevk ederek aşırı üretim sorununu aşacak toplam talebi sağlamaya çalışmaktır (Dowd, 2013: 246-252). Günümüz toplumunun tüketim toplumu olarak nitelendirilmesi, normalde insanı insan kılan toplumsal yaşamı olduğu halde (Eroğul, 2014b: 6) bireylerin ürettikleri toplumsal değer anlamında değil tükettikleri çerçevesinde itibar görmeleri, her sınıfa, her mesleğe, her dine, her sosyal gruba her ulusa yönelik belirli tüketim sepetleri oluşturulmaya çalışılması bu temelde anlaşılır hale gelmektedir. Bu

çerçevede sermaye en temel doğal kaynakları bile metalaştırarak üretim ve yanılısamalı tüketim çılgınlığını sürdürmektedir (Ollman, 2012: 213-363).

Ancak belirtmek gerekir ki sermayenin aşırı üretimi karşılayacak aşırı tüketimi yanılısamalı şekilde yaratması aslında onun için riskli bir durumu da beraberinde getirmektedir. Emeğin fiyatı örneğin onun yeniden üretimi için gerekli tüketim mallarının fiyatı olarak değerlendirilecek olursa, medya ve reklam şirketleriyle yürütülen bu tüketim çılgınlığından emeğin de nasibini alması ve kitleler nezdinde onun yeniden üretimi için gerekli olan tüketim mallarının miktarının ve dolayısıyla emeğin fiyatının artması kaçınılmaz bir durumdur. Bu durumda sermaye ya tüketim çılgınlığı ve yanılısamalı ihtiyaç arttığı halde emeğin ücretini asgari düzeyde tutarak sınıf çatışmasını körükleyecek ya da emeğin görece ücretlerini arttıracaktır. Ancak sermayenin emeğe en üst ödünde bulunma sınırının artı değer, emeğin isteme sınırının ise sermayenin mevcut kazanımları olduğu göz önüne alındığında ikinci seçenek sermaye için kullanışlı değildir. Sermayenin asıl seçtiği yol ise ilkidir. Bu ise sınıflar arası gerilimi arttırmakta ve sermayeye karşı muhalefeti şiddetlendirmektedir.

Öte yandan sermayenin aşırı üretim sıkıntısını aşmak için başvurduğu bir diğer yol yeni pazarlara ulaşmaktır (Mandel, 2008: 407-409). Yeni emperyalizm kavramından bahsedildiği günümüzde (Harvey, 2008) bu süreç ya siyasi emeller ardına gizlenmiş amaçlarla çıkarılan savaşlarla ya da Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kurumlar vasıtasıyla devletlerin korumasız bir şekilde küresel piyasaya açılmaya zorlanmaları ile sağlanmaktadır (Saad-Filho, 2006: 159). Bu açıdan bakıldığında ilk yolun sistemsel yıkıma sebebiyet verecek durumları ortaya çıkarabileceği açıktır. Çünkü girişilecek emperyalist bir savaş yalnızca uluslararası kamuoyu nezdinde değil aynı zamanda böylesi bir savaşa girişen devletin kendi muhalif güçleri açısından da sert bir şekilde eleştirilmesini beraberinde getirecektir. Bu çerçevede sermayenin izlediği ikinci yol daha uygulanabilir. Bahse konu bu ikinci yolla hem neoliberal politikaların küresel bir ideoloji olarak sunulması hem de devletin piyasaya müdahalesinin arkaik bir eylemiş gibi kitlelere aktarılması sağlanarak; IMF gibi kurumların yapısal uyum politikaları adı altında sermaye için özelleştirecek alan yaratılması, sosyal refah devletini bitirici uygulamaları dayatılması ve emek ücretlerini en alt seviyede tutulması mümkün hale gelmektedir. Bu kurumlarda en çok söz hakkı olan devletlerin bu örgütlere en fazla fon yatıran gelişmiş kapitalist ülkeler olduğu hatırlanırsa sermayenin devlet üstü yapılanmalar vasıtasıyla da mevcudiyetini koruyabildiği görülmektedir (Bird ve Rowlands, 2006: 231-263).

SONUÇ YERİNE: SERMAYENİN YARATTIĞI YANILSAMALARDA NORM KOYUCU İŞLEV GÖREN NEOLİBERAL İDEOLOJİ

İnsanoğlunun en kadim özelliklerinden bir tanesi içinde yaşadığı dönemin ve şartların sonsuza kadar süreceğine inanması ise de ilk çağlardan bu yana aşkınlştırılan ve fakat yerle bir olan her düzen bunun aksini ispatlamıştır. Ancak

tarihin hiçbir döneminde egemen sınıflar sömürülen yığınlardan nicelik olarak daha fazla olmadığından mevcut düzenden yarar sağlayan sınıflar bu düzenin sonsuza kadar süreceği düşüncesini kitleler nezdinde güçlendirmek için çeşitli araçlara başvururlar. Çünkü yığınlar egemen sınıflardan daha kalabalık ise hiçbir tahakküm ve yığınların aleyhine olan hiçbir düzen sadece zora dayalı olarak sürdürülemez. Bu tespit kapitalizm için de doğrudur ve onun ebed-müddet olduğu algısını kuvvetlendirmek için kullandığı en temel araç neoliberalizmdir.

Politik düzlemde devletin ekonomi üzerindeki olası tüm kontrol ve kısıtlamalarına karşı çıkmayı, ekonomik olarak da laissez faire laissez passaire mottosunu önceleyen neoliberalizm yalnızca bu alanlarda etkili olmakla kalmayıp baştan sonra neoliberal bir toplumsal organizasyon inşa etmek amacına yönelmiştir. Bu çerçevede neoliberalizmin kullandığı en güçlü aracı ve aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerinin toplumun her alanında yığınlar aleyhine devam etmesini sağlayan yönü onun norm koyucu pozisyonudur. Başka bir anlatımla neoliberalizm kendisine dair tüm prensipleri kapitalizmin devamlılığı noktasında evrenselleştirmektedir. Bir prensip evrensellik örtüsü altında sunulduktan sonra ise ona yönelik her muhalefet anomali olarak yaftalanmak durumundadır. Ancak neoliberalizmin bu norm koyma ve evrenselleştirme işlevinden sonra sınıfsal sömürünün artık gizli olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Çünkü toplumsal düzene yön veren ve neoliberalizm tarafından pompalanan tüm normlar hayatın her alanında açık açık işlemektedir.

Neoliberalizmin norm koyucu ve bu normları evrenselleştirici işlevini ise bireyden sisteme kadar toplumsal organizasyonun bütün aşamalarında gözlemlemek mümkündür. Öyle ki birey ve toplum düzeyinde neoliberalizm; kendi postundan başka bir şey düşünmeyip insanlığa sırtını dönen, sürekli tüketen, ürettiği ölçüde değil tükettiği ölçüde toplumda itibar göreceğine inanan, bireysel tüm çıkarlarını toplumsal çıkarların önüne koyan, yeme-içmeden kılık-kıyafete, müzikten sinemaya popüler bir kültürün illüzyonu altında kalmış, kendi dışındaki bütün doğa güçlerinin kendi varlığına bahşedilmiş birer meta olarak gören insanlar yaratarak insanın yabancılaşmasını körüklemiştir.

Aynı neoliberalizm devlet düzeyinde sosyal güvenlik ve kamu harcamalarını kısan, finansal krizleri yığınlara dayattığı vergilerle aşmaya çalışın, sermaye lehine özelleştirmeler yapan, işçi haklarını aşamalı olarak tırpan, sermayeye sınırsız bir hareket kabiliyeti sağlarken emeği sermaye lehine iş alanlarına koşturan, yedek sanayi ordusunu işçi sınıfının tepesinde Demokles'in kılıcı gibi tutan, kapitalizm küresel bir krize girdiğinde her türlü dinci ve milliyetçi faşizmi araçsallaştırarak kapitalist savaşlar çıkaran, her türlü kolektivistliği daha yeşermeden ezerek sermaye lehine olacak şekilde sınıf mücadelesinin körüklenmesini engelleyen, toplumsal refah için piyasaya müdahaleyi çağdışı sayan neoliberal bir devlet modeli de ortaya koymuştur. Öyle ki bu devlet modelinin dışında kalanlar sistemden dışlanmakta veya sisteme entegre oluncaya kadar yalnızlaştırılmaktadır.

Sistem düzeyinde ise neoliberalizm ekonomik alanda IMF ve Dünya Bankası'yla, politik olarak Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi ile ve askeri

olarak Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'yle (NATO) sistemde işlerlik kazandırdığı normların evrenselliğini hem ilan etmekte hem de korumaktadır. Bu çerçevede özellikle IMF gelişmekte olan ülkelere küresel sermaye lehine dayattığı stand-by antlaşmaları ile neoliberal ekonomi politikalarını yaygınlaştırmaktadır. Yine BM Güvenlik Konseyi devletlerarası siyasi anlaşmazlıkların sebep olduğu insani dramları bile politik pazarlık malzemesi haline getirerek insanın kendi türüne olan yabancılaşmasını devletlerarası çıkar uğruna körüklemektedir. NATO ise sıralanan tüm bu neoliberal modele aykırı davranan devletleri sistem adına hizaya getirmek için kullanılan kapitalist savaş çarkının bir ordusu konumundadır. Dolayısıyla neoliberalizm sistem düzeyinde de özellikle uluslararası kurumlar vasıtasıyla mevcudiyetini korumak amacındadır.

Neoliberalizm sıralanan bu düzeylerde kapitalizmin devamlılığı için norm koyucu ve evrenselleştirici bir işlev görüyorsa kapitalizme yönelik devrimci muhalefetin de ideolojik bir motivasyona sahip olması gerekmektedir. Çünkü en nihayetinde neoliberalizm egemen sınıfların çıkarlarını ve dünya görüşünü kitleler nezdinde hâkim ve doğal kılmaya çalışan bir ideolojidir. Bu çerçevede geçmişte olduğu gibi bugün de Marksizm büyük yığınların sistemden duydukları rahatsızlığın ve sisteme yönelik devrimci taleplerinin ideolojik dışa vurumu olarak görülmelidir. Bununla birlikte özellikle sermayenin bırakınız tekel kurmayı tam kontrolünü bile sağlayamadığı bilgi teknoloji alanı yeni toplumsal muhalefet için güçlü bir silahtır. Dolayısıyla çalışmanın giriş bölümünde yapılan felsefi tartışmaya geri dönülecek olursa, mevcut dünyayı ezilen yığınlar lehinde ve Marksizm penceresinden yorumlayıp yine Marksizm'in sunduğu imkânlarla devrimsel değişimin yol haritasını oluşturmak kendi postundan daha fazlasını düşünen herkes için bir görevdir.

KAYNAKÇA

Aktan, C. C. & Vural, İ. Y. (2016), Bilgi toplumu, yeni temel teknolojiler ve yeni ekonomi. *Yeni Türkiye*, 88 (1): 1-37.

Altıok, M. (2011). Üretken ve üretken olmayan emek üzerine bir değerlendirme: Adam Smith'in 'emeği' mi? Karl Marx'ın 'değeri' mi?. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12 (1): 107-127.

Aren, S. (2008). *Sosyalizmin yeni yolu*. Ankara: İmge Kitabevi.

Avcı, Y. (2017). Kapitalizmin krizi, Trump'ın zaferi ve etno-ekonomi temelindeki sağ/muhafazakâr siyasetin yükselişi. *SADAM Analiz*, (3): 24-27.

Aron, R. (1973). *Sınıf mücadelesi*. (E. Güngör, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.

Arslan, H. (1999). Bilim, bilimsel bilgi ve iktidar. *Doğu Batı*, 2 (7): 63-90.

Atılğan, G. (2001). Marx'ta ideoloji: Kapitalizmin devrimci bir eleştirisinin olanağı. *Praksis*, (4): 11-34.

Başkaya, F. (2004). *Çığırından çıkmış bir dünya sosyal sefaletin, ekolojik felaketin, etik yozlaşmanın kökeni*. Ankara: Maki Yayınları.

Bayhan, V. (2014). Yeni toplumsal hareketler ve Gezi Parkı direnişi. *Birey ve Toplum*, 4 (7): 23-57.

Beaud, M. (2015). *Kapitalizmin tarihi 1500-2010*. (F. Başkaya, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Berger, P. L. & Luckmann, T. (1991). *The social construction of reality a treatise in the sociology of knowledge*. New York: Penguin Books.

Bilgi, A. (2005). *Kapital okuma kılavuzu*. İstanbul: Evrensel Yayınları.

Bird, G. & Rowlands, D. (2006). The demand for IMF assistance: What factor influence the decision to turn to the fund. Gustav Ranis vd. (ed.), *Globalization and the nation state: The impact of the IMF and the world bank* içinde (ss. 231-263). London: Routledge Publishing.

Blum, W. (2013). *Emperyalizmin en ölümcül silahı demokrasi yalanı*. (E. Duru, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Brosius, B. (2008). *Tarihin yapıları tarihsel materyalizme giriş*. (N. Ağırnaslı, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Buluş, A. & Kabaklarlı, E. (2010). 1929 ekonomik buhranı ile son dönem global krizin karşılaştırılması. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (19): 1-22.

Burchill, S.; Linklater, A.; Devetak, R.; Donnelly, J.; Nardin, T.; Paterson, M.; Reus-Smit, C. & True, J. (2005). *Theories of international relations*. New York: Palgrave Macmillan Publishing.

Corrigan, P.; Ramsay, H. & Sayer, D. (2001). Üretim ilişkisi olarak devlet. *Praksis*, (3): 203-227.

Coşkun, M. K. (2013). *Sınıf, kültür ve bilinç Türkiye'de işçi sınıfı kültürü, sınıf bilinci ve gündelik hayat*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Çelik, N. B. (2010). Marx'ın ontolojisi ve siyasi öznellik sorunu. *Doğu Batı*, 14 (55): 11-33.

Çe-tung, M. (1977). *Teori ve pratik*. (N. Solukçu, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Demir, G. (2011). Post neoliberalizm? Kriz ve sonrası üzerine. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1): 1-20.

Dowd, D. (2013). *Kapitalizm ve kapitalizmin iktisadi eleştirel bir tarih.* (C. Gerçek, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Dworkin, D. (2012). *Sınıf mücadeleleri.* (U. Özmakas, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

El-Ojeili, C. (2014). Reflections on Wallerstein: The modern world-system, four decades on. *Critical Sociology*, 41 (4-5): 1-22.

Engels, F. (1977). *Doğanın diyalektiği.* (A. Gelen, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Eroğul, C. (2014a). *Devlet nedir.* İstanbul: Yordam Kitap.

Eroğul, C. (2014b). *Birey nedir? öz Türkçe bir Marxist yaklaşım denemesi.* İstanbul: Yordam Kitap.

Faulkner, N. (2014). *Marxist dünya tarihi neandertallerden neoliberallere.* (T. Öncel, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Fulberth, G. (2014). *Kapitalizmin kısa tarihi.* (S. Usta, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Giddens, A. (2014). *Kapitalizm ve modern sosyal teori.* (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Göçmen, D. (2014). Marx'ın emek kavramının bugün yürütülen tartışmalar için önemi üzerine. Melda Yaman (ed.), *Emeğin kitabı* içinde (ss. 1-23). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Gül, H. (2008). Keynesçi refah devletinin temeli olarak sosyal demokrasi ve yeni liberal dönüşümün yansımaları. *Toplum ve Demokrasi*, 2 (2): 107-132.

Hands, G. (2011). *Marx - kilit fikirler.* (M. İnan, Çev.) İstanbul: Optimist Yayınları.

Harvey, D. (2012). *Sermayenin sınırları.* (U. Balaban, Çev.) Ankara: Tan Yayınları.

Harvey, D. (2008). *Yeni emperyalizm.* (H. Güldü, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.

Herman, E. S. & Chomsky, N. (2006). *Kitle medyasının ekonomi politiği rızanın imalatı.* (E. Abadoğlu, Çev.) İstanbul: Aram Yayınları.

Hilferding, R. (1981). *Finance capital: a study of the latest phase of capitalist development.* (M. Watnick & S. Gordon, Çev.) London: Routledge Books.

Hızal, G. S. G. (2005). Reklam endüstrisinin topografyası Türkiye örneği. *İletişim Araştırmaları*, 3 (1-2): 105-131.

Hobsbawn, E. (2014). *Dünya nasıl değişir Marx ve Marksizm yazıları.* (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Agora Yayınları.

Karahanoğulları, Y. (2008). Kronik: Küresel kapitalizmin krizi tanımlamasını hak eden krizin henüz sonlanmamış izleği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63 (4): 223-236.

Kıvılcımlı, H. (2007). *Türkiye’de kapitalizmin gelişimi*. İstanbul: Sosyal Yayınları.

Koray, M. (2011). *Kapitalizm küreselleşirken dünya ahvali*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kosik, K. (2015). *Somutun diyalektiği insan ve dünya sorunları üzerine bir inceleme*. (E. Kaya, (Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Kuusinen, O. V. (1965). *Diyalektik materyalizm*. (K. S. Sel, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınları.

Lenin, V. I. (2009). *Emperyalizm: kapitalizmin en yüksek aşaması*. (F. B. Aydar, Çev.) İstanbul: Agora Yayınları.

Lenin, V. I. (1996). *İşçi sınıfı ve köylülük*. (M. Erdost, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, V. I. (2013). *Karl Marx ve Marksizm üzerine*. (M. Beyhan, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Luxemburg, R. (2004). *Sermaye birikimi*. (T. Ertan, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.

Mandel, E. (2008). *Marksist ekonomi el kitabı*. (O. Suda, Çev.) İstanbul: Özgür Üniversite Yayınları.

Mandel, E. (1991). *Sosyalizmin geleceği*. (F. Başkaya, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.

Marx, K. (1998). *Artı-Değer teorileri I*. (Y. Fincancı, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2011). *Ekonomi politüğün eleştirisine katkı*. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2012a). *Fransa’da sınıf savaşmaları 1848-1850*. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. & Engels, F. (2010). Komünist manifesto. Karl Marx & Friedrich Engels (ed.), *Komünist manifesto ve hakkında yazılar içinde* (ss. 19-51). İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K. & Engels, F. (2013). Komünist parti manifestosu. Karl Marx (der.), *Siyasi yazılar içinde* (ss. 13-65). İstanbul: Hil Yayınları.

Marx, K. & Engels, F. (1998) *The German ideology*. New York: Prometheus Books.

Marx, K. & Engels, F. (1956). *The holy family or critique of critical critique*. (R. Dixon, Çev.) Moscow: Foreign Languages Publishing.

Marx, K. (2012b). *Grundrisse ekonomi politiğin eleştirisi için ön çalışma*. (S. Nişanyan, Çev.) İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, K. (2014). *Kapital I*. (M. Selik & N. Satlıgan, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K. (2015). *Kapital III*. (M. Selik & E. Özalp, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K. (2013). *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*. (T. Bora, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Marx, K. (2009a). *Yahudi sorunu*. (M. İ. Erdost, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2009b). 1844 iktisadi ve felsefi el yazmaları. Karl Marx (der.), *Felsefe yazıları* içinde (ss. 17-103). İstanbul: Hil Yayınları.

Mayo, P. (2013). Muhafazakâr-Neoliberal ittifak ve Gezi direnişi. Kemal İnal (der.), *Gezi, isyan, özgürlük sokağın şenlikli muhalefeti* içinde (ss. 347-351). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Nally, D. Mc. (2013). *Başka bir dünya mümkün küreselleşme ve antikapitalizm*. (O. Köymen, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Ollman, B. (2015). *Diyalektiğin dansı Marx'ın yönteminde adımlar*. (C. Saraçoğlu, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Ollman, B. (2011). *Diyalektik soruşturmalar*. (C. Saraçoğlu, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Ollman, B. (2006). *Marksizme sıra dışı bir giriş*. (A. Kars, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Ollman, B. (2012). *Yabancılaşma Marx'ın kapitalist toplumdaki insan anlayışı*. (A. Kars, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Öngen, T. (2002). Marx ve sınıf. *Praksis*, (8): 9-28.

Öngen, T. (1994). Tekelci kapitalizm ve sınıf yapısı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49 (3-4): 303-349.

Özalp, E. (2012). *Teorisyeniniz devrimciydi 21. yüzyılda Marksizm ve sosyalizm*. İstanbul: Yordam Kitap.

Piketty, T. (2015). *Yirmi birinci yüzyılda kapital*. (H. Koçak, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Politzer, G. (2010). *Felsefenin temel ilkeleri*. (M. Erdost, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Ricoeur, P. (2008). *From text to action: essays in hermeneutics II*. London: Continuum Publishing.

Sassen, S. (2010). A savage sorting of winners and losers: contemporary versions of primitive accumulation. *Globalizations*, 7 (1-2): 23-50.

Saad-Filho, A. (2006). *Kapitalizme reddiye Marksist bir giriş*. İstanbul: Yordam Kitap.

Savran, S. (2012). Bir üretim tarzı olarak kapitalizm. Nail Satlıgan vd. (der.), *Kapital'in izinde içinde* (ss. 91-133). İstanbul: Yordam Kitap.

Savran, S. (2008). Komünist Manifesto'nun güncelliği. Yüksel Akkaya & İrfan Kaygısız (der.), *Manifesto'nun 160. yılında Marksizmin güncelliği içinde* (ss. 21-28). Ankara: Epos Yayınları.

Selik, M. (1982). *Marxist değer teorisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

Strange, S. (1986). *Casino capitalism*. Oxford: Basil Blackwell Publishing.

Sweezy, P. (2015). *Marksizm üzerine dört ders*. (T. Öncel, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Thalheimer, A. (2013). *Diyalektik materyalizme giriş*. (S. Altınçekiç, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Tonak, E. A. (2012). Kapital'de anlatılan. Nail Satlıgan vd. (der.), *Kapital'in izinde içinde* (ss. 47-51). İstanbul: Yordam Kitap.

Wallerstein, I. (2003). Dünya sistemleri kavramına karşı dünya-sistemi kavramı: Bir eleştiri. Andre Gunder Frank & Barry K. Gills (der.), *Dünya sistemi: Beş yüzyıllık mı, beş binyıllık mı?* içinde (ss. 527-535). Ankara: İmge Kitabevi.

Wallerstein, I.; Derluquian, G.; Collins, R.; Mann, M. & Calhoun, C.. (2014). *Kapitalizmin geleceği var mı?*. (B. O. Doğan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Wallerstein, I.. (1974a). *The modern world-wystem: capitalist agriculture and the origins of the world economy in the sixteenth sentury*. New York: New York Academic Publishing.

Wallerstein, I. (1974b). The rise and future demise of the world capitalist system: concepts for comparative analysis. *Comparative Studies in Society and History*, 16 (4): 387-415.

Wood, E. M. (2001). İlişki ve süreç olarak sınıf. *Praksis*, (1): 92-119.

Wood, E. M. (2014). *Sermaye imparatorluğu*. (O. Köymen, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Wood, E. M. (2010). 150 yıl sonra Komünist Manifesto. Karl Marx & Friedrich Engels (der.), *Komünist Manifesto ve hakkında yazılar* içinde (ss. 137-159). İstanbul: Yordam Kitap.

Yanıklar, C. (2010). Postmodernist antipati: postmodernist sınıf(sızlık) yaklaşımlarına eleştirel bir bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65 (1): 205-227.

Yurtsever, H. (2012). *Kapitalizmin sınırları ve toplumsal proleterya*. İstanbul: Yordam Kitap.

Yayın Geliş Tarihi: 23.05.2018
Yayına Kabul Tarihi: 12.02.2019
Online Yayın Tarihi: 26.06.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.426561>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 585-604
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

YALIN DÜŞÜNCE BAKIŞ AÇISIYLA ACİL SERVİS İŞ AKIŞLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Olca ÇELENK*
Mert TOPOYAN**
Kezban ÖZÇELİK KAYNAK***

Öz

Yalın düşünce, israf noktalarının tespit edilerek en aza indirgenmesini hatta ortadan kaldırılmasını hedefleyen ve sistem etkinliğinin sürekli iyileştirildiği bir üretim düşüncesidir. Bu üretim düşüncesi önceleri daha çok fabrikalarda kullanılmaktayken, artık hizmet işletmelerinde de kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle sağlık hizmeti veren işletmelerde yalın düşüncenin önemi daha fazla kendini gösterebilmektedir. Bunun sebebi ise bu işletmelerdeki gecikme ve hataların insan hayatını doğrudan olumsuz etkileyebilmesidir. Bu çalışmada çocuk acil servis gözlemlenerek iş akışı çıkarılmış ve bu iş akışı üzerindeki gecikme ve israf noktaları tespit edilmiştir. Tetkik sürecindeki değerlendirmede, çocuk acil ve yetişkin acil servislerin kan tahlili ve radyolojik tetkik istemlerinin sonuçlanma süreleri ilgili birimlerden alınan veriler üzerinden kıyaslanarak incelenmiş, iki servisin süreleri arasında %74 fark gözlenmiş ve süreçteki israflar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yalın Düşünce, İş Akışı, Acil Servis.*

EVALUATION OF EMERGENCY SERVICE WORKFLOWS FROM THE LEAN THINKING PERSPECTIVE

Abstract

Lean thinking is a production idea that aims minimizing and even eliminating waste points by detecting and improving system efficiency continuously. Since this production idea

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çelenk, O., Topoyan, M. & Özçelik Kaynak, K. (2019). Yalın düşünce bakış açısıyla acil servis iş akışlarının değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 585-604.

* Bilim Uzmanı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesi, Çocuk Acil Servis, ORCID: 0000-0002-6422-1254, olcay.celenk@deu.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-3043-1149, mert.topoyan@deu.edu.tr

*** Dr. Öğr. Gör, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, ORCID: 0000-0002-1487-6033, kezban.kaynak@deu.edu.tr

has been used in factories frequently, recently it is also being used in service enterprises. Especially in health care enterprises, the importance of lean thinking can come into prominence. The reason for this is that delays and errors in these businesses can directly affect human life negatively. In this study, the pediatric emergency service workflow was observed and defined, and the delays and waste points on this workflow were identified. In the evaluation of the examination process, data obtained from the relevant units was compared and 74% difference was observed between the result obtaining times of the blood tests and the radiological examinations of the pediatric emergency and adult emergency services, and the wastes in the process were determined.

Keywords: *Lean Thinking, Workflow, Emergency.*

GİRİŞ

Eskiden hastanelerde acil servislere gelen hastaların çoğu hemen doktor tarafından muayene edilerek ayaküstü reçete yazılarak taburcu edilmekte ya da hastaneye en kısa sürede yatış işlemi yapılmaktaydı. Ancak artan talebe karşı hastanelerde yeterli yatak olmaması gibi birçok sebepten dolayı hastalar, acil servislere tanı ve tedavi almak zorunda kalmaya başlamıştır. Hem nüfusun sürekli artması hem de hastalıkların artması hastanelere olan talebin artmasına sebep olabilmektedir. Yıllara göre kişi başı hekime başvuru sayısı 2002 yılında 3,1 iken, 2017 yılına gelindiğinde 8,9'a ulaşmıştır (Başara, vd. 2018).

Artan talep yoğunluğundan dolayı, tıbbi hataları azaltabilmek ve daha etkin sağlık hizmeti verebilmek için acil servislere triyaj (hastaları seçme, ayırma) sistemi uygulanmaktadır. Bunun sebebi sınırlı kaynaklarla çok fazla olan hasta taleplerinin karşılanmasının mümkün olmamasından kaynaklanabilmektedir. Ancak bu sistem beraberinde, uzayan bekletilme sürelerinden dolayı hastalarda ve hasta yakınlarında memnuniyetsizliğe ve sisteme karşı direnç göstermeye sebep olabilmektedir. Daha hızlı işleyen süreçler hastaların tanı ve tedavilerini hızlandıracağı için triyaj alanında bekletilme sürelerinin azaltılması bu memnuniyetsizliği azaltabilecektir. Çünkü triyaj alanında bekletilmek hastalar için değer yaratmayan bir süreç olduğundan, hasta ve yakınları buna karşı direnç gösterebilmektedir.

Son zamanlarda sağlık hizmetlerine olan talebin artması beraberinde birçok sorun yaşanmasına sebep olabilmektedir. Bu sorunların yaşandığı sağlık birimlerinin başında 7 gün 24 saat sağlık hizmetleri veren acil servisler gelebilmektedir. Sorunların çözümü, hasta ve yakınlarının memnuniyetinin artırılması, mevcut tanı ve tedavi süreçlerinin yeniden değerlendirilmesi için süreç iyileştirmeye ihtiyaç duyulabilmektedir. Yapılacak süreç iyileştirmelerinin hem tasarruf sağlaması hem de süreçleri hasta ve hasta yakınlarının daha kolay anlayabileceği düzeye getirmesi sağlık kuruluşları ve hastalar açısından önem arz edebilmektedir.

Yalın düşünce yaklaşımının uygulandığı birçok sağlık kuruluşlarında, uygulandığı amaca yönelik olarak hasta ve yakınlarında memnuniyeti artırdığı ve hasta tanı ve tedavi süreçlerinin zaman olarak kısaltılmasında fayda sağlayabileceği

tespit edilmiştir (Graban, 2011; Yüksel, 2012). Acil sağlık hizmetlerinde zaman hastaların sağlıkları açısından önem arz edebilmektedir.

YALIN DÜŞÜNCE

Yalın düşünce; en az kaynakla, en kısa zamanda, ucuz ve hatasız üretimi, müşteri talebini tam anlamıyla karşılayabilecek şekilde, en az israfla ve üretim faktörlerini kullanarak gerçekleştiren bir üretim sistemidir (Lopez, vd.,2013: 648). Yalın düşünce kavramı sağlık hizmetlerinin sunumu açısından son yıllarda önem kazanmaya başlamıştır. Yalın düşünce, ürünler ve müşteriler için katma değeri olmayan israfların (muda) ve süreçlerin ortadan kaldırılması ile ilgilenmektedir (Waring & Bishop, 2010: 1332, Liu, vd., 2013: 2123). Hastanelerde müşterilerin en fazla şikâyetçi oldukları konulardan birisi müşterilerin gereksiz işlemler olarak algıladıkları durumlardır. Çünkü müşterilerin gereksiz olarak algıladıkları işlemler onlar için değer yaratmaz ve müşteriler de değer yaratmayan işlemler için vakit harcamak istemez. Hatta bu yüzden tedavisinin de geciktiğini düşünebilir. Tam bu noktada yalın düşünce müşteri memnuniyetine katkı sağlayabilir. Bir işletmede yalın düşüncenin uygulanması için beş temel ilke vardır. Bu ilkeler; müşteri değeri, değer akışı, akış, çekme sistemi, mükemmelliktir (Woehrle & Abou-Shady, 2010: 68).

Müşteri Değeri: Müşteri değerinin ne olduğu belirlenir. Müşterinin ihtiyacını karşılayacak olan ürün ve hizmetler bir değerdir.

Değer Akışı: Değer akışlarının belirlenmesi ve müşteri için değer katmayan faaliyetlerin azaltılması veya yok edilmesi. Müşteri değerine ulaşma esnasında katma değer oluşturan veya oluşturmayan faaliyetlere denir. Değer katmayan zorunlu faaliyetler; müşteriye herhangi bir değer katmayan ancak sistemin işlemesi için gerekli faaliyetlerdir. Yalın düşünceye göre bu faaliyetler müşteriye değer katmadığı için en aza indirgenmelidir. Hastanın bekleme salonunda muayene için beklemesi değer katmayan faaliyettir. Acil servise kayıt yaptırmak ise hastaya değer katmaz, ancak zorunlu bir faaliyettir.

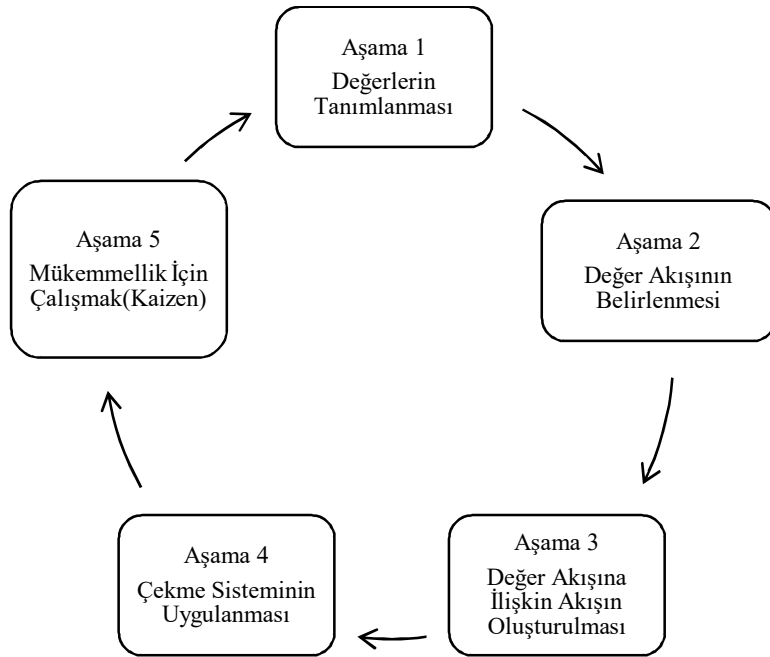
Akış: Değer katan faaliyetler için sürekli akışın sağlanması yoluyla hizmet akışını sağlama. Değişen koşullara rağmen hizmet veya ürün devamlılığının sağlanabilmesidir.

Çekme Sistemi: Müşterilerin neyi ne zaman istediğinin belirlenmesi yoluyla müşteriden talep olması durumunda, düzenlenen stoklardan çekme mekanizmasının oluşturulması. Bu durum yalın düşüncede en ucuza mal etmenin bir yoludur. Diğer bir ifade ile müşterinin hizmet talebinde artma olduğunda buna cevap verebilecek esnek sistemlerin oluşturulmasıdır. Örneğin; hasta sayısının arttığı durumda servislerden doktor çekerek, acilde yeterli sayıda doktor bulundurabilmek. Diğer bir sistem ise itme sistemidir. İtme sisteminde istatistiki verilere göre tahminler yapılır ve planlama ona göre hazırlanır. Şubat ayında acil servise başvuran hasta sayısı istatistiklere göre fazla diye, doktor sayısı arttırılırsa ve hasta başvurusu az olursa

gereksiz yere doktor çalıştırılmış olunur. İtme sisteminde stoklarda artma görülebilmektedir.

Mükemmellik: Sürekli gelişimin sağlanması için, sürekli iyileştirme (KAIZEN) gereklidir. Değerin doğru tespit edilmesi sonucunda, israfı minimize ederek, uygun çekme sistemlerinin kurulması sonucunda oluşacak, kaliteli hizmettir. Mükemmellik göreceli bir kavram olduğu için, yapılan hizmetin mükemmel olup olmadığının hizmet alan açısından değerlendirilmesi gerekir.

Şekil 1: Yalın Düşünce Modeli

Kaynak: Kennedy & Brewer, 2005: 28; Terzi & Atmaca, 2011: 452

Yalın üretim düşüncesinde azaltılması ve kaldırılması gereken yedi tür israf (muda) vardır. Bunlar; aşırı üretim, bekleme zamanı, taşıma, aşırı işleme, stok, gereksiz hareket ve hurdadır (hata). Bu israf noktalarını aşağıdaki gibi açıklanabilir (Woehrle & Abou-Shady, 2010: 68-69):

Hata: Yeniden işleme veya hurda ürünler sonucunda üretim aşamasındaki hatalar olmasıdır. Hata ürünün ve hizmet kalitesini etkileyebilir.

Stok: Hammadde, mamul stoklarındaki fazladan gerçekleşen artıştır. Fazla stok maliyetleri artırdığı için rekabet gücünü etkileyebilir.

Hareket: Üretim sürecinde gerçekleşen makine veya çalışanların gereksiz hareket etmeleridir. Yalın düşüncede her hareketin bir amacı vardır ve gereksiz yere yapılan hareket israf sayılır.

Gereksiz İşlem: Üretim veya hizmet aşamasında değer yaratmayan faaliyetlerdir.

Aşırı Üretim: İstenilen miktardan fazla üretimdir. Aşırı üretimde hata yapma riski artacağı için kaçınılmalıdır.

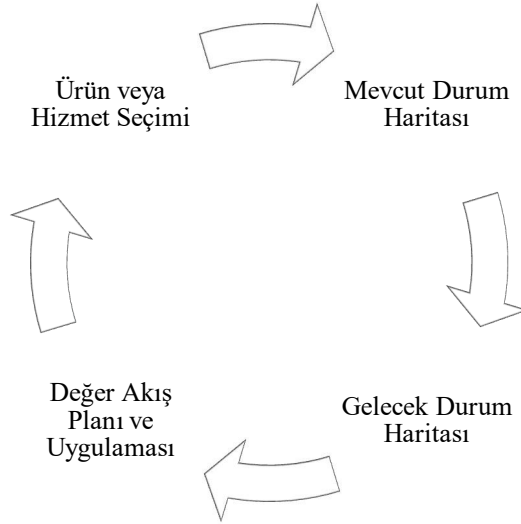
Taşıma: Üretim hattındaki hammaddelerin veya parçaların gereksiz hareketidir. Gereksiz yere taşıma işlemi iş yükünü artırabilir.

Bekleme: Üretim esnasında parçaların veya hammaddelerin beklemesidir.

Değer Akışı Haritalama

Değer akışı haritalama, bir ürünün üretilmesi veya bir hizmetin görülmesi aşamasında katma değer yaratan veya yaratmayan (israf) faaliyetlerin bütününe denir. Değer akışı haritalama yalnızca bir süreç için değil, resmin bütününe görmek ve iyileştirmek için yapılır (Yalın Enstitü, 29.12.2017). Süreç iyileştirme planlanırken önce mevcut durum haritası çıkarılır. Mevcut durum ve gelecek durum birbirleriyle bağlantılıdır. Gelecek durum haritası aslında mevcut durum belirlenirken oluşur. Daha sonra bir faaliyet planı hazırlanır (Ertay vd., 2001; Birgün vd., 2006: 47-59). Süreçler zamanın koşullarına göre sürekli gözden geçirilerek yenilenebilir. Yalın düşünce ve değer akışı haritalama süreçlerin iyileştirilmesi için yapılan faaliyet bütünü olarak görülebilir ve sürekli bir döngüden oluşur.

Şekil 2: Değer Akış Haritalandırma Basamakları

Yalın düşünce ve değer akış haritalaması süreçlerin daha iyi denetlenebilir olması ve hızlanmasında faydalı olabilir. Bunun sonucunda da acil servise başvuran hastalar daha çabuk hizmet alabilir. Hastalar için değersiz olan süreçlerin tespit edilmesi hastaların acil servise olan memnuniyetini artırabilir. Ayrıca hızlı müdahale sonucunda hastaların hayatta kalmasını ve müdahale sonrası yaşam kalitesini de olumlu yönde etkileyeceği için yalın düşüncenin önemi daha çok artmaktadır. Yalın düşünce sağlık hizmetlerinde, özellikle de acil sağlık hizmetlerinde üretim ve diğer hizmet alanlarından daha fazla önem arz ettiği için bu çalışma acil serviste gerçekleştirilmiştir.

ACİL SERVİS

Hasta ve yaralılara 7/24 sağlık hizmeti veren sağlık birimleri olarak tanımlanabilmektedir. Son yıllarda acil servislere başvuru sayıları, nüfusun artmasıyla birlikte artmaktadır. Acil tıbbi bakımı bekleyebilecek olanlar ile bekleyemeyecek olanların ayrılması için yapılan uygulamaya acil tıbbi triyaj denir. Trijaj'ın kelime anlamı Fransızca "trier" fiiline göre "seçmek, ayırmak, sınıflamak" anlamındadır (Akıncı, 2009: 2). Acil servislere, acil olmayan hastaların da başvurmasında polikliniklerin yeterince ulaşılabilir olmaması gibi nedenler etkili olmaktadır. Bundan dolayı da acil servise başvuran hasta sayısının artmasında bu durum etkili olmaktadır. Acil servislerin yükünü artıran bu tür başvuruların azaltılmasında triyaj etkili bir yöntem olmasının yanında, acil tedavi ve bakımı gerektiren hastalardan, bekleyebilecek hastalara kadar farklı sınıflamaları içeren bir süreç olarak geliştirilmiştir (Akyolcu, 2007; Bracken 2003; Olgun, 1998). Profesyonel sağlık çalışanlarının gerçekleştirdiği triyaj uygulaması sayesinde gerçekten durumu acil olan hastalar daha hızlı ve etkili tıbbi bakıma kavuşabilecektir. Triyaj uygulamasında hastanın öncelikli şikâyeti, genel durumu ve gerekirse hayati bulgularına bakılarak, uygulayıcının tıbbi bilgisiyle hastanın durumunun değerlendirilmesi yapılır.

Acil servise giriş yapan hastalar öncelikli olarak doktorlar tarafından hayati risk taşıyıp taşıyamama durumuna göre değerlendirmesi yapılarak ya hemen tıbbi müdahale yapılır veya hastaya bir takım tıbbi tetkikler yapılarak teşhis konur. Teşhis konulan hastanın ilgili birim doktorlarının da değerlendirmesi ile hasta ilgili birime yatırılır veya taburcu edilir. Acil servis içerisinde farklı donanıma sahip birimler bulunabilmektedir. Bunlar; resüsitasyon, monitörlü gözlem, travma, hızlı bakım birimi vb. birimlerdir. Resüsitasyon birimi, hayati bulguları zayıflamış veya olmayan hastaların acil tıbbi müdahale için alındıkları birimdir. İçerisinde acil müdahale için gerekli donanımı barındırır. Monitörlü gözlem birimi, genel durumu her an değişebilecek hastaların hayati bulgularının sürekli gözlem altında tutulduğu birimlerdir. Hastaların tedavisi bu birimde yapılır ve gerekirse buradan ilgili servislere yatışı yapılır. Travma birimi; travmaya uğramış, genel durumu iyi olan kazazedelerin müdahalesinin yapıldığı birimlerdir. Burada hastaya dikiş atılması, atel, pansuman yapılması gibi işlemlerde kullanılacak malzemeler bulunur. Hızlı

bakı birimi, acil servise başvuran hastalardan genel durumu iyi olanların değerlendirildiği birimdir. Burada hasta öyküsünün ve şikâyetlerinin Hastane Bilgi Yönetim Sistemi'ne (HBYS) alındığı bilgisayar ve muayene esnasında kullanılacak otoskop, ışık kaynağı, dil basacağı vb. aletler bulunur.

BİR ACİL SERVİSTE UYGULAMA

Çalışma, öncelikle Dokuz Eylül Üniversitesi (DEÜ) Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 1603-GOA protokol numarası ve 2018/08-36 karar numarası ile gerekli izin alınarak yapılmıştır. Çalışmada, Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesi (DEÜH) Çocuk Acil Servis (ÇAS) süreçlerinin gözlemlenerek belirlenmesi sonucunda iş akışları ve işlem süreleri belirlenmiştir. ÇAS iş akışlarında hastalara uygulanan işlemler ve yalın düşünceye göre değer belirlenmiştir. Değer akışı içerisinde israf noktaları yalın düşünceye göre tespit edilmiştir. Bu tespitler yapılırken hastalara yapılan işlemlerdeki süre farklarını tespit edebilmek için Yetişkin Acil Servis (YAS) verileri ile mukayese yapılmıştır. Çünkü aynı tetkiklerin (Hemogram, Biyokimya, Kangazı) aynı birimde (DEÜH Merkez Laboratuvarı) yapılmasına rağmen, farklı sürelerde sonuçlandığı belirlenmiştir. ÇAS ve YAS arasındaki farkın sebebi yalın düşünceye göre açıklanmıştır.

Hastalara uygulanan işlemlerden radyolojik tetkik verileri DEÜH Radyoloji Birimi istem analiz biriminden Mart 2017 tarihinde temin edilmiştir. Kan tahlilleri ile ilgili veriler DEÜH Merkez Laboratuvarı birim sorumlusundan Mayıs 2015 tarihinde alınan verilerin analiz edilmesiyle tespit edilmiştir. Hastaların ÇAS'a kayıt edilmesi, triyaj, bekletilme ve muayene süreleri Kasım 2016 tarihinde 15 günlük rastgele gözlem yapılarak kayıt edilmiş ve ortalamaları alınarak tespit edilmiştir.

Tüm bu veriler üç ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar;

WT Bekleme Zamanı: Hastaların geçtikleri süreçlerin dışında kalan verimsiz zamandır. Değer katmayan zaman dilimidir.

L\T Temin Zamanı: Hastaların sistemde geçirdikleri toplam zamandır.

C\T İşlem Zamanı: Hastaların işlemde geçtikleri zamandır. Değer katan zaman dilimidir.

Yalın düşünceye göre belirlenen israflar giderildiğinde hastalara uygulanan işlemlerdeki sürelerde oluşabilecek muhtemel iyileşmeler belirlenmiştir.

ÇOCUK ACİL SERVİS VE MEVCUT İŞ AKIŞI

ÇAS, günde ortalama 300 hastanın başvurduğu bir birimdir. ÇAS, çocuk hastanesinin giriş katında bulunmaktadır. Aynı binada hem poliklinik hem de yataklı servis hizmetleri verilmektedir. ÇAS'a başvuran her hasta acil servis kayıt sekreterliğinde giriş işlemi yaptırarak, triyaj birimine yönlendirilmektedir. Kayıt sekreterliği, triyaj ve bekleme salonu acil girişinde bulunmaktadır. Triage

değerlendirmesi sonrasında ÇAS'a başvuran hastaların %80'inin bekleme salonunda bekletildikten sonra hızlı bakı birimine, doktor muayenesine kabul edildiği görülmüştür. Bekletilme süresi 2 dakika (dk) ile 125 dk arasında değişmekte olup, ortalama bekleme süresi 28 dk olarak tespit edilmiştir. Beklemeden doğrudan muayene olan hastaların ancak %5'inin durumu acil kabul edilmiş ve muayene hemen alınmıştır. Diğer hastalardan beklemeden muayene olanlar ise %10'dur. Bunlar; personel yakını, özel muayene olmuş ve tetkikleri için ÇAS'a yönlendirilen hastalar, triyaj'a uğramadan içeri giren ve ambulansla acil servise getirilen hastalardan oluşmaktadır. Çocuk acil servise kayıt yaptırıp, triyaj sonrasında beklemeyi kabul etmeyip acil servisi terk edenler ise %5 olarak tespit edilmiştir. ÇAS başvurularının daha çok saat 17:00-22:00 arasında artış gösterdiği gözlenmiştir. Yine duruma göre çalışma sisteminde de bir değişiklik olmayıp sürecin normal seyrinde devam ettiği gözlemlenmiştir.

Tablo 1: Hastaların Bekleme Salonunda Bekletilme Durumları

Hasta Bekleme Durumu	Yüzde
Tıbbi olarak acil olup hemen muayeneye alınanlar	%5
Triyaj sonrası bekletilerek muayene olanlar	%80
Bekletilmeden muayene olanlar (Personel yakını, uzmanlara özel muayene olmuş hastalar ve ambulans girişinden giren hastalar)	%10
Bekletilmeyi kabul etmeyip triyajdan acili terk edenler	%5

Kayıt işlemleri kimlik belgesinin ibrazı veya acil durumda sadece TC numarası ile yapılabilmekte ve bu işlem ortalama 0,5 dk sürmektedir. Ambulansla gelen hasta girişi farklı bir kapıdan yapılmakta ve ambulans kapısının girişindeki sekreter tarafından HBYS'ye kaydı yapılmaktadır. Ayaktan hasta girişinde aynı zamanda hastaların tetkik sonuçlarının sonuçlanıp sonuçlanmadığının da öğrenildiği birim olarak hizmet vermektedir.

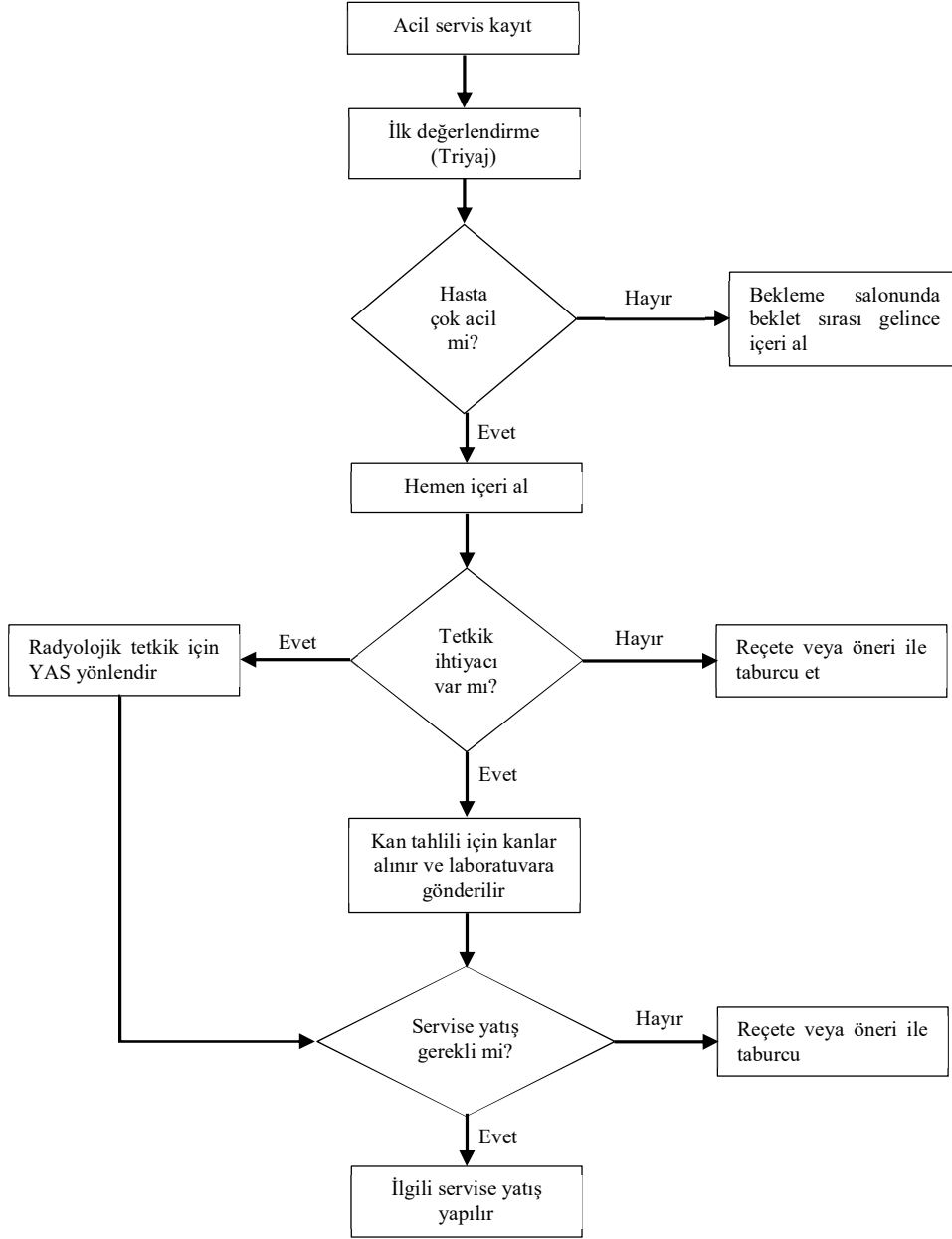
Triyaj işleminde hastanın kaydı HBYS üzerinden ekrana düşünce, hastanın ismi tıklanarak dosyası açılır ve hastanın acil servise başvurma nedeni kayıt edilir. Hastanın genel durumu ve gerekirse hayati bulguları da değerlendirilerek acil olup olmadığına karar verilir. Mevcut durumda triyaj işlemi üç haftada bir değişen tıp son sınıf (intörn) öğrencileri tarafından yapılmaktadır. Aciliyeti değerlendirilen hasta hızlı bakı biriminde çalışan asistan doktorlar tarafından kabul edilmektedir. Bunun için durumu çok acil olmayan hasta triyaj sonrasında bekleme salonunda bekletildikten sonra asistan doktorun telefonla araması ile hızlı bakı birimine muayene için yönlendirilmektedir. Durumu kötü olan hastalar hemen resüsitasyon birimine alınır veya durumu kötüleşme riski olan hasta ise hemen monitörlü gözlem birimine alınır. Hastalar, tetkik sonuçlarının çıkıp çıkmadığını triyaj biriminden de öğrenebilmektedir. Triyaj sonrası bekletileceğini bilen hastaların triyaj'a uğramadan doğrudan hızlı bakı birimine girip muayene olabildikleri gözlenmiştir. Triyaj biriminde hasta değerlendirmenin dışında çocuklarda sık görülen yüksek ateş şikâyetine de müdahale edilerek hastalar bekletilmektedir. Triyaj değerlendirme işlemi ortalama 4 dk sürmektedir.

Hızlı bakı biriminde asistan doktorlar telefonla triyaj birimini arayarak sıradaki hastayı kabul etmektedir. Muayene için içeri kabul edilen hastanın şikâyeti alınarak sistemik muayene sonunda taburcu edilmekte veya çeşitli tetkikler yapılmaktadır. Bu alanda doktor muayenesi süresi ortalama 8 dk olarak tespit edilmiştir. Bu süreçte doktor, hastası için yazdığı reçetenin çıktısını hasta yakını ile sekreterliğe göndermekte ve gelen reçeteyi onaylamaktadır. Ayrıca doktorun kullandığı ilgili makama matbu formları da sekreterlikte bulunmaktadır ve doktor bunları doldurmak için hasta yakınına veya hastayı sekreterliğe bu formu almak için yönlendirmektedir. Doktor, hastalardan çeşitli kan tetkiki ve radyolojik tetkikler isteyebilmektedir ve bu süre daha da uzayabilmektedir. Kan tetkiki için hastalar monitörlü gözlemdeki hemşirelere yönlendirilir ve ellerine hangi kan tetkiki istenmiş ise ilgili barkod ile hemşireye başvurur. Hemşireler ilgili kanları alarak tüplere koyar. Tüpler gözlem ünitesinden personel tarafından alınarak hızlı bakı biriminin yanındaki pnömatik sistemle 30 saniyede Merkez Laboratuvarı'na gönderilir. Radyolojik tetkik istenen hastalar, tetkik istemleri doktor tarafından HBYS'ye girildikten sonra (bilgisayarlı tomografi (BT), röntgen (R), ultrason (U)) ilgili tetkik için YAS'ta radyoloji birimine yönlendirilir. ÇAS'tan YAS'a bir ay içinde röntgen çekimi için 2114 hasta, BT çekimi için 308 hasta, ultrason için 164 hasta başvurmuştur (DEÜH, Radyoloji Anabilim dalı, 2017).

Monitörlü gözlem ve resüsitasyon birimlerinde hasta muayene ve tedavi yaklaşımları hemen hemen aynıdır. Bu birimlerde doktor hastaya müdahale ederken ya da muayene ederken, hemşireler de hastayı monitörize eder ve damar yolu açarak hemogram, biyokimya gibi rutin tetkikler için kan numunesini hastadan alır. Bu numuneler tüplerin içine yerleştirir. Doktorların istediği kan tetkikleri için pnömatik sistem ile numuneler Merkez Laboratuvarı'na iletilir. Hazırlanmış damar yolundan doktor istemine (order) göre hastaya tedavi verilir.

Resüsitasyon hastalarında, hastanın havayolu tam olmadığı için doktorlar hemen girişimde bulunur ve hemşireler ise ihtiyaç olan malzemeleri hazırlayarak doktorlara yardımcı olur. Havayolu güvenceye alınan hastaların, hayati bulguları (yaşam bulguları; tansiyon nabız, solunum vb.) da stabilize edildikten sonra radyolojik tetkikler HBYS'ye hastanın doktoru tarafından girilir. Daha sonra hastanın YAS'a nakli yapılır. Hasta YAS'ta radyolojik tetkiklerden sonra tekrar ÇAS resüsitasyon birimine alınır ve tetkik incelemeleri sonucunda yatış planlanan birimin de değerlendirilmesi ile ilgili birime yatış yapılır. Bu yatış işlemi ambulans giriş kapısının yanındaki (iç sekreter) sekreter tarafından yapılır. Kayıt işlemi, triyaj ve bekleme hastalar için değer yaratmasa da değer akışında yer almaktadır ve katma değer yaratan faaliyettir.

Şekil 3: Çocuk Acil İş Akışı

Kan tetkikleri ile ilgili süreler Merkez Laboratuvarı'ndan 12-16.5.2015 tarihleri arasında alınan beş günlük verilerin analizi yapılarak elde edilen sonuçlardır.

Tablo 2: Çocuk Acil ve Yetişkin Acil Kan Tahlili Sonuçlanma Süreleri

Tahlil Adı	Çocuk Acil Servisi	Yetişkin Acil Servisi	Fark % (Yetişkin-Çocuk)/Çocuk*100
Hemogram	42 dk. 38 sn.	26 dk. 56 sn.	% -37,33
Biyokimya	01s. 14 dk. 47 sn.	53 dk. 37 sn.	% -28,33
Kan Gazı	40 dk. 40 sn.	32 dk. 41 sn.	% -19,78

Kaynak: DEÜH Merkez Laboratuvarı Birimi, (2015)

Tablo 2’den de görüldüğü gibi tetkiklerin sonuçlanma süreleri arasında ciddi fark görülmektedir. Laboratuvar işlemlerinde ÇAS kan sonuçlarının YAS’a göre 46 dk daha geç çıkması bekletilme (israf zamanı) olarak değerlendirilmiştir.

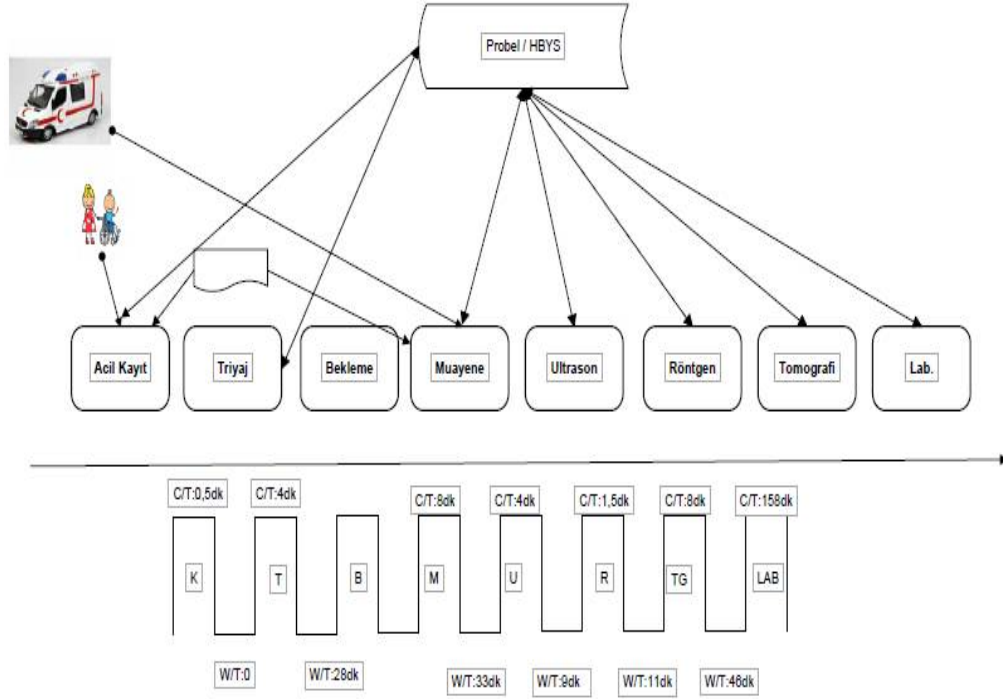
Tablo 3: ÇAS ve YAS Radyolojik Tetkiklerinin Radyolojiye Kabul Süreleri

Tetkik Adı	Çocuk Acil Servisi	Yetişkin Acil Servisi	Fark % (Yetişkin-Çocuk)/Çocuk*100
Röntgen	9 dk	15 dk	% 66,67
Tomografi	11 dk	15 dk	% 36,36
Ultrason	33 dk	29 dk	% -12,12

Kaynak: DEÜH Radyoloji Anabilim Dalı, (2017)

Radyolojik tetkiklerin yapılma süreleri DEÜH Radyoloji Anabilim Dalı’ndan 01-10.03.2017 tarihleri arasında alınan, ÇAS’tan istenen 99 tomografi, 964 röntgen, 63 ultrason tetkiki ve YAS’tan istenen 838 tomografi, 1139 röntgen, 209 ultrason tetkikinin acil radyoloji birimine kabul verilerinden elde edilmiştir. Sistem analiz biriminden elde edilemeyen işlem süreleri için radyoloji biriminde 30 tomografi ve röntgen için gözlem yapılarak ortalama işlem zamanları tomografi için 8 dk ve röntgen için 1,5 dk olarak tespit edilmiştir. Radyolojiye kabul yapıldıktan sonra da hastaların işlem için bekletildiği ve tomografi için 2 dk, röntgen için 5 dk ortalama bekleme süresi olduğu gözlemlenmiştir. Ultrasonda 20 hasta için yapılan gözlemlerde işlem süresi 4 dk olarak tespit edilmiş ve hastaların ultrasonunun bekletilmeden yapıldığı gözlemlenmiştir. Ultrason tetkiki, acil doktorlarının radyoloji doktorunu telefonla arayarak hastanın şikâyeti hakkında bilgi vermesi ve randevu istemesinden dolayı bekletilmeden yapılabilir. Hastalar ultrason için acil servis içerisinde randevu zamanını ve personel eşliğinde gittikleri için personeli bekleyebilmektedir. İş akışı incelendiğinde hastaların ÇAS’tan, YAS’a radyolojik tetkik için gitmesine rağmen çocuk hastaların radyolojik tetkiklerini yaptırma sürelerinin daha kısa olduğu görülmektedir. Bunun ana sebebi çocuk hastaların yakınları tarafından hemen kucaklanarak panik içerisinde YAS içerisindeki radyoloji birimine başvurmaları ve ÇAS doktorunun muayene sonrasında tetkik istemlerini HBYS’ye girmesidir. YAS’ta ise doktor muayene yaptıktan sonra HBYS’ye tetkik girişini yapar, sonrasında hastanın radyoloji birimine taşınması için hasta taşıma görevlisi anons ettirir ve müsait olan görevlinin gelmesini bekler. Tüm bu veriler doğrultusunda ÇAS’ta hastalara yapılan işlemlerin mevcut durumdaki süreleri Tablo 4’teki gibi özetlenmiştir.

Tablo 4: Mevcut Durumda ÇAS'ta Ortalama İşlem Süreleri

W/T	127 dk
C/T	184 dk
L/T	311 dk

İşlem	Kayıt	Trijaj	Bekleme	Muayene	Laboratuvar (kan gazı, cbc ¹ , biyokimya)	Röntgen	Ultrason	Tomografi	Toplam süre
Süre	0,5 dk	4 dk	28 dk	8 dk	158 dk	10,5 dk	37 dk	19 dk	311 dk

Mevcut durumda tüm işlemlerden geçen hastanın ÇAS'ta tanısının konulması için geçen işlem süresi en fazla 311 dk sürebilmektedir. Tablo 5'te görüldüğü gibi hastaların %80'i triyaj sonrasında muayene olabilmek için bekleme salonunda bekletilmektedir. Bu durum zaman zaman hasta ve hasta yakınları tarafından şikâyet olarak da dillendirilmektedir. Yine Tablo 1'de belirtildiği gibi hastaların yaklaşık % 5'i bekletilmeyi kabul etmeyip ÇAS'ı terk ettiği görülmüştür.

¹ Cbc (complete blood count): Tam Kan sayımı

Tablo 5: Çocuk Acil Serviste Yalın İlkelerin Oluşturulması

Müşteri Değeri	Hasta veya yaralının en kısa sürede tedavi olması.
Değer Akışı	Hastanın tanı alabilmesi için yapılan tüm işlemler. (Kayıt, triyaj, muayene, kan tetkikleri, radyolojik tetkikleri, vb.) Bu işlemler esnasındaki israf noktalarının kaldırılması.
Akış	Tetkik istemlerinin HBYS sistemine girilmesi ile hastanın bu işlemleri aksatılmadan yaptırabilmesi. HBYS sisteminde görülmeyen tetkik yapılmamaktadır. Talepteki dalgalanmaların dikkate alınarak personel ihtiyacının belirlenmesi.
Çekme Sistemi	Hastanın acil tedavisi için kurumun elinde yeterli malzeme ve personel desteğini sağlayabilmesi. Özellikle 17:00-22:00 saatleri arasına dikkat.
Mükemmellik	Hastaların taleplerinin en kısa sürede ve doğru biçimde cevap bulması. Bunun için yalın acil hizmetleri ve sürekli iyileştirme (Kaizen)

Yalın ilkelerinin doğru değerlendirilmesi için değer akışındaki israf noktalarının doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Çocuk acil serviste yalın düşüncenin tespit ettiği yedi israf Tablo 6'da özetlenmiştir.

Tablo 6: Çocuk Acil Serviste Yalın Düşünceye Göre İsrarlar

Hata	Bilgi giriş hatası, hatalı triyaj, hatalı muayene, hatalı tetkik sonucu, kan numunelerinin kaybolması.
Stok	Trijaj işlemi sonrasında bekleme salonunda fazla sayıda hasta bekletmek, radyolojide kayıt kuyruğu (yapay stok) oluşması.
Hareket	Hastanın acil serviste gereksiz dolaşması, radyolojik tetkik için hastaların başka bir binaya yönlendirilmesi, acil servis mimarisinin iş akışına göre tasarlanmamasından kaynaklanan gereksiz eylemler. Hastaların reçete ve evrak işlemleri için sekreterliğe gelip gitmesi.
Gereksiz İşlem	Radyolojik tetkiklerin HBYS sistemine kaydolmasına rağmen radyoloji sekreterliğinde tekrar kayıt yapılması. Gereksiz radyolojik ve kan tahlili. Reçetelerin sekreter tarafından basılması ve doktor tarafından onaylanması.
Aşırı Üretim	Özellikle 17:00-22:00 arasında aşırı talep sonucu fazla sayıda hasta muayenesi.
Taşıma	Sedyedeki hastaların radyolojik tetkikler için farklı binaya taşınarak tekrar çocuk acil servise getirilmesi. Kanların gözlemlenerek pnömatik birimine taşıma
Bekleme	Trijaj işlemi yapılan hastaların bekletilmesi, radyoloji girişinde sıra bekleme, laboratuvar sonuçlarını bekleme. Hastaların evrak işlemleri için sekreteri beklemesi.

Yalın düşüncenin temelini oluşturan yedi israfın ortadan kaldırılması için süreç akışını değerlendirmede belirli noktalarda Kaizen (sürekli iyileştirme) yapılması önerilmiştir.

ÇOCUK ACİL SERVİSTE KAIZEN NOKTALARI

Acil Kayıt

Bekleme salonu içerisinde hasta ve yakınlarına laboratuvar sonuçları hakkında bilgi veren bilgilendirme panosu olması hem kayıt sekreterliğinin hem de triyaj görevlilerinin iş yükünü hafifletebilir. Doktorların doldurduğu matbu formların sekreterlikte bulunması asıl işini yaparken yavaşlamasına sebep olabilmektedir.

Triyaj

Bekleme salonu içerisinde bekletilen hastaların içerisinde bir asistan doktor adına kayıt yapıldıktan sonra, polikliniklerde olduğu gibi bir ekran vasıtası ile içeri kabul edilmesi, triyaj görevlisinin ve doktorun iş yükünü hafifletecektir. Triyaj biriminde üç haftada bir değişen intörn doktorların çalışması süreçte varyasyonlara (çeşitliliğe) sebep olabilmektedir. Süreç yönetiminde varyasyon (çeşitlilik) istenmeyen bir durumdur ve süreci etkileyebilir. Bu durum bazen de triyaj hatalarına sebep olabilmektedir.

Muayene süreci

Bu süreçteki iyileştirme noktaları hızlı bakı, gözlem, resüsitasyon vb. birimdeki hastalar için de aynı olacaktır. Triyajı yapılan hastanın; isminin ilgili doktorun ekranına düşmesinden sonra, doktor müsait olduğunda hastanın ismini tıklaması ile içeri kabul edilmesi süreci hızlandırabilir. Hızlı bakıda içeri giren hastanın doktorunu tanıyabilmesi için görünür bir yerde doktor adı yazılmalıdır.

Muayene olan hastanın, kan örneği vermek için, gözlem birimindeki hemşireyi bulması gereksiz dolaşmalara sebep olabilir. Bunun için gözlemdeki üç hemşireden birinin hızlı bakı biriminin karşısındaki odada hastalardan kan alması daha uygundur. Doktorun da yönlendirmesi açısından daha kolay olacak ve alınan kan numunelerinin de gereksiz yere taşınmadan hemen kan alınan odanın bitişiğinden pnömatik sistemiyle kan merkezine gönderimi sağlanabilecektir. Kan numunelerinin takip edilmesi açısından kanların pnömatik sistemine yerleştirmeden önce barkodlarının bir barkod okuyucu ile okutularak gönderilmesi, numunelerin güvenliği açısından önemli olabilecektir.

Sistem incelendiğinde kan tahlillerinin çok geç sürede sonuçlandığı tespit edilmiştir. Bu tespit yetişkin acil kan tahlili sonuçlarının çıkma süreleri ile kıyaslanarak yapılmıştır. Pnömatik sistemi incelendiğinde, sistemin numuneleri Merkez Laboratuvarı'nda acil birimine değil de oradan uzak bir odaya ulaştırdığı görülmüştür. Bu sorunun çözümü için pnömatik boru sisteminin Merkez Laboratuvarı acil birimine kadar uzatılması gerekmektedir. Zaman zaman numunelerin laboratuvar birimine geç gönderilmesi veya gönderilmemesi gibi sorunlar söz konusudur. Kanların gönderilmeden önce barkod okuyucu ile okutularak gönderilmesi bu sorunu çözebilir.

Muayene sürecinde diğer önemli gecikme radyolojik tetkiklerin doktorun ekranına geç düşmesidir. Süreç incelendiğinde radyolojik tetkikler için hastaların ayrı bir binada olan YAS'a gittikleri görülmüştür. Radyolojiye yürüyerek giden hastalar için gidiş mesafesi yaklaşık iki yüz metre kadardır. Hastalar dışarı çıkarak gittikleri için yağmurlu havalarda ve geceleri bu mesafe hastalar için risk teşkil etmektedir. Genel durumu kötü ve sedye ile radyoloji birimine gidecek hastalar için bu mesafe daha da uzamaktadır. Bunun için hastalar asansörle bir kat yukarı çıkıp kıvrımlı ve eğimli bir tünel içerisinden geçtikten sonra tekrar bir kat aşağı inerek YAS içerisindeki radyoloji birimine ulaşmaktadır. Sadece gidişte bu mesafe yaklaşık

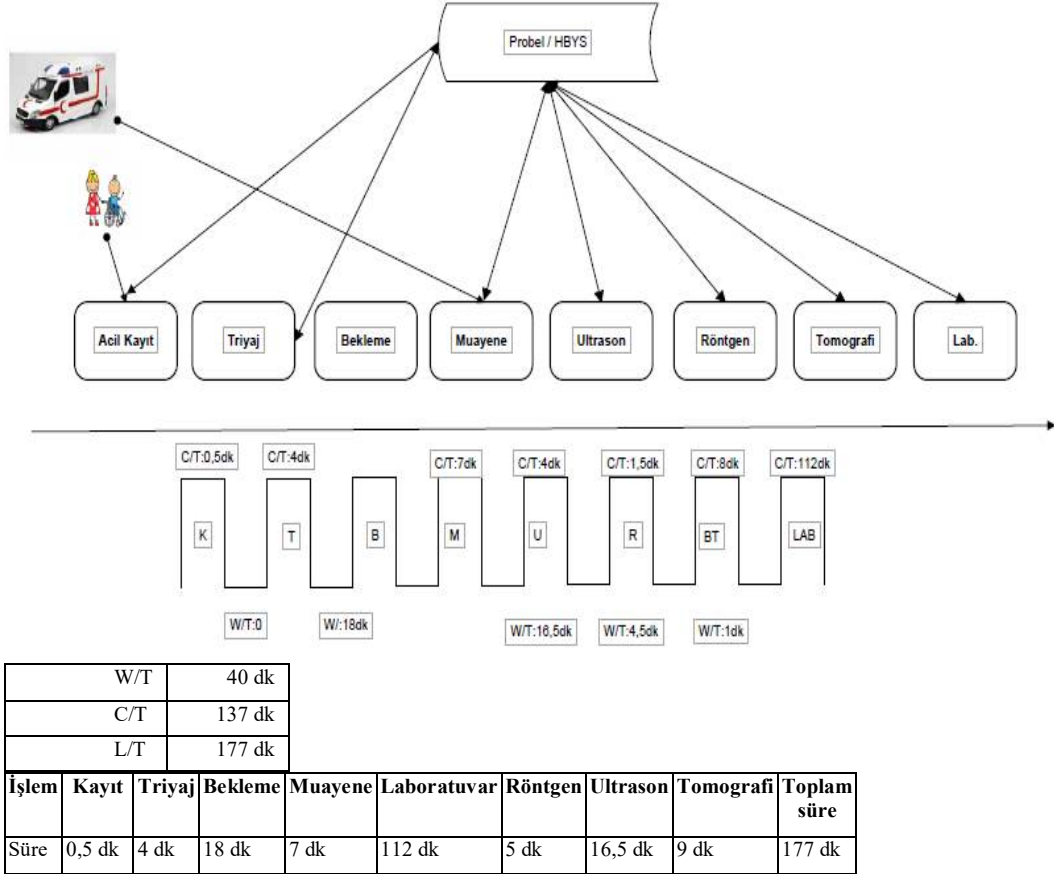
beş yüz metredir ve hastalar aynı yolu bir de ÇAS'a geri gelmek için kat etmektedir. Yine bu durum, zaten genel durumu kötü olan hastalar için hem risk hem de zaman kaybına sebep olmaktadır. Yine Radyoloji Anabilim Dalı'ndan alınan verilere göre oldukça fazla sayıda hasta (bir aylık 2586 radyolojik tetkik) radyolojik tetkik için YAS içerisindeki acil radyoloji birimine gitmektedir. Bu süreç çocuk hastanesindeki poliklinik ve servis hastalarını da mutlaka olumsuz olarak etkileyebilir. Hastane içerisine kurulacak radyoloji birimi birçok israfın önüne geçerek bu süreçlerdeki sürenin kısalmasını sağlayabilir.

ÇAS'ta muayene olan hastaların reçetelerinin polikliniklerde olduğu gibi e-reçete sistemi üzerinden yazılarak reçetenin doktor tarafından hastaya verilmesi, gereksiz hareketlerin önüne geçecek ve süreci hızlandırabilecektir. ÇAS'ta doktorların kullandıkları hazır matbu formlar sekreterlik yerine doktorun hemen ulaşabileceği bir yerde olmalı ve hastalar veya yakını bunun temini için sekreterliğe başvurmamalıdır. Bu uygulama da gereksiz hareketleri azaltacak ve işlem sürecini kısıltacaktır.

Gelecek durumda hastalara uygulanan işlemlerin ortalama gerçekleşme süreleri daha da düşürülebilir, bu çalışmada yapılan sadece YAS ile ÇAS'ı mukayese ederek süreçteki gecikmeyi net bir şekilde ortaya koymaktır. Tüm bu sonuçlara göre, ÇAS'taki hasta işlem süreleri açısından radyoloji biriminin ÇAS'ta kurulmasıyla radyolojik tetkik sürelerinde 21 dk iyileşme, laboratuvar işlemlerinde ise 46 dk iyileştirme sağlanabilir. Ultrason çekimi için Radyoloji Anabilim Dalı'nın doktor desteği sağlaması halinde iyileştirme yapılabileceği düşünülmektedir. Radyoloji Anabilim Dalı'nın doktor desteği ile ÇAS ve YAS hastalarına verilen ortalama randevu sürelerinin yarı yarıya düşebileceği düşünülmektedir. Bu da mevcut sistemde ortalama 33 dk olan ultrason randevu süresini ortalama 16,5 dk'ya indirilebileceğini gösterebilir. Tüm ÇAS süreçlerinin ise %56,91 oranında iyileştirilebilir olduğu tespit edilmiştir.

İncelemeler sonucunda tespit edilen israf noktaları ortadan kaldırıldığında ÇAS işlem süreleri Tablo 7'deki gibi olacaktır.

Tablo 7: Gelecek Durumda İşlemlerin Ortalama Gerçekleşme Süreleri

Gelecek durum işlemlerinde bekleme zamanında (W/T) 40 dk ile %31,49 iyileştirme, işlem sürelerinde (C/T) %74,45 iyileştirme, hastanın tüm işlemler için sistemde geçirdiği süre (L/T) ise %56,91 iyileştirme sağlanabileceği görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın kısıtı sadece ÇAS ve YAS verilerinden oluşturulmuş olmasıdır. Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesi ÇAS'ta gerçekleştirilen bu çalışmada, öncelikle hastalar için değerin ne olduğu tespit edilmiştir. Hastaların bu değer için katlandıkları işlemler, değer akışı olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın zorluğu olarak, bazı hastaların standart dışı şekilde, triyaja uğramadan doğrudan içeriye girmesi sonucunda verilerde eksiklik oluşmuştur. ÇAS'ta yalnız ilkeler oluşturulmuş ve yalnız düşünceye göre israf noktaları belirlenerek gelecek durum haritası hazırlanmıştır. Tüm bu değerlendirmeler sonucunda hastalara uygulanan işlem sürelerinin belirli oranlarda düşürülebileceği

görülmüştür. Literatürde de yalın düşünce ile yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan sağlık alanında yapılmış olan bir kısmı ile ilgili özet Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: Yalın Düşünce İyileştirme Literatür Karşılaştırması

Kaynak	Çalışmanın Yapıldığı Yıl	Uygulama Alanı	İyileştirme Yüzdesi
Efe & Engin	2012	Acil Servis	%36,6
Dickson vd.	2009	Acil servis	%8,1
Terakye & Gürer	2007	Acil servis	%16,2
Yüksel	2013	Laboratuvar	Önerilerde bulunmuştur (İsraf noktaları tespit edilmiş)
Youssef vd.	1996	Laboratuvar	%56,45
Yıldız & Yalman	2015	Onkoloji Hastanesi	%48
Spear	2005	Enfeksiyon Hastalıkları	%50
Womack & Jones	1996	Laporoskopik cerrahi	%69
Bu çalışmada tespit edilen	2018	Acil servis	%56,91

Efe ve Engin (2012) yalın düşünce ile acil servis iş akışlarında %36,6 oranında iyileştirme yapılabileceğini çalışmalarında göstermişlerdir. Dickson ve arkadaşlarının (2009) çalışmasında yalın düşünce çalışan ve hastalarda memnuniyeti artırmak amaçlı kullanılmıştır. Yalın düşünce üretim sürecinde sadece üretim amacıyla değil aynı zamanda müşteri memnuniyetini artırma, ürün kalitesini artırma, maliyetleri düşürme, çalışanların iş yükünü hafifletme gibi birçok amaçla da kullanılabilir. Yalın düşünce bir yönetim felsefesi olarak kullanılabilen bir yöntemdir.

Terakye ve Gürer (2007) acil serviste yaptıkları çalışmada süreçlerde %16,2 oranında iyileştirme yapılabileceğini çalışmalarında göstermiştir. Yüksel (2013) çalışmasını bir üniversite hastanesinin laboratuvarında yapmış ve israf noktaları için çözüm önerileri sunmuştur. Youssef ve ark. (1996) çalışmalarında laboratuvar süreçlerinin %56,45 oranında iyileştirilebileceğini göstermişlerdir. Yıldız ve Yalman (2015) onkoloji hastanesinde yaptıkları çalışmada süreçlerin %48 oranında iyileştirilebileceğini göstermişlerdir. Spear (2005) ise enfeksiyon hastalıklarında taburculuk sürelerinin yalın düşünceye göre %50 oranında daha hızlı yapılabileceğini çalışmalarında göstermiştir. Womack ve Jones laporoskopik cerrahi ünitesinde yaptıkları çalışma ile süreçlerin %69 oranında iyileştirilebileceğini göstermişlerdir.

Bu çalışmada ÇAS’a başvuran hastaların bekleme sürelerinde %31,49 iyileşme, işlem sürelerinde %74,45 iyileşme, hastaların tüm işlemler için sistemde geçirdikleri sürelerde ise %56,91 iyileşme sağlanabileceği gösterilmiştir. Karşılaştırma amacı ile bu değerler de Tablo 8’in en alt satırında sunulmuştur.

Acil servislerde triyaj çok önemli ve gerekli bir kanban sistemidir. Kanban sistemi; amacı neyin, ne zaman üretileceğini ve nereye yönlendirileceğini söylemek olan bir üretim yönetim aracıdır. Triage sistemi de hangi hastanın önce bakılacağına ve acil servisin hangi biriminde bakılacağına karar vererek hataları azaltmak ve stok oluşumunu en aza indirmeye çalışmaktadır. Bunun için süreç iyileştirmede triyaj

sonrası bekleme makul süreler içerisinde olması gereken bir durumdur. Acil servislerde arz talep dengesizliklerinde triyajın dengeyi sağlayabilecek ve doğabilecek hataları en aza indirgeyebilecek önemli bir yöntem olabileceği söylenebilir. Ancak triyaj sistemleri mutlaka 5S (seiri “ayıklama”, seiton “düzen”, seison “temizlik”, seiketsu “standartlaştırma”, shitsuke “disiplin” yöntemiyle organize edilmelidir. 5S kurallarından biri eksik olduğunda triyaj alanında beklemekte olan hastalar işleyişi kabul etmeyebilir. Efe ve Engin’in (2012) çalışmasında da belirtildiği gibi triaj alanında bekleme olmadığında ya da triyaj yapılmadan hastalar içeri girdiği için fazla üretim gerçekleşecek ve hastaların tam muayene edilememesinden dolayı hatalar artabilecektir.

Çalışmanın kısıtlı veri ile gerçekleştirilmesi dışında, çalışma yapılırken verilere ulaşmak için ilgili birimlerden tek tek izin alınması çalışmayı yavaşlatmıştır. Ayrıca, yalın düşünceye göre süreç iyileştirme çalışması yapılabilmesi için ilgili birim yönetiminin tam desteğini almak, personel ve maddi destek sağlanması gerektiği için bu çalışma değerlendirme çalışması olarak yapılmak zorunda kalmıştır. Standartları oluşturulmuş hastanelerde bu tür çalışmaların daha fazla yapılmasının hastanelerin verimliliğini, kalitesini, hasta ve çalışan memnuniyetini artırma gibi birçok konuda yarar sağlayabileceği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Akıncı, Ö. (2009). *Dokuz Eylül Üniversitesi hastanesi acil servisi triyaj skalası'nın oluşturulması ve uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Acil Tıp Anabilim Dalı, İzmir.

Akyolcu, N. (2007). Acil birimlerde triyaj. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 15 (58), 7-17.

Başara, B. B., Çağlar, İ. S., Aygün, A. & Özdemir, T. A. (2018). *Sağlık istatistikleri yılı 2017*. Ankara: Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, T.C. Sağlık Bakanlığı.

Birgün, S., Gülen, G. K., & Özkan, K. (2006). Yalın üretime geçiş sürecinde değer akışı haritalama tekniğinin kullanılması: İmalat sektöründe bir uygulama. *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 5 (9), 47-59.

Bracken, J. (2003). Triage. In L. Newberry (Ed.). *Sheehy's emergency nursing: Principles and practice* (5th ed., pp. 75-82). St. Louis, MO: Mosby.

DEÜ Hastanesi Merkez Laboratuvarı Birimi. (2015). İzmir.

DEÜ Hastanesi Radyoloji Anabilim Dalı. (2017). İzmir.

Dickson, E. W., Singh, S., Cheung, D. S., Wyatt, C. C. & Nuget, A. S. (2009). Application of lean manufacturing techniques in the emergency department. *The Journal of Emergency Medicine*, 37 (2), 177-182.

Efe, Ö. F. & Engin, O. (2012). Yalın hizmet- değer akış haritalama ve bir acil serviste uygulama. *Verimlilik Dergisi*, 2012 (4), 79-107.

Ertay, T., Birgun Barla, S. & Kulak, O. (2001). Mapping the value stream for a product family towards lean manufacturing: A case study. *International Conference on Production Research ICPR-16*, CD-ROM of International Conference on Production Research ICPR-16. Prague

Graban, M. (2011). *Yalın hastane*. P. Şengözer (Çev.), İstanbul: Optimist Yayınları.

Kennedy F.A. & Brewer P.C. (2005). Lean accounting: What's it all about? *Strategic Finance*, November 2005, 27-34.

Liu, S., Leat, M., Moizer, J., Megicks, P. & Kasturiratne, D. (2013). A decision-focused knowledge management framework to support collaborative decision making for lean supply chain management. *International Journal of Production Research*, 51 (7), 2123-2137.

Lopez, P.R.A., Santos, J.F. & Arbos, L.C. (2013). Lean manufacturing: costing the value stream. *Industrial Management and Data Systems*, 113 (5), 647-668.

Olgun, N. (1998). Acil bakımda önceliklerin belirlenmesi. D. Şelimen içinde, *Acil Bakım* (s. 64-73). İstanbul: Çevik Matbaası.

Spear, S. (2005). Fixing health care from the inside, today. *Harvard Business Review*, September 2005, 78-91.

Terakye, C. & Gürer, G. (2007). Ankara numune eğitim ve araştırma hastanesi acil servis kliniğinde yalın hizmet/ değer akış haritalama. (Yayınlanmamış Bitirme Projesi). Gazi Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Ankara.

Terzi, S. & Atmaca, M. (2011). Yalın üretim sistemi açısından değer akış maliyetlerinin incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (3), 449-466.

Waring, J.J. & Bishop, S. (2010). Lean healthcare: rhetoric, ritual and resistance. *Social Science and Medicine*, 71 (7), 1332-1340.

Woehrle, S.L. & Abou-Shady, L. (2010). Using dynamic value stream mapping and lean accounting box scores to support lean implementation. *American Journal of Business Education*, 3 (8), 67-75.

Womack, J., & Jones, D. (1996). *Lean thinking*. New York: Simon and Schuster.

Çelenk, O., Topoyan, M., Özçelik Kaynak, K. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2

Yalın Enstitü. Değer akış haritası (VSM) nedir? <https://lean.org.tr/deger-akisi-haritasi-vsm-nedir>, (Erişim tarihi: 29.12.2017).

Yıldız, S. & Yalman, F. (2015). Sağlık işletmelerinde yalın uygulamalar üzerine genel bir literatür taraması. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 1 (1), 5-20.

Youssef, F.N., Nel, D. & Bovaird, T. (1996). Health care quality in NHS hospitals. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 9 (1), 15-28.

Yüksel, H. (2012). *Yalın sağlık*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Yüksel, H. (2013) Hastane laboratuvarlarında yalın düşünce ilkelerinin uygulanması. *Endüstri Mühendisliği Bahar Konferansları*, 4-6 Ekim 2013, İzmir. <http://embk.mmoizmir.org/wp-content/uploads/2016/04/embk2013-026.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.02.2018).

Yayın Geliş Tarihi: 04.10.2018
Yayına Kabul Tarihi: 11.01.2019
Online Yayın Tarihi: 26.06.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.467196>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 605-637
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

YEŞİL TEDARİK ZİNCİRİ UYGULAMALARI ÜZERİNE KİMYA SEKTÖRÜNDE BİR ALAN ARAŞTIRMASI¹

Sergen COŞKUN*
Sezen BOZYİĞİT**

Öz

Küreselleşen dünyada tüketim isteği, üretimi arttırarak doğal kaynakların daha fazla kullanılmasına sebep olmaktadır. Sanayileşmeyle beraber giderek artan bu durum, çevre üzerinde olumsuz etkiler göstermekte, hatta yaşanabilir doğayı ve insan geleceğini tehdit eder duruma getirmektedir. Bu sorunlarla baş edebilmek için kamuda yasal denetimler sıklaştırılmakta, ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütlerinin baskısıyla üretici ve tüketici kesim bilinçlendirilmeye çalışılmaktadır. Bilinçli olması gereken sektörlerden bir tanesi de kimya sektörüdür. Kimya sektörünün varlığı ve gelişimi, bir ülke için büyük önem arz etse de, kimyasal üretim doğaya zarar veren üretim yöntemlerinin başında gelmektedir. Bu nedenle, özellikle kimya sektöründe “yeşil uygulamalara” yönelmek gerekmektedir. Söz konusu yeşil uygulamalardan bir tanesi de Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi' (YTYZ)'dir. YTYZ, çevreye karşı daha duyarlı olmayı, üretimin temiz yapılmasını ve en önemlisi canlıların yaşam kalitesinin korunmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda araştırmanın amacı, Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi'nin, kimya sektöründe faaliyet gösteren firmalarda nasıl uygulandığını ortaya çıkarmaktadır. Araştırmanın örneklemini Mersin'de kimyasal üretim yapan 25 firma oluşturmaktadır. Bu firmalara olasılığa dayalı olmayan yargısal örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılmış ve firmaların derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda, firmaların YTYZ konusunda yeterli bilgi birikimine sahip olmadığı, bu yöntemin maliyet artırıcı bir unsur olarak görüldüğü, yasal zorunluluklardan ve denetlemelerden dolayı YTYZ uygulamalarına başvurulduğu ve bu disipline dair uygulamaların tam anlamıyla benimsemediği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil, Çevre, Yeşil Tedarik Zinciri Yöntemi, Kimyasal Üretim.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Coşkun, S. & Bozyiğit, S. (2019). Yeşil tedarik zinciri uygulamaları üzerine kimya sektöründe bir alan araştırması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 605-637.

¹ Bu makale yazarın "Yeşil Tedarik Zinciri Uygulamaları Üzerine Kimya Sektöründe Bir Alan Araştırması" başlıklı yüksek lisans tezinden (Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017) türetilmiştir.

* ORCID: 0000-0003-1567-8319, coşkunsergen@gmail.com

** Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Y.O., Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, ORCID: 0000-0002-0951-3588, sbozyigit@tarsus.edu.tr

A FIELD RESEARCH ON GREEN SUPPLY CHAIN PRACTISE IN CHEMICAL INDUSTRY²

Abstract

The desire for consumption results in further increase in production by usage of natural resources in a globalizing world. Having been increasing along with industrialization, this situation has negative influences on environment and even begins to threaten livable nature and future of human beings. Statutory audits become stricter in the public, awareness has been raising among the producers and consumers with the restraints of national and international non-governmental organizations in order to cope with these issues. One of the industries required to be conscious is chemical industry. Despite the fact that existence and development of chemical industry has a significant role for any country, chemical production is one of the primary production methods that are environmentally hazardous. Therefore, it is required to focus on "green implementations" particularly in chemical industry. One of these green implementations is Green Supply Chain Management (GSCM). GSCM aims at being more sensitive to environment, sustaining clean production and, above all, protecting quality of life related to living beings. In this regard, the objective of research is to reveal how Green Supply Chain Management has being implemented in the companies being operated in chemical industry. The sample of this research is comprised of 25 companies that have been making production in Mersin. These companies were contacted through nonstochastic judgement sampling method and in-depth interviews were carried out. As a result of the research, it has been understood that the companies have no efficient knowledge regarding GSCM, this method is considered as a factor increasing cost, GSCM implementations are applied due to statutory obligations and audits and that such applications regarding this discipline have not been fully adopted.

Keywords: Green, Environment, Green Supply Chain Management, Chemical Production.

GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesi, üretim ve tüketimin yanında rekabetin de artmasına neden olmuştur. Firmalar, rekabet savaşında birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışırken, bunu çevreye zarar vermek pahasına yapmaya başlamışlardır. Firmaların havaya saldıkları zararlı gazlar, sulara karışan kimyasal içerikli maddeler, doğaya bırakılan katı atıklar, baş edilmesi gereken büyük sorunlardır. Özellikle 1990'lı yılların sonunda, doğal kaynakların ve çevrenin korunması adına sivil toplum kuruluşları, ulusal ve uluslararası kuruluşlar ortaya çıkan bu sorunları daha fazla gündeme getirmişlerdir (Büyüközkan & Vardaroğlu, 2008: 6).

Günümüzde, bilinçsizce üretim yapan firmaların atıkları ciddi çevre problemleri yaratmaktadır. Çevre kirliliğinin artması, doğayı ve insan yaşamını olumsuz yönde etkilediği için, ekolojikdengeyi korumak adına önlem alınması

² This article is derived from author's master thesis titled "A Field Research On Green Supply Chain Practise in Chemical Industry" (Mersin University, Graduate School of Social Sciences, 2017).

zorunlu hale gelmiştir. Bu zorunluluklar, yasa koyucuları, örgütleri ve firmaların kendi içyapısındaki dinamikleri harekete geçirerek, çevreye karşı daha duyarlı olunması konusunda adımlar atılmasını sağlamıştır. Bundan dolayı, firmaların karlılıklarını düşünürken, tedarik zinciri yapılarını da güncelleyerek çevreci unsurlarla bütünleştirmeleri önem kazanmıştır (Terzi, 2016: 5).

Tedarik zinciri kavramı 1970'li yıllarda ortaya çıkmış, 1980'li yıllarda tedarik zinciri yönetimi adıyla daha geniş bir disiplin halini almıştır (Terzi, 2016: 12). 1990'lı yıllar itibariyle de, atıkların azaltılması, doğal kaynakların korunması, israf, sürdürülebilirlik gibi konuları ele alan yeşil tedarik zinciri yönetimi (YTZY), akademik kesimin ilgisini çekmeye başlamıştır (Korkankorkmaz, 2012: 2). Yeşil tedarik zinciri kavramı, çevreye karşı duyarlı olmayı amaçlamaktadır. Hammadde temininin yapıldığı satın alma aşamasından başlayarak, üretim, dağıtım ve geri dönüşümüne kadar olan genel yapıyı ele alan yeşil tedarik zinciri yönetimi, çevresel konulara duyarlılıkla yaklaşarak en az zararlı üretimin gerçekleştirilmesini hedeflemektedir. Zincir; yeşil üretim, yeşil satın alma, geri dönüşüm, yeniden üretim ve tersine lojistik gibi kavramlarla beraber firmalara rekabet üstünlüğü sağlamaktadır.

YTZY hem çevreye hem de firmalara fayda sağladığı için tüm sektörlerde yeşil tedarik zinciri uygulamalarının yapılması gerekmektedir. Bu sektörlerden bir tanesi de kimya sektörüdür. Özellikle 1980'li yıllarda büyük aşama kaydeden kimya sektörü, Gayri Safi Milli Hasıla'nın, istihdamın ve ithalatın artmasında önemli bir role sahiptir. Ancak Avrupa Birliği raporlarına göre çevreyi en çok kirleten sektör de, kimya sektörüdür (Kimya Sanayi Özel İhtisas Komisyon Raporu, 2003: 12). Kimya sektörü katı atıklar, su ve hava kirliliği yaratarak çevreye zarar vermektedir. Kimyasal üretimin çevreye verdiği bu zararların tamamen ortadan kaldırılması söz konusu olmadığı için de yeşil tedarik zinciri yönetimi (YTYZ) uygulamaları son derece önem arz etmektedir (Üstünay, 2008: 186).

Daha önce YTYZ alanında yapılan çalışmalar (Büyüksaatçi, 2009; Güzel, 2011; Korkankorkmaz, 2012; Çetin, 2013; Aksoy, 2014; Sönmez, 2014; Türkay, 2015; Terzi, 2016) olmasına rağmen, kimya sektöründe YTYZ uygulamalarının ele alındığı çok fazla çalışmaya (Üstünay, 2008) rastlanılmadığı için, bu araştırmanın amacı, kimya sektöründe faaliyet gösteren firmaların YTZY'yi nasıl uyguladıklarını ortaya çıkarmaktır. Araştırma kapsamında öncelikle YTZY'ye yönelik kapsamlı bir alanyazın araştırması yapılmıştır. Ardından Mersin'de bulunan kimyasal fabrikalarda YTYZ uygulamaları incelenmiştir.

YEŞİL TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİM SÜRECİ

Tedarik Zinciri Yönetimi

1950'li yıllarda birçok işletme, maliyetlerini düşürme üzerine odaklanmıştır. Bu dönem teknolojik gelişmelerin paylaşılmasının risk teşkil ettiği,

işletmeler arası ikili diyalogun rekabete dayandığı ve kısıtlı iletişimin varlığıyla ortak işbirliğinin neredeyse olmadığı bir dönem olarak anılmaktadır (Tan, 2001: 39). Firmalar zamanla düşünce yapılarını üretim odaklı olmaktan çıkararak müşteri odaklı şekillendirmeye başlamıştır. Bu düşünce yapısı öncelikle değer zinciri olarak adlandırılan perakendeci, tedarikçi ve üretici çevresinde şekillenen işbirliğine dönüşmüştür. Ortaya çıkan oluşumun ana ismi ise tedarik zinciri yönetimi olarak alanyazına geçmiştir (Houlihan, 1985: 25).

Tedarik zinciri yönetimi hammaddenin temin edilmesiyle başlamaktadır (Lee & Billington, 1992: 66). Temin sonrasında ürünün işlenmesi ve dağıtım kanalı aracılığıyla müşterilere ulaştırılması gelmektedir. Tüketim aşamasından sonra, kullanım ömrünü tamamlamış ürünün tekrar işletmeye dönmesiyle tedarik zinciri yönetim süreci tamamlanmış olmaktadır (Lee & Billington, 1992: 66). Kopczak'a (1997: 227) göre, tedarik zinciri yönetimi hizmet sağlayıcılar olarak adlandırılan lojistikçilerle beraber, dağıtım kanallarının ve perakendecilerin bir arada bulunarak bilgi paylaşımıyla iş akışının sağlandığı sistem olarak tanımlanmaktadır.

Tedarik zinciri yönetiminin temel hedefi, kullanımda olan etkenlerden en iyi seviyede faydalanılmasıdır. Bu etkenler teknoloji, süreç yönetimi, personel yönetimi ve yönetim sürecinin tamamlanması sonrası performans ölçümü olarak sıralanmaktadır. Bu parametrelerle, tedarik zinciri yönetiminde pazarda olması beklenen değişimlere hazırlıklı olunması ve olası değişikliklere karşı stratejilerin belirlenmesi amaçlanmaktadır (Paksoy, Güleş & Altıparmak, 2003: 4).

Yeşil Tedarik Zinciri

Günümüzde değişen iklim koşulları, gürültü kirliliği, fabrikaların atıkları, artan enerji tüketimi gibi birçok faktörün çevreye karşı yarattığı tehdit, sivil toplum kuruluşlarının, çevreci insanların ve kamu kesiminin dikkatini çekmiştir. Bunun yanı sıra, sınırlı olan doğal kaynakların tükenmesi insanoğlunu farklı arayışlara yöneltmiştir. Bu arayışlar sonucunda, yenilenebilir kaynakların taşıdığı değer ve üretimin zararsız bir temelde yapılması olgusu gündeme gelmiştir (Gungor & Gupta, 1999: 842). Alanyazına yeşil sıfatının eklenmesiyle ortaya çıkan yeşil tedarik zinciri (YTZ) 1990'lardan başlayarak firmalarda daha fazla yer bulmaya başlamıştır. Tedarik zincirine yeşil kavramı eklenerek çevreye verilen zararın azaltılması hedeflenmiştir (Arimura, Darnall & Katayama 2011: 177). Böylece yeşil tedarik zinciri kavramı, çevresel etkileri inceleyerek analiz eden ve bu analiz doğrultusunda harekete geçen genişletilmiş tedarik zinciri ağı yönetimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geleneksel olarak ele alınan tedarik zinciri uygulamalarında maliyet ve zamanın etkin kullanıldığı bir yapı benimsenirken, YTZ uygulamalarında yeşil imaja dayalı, performans yönetimini ele alan, çevresel kavramların önde tutulduğu uygulamalar söz konusudur (Terzi, 2016: 6). Geleneksel tedarik zinciri uygulamaları dağıtıcılardan tedarikçilere doğru bir ağ yapısı oluştururken, YTZ uygulamaları ürünün tasarımının, stoklanmasının, dağıtımının çevreye zararsız

şekilde gerçekleşmesini ve ürünlerden oluşan atıklardan yararlanmayı amaçlamaktadır (Zhu, Sarkis, Cordeiro & Lai, 2008: 8). Bu sebeple Y TZ satın alma sürecinden itibaren tedarikçilerle irtibat kurma, üretim süreci sonrasında dağıtım faaliyetlerinin tamamlanmasını içeren geniş bir lojistik ağ şekliyle ele alınmaktadır (Zhu & Sarkis, 2004: 272).

Bu ağ yapısında Y TZ uygulamaları, yeşil satın almadan başlamak kaydıyla, yeşil üretim, yeşil paketleme, yeşil dağıtım ve tersine lojistiğin uygulanması olarak formüle edilmektedir (Hervani, Helms & Sarkis, 2005: 345). Böylece Y TZ, firmaların çevreye karşı duyarlı politikalar gütmelerini sağlarken, kârlılığı arttırmayı hedefleyerek de örgütsel işbirliği kurmayı amaçlamaktadır (Zhu, Sarkis & Lai, 2008: 14). Y TZ uygulamalarının şirketlere maliyet yükü olarak döndüğü düşünülse de, işin özünde uygulamaları benimseyen firmaların maliyetlerinin azaldığı görülmüştür (Yangınlar & Sarı, 2014: 5).

Yeşil üretim: Yeşil üretimin ana amacı ortaya çıkan atıkların üretim sürecinde azaltılması ve üretim sonrasında geri dönüşüm yöntemleriyle tekrar üretime alınmasıdır (Sarkis & Rasheed, 1995: 17). Ürünün tasarımına doğrudan etki eden bu sürecin yönlendirilmesi, çevresel zararları tam olarak yok edemese de zararların en aza indirilmesini sağlamaktadır (Mutingi, 2014: 4). Ürünler üretilirken ortaya çıkan atıkların en aza indirilmesi yeşil üretim uygulamalarının benimsenmesine bağlıdır (Salmona & Selam, 2009: 492). Yeşil üretimin başarılı olabilmesi için, tedarik zinciri şemasında bulunan bütün uygulamalarla bağlantılı olması gerekmektedir.

Yeşil satın alma: Satın alma, tedarik etmek anlamına gelmektedir (Carter & Carter, 1998: 659). Bu doğrultuda, uygun özellikler dâhilinde talep edilen ürünün doğru yer, doğru zaman ve doğru miktarda temin edilmesi için tedarikçilerle iletişim kurmak gereklidir. Yeşil satın alma geri dönüşümü sağlanabilecek, yeniden kullanıma olanak sağlayan çevreye zarar vermeyecek hammaddelerin temin edilmesi sürecidir (Büyüközkan & Vardaloğlu, 2008: 6).

Yeşil paketleme: Yeşil paketleme çevreye zarar vermeyecek paketleme uygulamalarının yapılmasıdır. Yeşil paketleme, dağıtım kanalını doğrudan etkilemektedir. İyi tasarlanmış paketler, dağıtım safhasında ürünlerin korunmasını ve hacim olarak daha stratejik yer kaplamasını sağlamaktadır (Sarkis, 2003: 401). Çevreye zarar vermeyecek şekilde ürünlerin paketlenmesinin yapılması Y TZ uygulamalarına dayanmaktadır (Korkankorkmaz, 2012: 31). Paketlemenin yeşil kavramıyla bütünleşmesi sonrasında, ürünler ergonomik ve çevreci tasarımla birleştirilmiştir. Eko etiketleme ise (çevre etiketi) Avrupa Birliği tarafından tüketicilerin yeşil ürün anlayışına katkı sağlayabilmek amacıyla oluşturulmuş gönüllü bir uygulamadır.

Yeşil dağıtım: Dağıtım faaliyetleri yeşil tedarik zincirinin stratejik noktalarından birisi olarak nitelendirilmektedir. Bu faaliyetlerin iyi belirlenmesi ve yeşil kavramına uygun şekilde tasarlanması gerekmektedir. Dağıtım faaliyetlerinin

hem firmalara hem de çevreye yarar sağlaması gerekmektedir. Bundan dolayı dağıtım safhasında yeşil uygulamalar iyi analiz edilerek karlılık sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır.

Tersine lojistik: Kullanımı tamamlanmış ürünlerden yeniden istifade edilmesi için, üretim tesisine doğru lojistik operasyonların izlenmesi süreci tersine lojistik faaliyetlerini oluşturmaktadır. Tersine lojistik faaliyetleri, ürünleri geri dönüşüm yoluyla yeniden üretime kazandırmak, tekrar kullanabilmek ve bertaraf edebilmek amacıyla yapılmaktadır (Büyüközkan & Vardaroğlu, 2008: 8). Geri dönüşüm uygulamaları farklı maliyetler ve planlar dâhilinde yapılmaktadır. Tersine lojistik uygulamaları hedeflenen üretim şekline dönüştürülene dek çeşitli işlemlerden geçmektedir. Bu işlemlerden geçen ürünlerin en avantajlı yönü ise maliyetlerde azalma sağlayarak firmalara katkı sağlamasıdır (Sarkis, 1999: 164).

Atık yönetimi: Atık yönetimi kavramı bazı çalışmalarda yeşil üretimden ayrı olarak tersine lojistik kavramıyla beraber incelenmişken (Güzel: 2011, Aksoy: 2014), bazı çalışmalarda ise yeşil üretimle birlikte (Atrek & Özdağoğlu: 2014, Üstünay: 2008) incelenmiştir. Atık yönetimi faaliyetleri artan atıkların kontrol altına alınması için ortaya çıkmıştır. Bu yönetiminin ana amacı çevresel zararı azaltmaktır (Bolat & Gözlü, 2003: 41). Sürdürülebilir atık yönetimi politikası uzun yıllar süren çabalarla oluşturulmaktadır. Bu yönetimle, doğal kaynaklara karşı daha bilinçli yaklaşım ve atıkların çevreye karşı stratejik dönüşüm çerçevesinde değerlendirilmesi sağlanmaktadır (Cherubini, Bargigli & Ulgiati, 2009: 2116).

Atık yönetiminin en önemli başlıklarından birisi yeniden üretimdir. Yeniden üretim, kullanılmış ürünlerin tekrar kullanılabilir duruma getirilmesidir (Topoşyan, 2005: 259). Yeniden üretim kavramıyla ürünler yeni birer ürün olma özelliği taşımaktadır. Bu şekilde tekrardan yapılandırılan ürünler, kullanım sonrası kazanım sağlanarak yeni birer ürün haline gelmektedirler (Sarkis & Rasheed, 1995: 18). Yeniden kullanım ise, YTYZ'nin uygulanabilmesi için önemli aşamalardan birisini oluşturmaktadır. Yeniden kullanım, ürünlerin ömrünü tamamen tamamladıktan sonra tekrar kullanılmak üzere ürünlerden yararlanılması için gerekli işlemlerin yapılmasıdır (Şengül 2010: 78). Bu sayede ürünlerin üzerinde herhangi bir değişiklik yapmak için maliyet harcanmadan aynı üründen faydalanılabilmektedir (Büyüközkan & Vardaloğlu, 2008: 8).

Dünyada ve Türkiye'de Yeşil Tedarik Zinciri Yönetim Uygulamaları

Avrupa Birliği'nin düzenlemeleriyle desteklediği YTYZ uygulamaları kimya ve elektronik sektörü başta olmak üzere otomotiv sektöründe de büyük önem arz etmektedir. AB, 2050 yılına kadar sera gazı emisyonlarının seviyesini büyük oranda düşürmeyi hedeflemekte ve söz konusu emisyonda 2050'ye kadar gerçekleştirilecek azalmanın büyük payının ulaştırma sektöründe olması beklenmektedir (Prandecki, 2014: 15)

Sürdürülebilirlik kavramının önem taşıdığı 21.yy da, öncü olarak General Motors'un yaptığı faaliyetler lojistik operasyon biriminde %30 oranında tasarrufun

oluşmasını sağlamıştır yaratmıştır (Blumenfeld, Burns, Daganzo, Frick & Hall,1987: 17). Bilgisayara dayalı olarak özel nakliyede kullanılacak rotaların en uygun şekilde planlanması General Motors'un finansal tablolarında lojistik birimine ayırdığı bütçede azalma yaratarak şirkete pozitif katkı olarak dönmüştür. Şirket, dünyada 13.000 farklı noktada kullandığı lojistik ağ tabanını "Transpart" adı altında kodlayarak bilgisayar verilerine almıştır. Transpart sistemi verimliliği artırdığı gibi şirketin lojistik biriminde uzmanlaşmaya gitmesini sağlayarak, maliyet avantajı yaratmıştır (Blumenfel v.d, 1987: 17).

Xerox'un öncülüğünde, İnterface firmasının da ortak katkılarıyla beraber ömrünü tamamlayan ürünlerin geleceğiyle ilgili çevreye zarar vermeyecek planlar uygulanmaya başlanmıştır. IBM gibi firmalar ürünlerinin ömrünü tamamladıktan sonra da kendi sorumluluklarında olduğunun bilincini tüketiciye aşılıyarak, sadece ürünün kullanım süresinden sorumlu olmadıklarının bunun ötesinde ürünün ömrünü tamamlayan kısmından da sorumlu olduklarının altını çizmişlerdir (Sarkis, 2003: 397).

Türkiye'de son yıllarda YTYZ uygulamalarına yönelik pozitif gelişmeler olmaktadır. Firmalar maliyetlerini azaltmak isterken, çevresel uygulamalara önem vermeye başlayarak farkındalık yaratmaktadır. Örneğin, toprağa karışmasından iki ile dört ay sonra bozularak ekosisteme karışan plastik ambalaj üretimini gerçekleştiren Ülker grubu doğaya karşı çevreci yaklaşımıyla büyük bir adım atmıştır. Banvit grubu, atık geri dönüşüm sisteminde atıkların organik dönüşümle tekrar üretime kazandırılmasını gerçekleştirerek günde 230 ton organik atık işleme kapasitesine ulaşmıştır (Güzel, 2011: 58).

Netlog Lojistik firması çevreye daha az zararlı gaz ve emisyon yayan Avrupa Birliği'nin benimsediği EURO5 motorlara verdiği önemle karbon salınımını kontrol altına alarak, her yıl bir önceki yıla göre daha az karbon salınımı için çalışmalar yapmaktadır. (www.netlog.com.tr,2017). Borusan Lojistik firmasının yeşil lojistik uygulamalarına verdiği önem sayesinde Türkiye'nin ilk Yeşil Liman / Eko Liman sertifikasını T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı'nın onayı sonrasında alması liman sektöründe öncü adımlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Borusan firması ISO 50001 Enerji Yönetim Sistemi ve ISO 14064 Karbon Ayak İzi Doğrulaması sertifikası olarak yeşil tedarik alanında fark yaratmıştır (www.borusanlojistik.com, 2017).

KİMYA SEKTÖRÜ VE YEŞİL TEDARİK ZİNCİRİ

Kimya Sektörü

Kimya sektörü, Türkiye'nin kalkınması adına ülke ekonomisinde çok önemli paya sahiptir. Refah düzeyinin yükselmesinde, teknolojinin gelişmesinde, yeni iş kollarının yaratılmasında ve istihdamın artırılmasında kimya sanayinin katkısı göz ardı edilemez. Birçok alt dalı olan kimya sanayinin çeşitli sınıflandırılmaları bulunmakla beraber, Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği'ne

göre kimya sektörü iki ana kola ayrılmaktadır. Birinci alanda deterjan, ilaç, kozmetik, sabun grubu yer alırken, ikinci alanda ise ara kimyasallar grubu bulunmaktadır (Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği, 2007). Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği'ne (TKSD) göre, sanayileşmiş olan toplumlarda kimya sektörü alanında gelişmeyen bir ülke bulunmamaktadır. Yani sanayileşen toplumlarda kimyasal üretim kaçınılmazdır (TKSD, 2007)

Kimyasal üretim firmalarının sayısı 1990'lı yıllarda daha yüksek seviyelere ulaşmıştır (Kimya Sanayi Özel İhtisas Raporu, 2003: 3). Artan kimyasal üretim tesislerinden dolayı, kimya sektörü bir takım sertifika uygulamalarına tabii tutulmuştur. Bu sertifikalardan bazıları Occupational Health And Safety Assessment Systems (OHSAS) 18000 İş Sağlığı ve Güvenliği Sistemleri, ISO 14000 / 14001 Çevre Yönetim Sistemi ve ISO 9000 Kalite Yönetim Sistemi'dir. Bu belgeler denetim mekanizması olan kamu tarafından denetlenmekte ve işletmelerde kullanılması zorunlu uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır (TKSD: 2007).

Kimya Sektöründe Yeşil Tedarik Zinciri Yönetiminin Önemi

Kimya sanayinin en büyük problemi havaya ve suya verilen zararlardır. Bu zararın tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmayıp yapılması gereken zararın kontrol altına alınarak indirgeme uygulamalarının hayata geçirilmesidir (Kimya Sanayi Özel İhtisas Komisyon Raporu, 2003: 387). Zehirli materyallerin nehirlere, göllere ve açık alanlara bırakılması doğal yaşama zarar vermekte ve zamanla doğayı tamamen yok etmektedir. 1968 yılında Ganj ve 1970 yılında Volga nehri kimyasal maddelerden dolayı kendiliğinden yanmıştır (Üstünay, 2005: 186).

YTZY, çevreye karşı verilen zararı en aza indirmeyi benimsemektedir. Kirliliklerin azaltılması sorunlar ortaya çıktıktan sonra değil, sorunlar başlamadan önce alınacak önlemlerle sağlanmalıdır. Hükümetler bu sorunların yaşanmaması adına birçok önlem almaktadır. Günümüzde firmalar hem ekonomik gelişmişliklerini sürdürmek hem de çevreye verdikleri zararları en aza indirmek için yeşil yönetim sistemlerinin önemini farkında vararak daha dikkatli davranmaya çalışmaktadır.

AB raporlarına göre, çevreyi en çok kirleten sektör sanayi sektörü olup katı, sıvı, gaz olarak atıkların ortaya çıkması, çevreye karşı daha dikkatli bir program uygulanmasını gerektirmektedir (Üstünay, 2008: 186). AB ülkeleri son yıllarda cirolarının %3'ünü çevreye karşı verdikleri zararı telefi etmek için maddi kaynak olarak ayırmaktadırlar. (Kimya Sanayi Özel İhtisas Raporu, 2003: 12). Kanada, 1984 yılında artan kimyasal temelli kazalar sonucunda özel bir rapor hazırlamıştır. Kimya sanayinde uygulanan bu rapor Responsible Care (Üçlü Sorumluluk) ismiyle yayınlanmıştır. Kanada temelli olan bu rapor sanayileşmiş ülkelerin %80'inde uygulanmaktadır (Kimya Sanayi Özel İhtisas Raporu, 2003: 12). 1988 yılında Kanada'da temelleri atılarak 42 ülkeye yayılan, Kimyasal

Üreticiler Birliği'nin önderliğinde uygulanan program, kimyasal üretimin ilkelerini ortaya koymuştur.

Buradan hareketle, kimya sektörü çevreye karşı duyarlı olması gereken sektörler arasında önde gelmektedir. Bu duyarlılığın yaratılabilmesi için YTZY uygulamalarının kimya sektörü üzerindeki katkısı büyüktür. Daha temiz çevre için YTZY uygulamalarının benimsenmesi, firmaların insanı ve doğayı merkeze koyarak hareket etmesi önem taşımaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sanayi Devrimi'yle beraber artan çevre sorunları, günümüzde önlem alınması gereken aşamalara gelmiştir. Çevre kirliliğine neden olan sektörlerden bir tanesi de kimya sektörüdür. Türkiye'nin imalat kaynaklarının %30'u kimyevi üretime dayalı olarak yapılmaktadır (TKSD, 2007). Kimyasal uygulamalara dayalı üretim, ülke üretim hacminin neredeyse üçte birine denk gelmektedir. Kimyasal üretim yapan firmaların üretim esnasında ve sonrasında çevreye verdikleri zararı kontrol altına almaları gerektiği Kimya Sanayi Özel İhtisas Komisyon Raporları'nda (2003: 3, 2003: 5, 2003: 6) da belirtilmiştir.

Firmaların doğaya karşı daha bilinçli hareket edebilmesi için öncelikle tedarik zinciri uygulamalarını gözden geçirmeleri gerekmektedir. Bundan dolayı tedarik zinciri yönetimi, daha çevreci bir bakış açısıyla üretimin başlangıç aşamasından, ürünün yaşam döngüsünü tamamlamasına kadar olan süreci ele almalıdır. Çevresel uygulamalar ile bütünleşen bu bakış açısı sonucu ortaya YTYZ yönetimi çıkmıştır (Zhu & Sarkis, 2004: 269).

Alanyazın incelendiğinde tedarik zinciri yönetiminin yeşil kavramıyla bütünleştirilerek ele alındığı çeşitli çalışmaların (Üstünay, 2008; Büyüksaatçi, 2009; Güzel, 2011; Korkankorkmaz, 2012; Çetin, 2013; Aksoy, 2014; Sönmez,2014; Türkay,2015; Terzi, 2016) olduğu görülmüştür. Ancak bu alanda yapılan nitel çalışmaların (Aksoy, 2014; Terzi, 2016) azlığı dikkat çekmiştir. Ek olarak, çok az çalışmanın (Üstünay, 2008) kimya sektöründe yapıldığı tespit edilmiştir. Kimyasal uygulamalara dayalı üretim ülke üretim hacminde çok önemli bir yer tutmasına rağmen, kimyasal üretimin çevreye fazlasıyla zarar vermesi özellikle bu sektörde YTZY uygulamalarının önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle araştırmanın amacı, "kimya sektöründe faaliyet gösteren firmaların YTZY sürecinde nasıl davrandıklarını ortaya çıkartmaktır". Araştırmanın YTZY alanyazınına katkı sunmasının yanında, tedarik zinciri yönetiminin yeşil uygulamalarla bütünleştirilmesi ve çevreye karşı daha dikkatli olma noktasında kimyevi üretim yapan firmalara da fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Örneklemi

Araştırma nitel bir araştırmadır ve araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olan “derinlemesine görüşme” yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin seçilme amacı; kimya sektöründe Y TZ uygulamalarının daha detaylı incelenmek istenmesi ve bu konuda daha önceden yapılan çalışmalarda nitel araştırma yöntemlerinin daha az kullanılmış olmasıdır.

Araştırmanın ana kütesini Mersin’de kimyasal üretim yapan ve Y TZY uyguladığını beyan eden firmalar oluşturmaktadır. Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) 2017 verilerine göre, odaya kayıtlı olarak Mersin’de faaliyet gösteren 324 kimyasal firma vardır (<http://oda.mtso.org.tr>, 2017). Fakat MTSO tarafından bu firmaların tamamının doğrudan üretim yaparak faaliyet göstermediği, bu konuda yapılmış bir çalışma olmadığı ve sayının dinamik olarak sürekli değiştiği belirtilmiştir. Bu nedenle anakütleyle ilişkin net bir sayı belirtmek mümkün olmamıştır. Araştırmada zaman ve maliyet kısıtlarından dolayı tüm ana kütleyle ulaşılamamış, bu nedenle örneklem seçme yoluna gidilmiştir. Örneklem yöntemi olarak, “olasılığa dayalı olmayan yargısal örneklem yöntemi” kullanılmıştır.

Luborsky & Rubinstein (1995: 92) nicel araştırmalarda örneklem büyüklüğünü belirlemek daha kolay olmasına rağmen, nitel araştırmalarda kültürel, sosyal kıstaslar gibi beşeri özellikleri tanımlayan standart ölçekler olmadığından dolayı bu konunun tartışmalı olduğunu belirtmektedirler. Araştırmada kuramsal örnekleme yaklaşımı kullanılmıştır. Yıldırım & Şimşek (2013: 143), bu yaklaşımda örneklem sayısının baştan belirlenmediğini, araştırma sorusunun cevabı olabilecek bulguların birbirini tekrar etmeye başladığı noktaya kadar veri toplanmasının gerektiği ifade etmişlerdir. Bu nedenle de araştırmada başlangıçta bir örneklem büyüklüğü belirlenmemiş, cevapların birbirini tekrar etmeye başlaması nedeniyle 25. katılımcıdan itibaren örnekleme yeni katılımcı eklenmesine son verilmiş ve analizlerde 25 katılımcının cevapları temel alınmıştır.

Katılımcılar ile görüşmeler 4 Şubat - 7 Mayıs 2017 tarihleri arasında yapılmıştır. Öncelikle firmalar aranarak uygun zaman için randevu alınmıştır. 24 firmayla yüz yüze işyerinde görüşülmüş; 1 firmayla ise telefonda görüşme sağlanmıştır. Görüşmeler katılımcılar kayıt cihazı istemedikleri için, araştırmacı tarafından not tutularak kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler yaklaşık 60-70 dakika sürmüştür. Yapılan görüşmelerde soruların üretim sorumluları ya da çevre ile ilgili sorumlular tarafından cevaplandırılması istenmiştir. Böylece sorulara yanıt vermesi istenilen katılımcılar çevreyle ilgili çalışanlar arasından seçilmiştir.

Araştırmada katılımcılara yeşil tedarik zinciriyle ilgili 13, firmanın yapısıyla ilgili beş, demografik özelliklerle ilgili dört açık uçlu soru sorulmuştur. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Sorular oluşturulurken Güzel (2011) ve Atrek & Özdağoğlu’nun (2014) çalışmalarından yararlanılmıştır. Firmalara üretim, satın alma, paketleme, etiketleme, tersine lojistik, Y TZ uygulamalarında karşılaştıkları engeller ile ilgili sorular

yöneltmiştir. Bu sorulara ek olarak, işletmelerdeki sürdürülebilirlik raporları, çevre eğitimlerinin verilip verilmediği, işletmede kaç kişi çalıştığı ve işletmenin ne ürettiği gibi sorular da görüşme formunda yer almaktadır. Araştırma sorularına son şekli verilmeden önce öntest olarak beş ayrı firma ile görüşülmüştür. Bu beş firmadan gelen geribildirimler neticesinde sorular yeniden düzenlenerek görüşme formuna son şekli verilmiştir.

Araştırma verileri analiz edilirken, betimsel analiz ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. İçerik analizi, elde edilen bulguların kayıt altına alınarak sistemli bir şekilde yorumlanması ve analiz imkânı sağlaması açısından nitel araştırmalarda kullanılmaktadır. Betimsel analiz ise verilerin kategorize edilmesi, özetlenmesi ve okuyucunun araştırılan konuyu kaynak olarak yorumlayabilmesini sağlamaktadır (Coşkun, Altunışık, Bayraktaroğlu & Yıldırım, 2015: 324).

Araştırmanın Soruları

Araştırmanın iki ana sorusu mevcuttur. Diğer sorular bu iki ana soru temel alınarak oluşturulmuştur. Araştırmanın ana soruları aşağıdaki gibidir;

1. “Yeşil tedarik zinciri uygulamaları sizin için neden önemli?”
2. “Yeşil tedarik zinciri sürecinde nasıl uygulamalar yapıyorsunuz?”

Araştırmanın Kısıtları

Araştırmanın en önemli kısıtı, zaman ve maliyet nedenleriyle araştırmanın sadece Mersin’de faaliyet gösteren kimyasal üretim yapan firmalar üzerinde yapılmasıdır. Bu nedenle araştırma sonuçlarının tüm Türkiye’ye genellenmesi söz konusu değildir. İkinci olarak, araştırma sadece kimya sektörü üzerinde yapılmıştır. Diğer araştırmalar başka sektörlerde ya da kimya sektörünün alt alanlarında uygulamalar yapabilirler. Üçüncü olarak, araştırmada sadece nitel yöntemlerden derinlemesine görüşme yöntemi kullanılmıştır. Daha sonraki araştırmalar farklı yöntemler uygulayabilecekleri gibi, nitel ve nicel yöntemleri beraber kullanarak daha kapsamlı araştırmalar da yapabilirler.

Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenilirliği

Araştırma verilerinin inandırıcılığı sağlamak için, geçerlik ve güvenilirlik şartlarını taşıması gerekmektedir. Derinlemesine görüşme yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalarda güvenilirlik sağlanması adına öncelikli olarak öntest çalışmasının yapılması gerektiği vurgulanmaktadır (Coşkun, Altunışık, Bayraktaroğlu & Yıldırım, 2015: 92). Öntest çalışmasının tamamlanmasıyla elde edilen veriler analiz edilmeli, sorular tekrardan değerlendirilerek sorulara son şekli verilmelidir. Guba & Lincoln (1982: 234), ayrıntılı betimleme yapılarak verilerin değiştirilmeden, yorum katılmadan, bozulmadan aktarılması gerektiğini belirtmektedirler. Böylece alıntılarının olduğu gibi bırakılarak titiz şekilde analiz edilmesiyle, benzer çalışmaların hipotezlerinin incelenerek karşılaştırılma yapılmasının ortaya güvenilir sonuçlar çıkaracağı düşünülmektedir. Türnüklü ise

(2000: 550), görüşme yöntemi kullanılarak yapılan araştırmalarda güvenirliliğin sağlanması için katılımcılara aynı soruların, aynı biçimde sorulması ve veriler çözümlenirken çözüm tutarlılığına dikkat edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Araştırmanın güvenirliliğini sağlamak adına öncelikle beş firma ile görüşülmüş, onların geri bildirimleri göz önünde tutularak görüşme formunda gerekli değişiklikler yapılmıştır. Tüm görüşmeler ve analizler tek bir araştırmacı tarafından yapılmıştır. Aynı sorular aynı biçimde sorulmuş, veriler olduğu gibi yorumsuz aktarılmış ve sorulan sorulara verilen cevapların birbiriyle tutarlı olup olmadığı verilen cevaplar karşılaştırılarak gözlemlenmiştir.

Nitel araştırmalarda geçerlilik araştırmacının araştırdığı olguyu, olduğu biçimiyle ve olabildiğince yansız gözlemlemesi anlamına gelmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2013: 268). Geçerlilikten söz edebilmek için yapılan bilimsel araştırmalarda bulguların nasıl kullanıldığı, hangi yöntemle elde edildiği belirtilmelidir (Guthrie, Yongvanich & Ricceri, 2004: 285). Çalışmanın inandırıcı olabilmesi adına, öncelikle bulguların nasıl analizinin yapıldığı açıklanmalı daha sonra bulgular yorumlanmalıdır (Elo, Kaariainen, Kanste, Pölkki, Utriainen & Kyngas, 2014: 7). Araştırmada kimlerle görüşme yapıldığı, bulguların nasıl elde edildiği ve hangi analiz yönteminin kullanıldığı ayrıntılı olarak belirtilmiş, hatta sonuçlara nasıl ulaşıldığının kontrol edilmesi amacıyla bulgular kısmında bazı katılımcıların verdikleri cevaplardan alıntılar yapılmıştır. Tüm bu yapılanlar nedeniyle araştırmanın güvenirlilik ve geçerlik şartlarını sağladığı düşünülmektedir.

BULGULAR

Bulgular bölümünde öncelikle firmaların sonra da katılımcıların demografik özellikleri incelenmiş olup daha sonra sorulara verilen cevaplara yer verilmiştir. Her bir firmadan bir katılımcı ile görüşüldüğü ve katılımcılar firmayı temsil ettiği için, alıntılarda firma yerine “Katılımcı” kelimesi kullanılmıştır. Firmaların özellikleri yazılırken Firma 1, Firma 2, katılımcıların özellikleri belirtilirken ise Katılımcı 1, Katılımcı 2 şeklinde kodlama yapılmıştır. Bulguların sunulduğu tablo altlarında ise katılımcıların ifadelerinden alıntılar sunulmuştur. 25 katılımcı olmasına rağmen, bazı tablolarda katılımcılar sorulara birden fazla cevap verdikleri için toplam cevap sayısı 25’i geçmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Firmaların Üretim ve Genel Özellikleri

Firma	Sürdürülebilirlik Raporu	Üretimi	Çalışan Sayısı	Çevre Koruma Eğitimi	Kuruluş Yeri
Firma 1	Var	Organik Gübre	16	Veriliyor	1.Organize
Firma 2	Var	Fiberglas Boru	120	Veriliyor	1.Organize
Firma 3	Var	Yemelik Yağ ve Biyodizel	500	Veriliyor	2.Organize
Firma 4	Yok	Plastik Kasa	100	Veriliyor	Şehir Dışı
Firma 5	Yok	Madeni Yağ	50	Veriliyor	1.Organize
Firma 6	Var	Plastik Kasa	80	Veriliyor	1.Organize
Firma 7	Var	Çimento	400	Veriliyor	2.Organize
Firma 8	Yok	Cam Elyaf	60	Veriliyor	1.Organize
Firma 9	Var	Çimento	170	Veriliyor	Şehir Dışı
Firma 10	Yok	Madeni Yağ	30	Veriliyor	1.Organize
Firma 11	Var	Hazır Beton	45	Veriliyor	Şehir Dışı
Firma 12	Yok	Plastik Kasa	40	Veriliyor	2.Organize
Firma 13	Yok	Plastik Kasa	200	Veriliyor	Şehir Dışı
Firma 14	Var	Çimento	100	Veriliyor	Şehir Dışı
Firma 15	Var	Tarım İlaçları ve Gübre	48	Veriliyor	1.Organize
Firma 16	Yok	Madeni Yağ	25	Veriliyor	1.Organize
Firma 17	Var	Bikromat, Vitamin K3, Kimyasal Ürünleri	200	Veriliyor	1.Organize
Firma 18	Var	Tarım İlaçları ve Gübre	22	Veriliyor	1.Organize
Firma 19	Yok	İnorganik Gübre	17	Veriliyor	1.Organize
Firma 20	Var	Polimer	2500	Veriliyor	Şehir Dışı
Firma 21	Var	Soda ve Krom Kimyasalları	3000	Veriliyor	Şehir Dışı
Firma 22	Var	Tarım İlaçları ve Gübre	1200	Veriliyor	Şehir Dışı
Firma 23	Var	Polimer	150	Veriliyor	1.Organize
Firma 24	Yok	Yemelik Yağ ve Biyodizel	300	Veriliyor	2.Organize
Firma 25	Var	Petrol Ürünleri ve Madeni Yağ	60	Veriliyor	1.Organize

Tablo 1’de, firmaların sürdürülebilirlik raporları, ne ürettiği, çalışan sayısı, çevre koruma eğitimi verilir verilmediği ve kuruluş bölgesi gösterilmektedir. Tabloda görüleceği üzere 16 firma sürdürülebilirlik raporlarını hazırlarken 9 firma ise sürdürülebilirlik raporlarının hazırlanmadığını beyan etmiştir. Firmalar organize sanayi bölgesi ve şehir dışında bulunmaktadır. Firmaların %56’sı 1-100 arasında, %32’si 101-500 arasında çalışana sahipken, geri kalanların çalışan sayısı 500’den fazladır. Firmaların hepsi çalışanlarına çevre koruma eğitimi verildiğini beyan etmiştir.

Tablo 2: Firmalara Ait Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Pozisyon	Eğitim	Sektör Tecrübesi
Katılımcı 1	Erkek	34	Fabrika Müdürü	Lise	7
Katılımcı 2	Erkek	26	Dış Ticaret Sorumlusu	Lisans	2
Katılımcı 3	Erkek	30	Üretim Şefi	Lisans	4
Katılımcı 4	Erkek	37	Üretim Müdürü	Lisans	10
Katılımcı 5	Erkek	29	Genel Müdür Yardımcısı	Lisans	5
Katılımcı 6	Erkek	27	Planlama Müdürü	Lisans	3
Katılımcı 7	Erkek	30	Çevre ve Atık Lideri	Lisans	6
Katılımcı 8	Erkek	45	Üretim Sorumlusu	Lisans	12
Katılımcı 9	Kadın	39	Üretim Şefi	Lisans	14
Katılımcı 10	Erkek	29	Kimyager	Lisans	3
Katılımcı 11	Erkek	41	Laboratuvar Teknikeri	Lise	13
Katılımcı 12	Erkek	35	Üretim Müdürü	Lisans	12
Katılımcı 13	Erkek	42	Formen	Lise	18
Katılımcı 14	Kadın	35	Satın Alma Sorumlusu	Lise	15
Katılımcı 15	Erkek	35	Genel Müdür Yardımcısı	Y. Lisans	11
Katılımcı 16	Erkek	33	Vardiya Amiri	Ön Lisans	7
Katılımcı 17	Erkek	40	Satış Müdürü	Lisans	15
Katılımcı 18	Erkek	50	Genel Müdür	Lisans	25
Katılımcı 19	Erkek	36	Kimya Teknikeri	Ön Lisans	5
Katılımcı 20	Erkek	32	Çevre Mühendisi	Lisans	7
Katılımcı 21	Erkek	28	Üretim Planlama	Lisans	3
Katılımcı 22	Kadın	35	Üretim Sorumlusu	Lisans	10
Katılımcı 23	Kadın	28	Kimya Mühendisi	Lisans	3
Katılımcı 24	Erkek	32	Laboratuvar Teknikeri	Ön Lisans	9
Katılımcı 25	Erkek	35	Genel Müdür	Yüksek Lisans	12

Tablo 2’de, derinlemesine görüşme yapılan katılımcıların demografik özellikleri, pozisyonları ve sektör tecrübeleri sunulmuştur. Tablo 2’ye göre, pozisyonlar genel müdürden vardiya amirine kadar çeşitlilik göstermektedir. Katılımcıların 21’i erkek,4’ü kadındır. Görüşülen kişilerin yaşı 26-50 arasında değişmekte olup yaş ortalamasının 34 olduğu saptanmıştır. Görüşülen kişilerin ortalama sektör tecrübesinin 9 yıl olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Birinci Soru ve Katılımcıların Bu Soruya Verdikleri Cevaplar

Yeşil yönetim uygulamaları sizin için neden önemli?	Sıklık	Yüzde
	Kaliteli Üretim	7
Sorumluluk Bilinci	6	21
Yasal Zorunluluk	6	21
İş Sağlığı Güvenliği	5	19
Çıkarları Gözetmek	4	14
TOPLAM	28	100

Tablo 3’ten katılımcıların “Yeşil yönetim uygulamaları sizin için neden önemli?” sorusuna verdikleri cevaplar görülmektedir. Verilen cevaplar arasında %25 oranla kaliteli üretim, %21 oranla sorumluluk bilinci ve yasal zorunluluk, %19 oranla iş sağlığı ve güvenliği, %14 oranla çıkarları gözetmek gelmektedir. Bu bağlamda firmaların bu soruya verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“Müşterilerimizin istemiş oldukları belgeler bir yana devlet tarafından bazı denetlemeler ve uyulması gereken kurallar söz konusudur. Bu kurallar yasal teminatlarla korunmaktadır. Bizim önceliğimiz yasaların belirlemiş olduğu şartları sağlamak ve denetimlere önem vermektedir.” (Katılımcı 20)

“İş sağlığı ve güvenliği uygulamaları, artan iş kazalarından sonra en önemli gündem maddemiz haline geldi. Daha önce üretime yatırım yaparken şuanda insana değer veren vizyonu benimsedik. Ciddi iş kazaları yaşadığımız dönemler söz konusu oldu. Bunu aşmanın en önemli yönü çevrecilik ve sosyal sorumluluğun bütünleşmesidir. ” (Katılımcı 5)

“Yasalar bizi çok zorluyor. Yasalarla başa çıkmak için firmamızın yasalara uygun hareket etmesi gerekmektedir. ” (Katılımcı18)

Tablo 4: İkinci Soru ve Katılımcıların Bu Soruya Verdikleri Cevaplar

Tedarik zinciri sürecinde hangi aşamada çevre korumasına daha çok önem veriyorsunuz?		
	Sıklık	Yüzde
Yeşil Üretim	19	76
Yeşil Satın Alma	3	12
Tersine Lojistik	2	8
Yeşil Dağıtım	1	4
TOPLAM	25	100

Tablo 4’te katılımcıların “Tedarik zinciri sürecinde hangi aşamada çevre korumasına daha çok önem veriyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar gösterilmektedir. Tablo 4’e göre, firmaların yüzde 76’sı üretim aşamasında, yüzde 12’si satın alma, yüzde 8’i ise tersine lojistik sürecinde çevreye daha çok önem vermektedir. Sektör bazında bakıldığında, genel olarak polimer üreten firmaların satın alma, plastik firmalarının tersine lojistik sürecini belirttiği, geri kalan firmaların ise üretim sürecine önem verdiği görülmektedir. Tabloda dikkat çeken bir nokta da yeşil tedarik sürecinde, paketlenme ve etiketlenme de olmasına rağmen, hiç bir firmanın en çok bu aşamalara dikkat ettiği bahsetmemiş olmasıdır. Bu bağlamda firmaların bu soruya verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“ Çimento fabrikası olarak üretim aşamasında önem veriyoruz. Çevreye zarar vermeyen çimentonun bileşenlerini oluşturan hammaddelerin kontrollü kullanımından geçmektedir. Aksi halde yapı kimyasalı üretimi yaparken çevreye ciddi zararlar verilmesi kaçınılmazdır. ” (Katılımcı 14)

“ Tasarım aşamasında önem veriyoruz. Ürünlerimiz çok büyük hacim kaplamakta, bizim burada en uygun hacimle üretim yaparak dağıtım çıkarmamız gerekiyor. Tasarımın üretim aşamasından önce ve sonra düşünülmesi gerekiyor. Üst düzey bilgisayar programlarıyla mühendislerimiz önce tasarımı planlıyor. Daha sonra enerji ve hammadde sarfiyatı sağlaması için tasarıma uygun üretim şekline geçiyoruz. ” (Katılımcı 2)

“ Tedarik zinciri sürecinde hem çevre, hem de firmamızın yaşam döngüsünü sürdürebilmesi adına en fazla önem verdiğimiz aşama tersine lojistik uygulamalarımızdır. ” (Katılımcı 12)

Tablo 5: Üçüncü Soru ve Katılımcıların Bu Soruya Verdikleri Cevaplar

Çevre koruması adına üretim sürecinde dikkat ettiğiniz unsurlar nelerdir?		
	Sıklık	Yüzde
Hammadde Seçimi	18	55
Atık Yönetimi	8	24
Enerji Tüketimi	4	12
Geri Dönüşüm	3	9
TOPLAM	33	100

Tablo 5’te katılımcıların çevre koruması adına üretim sürecinde dikkat ettiği unsurlar bulunmaktadır. Cevaplar doğrultusunda %55 oranla hammadde seçimine önem verildiği görülmüştür. %24 oranla atık yönetimi ikinci sırada, %12 oranla enerji tüketimi üçüncü sırada, %9 oranla geri dönüşüm cevabı ise dördüncü sırada yer almaktadır. Atık yönetimi uygulamaları, hammadde seçimi sonrasında firmaların en çok önem verdiği unsur olarak dikkat çekmektedir. Polimer sektöründe faaliyet gösteren firmaların atık yönetimi ve denetimlere önem verdiği gözlemlenmiştir. Yapı kimyasalları sektöründe faaliyet gösteren iki firma ve krom kimyasallarında faaliyet gösteren iki firma üretim aşamasında enerji tüketimine dikkat ettiğini belirtmiştir. Bu bağlamda firmaların bu soruya verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“ Ürünü oluşturabilmek adına, üretim sürecinde yüksek enerji irtifasına ihtiyaç duymaktayız. Enerji Piyasası Denetleme Kurumu’nun fiyat tasarrufunun sürekli değişmesi firmamızı alternatif enerji kaynaklarına yöneltmiştir. İnovasyon uygulamalarımızla, kazan sistemlerimizdeki atık ısıdan elektrik enerjisi üretmeyi başardık. Bu sayede alternatif yollarla enerji tüketimimizi yönetmekteyiz. Hem firmamıza hem de çevreye karşı daha duyarlı anlayışla bunu kanıtlamaktayız. ” (Katılımcı 7)

“ Çevreye zarar vermek, ürünü oluşturmaya başlayacağınız aşamada başlar. Ürünü oluşturmaya başlayacağınız aşama da hammaddeyi seçtiğiniz aşamadır. Yani işin kaynağında. Bu yüzden hammaddeyi seçerken kullanacağınız ürünlere dikkat etmezseniz çevreye zarar verirsiniz. Kaldı ki tedarik zinciri sürecinin her aşamasında çevreye zarar vermeme adına temkinli davranmak gerekir. ” (Katılımcı 15)

“ Plastik üreticisi olarak geri dönüşüm uygulamalarını kullanarak hem firmamıza finansal karlılık sağlıyoruz hem de çevreye karşı olan duyarlılığımızı öne çıkarıyoruz. Böylece atık plastikler tekrardan üretime kazandırılıyor. ” (Katılımcı 6)

Tablo 6: Dördüncü Soru ve Katılımcıların Bu Soruya Verdikleri Cevaplar

Ürün tasarımınızda çevreye zarar vermemek için öncelikleriniz nelerdir?		
	Sıklık	Yüzde
Maliyet	16	35
Sevkiyat Şekli	12	26
Geri Dönüşüm	11	24
Depolama Koşulları	6	15
TOPLAM	45	100

Tablo 6’da katılımcıların ürün tasarımında çevreye zarar vermemek için önceliklerinin neler olduğu ortaya konmuştur. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplar arasında %35 oranla maliyet ilk sıradayken,%26 oranla sevkiyat şekli,

%24 oranla geri dönüşüm, %15 oranla depolama koşulları gelmektedir. Sevkiyat şekline önem vererek tasarımlarını şekillendiren firmaların sayısı dikkat çekmektedir. Torbalı üretim yapan firmaların hem çevresel hem de maliyet açısından naylonla kaplanmış paletli üretimle çevreye karşı kimyasal sızıntıların önlenmesi için uygulamalar benimsedikleri göze çarpmaktadır. Maliyet cevabı alınan firmalar arasında tenekeli üretim yapan madeni yağ firmaları ile yemeklik yağ firmaları bulunmaktadır. Bununla beraber, plastik firmaları geri dönüşüm, torbalı üretim yapan gübre ve yapı kimyasalları sektörüne ait firmalar ise geri dönüştürülebilir ve sevkiyata dayalı tasarım cevaplarını vermişlerdir. Bu bağlamda firmaların bu soruya verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“ Ürünlerimizin özelliği nemli ortamda bozulmasıdır. Ürün içeriği toz olduğu için stoklama yapacağımız alanın belli koşullara uygunluğu söz konusu olmaktadır. Aksi takdirde nem oranı, sıcaklık gibi dış çevre faktörleri ürünün yapısını bozmaktadır. ” (Katılımcı 17)

“ Son zamanlarda polipropilen ve polietilen torbalar üretildi. Fakat önceden kâğıt torba dediğimiz kraft torbalar kullanıyorduk. Plastik hammaddeli torbalara göre daha ucuzdu. Bizim içinde daha iyiydi. Şimdi geri dönüştürülebilir torbaya geçtik. İmkân olsa bütün üretimimizi kraft torbayla yapsak. Hem daha ucuz, hem de daha dayanıklıydı. Geri dönüştürülebilir olup olmaması adına bir çalışmamız yok. Tasarım adına maliyet önemlidir. Diğer hususlar firmamız için ikincil plandadır. ” (Katılımcı 19)

“ Tasarımda maliyetten kaçmayan bilinçle hareket ediyoruz. Bilmeliyiz ki çevreye atılan torbalar doğada geri dönüşmüyor. Toprağa çevreye yapışıyor. Para kazanmak için acımasız olmamız gerekiyor. Bize para kazanmayı sağlayan da doğanın varlığıdır. İştirak şirketlerimiz ve kurumsal anlayışımız ne derece çevreci olduğumuzun bir kanıtıdır. Tasarımı her anlamda analiz ederiz. Kalitesinden geri dönüşümüne kadar bizim için ince eleyip sık dokuduğumuz prosesler söz konusu. ” (Katılımcı 22)

Tablo 71: Beşinci Soru ve Katılımcıların Bu Soruya Verdikleri Cevaplar

	Sıklık	Yüzde
Lisanslı Firmalara Gönderme	19	39
Geri Dönüşüm	15	31
Yeniden Kazanım	11	22
Yok Etme	4	8
TOPLAM	49	100

Tablo 7’de katılımcıların “Atık bertaraf yöntemleriniz nelerdir?” sorusuna verdiği cevaplar gösterilmektedir. Firmaların verdikleri cevaplar doğrultusunda %39 ile atıkların “ lisanslı firmalara gönderilmesi” dikkat çekmektedir. Geri dönüşüm uygulamalarını işletmelerinde uygulayabilen firmaların oranının %31 olduğu görülmektedir. Yeniden kazanımla atık bertaraf yöntemi uygulayan firma oranı %22 olup atıkların yok eden firmaların oranı %8 ’dir. Bu bağlamda firmaların bu soruya verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“ Asit kullandığımız için lisanslı firmalara gönderdiğimiz asit tanklarımız mevcut, bunun haricinde geri dönüşüm veya başka uygulamamız mevcut değil. ” (Katılımcı 8)

“ Geri dönüşüm, yeniden üretim, lisanslı firmalara gönderme uygulamalarına sahibiz. Fakat hurda sahamızda biriken metal atıklarımız senenin belli günlerinde hurdacılara satılmaktadır. Atık sahamızda kullanım ömrü tükenmiş hurdaların varlığı işletmemiz açısından hem çevresel zarar hem de alan kaybı yaratmaktadır. ” (Katılımcı 21)

“ Firmamızda geri dönüşüm uygulamalarımızı gerçekleştirebileceğimiz ekipmana sahip değiliz. Bu yüzden anlaşmalı olduğumuz lisanslı firmalar aracılığıyla atıklarımızı işletme dışına sevk ediyoruz. ” (Katılımcı 25)

Tablo 8: Altıncı Soru ve Katılımcıların Bu Soruya Verdikleri Cevaplar

	Sıklık	Yüzde	
Yeşil satın alma sürecinizde nelere dikkat ediyorsunuz?	Ürün Kalitesi	18	26
	Analiz Belgeleri	15	22
	Kalite Belgeleri	12	18
	Tedarik Zamanı	11	16
	Üretimin Sürdürülebilirliği	9	13
	Geri Dönüşüm	3	5
	TOPLAM	68	100

Tablo 8’de katılımcıların yeşil satın alma sürecinde nelere dikkat ettikleri görülmektedir. Verilen cevaplarda yeşil satın alma sürecinde %26 oranla ürün kalitesine önem verildiği görülmektedir. %22 oranla analiz belgelerine dayanarak satın alma yapılmaktadır. Yağ ve gübre fabrikalarının tamamı analiz belgelerine dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Tabloda en az oran %5 ile plastik fabrikalarına ait olup plastik fabrikaların çoğu satın alma sürecinde geri dönüşüme uygun satın alma yaptıklarını belirtmiştir. Bu bağlamda firmaların bu soruya verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“ Satın alma sürecinde analiz belgeleri ve kalite belgelerine dikkat ediyoruz. Madeni yağ ürettiğimiz için aldığımız ürünlerin istediğimiz değerlere sahip olması gerekmektedir. ” (Katılımcı 23)

“ Satın alma sürecinde geri dönüşüme uygun satın alma yapmamız, firmamızın yaşam döngüsünü sürdürebilmesi demektir. Geri dönüşümle üretim yapan bir firma olarak plastik malzemenin geri dönüştürülmesini istiyorsak en başta buna uygun satın alma faaliyeti gerçekleştirmemiz lazım. ” (Katılımcı 13)

“ Sürdürülebilir üretim sağlayabilmek adına satın alma sürecine önem veriyoruz. Değiştirmemeye özen gösterdiğimiz 5 ayrı tedarikçimiz var. Bunun dışında satın alma sürecinde güvendiğimiz başka tedarikçilerimiz yok. Hammadde satın alırken kapasite olarak bu tedarikçilerimizde problem yaşamıyoruz. Kurmuş olduğumuz sistemde sınırlı ve sürdürülebilirliği olan tedarikçiler dışında satın alma yapmıyoruz. ” (Katılımcı 11)

Tablo 9: Yedinci Soru ve Katılımcıların Bu Soruya Verdikleri Cevaplar

Yeşil satın alma bağlamında tedarikçilerinizi seçerken nelere dikkat ediyorsunuz?		Sıklık	Yüzde
	Üretimin Sürdürülebilirliği	14	28
	Ürün Maliyeti	11	22
	Güvenilirlik	9	18
	Referanslar	8	16
	Üretici Firma Olması	8	16
TOPLAM	50	100	

Tablo 9’da katılımcıların yeşil satın alma bağlamında tedarikçilerini seçerken nelere dikkat ettikleri sunulmuştur. Firmaların yeşil satın alma gerçekleştirebilmek adına birden fazla özellik aradığı görülmüştür. %28 ile üretimin sürdürülebilirliği, %22 ile ürün maliyeti, %18 ile güvenilirlik, %16 ile referans ve üretici firma olma öne çıkmaktadır. Yeşil satın alma sürecinde yapı kimyasalları üretimi yapan beton firmalarının tamamı güvenilirliği ön plana alarak yeşil satın alma gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda firmaların bu soruya verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“ İnorganik gübre üretimi yerine organik gübre üretimini benimseyen firmayız. Bu yüzden satın alma sürecimiz yeşil satın alma sürecine uygun olmalıdır. Üretimin sürdürülebilmesi için hammaddenin işletmeye aksamadan gelmesi lazım. Bundan dolayı dikkat ettiğimiz en önemli unsurumuz tedarikçinin sürdürülebilir kılınmasıdır. ” (Katılımcı 1)

“ Satın alma sürecimiz şartnamelere dayalıdır. Tedarikçilerimizi seçerken istediğimiz şartnamelere uygunluk aramaktayız. Yeşil satın alma gerçekleştirirken çevre departmanımızın onayı sonrasında firmaların kalite belgeleri, referansları, güvenilirliği ve işletmemizin ihtiyacını karşılayacak tonajda cevap verebilmesi aradığımız şartlardır. ” (Katılımcı 21)

“ Yakın iletişim halinde olduğumuz firmalar hangi tedarikçiye referans olursa ve tedarikçide bulunan mala ihtiyacımız varsa tavsiye yoluyla tedarikçiye ulaşıyoruz. Kısacası pozitif referans yoluyla bulduğumuz tedarikçilerimiz var. ” (Katılımcı 4)

Tablo 10: Sekizinci Soru ve Katılımcıların Bu Soruya Verdikleri Cevaplar

Hangi taşıma türlerini kullanıyorsunuz?		Sıklık	Yüzde
	Kara Yolu	25	53
	Deniz Yolu	15	32
	Demir Yolu	5	11
	Hava Yolu	2	4
TOPLAM	47	100	

Tablo 10’da, katılımcıların “Hangi taşıma türlerini kullanıyorsunuz?” sorusuna verdiği cevaplar gösterilmektedir. Tabloda görüldüğü üzere en çok tercih edilen taşıma türü %53 oranla karayolu, %32 oranla deniz yolu, %11 oranla demir yolu ve %4 oranla hava yoludur. Firmaların büyük çoğunluğunun karayolu ulaşımını tercih ettiği görülmektedir. Hava yolu kullanan firmalar, çevre koruma faktöründen çok, zaman faktörünü ön plana aldıklarını belirtmişlerdir. Karayolu

kullanan firmalar arasında emisyon değerlerini gözeterek taşıma yapıldığını belirten firma sayısının azlığı saptanmış olup malların hava ve kara yoluyla sevkinin olanaksız olduğu denizaşırı ülkelere deniz yolu kullanımı cevabı verilmiştir. Bu bağlamda firmaların bu soruya verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“ Önceden demir yolu kullanıyorduk fakat demiryolu taşımacılığı müşterilerimizin olduğu noktaya kadar ulaşım sağlayamamaktadır. Bir yere kadar demir yolu ulaşımı kullanmak daha sonra kara yolu ulaşımını kullanmayı gerektiriyordu. Bu da maliyetleri arttırmaktadır. Şuanda demir yolu tercih etmiyoruz. Müşteri talebine göre kara yolu ve deniz yolu taşımacılığını kullanmaktayız. ” (Katılımcı 8)

“ Kara yolu taşımacılığı dışında başka taşımacılık kullanmıyoruz. Emisyonla ilgili çalışmamız söz konusu değil, kara yolu taşımacılığının belirlenen kuralları dâhilinde idari işler birimimiz araçlarımızın gerekli kontrollerini yaptırırız. ” (Katılımcı 16)

“ Karayolu taşımacılığı kullanıyoruz, maliyet açısından bize en uygun taşımacılık türü kara yolu, fakat daha düşük emisyonla ilgili herhangi bir çalışmamız yok. Bizim için araçların uzun ömürlü olması kaliteli olması önemlidir. ” (Katılımcı 10)

Tablo 11: Dokuzuncu Soru ve Katılımcıların Bu Soruya Verdikleri

Cevaplar

	Sıklık	Yüzde
Çevre Bilincine Uygun	14	41
Geri Dönüştürülebilir Paketleme	12	35
Yasalara Uygun	4	12
Kaliteye Önem Veriliyor	4	12
TOPLAM	34	100

Tablo 11’de, katılımcıların “Çevreye zarar vermemek için paketleme konusunda nasıl davranıyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar bulunmaktadır. %41 oranla çevre bilinci cevabı verilirken, %35 oranla geri dönüşüm cevabı, %12 oranla yasal zorunluluk ve kaliteye önem cevabı verilmiştir. Genel olarak paketleme konusunda geri dönüşümlü torbalarla paketleme yaparak biyobozulur (kendi kendine doğaya zarar vermeden yok olan) torbalarla farklılık yaratmaya çalışan firmalar ön plana çıkmaktadır. Bununla beraber çevre bilinci cevabı veren firmalar ise ağır kimyasal maddelerin paketlemesinde özel malzemeler kullanılarak aşınmazlık derecesinin artırıldığını belirtmiştir. Geri dönüştürülemez durumda paketlemeler kullandığını ifade eden bazı firmaların paketleme sistemlerinde sızdırmazlık ve koruculuğa önem vererek çevre bilinci cevabı verdiği göze çarpmaktadır. Ayrıca bazı firmalar müşterilerinin dayanıklı ve geri dönüştürülebilir özellikte torba talep ettiğini beyan etmiştir. Plastik sektöründe faaliyet gösteren firmalar paketleme uygulamalarını çeşitlilik gösterecek şekilde kullanmadıklarını, streçleme yöntemiyle ürünü dış etkenlerden koruduklarını ve ürünlerini çevre bilincini gözeterek istifleme yoluyla tüketiciye ulaştırdıklarını dile getirmiştir. Bu bağlamda firmaların bu soruya verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“ Sıvı yağ paketlemesinin yasalarla belirlenmiş paketleme yöntemleri vardır. Raf ömrü süresinin uzatılması, daha sağlıklı gıda paketlemesi gibi birçok yasal düzenleme söz konusu. Bakanlığın belirlediği kanunlar var. Bizde yasalara uyarak paketleme yapmaktayız. ” (Katılımcı 5)

“ Tenekeye dayalı üretim yapıyoruz. Atığımız zaman zaman yüksek seviyelere çıkıyor. Bu yüzden tenekelerin geri dönüşüme uygun olması gerekmektedir. Aksi halde etrafta çöplük yaratırsınız. Teneke sisteminiz ne kadar kalitesizse müşterileriniz şikâyetle bulunma ihtimalide o kadar yüksektir. Daha duyarlı geri dönüştürülebilir paketleme üzerinde çalışma yapıyoruz. ” (Katılımcı 24)

“ Önceleri teneke kullanırken, daha sonra plastik şişeleme yöntemine geçtik. Kullanılmış olan plastik şişeleri geri dönüşüme uygun şekilde temizliyoruz. Daha sonra makinemiz kullanılmış plastiği yeniden üretilmiş plastik şişe olarak bize kazandırıyor. Bu şişelere dolum yaparak başlatmış olduğumuz projemiz küçük de olsa kendi içinde büyük avantaj sağlayan uygulamamızdır. ” (Katılımcı 3)

Tablo 12: Onuncu Soru ve Katılımcıların Bu Soruya Verdikleri Cevaplar

	Sıklık	Yüzde
Eko etiketleme yapıyor musunuz?	Evet	60
	Hayır	40
	TOPLAM	100
Neden eko etiketleme yapıyorsunuz?	Çevre Duyarlılığı İçin	43
	Müşteri Bilinci Yaratma Amaçlı	38
	Avrupa Standartları Gereği	14
	Rekabet Etme Amaçlı	5
	TOPLAM	100

Tablo 12’de, katılımcıların “Eko etiketleme yapıyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar görülmektedir. Katılımcıların %60’ı firmalarının eko etiketleme kullandığını belirtirken, %40’ı ise kullanmadığını ifade etmiştir. Eko etiketleme kullanmayan firmaların sektörü incelendiğinde plastik sektörde faaliyet gösteren firmaların tamamının eko etiketleme yapmadıkları dikkat çekmektedir. %60 ile evet diyen firmalar incelendiğinde çevreye duyarlılık, müşteri bilinci, Avrupa standartları gereği ve rekabet etme amaçlı cevaplar ön plana çıkmaktadır. Tarım ilaçları ve gübre sektöründe faaliyet gösteren firmaların çoğu paketleme sürecinde müşteri bilinci yaratma amaçlı eko etiketleme kullandıklarını dile getirmişlerdir. Bu bağlamda firmaların bu soruya verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“ Plastik üretimi yapan firmalar olarak ürünlerimizde herhangi bir etiket söz konusu değil. Sadece Türk Standartları Enstitüsü’ne uygun olduğumuz konusunda ürünün üzerine damgalama yapıyoruz. ” (Katılımcı 12)

“ Polimer üreticisiyiz. Polimerde herhangi bir etiketleme sistemi yoktur. Ambalajlama işlemimizden sonra etiketsiz olarak satışımızı yapıyoruz. ” (Katılımcı 20)

“ Madeni yağ üreten bir firma olarak eko etiketleme başlığı altında son zamanlarda ürünlerin üzerinde bilinçli şekilde kullanım açısından ibareler ekledik. Fakat yasal olarak bunları eklememiz zorunlu olduğu için bizi zorlayan unsurlar söz konusu oldu. ” (Katılımcı 10)

Tablo 13: Firmaların Kaç Yıldır Etiketleme Yaptığı

Kaç yıldır eko etiketleme yapıyor musunuz?			
Firmalar	Ne Kadar Zamandır?	Firmalar	Ne Kadar Zamandır?
1. Firma	5 Yıl	14. Firma	4 Yıl
2. Firma	-	15. Firma	5 Yıl
3. Firma	7 Yıl	16. Firma	8 Yıl
4. Firma	-	17. Firma	12 Yıl
5. Firma	-	18. Firma	6 Yıl
6. Firma	-	19. Firma	4 Yıl
7. Firma	16 Yıl	20. Firma	-
8. Firma	-	21. Firma	16 Yıl
9. Firma	10 Yıl	22. Firma	15 Yıl
10. Firma	6 Yıl	23. Firma	-
11. Firma	-	24. Firma	3 Yıl
12. Firma	-	25. Firma	9 Yıl
13. Firma	-		

Tablo 13, firmaların kaç yıldır eko etiketleme yaptığını göstermektedir. Tabloda görüldüğü gibi Firma 7, Firma 21 ve Firma 22 olmak üzere üç firmanın 15 yıldan fazladır eko etiketleme yaptığı dikkat çekmektedir. Firmalar %60'lık oran ile eko etiket kullanmaktadır. Sektör bazında inceleme yapıldığında plastik sektöründe faaliyet gösteren firmaların eko etiketleme kullanmadığı saptanmıştır. 1-5 yıl arasında eko-etiketleme yapan firmaların sıklığı 5 olup oranı %20'dir. 5-10 yıl arasında eko-etiketleme yapan firmaların sıklığı 6 olup oranı %24'tür. 10-15 yıl arasında eko etiketleme yapan firmaların sıklığı 2 olup oranı %8'dir. 15-20 yıl arasında eko-etiketleme yapan firmaların sıklığı 2 olup oranı %8'dir.

Tablo 14: On birinci Soru ve Katılımcıların Bu Soruya Verdikleri Cevaplar

Yeşil tedarik süreci ile ilgili müşterilerinizi nasıl bilgilendiriyorsunuz?		
	Sıklık	Yüzde
Telefonla Bilgilendirme	15	26
Yüz yüze Bilgilendirme	13	22
Etiketleme Yöntemiyle Bilgilendirme	12	20
Katalog Yöntemiyle Bilgilendirme	10	17
E-posta Yoluyla Bilgilendirme	9	15
TOPLAM	59	100

Tablo 14'te, katılımcıların yeşil tedarik süreci ile ilgili olarak müşterilerini nasıl bilgilendirdikleri sunulmuştur. Bu süreçte katılımcılar %26 ile telefonla bilgilendirme, %22 ile yüz yüze bilgilendirme, %20 ile etiket yöntemiyle bilgilendirme, %17 ile katalogla bilgilendirme ve %9 ile e-posta yoluyla bilgilendirme cevabını vermişlerdir. Katılımcıların müşterilerini bilgilendirme yollarına dair vermiş olduğu cevapların bazıları aşağıdaki gibidir.

“ Borularımızın tanıtımını yaparken, yurtiçi ve yurt dışındaki müşterilerimize özel olarak hazırladığımız katalogları postalamaktayız. ” (Katılımcı 2)

“ Bizim için en uygun bilgilendirme telefon yöntemidir. Bu açıdan telefon dışında bilgilendirme sistemimiz bulunmamaktadır. ” (Katılımcı 4)

“ Ana bilgilendirme sistemimiz ürünlerin üzerindeki etiketlemedir. Etiketlemenin yanında telefonla bilgilendirme sistemimizde vardır. ” (Katılımcı 1)

Tablo 15: On İkinci Soru ve Katılımcıların Bu Soruya Verdikleri Cevaplar

	Sıklık	Yüzde	
Tersine lojistik uygulamalarınız var mı? Varsa neden yapıyorsunuz?	Yok	13	38
	Geri Dönüşüm	12	35
	Üretim Hatalarının Telafisi	6	18
	Ürünü Geri Çağırma (Kullanılmamış Ürünü Alıp Yeniden Satma)	3	9
	TOPLAM	34	100

Tablo 15'ten katılımcıların “Tersine lojistik uygulamalarınız var mı? Varsa neden yapıyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar görülmektedir. 13 katılımcı tersine lojistik uygulamalarını kullanmadığını belirtmiştir. Verilen cevaplar incelendiğinde, %35 oranla geri dönüşüm, %18 oranla üretim hatalarının telafisi, %9 ile kullanılmayan ürünün geri çağırılarak kontrolü yapıldıktan sonra başka müşterilere satışının gerçekleştirildiği cevaplarının verildiği görülmektedir. Bu bağlamda firmaların bu soruya verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“ Gübre üretimi yapan bir firmayız, gübrelerin ömrünü tamamlaması sonrası yeniden üretmek üzere tersine lojistik uygulamaları kullanıyoruz. Bunun yanında hiç kullanılmayan ürünleri tekrardan işletmemize getirip kontrolünü yaparak yeni talepler doğrultusunda değerlendirme yapıyoruz. ” (Katılımcı 15)

“ Hatalı üretim yaptığımız sevkiyatlarımız oldu. Müşterilerimizin bu durumun mağduriyetini yaşamaması lazım. Sonuç olarak bu sektörde yaşanması normal bir durum. Bunu çözmek içinde ürünü geri alarak, yeniden üretim yöntemiyle müşterilerimize numunesi doğrulanmış ürünü ücretsiz şekilde sağladık. ” (Katılımcı 14)

“ Önceden kullanılmayan ürünleri alarak geri dönüştürülebilir olan ürünlerin tekrardan üretimini yapıyorduk. Fakat geri dönüşüm firmamıza maliyet yaratmaktadır. Bu yüzden tersine lojistik kullanmayı devre dışı bıraktık. ” (Katılımcı 16)

Tablo 16: On Üçüncü Soru ve Katılımcıların Bu Soruya Verdikleri Cevaplar

	Sıklık	Yüzde	
Yeşil tedarik zinciri uygulamalarında karşılaştığınız engeller nelerdir?	Yüksek Maliyetli Satın Alma	16	45
	Denetim	9	26
	Geri Dönüşüm Yapılamaması	8	23
	Sınırlı Tedarikçi	2	6
	TOPLAM	35	100

Tablo 16’da katılımcıların “Yeşil tedarik zinciri uygulamalarında karşılaştığınız engeller nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplar bulunmaktadır. Verilen cevaplar arasında %45 ile yüksek maliyetli satın alma dikkat çekerken, %26 ile denetim cevabı ikinci sırada gelmektedir. Geri dönüşüm yapılamaması %23 ile üçüncü sırada iken, sınırlı tedarikçi sebebiyle engel yaşadıklarını belirten katılımcıların oranı %6 ile dördüncü sırada yer almaktadır. Bu bağlamda firmaların bu soruya verdikleri cevapların bazıları aşağıdaki gibidir:

“ Ürettiğimiz ürünler madeni yağ olup içeriğinde birçok girdi bulunmaktadır. Bundan dolayı çeşitli tedarikçilere ihtiyaç duymaktayız. Bu tedarikçileri bulmakta zorluk çekiyoruz. Resmi kurumlardan çok sık gelmeye başladılar. Didik didik inceleniyoruz. Bundan dolayı üretim yaparken daha dikkatli düzenli davranmaya çalışıyoruz. ” (Katılımcı 25)

“ Polimer firması olarak denetimlerin üzerimizde yarattığı baskı söz konusu. Sık sık bakanlıktan denetleniyoruz, içinde bulunduğumuz sektörün bu uygulamalara tabii tutulması bizi zorlayan engeller arasında yer almaktadır. Keza üretimimizde geri dönüşüm uygulamaları yok. Çok ciddi emekler vererek hata yapmamaya çalışıyoruz. Yoksa 2.kalite polimer dediğimiz satış stokumuz artıyor. 1.kaliteden üretimden fire vermiş duruma geliyoruz. ” (Katılımcı 23)

“ Azot absorbasyon sistemi çevre bakanlığının uygulamaya aldığı yasa sonrası kuruldu. Eğer ki bu yasa olmasaydı biz bu sisteme yüksek bütçeler ayırmak zorunda kalmazdık. Yani yasaların zorlayıcılığı elbette söz konusu. ” (Katılımcı 7)

TARTIŞMA VE SONUÇ

Son yıllarda, çevresel problemlerdeki artış, atık depolama alanlarının yetersizliği ve bu konuda tecrübesiz olunması yeşil tedarik zincirine olan ilgiyi arttırmıştır. Çevrenin olumsuz etkilenmesi, başta kamu kesimi olmak üzere sivil toplum kuruluşlarını da harekete geçirmiştir. Böylece küresel işbirlikleri yapılarak, denetim mekanizmalarıyla çevreye verilen zararın azaltılması için süreç geliştirme dönemi başlamıştır. Bu süreç de, çevreci yaklaşım olarak nitelendirilen YTZY’yi gündeme getirmiştir.

YTZY her sektöre olduğu gibi kimya sektörüne de katkı sunmaktadır ki kimya sektörü ülkelerin gelişiminde vazgeçilmeyecek değerdedir. Artan dünya nüfusuyla beraber gübre, giyim, hijyen, kozmetik, sanayi kollarına hammadde sağlamak gibi bir çok alanda kimya sektörü olmazsa olmaz öneme sahiptir. Fakat bu önem hava, su ve toprağa karışan atıklarla beraber çevresel tehdit oluşturmaktadır. Bu araştırmanın amacı da Mersin’de kimya sektöründe faaliyet gösteren firmaların YTZY’yi nasıl uyguladıklarını ortaya çıkartmaktır. Araştırmada aynı alanda faaliyet gösteren firmaların yanında farklı alanda faaliyet gösteren kimya firmaları da mevcuttur. Firmaların yarısından fazlasının çalışan sayısı

100'den azdır. Firmaların hepsi çalışanlarına çevre konusunda eğitim verdiklerini beyan etmelerine rağmen, yarısından fazlasının mevcut sürdürülebilirlik raporu bulunmamaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre, firmaların çoğunluğu yeşil yönetim uygulamalarının kendileri için önemli olma nedenini kaliteli üretim, yasal zorunluluk ve sorumluluk bilinci olarak açıklamıştır. Bu sonuç, Paul, Bhole & Chaudhari'nin (2014) YTZY'de "yeşil üretimin kaliteli ürün elde edebilmek" için gerekli olduğu bulgularını destekler niteliktedir. YTZY'yi yasal zorunluluktan yapan firmalar da bulunmaktadır. Bu cevap da aslında bazı firmaların YTZY'yi benimsemediğini sadece mecbur olduğu için uyguladığını göstermektedir. Araştırmada polimer firmalarının tamamının yasal denetimlerin sıklığından ve firmaları üzerinde yarattığı etkiden bahsettikleri görülmüştür. İş sağlığı ve güvenliği cevabı incelendiğinde, bazı firmaların yeşil yönetim uygulamalarını iş kazası sonrasında benimsediği, daha öncesinde bu uygulamaları benimsemediği görülmektedir. Oysaki firmalar çıkarlarını ön planda tutma isteklerinden ve yasal denetimin caydırıcılığından önce yeşil uygulamalara geçmelidir. Bu sayede olumsuz sonuçlarla karşılaşma oranı azalma gösterebilir. Ek olarak hem yasa koyucular hem de sivil toplum kuruluşları, YTZY uygulamalarının hem çevreye hem de firmalara sundukları olumlu katkılar hakkında firmalara bilgi vererek onları bilinçlendirmelidirler. Yeşil yönetim uygulamalarının en önemli noktası, firmaların çevreye karşı bilinçli davranmasıdır. Bu nedenle sorumluluk bilinciyle hareket ettiğini belirten firmaların yeşil yönetim uygulamalarını pozitif anlamda kullandığını belirtmesi gelecek adına umut vericidir. Kaliteli üretim ve sorumluluk bilinci cevabı veren cam, gübre, krom kimyasalları ve çimento sektöründe faaliyet gösteren dört firmanın küresel pazarda müşteri sahibi olduğu dikkat çekmektedir. Bundan dolayı araştırmanın örneklemini dâhilinde küresel pazarda faaliyet gösteren firmaların kaliteli üretim ve sosyal sorumluluğa daha fazla önem verdiği belirtilebilir.

Araştırmada, firmaların çok büyük bir kısmı YTZY sürecinde çevre korumasına üretim aşamasında önem verdiklerini beyan etmişlerdir. Diğer aşamalara önem verme daha azdır. Büyüközkan & Vardaroğlu (2008) da, yeşil üretimin firmalara pozitif katkı ve maliyet minimizasyonu sağladığını, bu nedenle üretim aşamasının önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Fakat YTZY'nin başlama aşaması satın alma faaliyetleridir. Satın alma faaliyetlerinde de çevre bilinci ile hareket edilmelidir. Ek olarak, yeşil üretimin başarılı olabilmesi için tedarik zinciri şemasında bulunan bütün uygulamalarla bağlantılı olması gerekmektedir (Güzel, 2011: 21).

Satın alma sürecinde en çok dikkat edilen kriterlerin ürün kalitesi, analiz belgeleri ve kalite belgeleri olduğu görülmektedir. Özellikle yapı kimyasallarında faaliyet gösteren firmalar analiz belgeleri olmaksızın satın alma yapamayacaklarını, plastik üretimi yapan firmaların büyük çoğunluğu ise geri dönüştürülebilir özellikte ürünleri satın aldıklarını belirtmişlerdir. Fakat geri

dönüşüm üzerine satın alma yaptıklarını belirten plastik firmalarının satın alma faaliyetleri çevresel farkındalık yaratmak yerine finansal karlılık sağlamaktan ileri gitmemektedir. Firmaların bu işlemi yeşil satın alma sınıfına dâhil etmesi bilgi eksikliğini ön plana çıkarmaktadır. Bundan dolayı başarılı bir YTYZ için satın alma uygulamalarının tedarik zinciri şemasına uygun özelliklerde yapılması gerektiği göz ardı edilmemelidir. Bununla beraber satın alma yöntemlerinde etkin rol oynayan kriterlerin başında kalite belgeleri gelmektedir (Brent & Visser, 2005: 559). Bu nedenle, kalite belgelerine önem vererek satın alma YTYZ için önem arz etmektedir. Üreticiler arasında rekabetin kıyasıya yaşandığı günümüzde tedarikçiler sürdürülebilir satın alma yapabilmek için satın almaya daha fazla zaman ayırmalıdır. Bu doğrultuda firmalar tedarikçi seçiminde belli kriterlere önem vererek doğru tedarikçiyle çalışmalıdırlar. Yeşil satın alma bir ürünün hammaddesinin ne şekilde seçileceğini, geri dönüşüme uygun olup olmadığını, uygun tedarikçilerden temin edilmesini ve bertaraf edileceği yöntem kadar hâkim olunmasını gerektirdiği için de, satın alma becerilerini geliştiren işletmeler hem çevreye zarar vermeyecek hem de rakiplerine karşı üstünlük sağlayabileceklerdir (Ross, 1998:97).

Etkin bir YTYZ yeşil satın alma sürecinden başlayarak doğru tedarikçilerle yeşil kavramı gözetilerek irtibat kurulmasına dayanmaktadır çünkü tedarikçi seçiminin uygun yapılmadığı durumlarda etkin bir yeşil tedarik zinciri yönetiminden söz edilemez (Zhu & Sarkis, 2004: 272). Katılımcılar yeşil satın alma bağlamında tedarikçi seçerken üretimin sürdürülebilirliği, maliyet, güvenilirlik referans gibi faktörlere önem verdiklerini dile getirmişlerdir. Firmaların doğru üretici kavramını referanslar, ürün maliyeti, ani taleplere cevap verebilme kapasitesi gibi özelliklerle belirlemek istemesi Atrek & Özdağoğlu (2014) ve Türkyay'ın (2015) çalışmasıyla paralellik göstermektedir. Uygun tedarikçi seçiminin yeşil satın alma faaliyetlerinin başlangıç noktası olması, firmaların tedarikçilerini seçerken dikkatli davranmalarını gerektirmektedir. Çünkü çevreye zarar vermeyecek üretimi gerçekleştirmek, hammaddenin çevreci uygulamalara uyacak özellikte üretimini sağlayan tedarikçi seçimi ile mümkün olmaktadır. Ancak katılımcıların verdikleri cevaplar çevreci satın alma faaliyetlerinden çok, firmaların tedarikçilere karşı güven problemi yaşamak istememelerini ve önlem almak istediklerini ortaya çıkarmaktadır. Belirtmek gerekir ki, tüketim isteğinin karşılanması için üretimin sürdürülebilmesinin istenmesi yeşil satın alma uygulamalarıyla pek de bağdaşmamaktadır. YTYZ'nin doğru uygulanabilmesi, yeşil kavramını özümsemiş tedarikçi ve firma işbirliği ile sağlanabilir. Bundan dolayı firmalar önce kendileri çevreci uygulamaları benimsemeli sonra da çevreye karşı duyarlı olan tedarikçilerle çalışmalıdırlar.

Yeşil tasarım, ürünlerin çevreye olan etkilerinin değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Firmalar çevreye zarar vermemek için tasarım aşamasındaki önceliklerini sıralarken maliyet unsurundan, sevkiyattan ve geri dönüşümden bahsetmişlerdir. Tasarımda çevreye zarar vermemek için geri dönüşümün öne çıkması olumlu bir sonuçtur. Özellikle yapı kimyasallarında üretim

yapan firmalar geri dönüştürülebilir özellikte torbalama sistemlerini benimsediklerini belirtmişlerdir. Böylece torbalı ürünlerin çevreye verdiği zarar düşünüldüğünde, geri dönüştürülebilir torbaların kullanılması çevresel zararın engellenmesine katkı sağlayacaktır. Plastik firmaları geri dönüşüme uygun plastik üretiminin daha maliyetli olduğunu belirtmesine rağmen bu maliyet unsurunun tekraren üretilebilen plastik olarak kendilerine döndüğünü ve bu tercihin firmaya pozitif sonuçlar kattığını ifade etmişlerdir. Yani çevreyi koruma amaçlı yapılan tasarımlar ilk başta maliyet unsuru gibi gözükse de aslında firmalarda maliyeti düşürücü etkiye sahiptir. Bu nedenle, özellikle tasarım aşamasında maliyete dikkat eden firmaların bundan haberdar olması sağlanmalıdır.

Üretim sürecinde dikkat edilen unsurlar arasında hammadde seçimi ve atık yönetiminin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Atık yönetimi kavramı, artan atıkların kontrol altına alınmasını ve çevresel zararı en aza indirmeyi amaçlamaktadır (Bolat & Gözülü, 2003: 41). Başarılı bir YTYZ hammadde seçiminden başladığı (Van Hoek & Remko, 1999: 133) için de, katılımcıların verdikleri cevaplar doğru YTYZ uygulamalarını destekler niteliktedir.

Taşıma türleri arasında çoğunlukla karayolu tercih edilmektedir. İhracat yapan firmalar karayoluyla beraber denizyolunu da kullandıklarını belirtmişlerdir. Demiryolu ve havayolunun çoğunlukla tercih edilmediği görülmektedir. Çevreci bir dağıtım sistemi göz önüne alındığında demiryolu taşımacılığı düşük emisyon değerleri ve ucuz maliyetiyle fark yaratmaktadır (TCDD, 2014: 14). Yeşil dağıtım kavramı, firmaların karayolu ve denizyolu haricinde demiryoluna da önem vermesiyle aşama kaydedecektir. Ancak özellikle Türkiye’de demiryolu taşımacılığı çeşitli problemlere sahip olduğu için, etkin bir demiryolu kullanımı için öncelikle bu problemlerin çözülmesi gerekmektedir. Firmaların karayolu taşımacılığından söz ederken emisyon oranları ve güzergah uygulamaları gibi stratejik adımlardan pek de bahsetmemeleri çevreci anlayışla bağdaşmamaktadır. Bu konu firmaların bilgi eksikliğine dayandığı için, firmaların özellikle bu konuda bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Kimya sektöründe ürünlerin paketlenmesi önem taşımaktadır. Firmalar çevreye zarar vermemek için paketleme konusunda geri dönüşüme, çevre bilincine ve yasalara uygun hareket ettiklerini dile getirmişlerdir. Kimyasal üretimde kullanılan paketleme sistemlerinin geri dönüşüm ve çevre bilinci kıstaslarında değerlendirilmesi firmaların paketleme konusuna dikkat ettiği sonucunu vermektedir. Paketleme konusunda ortaya çıkan bulgular ışığında ürünlerin bozulmaması için bir takım uygulamaların benimsendiği görülmektedir. Torbalı üretim yapan firmaların ürünlerin dış etkenlerden korunması için çaba harcaması olumlu gelişmeler arasındadır. Bununla beraber geri dönüştürülebilir ambalajlamaların tercih edilmesi çevresel anlamda aşama kaydedildiğini de göstermektedir.

Firmalar, eko etiketleme kullanımına büyük çoğunlukla müşteri bilinci, çevreye duyarlılık ve yasalarla uyum cevaplarını vermiştir. Eko etiketlemenin

neden kullanıldığına dair, tarıma yönelik gübre ve ilaç üreten firmaların ortak vermiş olduğu yanıt müşteri bilinci olurken, yapı kimyasalları sektöründe faaliyet gösteren firmalar ise çevreye duyarlılık yanıtını vermiştir. Plastik firmalarının etiketleme sistemini dahi kullanmadığı sonucu ise dikkat çekmektedir. Avrupa Birliği Uyum sürecinde önem arz eden eko etiketleme kavramının üzerinde durulması gerekmektedir. Çeşitli sektörlerde üretim yapan bazı firmaların yurtdışı müşteri portföyüne sahip olup uluslararası standartlarda etiketleme sistemini benimsedikleri belirtilmiştir. Kısaca, eko etiketleme çevre bakımından önem arz etmesi yanında, yurtdışına açılmak isteyen firmalar için de ihmal edilmemesi gereken bir konudur.

Firmaların müşterilerini bilgilendirme sistemleri arasında çeşitli iletişim kanallarının olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle zirai üretim yapan firmalar tarafından müşterilerin bilgilendirmeye ihtiyaç duyduğu, hangi ürünün nasıl kullanılacağıyla beraber nasıl bertaraf edilmesi gerektiğine dair kapsamlı açıklamalar yapıldığı belirtilmiştir. Firmaların cevapları arasında çoğunlukla yüz yüze ve telefonla bilgilendirme öne çıkmaktadır. Katalogla bilgilendirme yönteminin diğer bilgilendirme sistemlerine göre daha geri planda kaldığı görülmektedir. Teknolojinin çok geliştiği günümüzde firmaların iletişim kanalı olarak interneti çok fazla tercih etmemesi şaşırtıcıdır. Maliyetlerinin düşük olması ve çevreye daha az zarar veren bir yöntem olması bakımından firmaların internet teknolojilerini kullanmalarında fayda bulunmaktadır.

Atık bertaraf yöntemlerinin çoğunlukla lisanslı firmalara gönderimle sağlandığı, geri dönüşüm uygulamalarının yapıldığı araştırmayla bulunan sonuçlar arasındadır. Ortaya çıkan bu sonuçlar Üstünay'ın (2008) araştırmasıyla paralellik göstermekte ve kimya sektörünün geleceğine dair umut vermektedir. Firmaların yüksek maliyetli hammadde ile üretim yaptığı ve bu hammaddenin tekrardan geri dönüştürüldüğü göz önüne alındığında, geri dönüşüme yönelmesi çevre korumasına katkı sağlamaktadır. Fakat belirtmek gerekir ki, Mersin'de bulunan lisanslı firmaların sayısının azlığı, binlerce ton ile ifade edilebilecek atıkların nasıl geri dönüştürüldüğüne ve ne yapıldığına dair kayıt olmaması problem teşkil etmektedir. En kısa sürede lisanslı firma sayısının artmasının ve atık bertaraf süreci hakkında firmaların çeşitli şekillerde rapor yayınlamasının çevreye verilen önemin artmasına neden olacağı düşünülmektedir.

Firmaların büyük kısmı tersine lojistik uygulamalarını kullanmadıklarını belirtmiştir. Hatalı ürünlerin telafisi için yapılan yanlışların düzeltilmesinin firmalar tarafından bir misyon olarak benimsenmesi gerekirken, bu düşüncüyü savunan firmaların azlığı dikkat çekmektedir. Tersine lojistik uygulamaları yaptığını belirten firmalar ise geri dönüşüm ve üretim hatalarının telafisinden bahsetmişlerdir. Geri dönüşüm adına tersine lojistik uygulamalarını kullandığını belirten firmalar arasında ise plastik sektörü öne çıkmaktadır. Ortaya çıkan sonuçlar Çetin'in (2013) araştırmasını destekler nitelikte olup tersine lojistik YTYZ açısından itici güç olduğundan dolayı toplama, depolama, ayrıştırma,

bertaraf gibi uygulamaların faaliyete geçirilebilmesi için zaman kaybetmeksizin bu uygulamaların benimsenmesi gerekmektedir. Böylece çevresel anlamdaki zararlar indirgenerek yaşam döngüsünü tamamlamış ürünlerin doğaya salınmadan, tekrardan firmalara dönüşü sağlanacaktır. Tersine lojistiğin maliyetleri düşürmesi, ürün geri dönüş olanaklarını artırarak müşterilere güven vermesi firmalar tarafından dikkate alınması gereken konulardır.

Firmaların YTZY uygulamalarında kendilerini en çok zorladığını belirttiği durum yüksek maliyetli satın almalar ve yasal uygulamalardır. Kamu kesiminin önem verdiği yasal uygulamalar firmalar tarafından uygulanırken çeşitli prosedürlerin firmaları zorlaması yasal sebeplere direnç gösterildiği sonucunu ortaya çıkartmaktadır. Oysaki kamu kesimi çevreyi korurken, belgelere ve denetimlere dikkat çekerek daha kaliteli üretimin de önünü açmaya çalışmaktadır. Firmaların yasal uygulamaları kendileri için bir engel olarak görmeleri aslında YTZY uygulamalarını gerçek anlamda benimsemediklerini, yasal mecburiyetler nedeniyle uyguladıklarını göstermektedir.

Araştırma sonuçları, kimya sektöründe YTZY uygulamalarının tam olarak yapılmadığını, birçok firmanın yasal zorunluluklar nedeniyle YTZY uygulamalarına baş vurduğunu ve bu konuda firmalarda bir bilinç ve bilgi eksikliği olduğunu ortaya çıkartmıştır. Bu noktada firmaların hepsinin verdiklerini beyan ettikleri çevre koruma eğitimlerinin pek de işe yaramadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle gerek kamu spotları gerek hükümet veya sivil toplum kuruluşları tarafından verilen eğitimler, seminerler veya bire bir firma gezileri ile firmaların bilinçlendirilmesinin sağlanması gerekmektedir. YTZY sürecinin her aşamasındaki kontrol ve denetlemeler de arttırılmalıdır. Hatta çeşitli şekillerde halk da bilinçlendirilmeli, bilinçli olan halkın YTZY uygulamaları hakkındaki istekleri ve sorgulamaları yoluyla firmalar üzerinde baskı unsuru oluşturulmalıdır. Unutulmaması gereken nokta tek bir dünyanın olduğu ve ister işletme ister tüketici olsun hangi taraf çevreye zarar verirse versin diğer tarafın da bundan çok kötü bir şekilde etkileneceğidir.

Bu araştırmanın ülkemizdeki YTYZ konusundaki uygulamalara katkı vereceği, elde edilen bulguların YTZY’de hangi aşamada bulunduğu ve neler yapılması gerektiğine dair öneri niteliğinde sonuçlar taşıdığı düşünülmektedir. Araştırmanın farklı sektörlerde tekrarlanarak YTZY’nin önemine dikkat çekilmesi, yurt içi ve yurt dışı araştırmalara karşılaştırılma imkânı sağlaması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Aksoy, H. M. (2014). *Elektrik elektronik sektöründe yeşil tedarik zinciri ile atık yönetimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Arimura, T. H., Darnall, N., & Katayama, H. (2011). Is ISO 14001 a gateway to more advanced voluntary action? The case of green supply chain

management. *Journal of Environmental Economics and Management*, 61, 170–182.

Atrek, B., & Özdağoğlu, A. (2014). Yeşil tedarik zinciri uygulamaları: alüminyum doğrama sektörü izmir örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 13-26.

Blumenfeld, D.E., Burns, D. L., Daganzo. C. F., Frick. M. C., & Hall. R.W. (1987). Reducing logistics costs at general motors, *Interfaces*, 17, 26-47.

Bolat, B ., & Gözlu, S. (2003). ISO 14000 çevre yönetim sistemi uygulamasında etken olan faktörler. *İTÜ Dergisi/d Mühendislik*, 2 (2), 39-48.

Borusan Lojistik (2017). *Borusan Lojistik'ten "Yeşil" Bir Adım Daha*, <https://www.borusanlojistik.com/tr/haberler/borusan-lojistikten-yesil-bir-adim-daha>, (Erişim Tarihi: 15.11.2017).

Brent, A. C. & Visser, J. K. (2005). An environmental performance resource impact indicator for life cycle management in the manufacturing industry. *Journal of Cleaner Production*, 13, 557-565.

Büyüközkan, G., & Vardaloğlu, Z. (2008). Yeşil tedarik zinciri yönetimi. *Lojistik Dergisi*, 8, 66-73.

Büyüksaatçi, S. (2009). *Yeşil tedarik zinciri yönetimi ve bir uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü İstanbul.

Carter, C., R., & Carter, R. J. (1998). Interorganizational determinants of environmental purchasing: İnitiaı evidence from the consumer products industries. *Decision Sciences*, 3 (29), 659-684.

Cherubini, F., Bargigli, S., & Ulgiati, S. (2009). Life cycle assessment (LCA) of waste management strategies: Landfilling, sorting plant and incineration. *Energy*, 34, 2116-2123.

Coşkun., R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu & S., Yıldırım., E. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı* (8.bs). Sakarya: Sakarya Yayınevi.

Çetin, Ö. (2013). *Tersine lojistik açısından katı atık yönetiminin incelenmesi ve kazanç ençoklanması üzerine bir uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Elo, S., Kaariainen, M., Kanste, O., Pölkki, T., Utriainen, K., & Kyngas, H. (2014). Qualitative content analysis: a focus on trustworthiness. *SAGE Open*, 1, 1-10.

Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. *Educational Communication and Technology Journal*, 30 (4), 233-252.

Gungor, A., & Gupta, S. M. (1999). Issues in environmentally conscious manufacturing and product recovery: a survey. *Computers & Industrial Engineering*, 36, 811-853.

Guthrie, J., Yongvanich, K., & Ricceri, F. (2004). Using content analysis as a research method to inquire into intellectual capital reporting. *Journal of Intellectual Capital*, 5, 282-293.

Güzel, D. (2011). *Tedarik zinciri bütünleşmesi, yeşil tedarik zinciri uygulamaları ve İşletme performansı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum.

Hervani, A., A., Helms, M., M. & Sarkis, J. (2005). Performance measurement for green supply chain management. *Benchmarking*, 4(12), 330-352.

Houlihan, J.B. (1985). International supply chain management. *International Journal of Physical Distribution and Materials Management*, 15 (1), 22-38.

Kimya Sanayi Özel İhtisas Raporu, T.C. Kalkınma Bakanlığı Özel İhtisas Raporları. (2001-2005). *Sekizinci beş yıllık kalkınma komisyon raporu 3-4-5*. Kalkına Bakanlığı, Ankara. <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/OzelIhtisasKomisyonuRaporlari.aspx> (Erişim Tarihi:19.08.2017).

Kopczak, L. R. (1997). Logistics partnership and supply chain restructuring. survey results from the US computer industry. *Production and Operations Management*, 6 (3), 226-247.

Korkankorkmaz, N. (2012). *Yalın ve yeşil tedarik zinciri yönetimine ilişkin bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Lee, H.L., & Billington C. (1992). Managing supply chain inventory: pitfalls and opportunities. *Sloane Management Review*, 33 (3), 65-73.

Luborsky, M. R., & Rubinstein, R. L. (1995). Sampling in qualitative research: rationale, issues, and methods. *Journal of Aging Research*, 17 (1), 89-113.

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Sektörel Firma Raporu, 2007. <http://oda.mtso.org.tr/mtso/firmasektorsorgula.aspx> (Erişim Tarihi:26.01.2017).

Mutingi, M., Mapfaira. H., & Monageng R. (2014). Developing performance management systems for the green supply chain. *Journal of Remanufacturing*, 4 (6), 1-20.

Netlog Lojistik (2014). *Yeşil Lojistikçiler* <https://www.netlog.com.tr/images/kurumsal/iletisim/basinyansimalari/yesillojistikciler.jpg>, (Erişim Tarihi: 15.11.2017).

Paksoy, T., Güleş, H., & Altıparmak, F. (2003). Tedarik zinciri yönetiminde dağıtım ağlarının tasarımı ve eniyilenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 1-25.

Paul, I.D., Bhole G.B. & Chaudhari J.R. (2014). A review on green manufacturing: it's important, methodology and its application. *Procedia Materials Science*, 6, 1644–1649.

Prandecki, K. (2014). The idea of sustainability in European Union energy policy. *Environment and Ecology Research* 2(1): 14-20

Ross, D. F. (1998). *Competing through supply chain management; creating market – winning strategies through supply chain partnerships*. USA: Norwell Massachusetts Kluwer Academic Publishers.

Salmona, M., & Selam, A. (2009). Yeşil tedarik zinciri yönetimi: bir envanter çalışması. *9.Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 1-9.

Sarkis, J. (1999). How green is the supply chain?. *Practice and Research, Working Paper Graduate School Of Management*, 1-44.

Sarkis, J. (2003). A strategic framework for green supply chain management. *Journal of Cleaner Production*, 11, 397-409.

Sarkis, J., & Rasheed, A. (1995). Greening the manufacturing function. *Business Horizons*, 38 (5), 17-27.

Sönmez, Y. (2014). Tüketicilerin yeşil pazarlama uygulamalarıyla ilgili tutum ve davranışları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

Şengül, Ü. (2010). Atıkların geri dönüşümü ve tersine lojistik. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 6 (1), 73-86.

Tan, K.C. (2001). A framework of supply chain management literature *European Journal of Purchasing & Supply Management*, 7 (1), 39-48.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları. (2014). *Demiryolu sektör raporu 2014.*, Ankara: TCDD İşletmesi Genel Müdürlüğü, 51.

Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24, 543-559.

Terzi, T. (2016). *Yeşil lojistik yönetiminde dengelenmiş skorkart ile lojistik performansı ölçümü: intermodal lojistik sektöründe bir uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.

Topoyan, M. (2005). Yeniden üretim sistemleri için sürdürülebilir ürün tasarımlarının oluşturulması., *V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu. Dilbilim Kurultayı (25-27 Kasım 2005) Bildirileri içinde* (ss. 259-264). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.

Türkay, B. A., (2015). *Yeşil satın alma ve yeşil tedarikçi seçimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

TKSD (2007). Yıllık Rapor. http://www.teknolojikkazalar.org/get_file?id=4d3c3204ad79f, (Erişim Tarihi: 01.10.2017).

Üstünay, M. (2008). *İşletmelerin sosyal sorumlulukları çerçevesinde yeşil pazarlama uygulamaları ve kimya sektörüne yönelik bir inceleme*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Van, H., & Remko I. (1999). From reversed logistics to green supply chains. *supply chain management. An International Journal*, 4(3): 129-135.

Yangınlar, G. & Sarı, K. (2014). Yeşil lojistik uygulamaları ve işletme performansı üzerine bir literatür araştırması. *III. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi*, Trabzon.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9.bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zhu, Q., & Sarkis, J. (2004). Relationships between operational practices and performance among early adopters of green supply chain management practices in Chinese manufacturing enterprises. *Journal of Operations Management*, 22 (3), 265-289.

Zhu, Q., Sarkis, J., Cordeiro, J. J., & Lai, K. (2008). Firm-level correlates of emergent green supply chain management practices in the chinese context. *Omega*. 36, 577-591.

Zhu, Q., Sarkis, J., & Lai, K. (2008). Green supply chain management implications closing the loop. *Transportation Research Part E*, 44, 1-18.

Yayın Geliş Tarihi: 17.07.2018
Yayına Kabul Tarihi: 05.01.2019
Online Yayın Tarihi: 26.06.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.444739>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 639-665
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

STRATEJİK PLANLARIN SÖYLEMLERİ: ÜNİVERSİTELER ARASINDAKİ KURUMSAL EŞBİÇİMSELLİĞİN KEŞFİ¹

*Fatma Gülruh GÜRBÜZ**

*Hande Sinem ERGUN***

*Meral DÜLGER-TAŞKIN****

*Seray Begüm SAMUR-TERAMAN*****

Öz

Çevresel değişkenler ve beraberinde ortaya çıkan hızlı dönüşüm üniversitelerin ekonomik sistemlerdeki geleneksel rolünün değişime uğramasına sebep olmuştur. Aynı zamanda farklı çevresel beklenti ve değişkenler de üniversitelerin işletmeler gibi etkin olmalarını gerektirerek onları stratejik bilinçle hareket etmeye yöneltmiştir. Strateji kurgulama aşamasında kurum içindeki farklı taleplerin üniversitelerin yaptığı stratejik planlara yansıtılabileceği ve üniversite stratejik planlarının kurumsal eşbichimlilikler çerçevesinde oluşturulduğu düşünülebilir. Dünyada üniversitelerin değişen rollerinin Türkiye'deki yansımalarının kurumsal eşbichimlilik çerçevesinde algılandığı ve bunların üniversitelerin stratejik planlarına yansıdığı tahmin edilmiştir. Dolayısıyla, bu çalışmanın amacı, piyasaya cevap sunma hedefleri bakımından üniversite stratejik planlarını analiz ederek, üniversitelerde kurumsal eşbichimliliğin varlığını araştırmaktır. TÜBİTAK'ın Girişimci ve Yenilikçi Üniversite endeksindeki ilk 10 üniversitenin stratejik planları içerik analizine tabi tutulmuştur. Bulgular, üniversite stratejik planlarının 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'nun 12. Maddesi'ndeki yükseköğretimin görevleri paralelinde içeriğe sahip olduklarını ve planladıkları konum açısından, üniversitelerin kurumsal eşbichimlilik

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Gürbüz, F. G., Ergun, H. S., Dülger-Taşkin, M. & Samur-Teraman, S. B. (2019). Stratejik planların söylemleri: Üniversiteler arasındaki kurumsal eşbichimliliğin keşfi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 639-665.

¹ Bu çalışma 10-12 Mayıs 2018 tarihinde Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde düzenlenen 26. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi'nde sunulan bildirinin revize edilmiş halidir.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, (İng.) İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-0719-3410, gulruh@marmara.edu.tr

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, (İng.) İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0003-3885-8902, sergun@marmara.edu.tr

*** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, (İng.) İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-8491-3522, meral.dulger@marmara.edu.tr

**** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Girişimcilik Bölümü, ORCID: 0000-0001-8532-4933, b.teraman@iku.edu.tr

Gürbüz, F. G., Ergun, H. S., Dülger-Taşkın, M., Samur-Teraman, S. B.
DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2

etkileriyle hareket ettiklerini göstermiştir. Diğer bir deyişle, gelecekte kendilerini nerede konumlandırmak istediklerine bakıldığında, üniversitelerin ortak bir kurumsal mantık ile hareket ettikleri çalışmanın bulguları arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Stratejik Planlama, Yükseköğretim, Kurumsal Teori, Eşbiçimlilik, Stratejik Hedef.*

DISCOURSES OF STRATEGIC PLANS: EXPLORATION OF CORPORATE ISOMORPHISM AMONG UNIVERSITIES²

Abstract

New environmental conditions together with high speed of transformation cause changes in universities' traditional roles in economic systems. At the same time, different environmental expectations and factors have led universities to act with strategic consciousness to be effective like businesses. It is conceived that; different inter-organizational expectations could reflect on universities' strategic plans and are possibly constructed under institutional isomorphism. Therefore, reflections of changes in the roles of universities in Turkey could be perceived through institutional isomorphism and hence reflect on universities' strategic plans. This study aims to analyze the universities' strategic plans and reveal whether there is isomorphism among them, especially with respect to their strategic targets addressing market demands. Thus, top ten universities in Entrepreneurial and Innovative University Index were subjected to content analysis. Findings indicate that universities' strategic plans have corresponding content with the Article 12, Higher Education Law No.2547. Accordingly, this study argues that considering their visions, universities reflect isomorphic tendencies due to being inspired by strategies adopted by Council of Higher Education. In other words, universities are acting with a common institutional logic, especially in terms of their vision.

Keywords: *Strategic Planning, Higher Education, Institutional Theory, Isomorphism, Strategic Targets.*

GİRİŞ

Üniversite; bilginin üretildiği, üretilen bilginin uygulamaya ve ülkeye uyarlanmasının araştırıldığı ve bunların öğretildiği araştırma ve öğretim kurumu olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, üniversiteler, bilginin üretilmesine önderlik ederek geleceği kurgulayacak yetkin bireylerin ve kadroların eğitimini üstlenen kurumlar olduklarından toplumsal ve ekonomik hayatın temel dayanakları arasındadır. Teknoloji odaklı toplum ve ekonomi, uluslararasılaşma, değişen demografik çehre, devlet kaynaklarının yetersiz kalması, yeni bilginin üretilme hızının çok yükselmesi, yükseköğretimde ulusal ve küresel tabandan kaynaklanarak artan maliyetler ve rekabetin yükselmesi gibi çevresel değişkenler dikkate

² This study is the revised version of the manuscript presented at the 26th National Management and Organization Congress held by Karadeniz Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences on the 10th -12th of May, 2018.

alındığında, yükseköğretim kurumlarının rol ve sorumluluklarının hızla değiştiği ve yüksek performans odaklı kurumlar olarak işlemeleri gereği ortaya çıkmaktadır. Bu durum, üniversitelerin çağdaş toplumun taleplerini karşılayan etkin kurumlar haline gelebilmek amacıyla stratejik yönetim yaklaşımını benimsemelerine neden olmakla birlikte (Conway vd., 1994: 29; Papadimitriou 2014:261) üniversite içindeki ve/veya dışındaki farklı paydaşlardan gelen taleplerin stratejik planlara yansıtacağı gerçeği de ortaya çıkmıştır (Frølich vd., 2014: 82).

Bu bağlamda, küresel ölçekte üniversitelerle ilgili olarak ortaya çıkan teknolojik ve yenilikçilik beklentilerinin Türkiye'deki yansımaları, Türkiye piyasalarının üniversite araştırmalarına talep oluşturma gücü, yükseköğretimin yasal çerçevesi ve bu çerçeveye dayanarak yapılan düzenlemeler, yükseköğretimin kamu bütçesi ile finansmanının ağırlık taşınması, TÜBİTAK araştırma desteklerinin yapısı ve üniversitelerin kurum içi ve kurum dışı paydaşlarının üniversite ile ilişkileri düşünüldüğünde, stratejik planların "kurumsal eşbiçimlilik" üreten işleyiş düzeneklerinden etkilenerek oluşturulduğu tahmin edilmektedir.

Dolayısıyla, bu çalışmanın amacı, 21. yüzyıl piyasa eğilimlerine cevap sunma hedefleri bakımından üniversite stratejik planlarını analiz ederek, üniversitelerin stratejik planlarında kurumsal eşbiçimlilik olup olmadığını araştırmaktır.

YAZIN TARAMASI

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile şekillenen günümüz ekonomisinde üniversiteler ekonomik kalkınma ve rekabet gücü için önemli birer ön koşul olmakla birlikte gerek kısa gerek orta vadede bireysel ve toplumsal gelişim açısından da önemli bir sürdürülebilirlik unsurudur (Raceanu, 2016: 82). Diğer taraftan, geleneksel olarak öğretim ve araştırma yapan yükseköğretim kurumlarından toplumsal ve ekonomik gelişmenin başoyuncuları olmaları da beklenmektedir (Blumenthal, 2003: 2452; Philbin, 2008: 489). Küresel rekabetle karşı karşıya kalan kamu kesimi ve özel sektör, üniversitelere eğitilmiş ve yeni düşünce sistemleri üreten insan gücü açısından bağımlıdır. Dolayısıyla, üniversiteler artık işletmelere gelişmiş ve uzmanlaşmış bilgi sağlama, yeni mezunlara erişim, yenilikçi buluşlar ortaya koyma ve girişimcilik süreçlerinde ortak olma ve hatta yeni iş kurma gibi pek çok faydayı sağlamakla yükümlü görülen önemli oyuncular haline gelmiştir (Audretsch, 2014: 315; Audretsch vd., 2012: 530; Carayannis vd., 2016: 1136; Etzkowitz, 2003: 295; Paleari vd., 2014: 369; Perkmann vd., 2011: 202).

Üniversitelerin dönüşen rolleri düşünüldüğünde, stratejik planlama süreci değişen beklentileri karşılayabilmeyi, rakiplerinin arasından sıyrılabilmeyi ve kurumsal hedeflerine etkin bir şekilde ulaşmayı kolaylaştıran bir unsur olarak düşünülmüştür. Bu çerçevede, üniversitelerin stratejik planlarının içeriğinin hangi beklenti, vizyon ve çevresel faktörler dahilinde oluşturduğunun keşfedilmesinin yazına dikkate değer katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, küresel ölçekte

değişen akademik çevrenin son derece kurumsal özellikler çerçevesinde yapılmış olduğu (Thornton, 2004: 12-24) göz önüne alındığında, üniversite stratejik planlarının kurumsal teori bağlamında değerlendirilmesinin uygun olacağı görüşü ağırlık kazanmaktadır.

Yükseköğretim Kurumlarında Stratejik Bilinç ve Planlama

Mirze ve Ülgen (2013: 33) stratejik yönetimin başlangıcının stratejik bilinç olduğunun altını çizmektedir. Stratejik bilinç, kurumun ve rakiplerinin takip ettikleri stratejileri, bu stratejilerin nasıl daha etkili hale getirilebileceğini ve değişim için fırsatların gerekliliğini ve uygunluğunu anlamayı gerektirir (Thompson, 2001:8). Stratejik bilinç, bütünsel bakış açısıyla uzun vadeyi göz önünde bulundurarak karar almayı gerektirmekle birlikte (Al-Turki, 2011: 150), çevresel değişikliklere ayak uydurabilme ve sürdürülebilirlik için de önemlidir (Karakaya & Gürel, 2015: 97). Ayrıca, stratejik bilincin stratejik planlama süreci üzerinde belirleyici etkilerinin olduğu da tartışılmaktadır (Naktiyok, vd., 2009: 6-7).

Yazında örgütlerin uzun vadede başarılı olabilmesini sağlayacak anahtar bir yöntem olarak yer alan stratejik planlama, genel olarak gelecekte erişilmek istenen kurumsal hedefleri ve bu hedeflere ulaşmayı sağlayacak adımları bütçe ve zaman kısıtları çerçevesinde belirleme süreci olarak tanımlanabilir. Örneğin, Immordino vd. (2016: 35-36) stratejik planlamayı dinamik bir ortamda gelecekteki örgütsel yönelimleri belirleyen ve ideal olarak kilit paydaşları da bu sürece dahil eden kasıtlı bir liderlik aracı olarak açıklar.

Yükseköğretim kurumları açısından ise, stratejik planlamanın öneminin gün geçtikçe daha fazla arttığı gözlemlenmektedir (Rowley & Sherman, 2001: 5-7). Eres artan bu farkındalığı, bir eğitim kurumunun stratejisini kurumun hangi işi yaptığını veya yapmak istediğini, ne tür bir eğitim kurumu olduğunu veya olmak istediğini tanımlayan amaç, hedef ve görevler ve bunları gerçekleştirmek için gereken yöntemler olarak tanımlamaktadır (2004: 23). Yükseköğretimde stratejik planlama üniversitenin ulusal veya yerel, büyük veya küçük, araştırma odaklı veya eğitim odaklı, yenilikçi veya takipçi olup olmayacağını ve diğer üniversiteler arasındaki göreceli yerinin belirlendiği bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Güçlü, 1995: 138). Bunun yanı sıra, stratejik planlama, bir önceki planda belirtilen girişimlerin durumunu, üniversite ortamındaki değişiklikleri, öğrenim için yeni gereksinimlerin olup olmadığının sorgulanmasını ve gerektiğinde planda değişiklikler yapılmasını da içeren bir süreç olarak da ele alınmıştır (Chance & Williams, 2009: 41-42). Stratejik planlama ile rekabet üstünlüğü sağlayacak eğitim politikalarının geliştirilmesi ve eğitim kurumlarının çevreleriyle uyumlu başarı sağlamaları hedeflenmektedir (Çınar & Tütünsarar, 2017: 1181). Örneğin, küreselleşme olgusu, bilginin küresel paylaşımına, yükseköğretimin sınır ötesine açılmasına, öğrencilerin/akademisyenlerin uluslararası hareketliliğine, yurtdışına şube/yerleşke açılmasına, üniversite-sanayi iş birliği kapsamında girişimci üniversite, şirket üniversiteleri gibi oluşumlara yol açmış; farklı bölgeler ve ülkelerdeki

yükseköğretim kurumları arasında ortaklıkların kurulmasına zemin hazırlamıştır (Sakinç & Bursalıoğlu, 2012: 93).

Kurumsal Teori

Üniversitelerin dünya geneli ve Türkiye bağlamında stratejik planlamayı etkin bir yönetim aracı olarak benimsemelerini ise örgüt kuramlarının önde gelen yaklaşımlarından kurumsal teorinin en kapsamlı şekilde açıklayacağı düşünülmektedir.

Kurumsal teori, yazında örgütlerin kendilerini toplumsal olarak kabul edilebilir kılma isteği doğrultusunda çevrelerine uyma eğilimlerini irdeleyen bir yaklaşımdır. Bu teori çerçevesinde, çevresel etken ve normların örgütsel karar alma ve davranışları nasıl etkilediğine odaklanılmaktadır (Meyer & Rowan 1977:343). Örgütlerin birbirlerine benzer davranışları göstermelerinin sebeplerini irdeleyen kurumsal teoriye göre, yaşamlarını sürdürebilmek ve meşru olabilmek için örgütlerin çevrelerinde geçerli kurallara ve inanç sistemlerine uyması gerekmektedir (DiMaggio & Powell 1983:147; Meyer & Rowan 1977: 340; Scott, 2008: 20-21). Meşru olmak kaynaklara daha iyi erişim ve kurum içindeki güç gruplarının desteğini alabilmeyi sağlamaktadır (DiMaggio & Powell 1983: 147-150). Dolayısıyla, kurumsal teori bağlamında, örgütsel eylem ve değişimler, kabul görmek için ana sebep olarak tanımlanmıştır (Almog-Bareketi, 2012: 432).

Aynı çevresel koşullarla karşılaşan ve çevrelerine uygun ve kabul gören kurumlara dönüşmek isteyen örgütlerin uyum sürecini DiMaggio ve Powell (1983: 152) eşbiçimlilik (isomorphism) olarak tanımlamaktadır. Yapısal ve usüle dayalı eşbiçimlilik örgütlere meşruluk kazandırır (Dacin 1997: 48; Deephouse 1996: 1025; Suchman, 1995: 577-584). DiMaggio ve Powell (1991: 41) örgüt eşbiçimliliğinin üç farklı mekanizma aracılığıyla gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Bu mekanizmaların birinin, bir kısmının veya hepsinin varlığı örgütlerdeki eşbiçimliliği açıklamak için kullanılabilir. Özen (2007: 265), bu mekanizmaları (1) siyasal etkiden ve meşruiyet sorunundan kaynaklanan zorlayıcı eşbiçimlilik, (2) belirsizliğe karşı standart tepkilerden kaynaklanan öykünmecî eşbiçimlilik ve (3) mesleki örgütlenme ile ilgili olan normatif eşbiçimlilik olarak açıklar. Zorlayıcı eşbiçimlilik için temel çerçeveyi yasal sistem, toplumsal ve kültürel beklentiler ile örgütlerin bağımlı olduğu diğer örgütler belirlemektedir. Öykünmecî eşbiçimlilik, teknolojik değişimler ve açık olmayan örgütsel amaçlar gibi etkenler belirsizlik yarattığında örgütlerin önlerini görebilmek için birbirlerini taklit etmesi durumunda ortaya çıkar. Normatif eşbiçimlilik ise, örgütlerin meslekle ilgili standartlara uygun hareket edebilmek adına yapı ve işleyişleri ile ilgili prosedürleri değiştirmelerine işaret etmektedir.

Bu noktada, üniversitelerin meşru örgütsel biçim ve davranışları oluşturan kural, gereksinim, anlayış, varsayım, inanç ve yöntemlerin geçerli olduğu bir ortamda faaliyet gösterdikleri (Papadimitriou & Westerheijden, 2010: 230) söylenebilir. Stensaker ve Norgard'a (2001: 474) göre, dış siyasal baskı, toplumsal

ve uzun vadeli çıktıları olan bir sektörde artan profesyonelleşme veya belirsizlik örgütlerin gittikçe benzeşmelerini sağlayacaktır. Ayrıca, yükseköğretim, araştırma ve öğretimin çok gelişmiş değer ve norm sistemleriyle organize edildiği örgütsel bir alan (Clark, 1983:4-6; Scott, 2008: 130) olmakla birlikte yükseköğretimdeki reformlar üniversiteler ile diğer örgütler arasındaki sınırların bulanıklaşmasına katkıda bulunmaktadır (Stensaker vd., 2014: 195).

Eğer yükseköğretim bir iş kolu olarak düşünülürse, üniversitelerin bilginin üretimi, yayılması, aktarılması, kullanılması ile eğitim ve öğretimin geliştirilmesi işini yaptığı (Ruben vd., 2009: 225) söylenebilir. Bonaccorsi vd. (2010: 2) yükseköğretim kurumlarının özel sektör kuruluşları ve firmalardan elde edilen örgütsel yöntemleri benimsemelerinin yararlarına değinmişlerdir. Bu tür modern örgütler genellikle liderlik, iç ve dış iletişim, sistematik değerlendirme, uygun karar verme yapıları ve organizasyonun stratejik yönünü belirleyen etkin ve ilgili bir yönetim aracılığıyla sonuç elde eden yapılardır (Toma 2010: 1-3; Tuchman, 2009: 41-42). Bu bağlamda, üniversitelerin çevresel faktörler ve kurumsal hedefleri çerçevesinde stratejik ve etkin olma amacı olduğu çıkarımı yapılabilir. Yerel ve küresel beklentiler dahilinde günümüz üniversitelerinin ideal görünümüne dair ortak görüşler oluştuğu da göze çarpmaktadır. Böylece, yükseköğretim alanına özgü örgütsel örneklerin çevresel beklentiler çerçevesinde stratejik yaklaşımla şekillendiği de düşünülebilir (Deiaco vd., 2012: 525). Dolayısıyla, kurumsal eşbiçimliliğin bir yansıması olarak zaman içinde daha fazla üniversitenin stratejik planlama sürecine dahil olmayı benimsediği varsayılmaktadır.

Özetle, dünyada yükseköğretim kurumlarının değişen rolleri ve Türkiye bağlamındaki yansımalarını görmek ve bu etkenlerin üniversitelerin stratejik planlarındaki eşbiçimliliğini ortaya çıkarmak amacıyla bu çalışma kurumsal teori yaklaşımı üzerine kurgulanmıştır. Bu teori bağlamında, örgütlerin birden çok kurumsal talebe cevap vermesi gerekliliği (Cyert & March, 1963: 43; Meyer & Rowan, 1977: 340; Selznick, 1949: 11) stratejik planların oluşturulma ve izleme aşamalarında farklı sosyal etki alanlarından (Friedland & Alford, 1991: 232) gelen birçok oyuncunun sürece dâhil olmasına yol açar. Yükseköğretim sistemindeki bu oyuncular başta üniversitelerin doğrudan bağlı oldukları YÖK ve düzenleyici, kural ve kanunlarına tâbi oldukları diğer devlet kurumlarıdır. Misyon ve paydaş çeşitliliği, bağımlılık ilişkisi içinde oldukları devlet, düzenleyici kuruluşlar ve diğer önemli örgütler ile ilişkiler ve farklı yönetim yapıları düşünüldüğünde, yükseköğretimde stratejik planlamanın zorlayıcı doğası göze çarpar. Bu çerçevede, stratejik planlamanın bir iç bir de dış yüzü olduğu söylenebilir (Dooris vd., 2002: 6). Dolayısıyla, yükseköğretim kurumlarının etkilenebileceği kurumsal eşbiçimlilik mekanizmalarının üniversitelerin stratejik planlarına nasıl yansıdığını anlamının bir yolu olarak stratejik planların üniversite düzeyinde ele alınması uygun bulunmuştur.

Üniversitelerin Türkiye Bağlamında Farklılaşan Roller

Küresel etmenler ve artan taleplerin tüm dünyadaki yükseköğretim kurumları üzerindeki etkilerine paralel olarak, YÖK ve üniversite stratejilerinde, iç-piyasaya destek, üniversite-sanayi iş birliği ve üniversite gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi konuları öne çıkmaya başlamıştır. Örneğin, TÜBİTAK'ın Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi araştırma ve geliştirme sisteminin en önemli bileşeninin üniversiteler olduğunu vurgular (TÜBİTAK, 2003: 40). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), toplumun ve ekonominin ihtiyaçlarına duyarlı, paydaşlarıyla etkileşim içerisinde olan, ürettiği bilgiyi ürüne, teknolojiye ve hizmete dönüştüren, akademik, idari ve mali açıdan özerk üniversite modeli çerçevesinde küresel ölçekte rekabetçi bir yükseköğretim sistemine ulaşılmasını hedeflemiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 31).

Hızlı nüfus artışı düşünüldüğünde yükseköğrenim taleplerinin sadece devlet üniversiteleri tarafından karşılanması mümkün olmadığı anlaşılmış (Sargın, 2007: 134) ve 1984 yılında ilk vakıf üniversitesi olan İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi kurulmuştur (Günay & Günay, 2011: 2). 2017 Yükseköğretim Kurumu (YÖK) verilerine göre, Türkiye'de 112 adet devlet üniversitesi ve 68 adet vakıf üniversitesi olmak üzere toplam 180 üniversite bulunmaktadır.

Artan vakıf üniversitesi sayıları yükseköğretim alanındaki rekabete farklı bir boyut kazandırmıştır. Yüksek teknolojiyle desteklenen, yenilikçi yaklaşımlar benimseyen ve “müşteri odaklı” vakıf üniversiteleri, üniversite adayları için eğitim kalitesiyle bilinen devlet üniversitelerine ciddi bir alternatif oluşturmuştur. Ayrıca, vakıf üniversitelerinin performans dayalı rekabetçi maaş sistemi öğretim elemanları için oldukça çekici bir hal almıştır. Eğitim kalitesinin belirleyicisi olan öğretim elemanlarının vakıf üniversitelerini tercih etmelerinin önüne geçmek isteyen devlet üniversiteleri, bilimsel araştırma projelerinin bütçelerini artırma ve performans dayalı akademik teşvik gibi çözüm yollarına başvurmuşlardır. Böylece, üniversiteler ancak pazardaki bilinirlik ve saygınlıkları sayesinde öğrenci, öğretim elemanı ve idari personel çekebilecekleri gerçeğiyle karşılaşmışlardır. Diğer yandan, özel vakıf üniversiteleri nispeten daha yakın tarihlerde kurulduğundan, pahalı araştırma altyapısını kuracak kaynaklar pek çoğunda henüz oluşmamıştır. Bu konuda desteği özel veya kamu proje fonlarından beklemelerine rağmen, Türkiye'de özel sektör araştırmaya para ayırmakta halen sınırlı davranmaktadır. Kamu üniversitelerinde ise şirketlerin kaynak sağladığı ve bir anlamda kapalı araştırmalar üniversitelerin herkesin erişimine açık bilgi üretme geleneğine meydan okumaktadır. Dolayısıyla, eğitilmiş ve nitelikli insan gücünün toplum için ekonomik değer üretebilmesi adına üniversitelerin oluşturdukları stratejilerin piyasa gerçekleriyle ne derecede örtüşüğünün ortaya konulması önemlidir.

Çevresel etkenlerin üniversitelerin üzerinde yarattığı baskının yanı sıra, üretilen bilginin ve yetişen insan gücünün sanayinin ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olması giderek artan bir beklentidir. Dolayısıyla, üniversiteler daha fazla üniversite-sanayi iş birliği kurabilecekleri fırsatlardan yararlanmak istemektedir. Bu

beklenti ve etkenler kaynakların etkin kullanımını ön plana çıkardığından, yükseköğretim kurumlarının işletmeler gibi verimli çalışmasının önemi giderek artmaktadır (Başkan, 2001: 28). Sonuç olarak, Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde yürürlüğe giren 24.12.2003 tarih ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (Resmî Gazete, 2003: 8659) başta devlet üniversiteleri olmak üzere stratejik planlamayı tüm üniversiteler için rekabetçi ve etkin olmayı sağlayan bir yönetim aracı haline getirmiştir.

Onuncu Kalkınma Planı'nda (2014-2018) merkezî yükseköğretim sisteminin hizmet sunumunda çeşitliliği yeterince sağlayamadığından, bunun eğitim ve araştırma kalitesine ilişkin sorunların üniversitelerin rekabet gücünü, toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilme kapasitesini ve üretkenliğini olumsuz etkilediği belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 31). Dolayısıyla, yükseköğretim sisteminin, hesap-verebilirlik temelinde özerklik, performans odaklılık, ihtisaslaşma ve çeşitlilik ilkeleri çerçevesinde kalite, mali esneklik ve çok kaynaklı gelir yapısı odaklı rekabetçi bir yapıya dönüştürülmesi önemlidir (Altınsoy, 2011: 103; Kalkınma Bakanlığı, 2013: 33). Hedeflenen yapıya ulaşılması için YÖK 2016-2020 Stratejik Planı'nda yükseköğretim kurumlarının daha şeffaf, hesap verebilir ve her düzeyde daha fazla sorumluluk alan kurumlar haline gelmeleri gerektiğinin altı çizilmiş ve YÖK temel stratejik amaçlarının ilki yükseköğretimi nitelik ve nicelik olarak ulusal ve uluslararası standartlara uygun etkin ve etkili olarak planlamak ve yönetmek olarak belirlenmiştir (YÖK, 2015: 23). Böylece, bütçe ve zaman kısıtları dâhilinde bu ölçütleri sağlayabilmek için stratejik planlama yöntemini kullanmak üniversite yönetimleri açısından zorunluluk haline gelmiştir.

YÖNTEM

Araştırma Örnekleme ve Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırmanın amacı 21. yüzyıl piyasa eğilimlerine cevap sunma hedefleri bakımından üniversite stratejik planlarını bilimsel ve teknolojik araştırma boyutuyla analiz ederek, üniversitelerde kurumsal eş-biçimliliğin var olup olmadığını araştırmaktır. Keşifsel olarak tasarlanan bu çalışmada, 2017'de TÜBİTAK'ın açıkladığı Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi'ne giren ilk 10 üniversitenin stratejik planları içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu endeks Türkiye'deki üniversiteleri kapsamlı kriterler çerçevesinde sınıflandırdığından, veri toplamak için bir ana çatı olarak kullanılmıştır. Endeksin Şekil 1'de belirtilen 5 ana boyutunun günümüz yükseköğretim kesiminden beklenenleri yeterince kapsadığı ve yansıttığı düşünülmektedir:

Şekil 1: Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi Gösterge Seti

Boyut	Ağırlık Oranı	Göstergeler
Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Yetkinliği	20%	Bilimsel yayın sayısı
		Atıf sayısı
		Ar-Ge ve yenilik destek programlarından alınan proje sayısı
		Ar-Ge ve yenilik destek programlarından alınan fon tutarı
		Ulusal ve uluslararası bilim ödülü sayısı
		Doktoralı mezun sayısı
Fikri Mülkiyet Havuzu	15%	Patent başvuru sayısı
		Patent belge sayısı
		Faydalı model/endüstriyel tasarım belge sayısı
İşbirliği ve Etkileşim	25%	Uluslararası patent başvuru sayısı
		Üniversite-sanayi işbirliğinde yapılan Ar-Ge ve yenilik projeleri sayısı
		Üniversite-sanayi işbirliğinde yapılan Ar-Ge ve yenilik projelerinden alınan fon tutarı
		Uluslararası işbirliği ile yapılan Ar-Ge ve yenilik proje sayısı
		Uluslararası Ar-Ge ve yenilik işbirliklerinden elde edilen fon tutarı
Girişimcilik ve Yenilikçilik Kültürü	15%	Dolaşımdaki öğretim elemanı/öğrenci sayısı
		Lisans ve lisansüstü seviyesinde girişimcilik, teknoloji yönetimi ve inovasyon yönetimi ders sayısı
		Teknoloji Transfer Ofisi, teknopark, kuluçka merkezleri ve TEKMER'lerin yönetiminde çalışan tam zaman kişi sayısı
		Teknoloji Transfer Ofisi yapılanmasının varlığı
Ekonomik Katkı ve Ticarileşme	25%	Üniversite dışına yönelik düzenlenen girişimcilik, teknoloji yönetimi ve inovasyon yönetimi eğitimi/sertifika programı sayısı
		Akademisyenlerin teknoparklarda, kuluçka merkezlerinde, TEKMER'lerde ortak veya sahip olduğu faal firma sayısı
		Üniversite öğrencilerinin ya da son beş yıl içinde mezun olanların teknoparklarda, kuluçka merkezlerinde, TEKMER'lerde ortak veya sahip olduğu faal firma sayısı
		Akademisyenlerin teknoparklarda, kuluçka merkezlerinde, TEKMER'lerde ortak veya sahip olduğu firmalarda istihdam edilen kişi sayısı
		Lisanslanan patent/faydalı model/endüstriyel tasarım sayısı

Kaynak: TÜBİTAK, Girişimci Yenilikçi Üniversite Endeksi Gösterge seti, https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/1095/gyue_gosterge_seti_2017.pdf, (Erişim Tarihi: 12.03.2018)

Şekil 2'ye baktığımızda ise endeksin ilk olarak paylaşıldığı 2012'den günümüze ilk 10 üniversitenin sıralamalarının kısmen değiştiği gözlemlenmekle birlikte listede ilk 10'da genellikle aynı üniversitelerin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 1: Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi'nde ilk 10 Üniversite (2012-2017) ³

SIRA NO	2017	2016	2015	2014	2013	2012
1	Sabancı Üniv.	Sabancı Üniv.	Sabancı Üniv.	Ortadoğu Teknik Üniv.	Ortadoğu Teknik Üniv.	Sabancı Üniv
2	Ortadoğu Teknik Üniv.	Ortadoğu Teknik Üniv.	Ortadoğu Teknik Üniv.	Sabancı Üniv.	Sabancı Üniv.	Ortadoğu Teknik Üniv.
3	Gebze Teknik Üniv.	İhsan Doğramacı Bilkent Üniv.	Boğaziçi Üniv.	Boğaziçi Üniv.	İhsan Doğramacı Bilkent Üniv.	İhsan Doğramacı Bilkent Üniv.
4	İstanbul Teknik Üniv.	İstanbul Teknik Üniv.	İhsan Doğramacı Bilkent Üniv.	İhsan Doğramacı Bilkent Üniv.	Boğaziçi Üniv	Özyeğin Üniv
5	Boğaziçi Üniv.	Boğaziçi Üniv.	Koç Üniv.	Koç Üniv.	İstanbul Teknik Üniv.	İstanbul Teknik Üniv.
6	İhsan Doğramacı Bilkent Üniv.	Koç Üniv.	İstanbul Teknik Üniv.	Özyeğin Üniv.	İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü	Boğaziçi Üniv.
7	Koç Üniv.	Gebze Teknik Üniv.	Özyeğin Üniv.	İstanbul Teknik Üniv.	Özyeğin Üniv.	İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü
8	İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü	Özyeğin Üniv.	İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü	TOBB ETÜ	Koç Üniv.	Koç Üniv.
9	Özyeğin Üniv.	İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü	TOBB ETÜ	İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü	TOBB ETÜ	Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü
10	Yıldız Teknik Üniv.	Yıldız Teknik Üniv.	Yıldız Teknik Üniv.	Selçuk Üniv.	Hacettepe Üniv.	TOBB ETÜ

Kaynak: TÜBİTAK, Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi, <https://www.tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/politikalar/icerik/girisimci-ve-yenilikci-universite-endeksi>, (Erişim Tarihi: 12.03.2018)

Bu çalışma için 2017 yılı değerlendirmesindeki 6'sı devlet (ODTÜ, Gebze Teknik Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü ve Yıldız Teknik Üniversitesi), 4'ü vakıf üniversitesi (Sabancı Üniversitesi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Koç Üniversitesi ve Özyeğin Üniversitesi) olan ilk 10 üniversite dikkate alınmıştır. Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi'ndeki ilk 10 üniversitenin stratejik planlarına erişilmeye çalışılmış, sonuç olarak 7 adet stratejik plan elde edilmiştir. Stratejik planlar, gelecekte kurumlarını getirmek istedikleri konumları (vizyonları; gelecek ufukları) kapsamında ele alınmıştır. Üniversitelerin dünya genelinde ve Türkiye özelindeki değişen rolleri ve farklılaşan misyonları (öz-görevleri) kurumsal mantığın keşfinde önemli bir rol oynayacağından, planların her biri üniversitenin belirlediği kendi vizyonu doğrultusunda incelenmiştir.

Veri Düzenleme ve Genel Veri Analizi

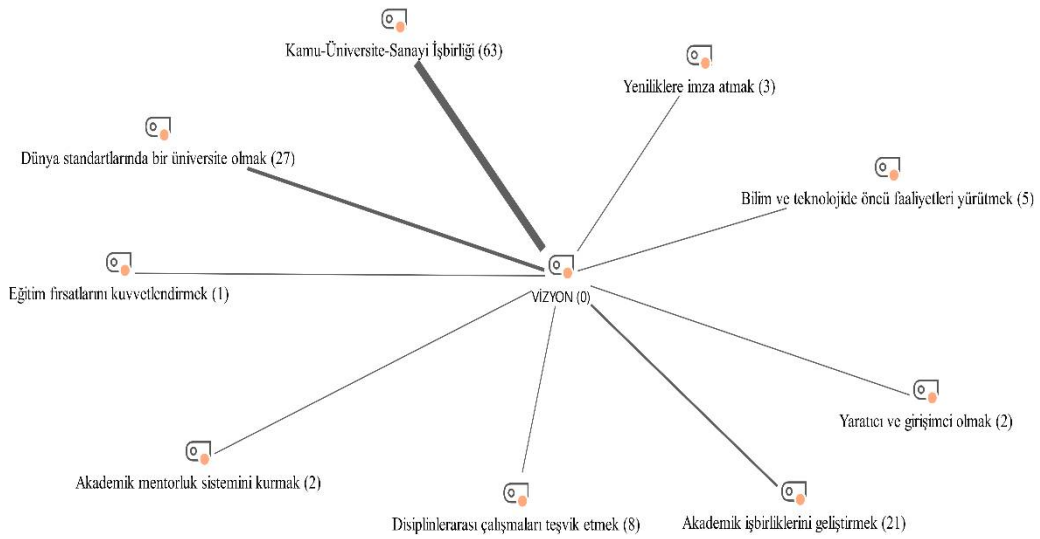
Veri analizi için MAXQDA12 programından yararlanılmıştır. Bilgisayar destekli programların, nitel (kalitatif) veriyi saklama, düzenleme ve analiz etmede

³ Tablo 1.'de yer alan "Ünv." kısaltması "Üniversite" kelimesinin yerine kullanılmıştır.

fayda sağladığı bilinmektedir (Corbin & Strauss 2008:203), aynı zamanda nitel araştırmalar için veri analiz sürecini daha şeffaf bir hale getirmektedir. Veri analizi, ham/işlenmemiş veriyi ele alarak, kavramsal düzleme taşımaya yarayan kodlamayı içermektedir. Bir tür veri madenciliği olarak da tanımlanabilecek bu süreç, verinin içinde gizli olan noktaların keşfedilerek yüzeye çıkarılmasını ifade etmektedir. Bu süreçte veri, **kodlar** adı verilerek bir cismin veya bir olgunun soyut temsilini de ifade eden (Corbin ve Strauss 2008: 66 akt. Bazeley & Jackson 2013:70) kümeler altında toplanmakta ve analiz edilmektedir.

Çalışmada, öncelikle stratejik planların üniversitenin bilimsel ve teknolojik araştırmalarını yönlendirmesinde etkili olacağı düşünülen hedefleri seçilerek keşifsel bir kod listesi oluşturulmuştur. Ayrıştırma sonrasında ilintili olduğu varsayılan kodlar kategoriler/temalar ortak havuzunda toplanmıştır. Kod yapısı yinelemeli olarak gözden geçirildikten sonra, araştırma sorusu bağlamında yorumlanmıştır. Yapılan açık kodlama sonucu, Şekil 3’de Vizyon Kod Haritası elde edilmiştir. Haritada 9 adet kod ve her koda ilişkin parantez içinde frekanslar belirtilmektedir.

Şekil 2: Vizyon Kod Haritası

Not: Kodların yanında parantez içindeki rakamlar üniversitelerin stratejik planlarında belirtilme sıklığını göstermektedir.

Şekil 3’deki kod haritasında da görüldüğü üzere, üniversitelerin hedefleri bağlamında çok yönlü ve etkin **kamu – üniversite – sanayi iş birliğini geliştirmek** sıklıkla yer almıştır. Bu bağdaştırma çabasıyla, üniversitelerin öğrenim ve araştırma faaliyetlerinin hem kamu hem de sanayi yararına kullanılacak çıktı odaklı bir yapıya

dönüştürülmesinin teşvik edilmesine vurgu yapılmaktadır. Bunun asıl sebebi, üniversitenin kamu kaynaklarına dayanmaya devam etme zorunluluğu altında olmasıdır. Sanayiden gelecek talebin yüksek olmayacağı dikkate alınarak belirlenmiş bir hedef olduğu anlaşılmaktadır. Üniversitelerin yeni görev kapsamının sadece teknolojik gelişmeye değil aynı zamanda toplumsal kalkınmaya katkı sağlayacak şekilde geleneksel üniversite rolünün terk edilmeyerek işlevlerin geniş kapsamıyla muhafaza edilmek istendiği aşağıdaki ifadelerde de görülmektedir:

“Ülkenin bilimsel, kültürel, sosyal ve ekonomik yönlerden ilerlemesini ve gelişmesini ilgilendiren sorunlarını, diğer kuruluşlarla işbirliği yaparak, kamu kuruluşlarına önerilerde bulunmak suretiyle öğretim ve araştırma konusu yapmak, sonuçlarını toplumun yararına sunmak ve kamu kuruluşlarınca istenecek inceleme ve araştırmaları sonuçlandırarak düşüncelerini ve önerilerini bildirmek... Bölgenin sosyal gelişimini destekleyen ve öncülük eden, sosyal sorumluluk ve çevre bilincine sahip bir üniversite olmak” [GTU Stratejik Planı]

“Yükseköğretim kurumlarının sanayi ile iş birliği içerisinde teknoloji üretimine önem veren, çıktı odaklı bir yapıya dönüştürülmesi teşvik edilecek ve girişimci faaliyetler ile gelir kaynakları çeşitlendirilecektir.” [İTÜ Stratejik Planı]

Aynı zamanda sanayide vasıflı iş gücünün niteliğinin yükseltilmesini sağlamak üzere üniversitelerin açtığı lisans ve lisansüstü programlar ile destek verebileceği de belirtilmiştir:

“Açılan yüksek lisans programları ile kamu ve sanayi çalışanlarının kalifikasyonlarının artırılmasının (niteliklerinin yükseltilmesinin) sağlanması...” [GTU Stratejik Planı]

Ayrıca lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin sanayi ile geliştirilen ortak projelerde görev almalarını sağlamak da geliştirilmesi planlanan iş birliğinin bir boyutu olarak analizlerde ortaya çıkmıştır. Bu iş birliğinin aynı zamanda akademisyenlerin yürüttüğü projeler kapsamında yurt-dışı iş birliklerine de dönüşebileceği de ifade edilmiştir.

“Sanayi ile İlişkilerin Geliştirilmesinde; Sanayi ile iş birliği programlarını geliştirerek lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin sanayinin ilgi gösterdiği ortak projelerde görev almalarını sağlamak... Öğretim elemanlarının sanayi ve uluslararası projelere olan katkılarını artırmak ve özellikle uluslararası projelerin gerçekleşmesini sağlamak ve bunların toplam projeler içindeki oranını arttırmak...” [İTÜ Stratejik Planı]

Bulgularda dikkat çeken diğer bir nokta ise, üniversitelerin sanayi kuruluşlarının ihtiyaçları doğrultusunda süratli ve etkin çözüm sunmayı hedef

edinmesidir. Dolayısıyla, tekliflerin üniversitelerden geldiği bir anlayış yerine, sanayinin ihtiyaçları doğrultusunda onlardan gelecek taleple kurgulanan bir ilişkiden bahsedilmektedir.

“Sanayi kuruluşlarının ihtiyaç duydukları ölçüm ve karakterizasyona yönelik taleplerinde süratli ve etkin çözümler sunmak...” [İTÜ Stratejik Planı]

Analizler sonucunda ortaya çıkan diğer bir hedef ise **dünya standartlarında bir üniversite olmaktır**. Dünya standartlarında bir üniversite olmanın sadece akademisyenlerle değil aynı zamanda öğrenciler ve idari çalışanlarla sağlanacağına vurgu yapılmıştır. Bu vizyonun gerçekleştirilmesinde lokomotif görevi yürütecek akademisyenlerin istihdam edilmesi ve geliştirilmesi adına her türlü desteğin sağlanacağına da değinilirken; çoğu zaman akademisyen ve öğrenci kalitesinin/niteliğinin merkeze alınıp konuşulduğu yükseköğretim kurumlarında, idarî iş gücünün geliştirilmesi çabalarının kalite çalışmaları kapsamına alınması oldukça ilgi çekici bir gelişmedir.

“... gereken süreçleri ve en iyi uygulamaları gerçekleştirebilecek dünya standartlarında öğrenciler, eğitmenler ve çalışanlardan oluşan bir akademik camia ile tanınmaktadır.... Dünya çapında bir topluluk için idari yeteneklerin işe alınması, geliştirilmesi ve tutulması da gereklidir. Dünya standartlarında bir akademik kadro oluşturma ve istihdam etme konusunda zorluk yaşayan fakülte ve bölümlere en iyi uygulamalar ışığında eğitim ve destek sağlanacaktır.” [Bilkent Üniversitesi Stratejik Planı]

Dünya çapında bir üniversite olma hedefinin yanı sıra, buna nasıl ulaşılabileceği de belirtilmiştir.

“Bilkent’in dünya çapında bir üniversite olması için kaçınılmaz bir başka adım ise uluslararası görünürlüktür. Bu görünürlüğün nasıl ve ne gibi yerlere yayılacağını belirlemek için stratejiler geliştirilmelidir...Dünya çapında bir üniversite olmanın yollarından biri, dünyanın her yerinden öğretim elemanı, öğrenci ve ziyaretçi çekecek bir ya da daha çok görünür programa sahip olmaktır.” [Bilkent Üniversitesi Stratejik Planı]

Dünya üniversitesi olma vizyonuyla hareket etme konusunda ise stratejik planların yardımcı bir unsur olduğuna ayrıca vurgu yapılmış, bu noktada planlama süreci ve muhtemel çıktıları meşrulaştırılmıştır.

“Gebze Teknik Üniversitesi’nin vizyonu; temel, mühendislik ve sosyal bilimlerdeki bilginin gelişimine yön veren ve yüksek kalitede eğitim ve araştırma yapan dünya çapında lider bir üniversite olmaktır. Böylelikle geliştirilen bu stratejik planlama süreci 2017-2021 dönemi içerisinde üniversitemizin belirlediği vizyona ulaşma ve misyonu devam

ettirme hususunda bize yardımcı olacak ve Gebze Teknik Üniversitesini adından söz edilen lider bir dünya üniversitesi haline getirecektir.”
[GTU Stratejik Planı]

“Bilim ve teknolojiye öncü, eğitimde özgün bir dünya üniversitesi olmak...” [İzmir Yüksek Teknoloji Stratejik Planı]

Yıldız Teknik Üniversitesi olarak bilimsel bir yaklaşım ve huzur ortamı altında katma değer sağlayan projeler üreterek bilimsel, sosyal ve kültürel alanlarda uluslararası üniversitelerle rekabet edebilecek çağdaş bir dünya üniversitesi oluşturmayı amaçlamaktayız.”
[YTU Stratejik Planı]

Kamu-Üniversite-Sanayi iş birliği kapsamında da belirtildiği gibi sadece teknolojik anlamda bir gelişmeye katkı sağlamak değil aynı zamanda tüm insanlığın iyiliği için bölgesini ve dünyayı dönüştüren bir üniversite olmak da bu kapsamda ele alınan ve stratejik önceliklerde yer verilen ek bir boyuttur.

“Bölgesini ve dünyayı; toplum, doğa ve insanlığın iyiliği için dönüştüren bir üniversite olma yolunda stratejik önceliklerimiz; disiplinlerarası ve bütüncül yaklaşım, iş birliği ve etkileşim, temeli ve kaynakları güçlendirme olarak belirlenmiştir.” [ODTÜ Stratejik Planı]

Yapılan analizler üniversitelerin kendilerini konumlandırmayı arzu ettikleri bir gelecek için **akademik iş birliklerini** önemsediklerini ortaya çıkarmıştır. Bu bulgu aslında saygın dünya üniversiteleri arasında yer alabilecek standartlarda ve kalitede olma hedefiyle doğrudan ilişkilidir. Akademik iş birlikleri öğrenci ve öğretim üyesi değişim programlarından daha fazla faydalanılmasını sağlamaktan, ortak yayınların yapılmasına, ortak bilimsel faaliyetlerin yürütülmesine, yurt dışındaki nitelikli araştırmacıların ülkemizde çalışmasının özendirilmesi konusunda gerekli altyapının hazırlanmasına kadar geniş bir yelpazede ele alınmıştır.

“Uluslararası ortak lisans programlarını, ERASMUS (European Region Action Scheme for the Mobility of University Students) çerçevesindeki öğrenci değişim programlarını ve yurtdışındaki akademik işbirliklerini yürütmeye yönelik faaliyetleri arttırmak... Çağdaş bilim ve teknoloji paralelinde ulusal ve uluslararası proje ve araştırmalara katılarak, saygınlığı olan dergilerdeki yayınları arttırmak... Öğretim elemanlarının uluslararası organizasyonlar düzenlemelerini ve uluslararası kongre, sempozyum vb. faaliyetlere katılımı teşvik etmek... Yurt dışındaki nitelikli araştırmacıların ülkemizde çalışmasının özendirilmesi için gerekli mali, hukuki ve idari altyapıyı hazırlamak...” [İTÜ Stratejik Planı]

“Aynı derecede önem taşıyan bir diğer ölçüt ise Bilkent’in hem lisans hem de lisansüstü seviyede dünyanın farklı yerlerinden

öğrencileri ve başarılı akademisyenleri çekebilme kapasitesi olacaktır.” [Bilkent Üniversitesi Stratejik Planı]

Akademik iş birliklerinin geliştirilmesi kapsamında da değerlendirilebilecek ancak ayrı bir hedef grubunda yer alan diğer bir bulgu ise, **disiplinlerarası çalışmaları teşvik etmek** olarak ortaya çıkmıştır. Bu aynı zamanda en ileri Dünya Üniversiteleri sıralamasında yer alabilmek için de kullanılabilir bir araç olarak değerlendirilebilir.

“...disiplinlerarası çalışmaları geliştirmek, disiplinlerarası yaratıcı ortamı besleyecek şekilde uluslararası standartlara göre üstün bir akademik kadro oluşturmak ve bu kadroyu sürekli geliştirmek. Yüksek lisans yapmak isteyen öğrencilerin farklı bilim dallarından olmasını sağlamak...bilim ve teknolojide öncü çalışmaların çok disiplinli bir ortamda yapılabilmesi için en son teknolojik gelişmelerin yoğunlaştığı alanlarda eğitim ve araştırma olanakları sunarak yüksek lisans ve doktora programları oluşturmak Üniversitemizin temel hedeflerindedir.” [İTÜ Stratejik Planı]

“Çok disiplinli ve disiplinlerarası eğitim ve araştırma etkinliklerini güçlendirmek: Mevcut disiplinlerarası lisansüstü programların güçlendirilmesi ve yeni gelişen alanlarda programlar açılması. Öğretim elemanlarının disiplinlerarası programlara katkısının artırılması...” [ODTÜ Stratejik Planı]

Disiplinlerarası çalışmaları teşvik etmenin aynı zamanda yaratıcılığı ve girişimciliği tetikleyeceğinden yola çıkılarak, **yaratıcı ve girişimci olmak** üniversitelerin hedefleri arasında yer almaktadır.

“Bilkent, hedefe ve ortak çalışmaya odaklı araştırmaların yanı sıra bilimsel merakın tetiklediği bireysel araştırmacılık içeren buluşlar ve diğer yaratıcı çalışmalarla zenginleşmektedir. Yeni araştırma olanakları ararken bu faaliyetleri de desteklemeli ve güçlendirmeliyiz”. [Bilkent Üniversitesi Stratejik Planı]

“Yüksek lisans yapmak isteyen öğrencilerin farklı bilim dallarından olmasını sağlamak ve lisans ve yüksek lisans öğretiminde yaratıcılık ve girişimcilik unsurlarını öne çıkarmak...” [İTÜ Stratejik Planı]

Girişimcilik ile Yenilikçiliğin birçok noktada kesiştiği gerçeği, üniversitelerin stratejik planları kapsamında da tekrar karşımıza çıkmaktadır. **Yeniliklere imza atmak** hedefler kapsamında ortaya çıkan diğer bir bulgudur.

“...Araştırma ve inovasyondaki öncü yapımızla yeni ve katma değeri yüksek bilgi üretmek ve bu bilgiyi üretime dönüştürmek için çalışmalar yapmak, bilim ve teknolojiye katkı yapan araştırmalar, sürdürülebilir, etkin uluslararası inovatif (yenilikçi) faaliyetlerle, çağın önemli sorunlarına, topluma önderlik edecek gerçekçi ve yaratıcı

çözümler üretmek hedeflenmektedir...yenilikleri takip eden değil, altına imza atan tarafta yer aldığı küresel bir otorite olması gibi büyük bir hedefimiz var.” [İTÜ Stratejik Planı]

Ele alınan Stratejik planların birçoğunda akademik anlamda üniversitelerde kalitenin artırılmasına odaklanılmıştır. Ancak akademiye bu hedefe hizmet edeceği düşünülen bir uygulama olarak **akademik mentorluk (bilimsel akıl hocalığı)** Bilkent Üniversitesi özelinde ortaya çıkmıştır. Akademisyenlerin meslekte dönüm noktasını oluşturan Doktora Çalışmalarını tamamlamanın ardından yeni bir kadro arayışına girmenin günümüzde sıklaşan bir uygulama olduğu düşünüldüğünde meslekte gelişmeye olumlu yönde hizmet edecek bu düzenlemenin tekrar dile getirilmesi önem arz etmektedir.

“Bazı birimlerde uygulanan profesyonel ve akademik ilerleme içerikli mentorluk çalışmaları üniversite geneline yayılacaktır. Terfi ve işe alma konusundaki ölçütler ve süreçler daha iyi aktarılmaya çalışılacaktır. Dünya standartlarında bir akademik kadro oluşturma ve istihdam etme konusunda zorluk yaşayan fakülte ve bölümlere en iyi uygulamalar ışığında eğitim ve destek sağlanacaktır...akademik kadroya öğrenme bilimi, öğretme becerileri, iletişim psikolojisi ve yenilikçi öğretim yöntemleri konusunda destek sağlanacaktır.” [Bilkent Üniversitesi Stratejik Planı]

Son olarak, **eğitim fırsatlarını kuvvetlendirmek** hedefler kapsamında ortaya çıkan diğer bir bulgudur. Özellikle yeni neslin ve onları yerelde, ülkede, küresel boyutta bekleyen dünyanın gerekliliklerinin göz önüne alınarak müfredatın bu kapsamda güncellenmesi ve eğitim altyapısının bu ihtiyaçlara göre çeşitlenmesi hayati önem kazanmıştır. Türkiye’de kamuoyunda eğitim sistemine yönelik tartışmaların odağını da bu noktanın oluşturmakta olduğu görülmektedir.

“Geliştirilmiş altyapı, iş birliğine dayalı öğretim, bütünsel bilgi ve önemli problemlerin derslere ve ders programlarına dâhil edilmesiyle birlikte eğitim fırsatları daha da kuvvetlendirilecektir. Seminerler, tartışma toplulukları ve profesyonel kulüp çalışmalarında da yeni fırsatlara zemin hazırlayacaktır.” [Bilkent Üniversitesi Stratejik Planı]

Üniversiteler İtibariyle Bulgular

Şekil 4’te dökümü verildiği üzere, Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi’nin 5 ana boyutu ölçeğine göre yapılan kodlamalar üzerinden üniversitelerin stratejik planlarının bilimsel ve teknolojik araştırmalarını yönlendirme içeriklerinin birbirine benzerlik oranları %60 ile %90 arasında değişmektedir. Üniversite Stratejik Planları arasında yüksek düzeyde “kurumsal eşbiçimlilik” mevcuttur. Bu eşbiçimliliğin bir kaynağı Kanun, diğer kaynağı kamu

bütçesi kısıtları ise, diğer bir kaynağı da YÖK'ün kurumsal konumu ve tutumu olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 2: İçerik Benzerliği (yüzde %)

BELGE ADI	YTÜ Stratejik Planı	İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Stratejik Planı	Gebze Teknik Üniversitesi Stratejik Planı	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Stratejik Planı	Boğaziçi Üniversitesi Stratejik Planı	ODTÜ Stratejik Planı	İTÜ Stratejik Planı
YTÜ Stratejik Planı	1,00	0,69	0,67	0,76	0,60	0,60	0,66
İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Stratejik Planı	0,69	1,00	0,81	0,90	0,73	0,73	0,79
Gebze Teknik Üniversitesi Stratejik Planı	0,67	0,81	1,00	0,88	0,72	0,72	0,78
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Stratejik Planı	0,76	0,90	0,88	1,00	0,81	0,81	0,87
Boğaziçi Üniversitesi Stratejik Planı	0,60	0,73	0,72	0,81	1,00	0,64	0,70
ODTÜ Stratejik Planı	0,60	0,73	0,72	0,81	0,64	1,00	0,70
İTÜ Stratejik Planı	0,66	0,79	0,78	0,87	0,70	0,70	1,00

En yüksek benzerlik oranı İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi ile İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü arasındadır (%90). Benzerlik oranının en düşük olduğu üniversiteler ise Boğaziçi Üniversitesi ile Yıldız Teknik Üniversitesi (60%) ve ODTÜ ile Yıldız Teknik Üniversitesi'dir (%60). Benzeşmelerin hepsi yüksek orandadır. Yüksek oran, bu üniversitelerin hepsinin yerel, ülkesel ve küresel çevrelerinden birbirine yakın talep ve uyarıcılar aldıklarını göstermektedir. Benzeşmesi çok yüksek olan kurumların hemen hemen aynı piyasa ya da çevreye hitap etmeyi amaçlamış olabileceği düşünülebilir. Benzeşmesi daha düşük olan kurumların ise hizmetlerinde, çevreye cevaplarında, piyasalarında ayrışmayı ve kendilerine ait konumları oluşturmayı hedeflediği ileri sürülebilir.

Araştırma, üniversite stratejik planlarının, 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanununun 12. Maddesi kapsamındaki yükseköğretimin görevleri ile paralel olduğunu göstermiştir. 2015'te YÖK Stratejik Planının da zaten 2547 sayılı Kanun hükümlerini esas alarak yapıldığı bilinmektedir. YÖK Stratejisinin Kanun'a işlerlik kazandırmak için bulunulan döneme göre ne gibi yorumlar getirip esneklik kullandığı, Üniversitelerin de YÖK'e ek nasıl bir kurumsal özerklik alanı açarak kullanmayı hedefledikleri bu noktada önemli görülmektedir. Üniversite stratejilerindeki bu yüksek örtüşme oranının, yükseköğretimde "kurumsal

eşbiçimlilik” üreten en etkili işleyiş düzeneği niteliğindeki YÖK ile ne derecede bağıntılı olduğunun irdelenerek, bu araştırmanın bulgularının bir sağlamasının yapılması ihtiyacı doğmuştur. Çalışmanın bulguları dikkate alınarak YÖK Stratejik Planı temelinde yapılan sağlama sonucunda, planın üniversite stratejik planlarının hazırlanmasında birincil başvuru kaynağı, yol gösterici ve eşgüdüm algısı altında kesin belirleyici etken olduğu ortaya çıkmıştır. Bu noktada, YÖK’ün hedeflerinin 200’e yakın üniversiteyi de düşünerek oluşturulduğundan daha genel olabileceği unutulmamalıdır.

Üniversitelerin ise benimsedikleri hedefler ile kendi hedefleri üniversitenin bünyesine ve çevre ile olan ilişkilerine göre somutlaştırmaları beklenir. Sağlamadan alınan bu sonuç, araştırmamızın amacı olan 21. yüzyıl piyasa eğilimlerine cevap sunma hedefleri bakımından üniversite stratejik planlarının bilimsel ve teknolojik araştırma faaliyetlerinde gerektiği kadar özgün olma ve özgürlük kullanma ısrarlarının halen yeterince bulunmadığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Stratejik Planlama, kurumların dünya, ülke ve buldukları çevre durumunu doğru değerlendirerek kendilerini gelecek ufuklarına uygun bir konuma ulaştırmaları için geliştirilmiş bir yönetim aracıdır. Araştırmanın genel bulguları üniversite stratejik planlarının 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanununun 12. Maddesi kapsamındaki yükseköğretimin görevleri ile paralel olduğunu göstermiştir. 2015’te YÖK Stratejik Planı da 2547 sayılı Kanun hükümlerini esas alarak yapılmıştır. Üniversite Stratejik Planları da YÖK Stratejik Planı ile uyumludur. YÖK ve kamu ve vakıf üniversiteleri kamu tüzel kişiliğine sahip kurumlar olarak aynı Kanun’un temel hükümlerine tabidirler; stratejik plandaki temel uyumluluk beklenen bir olgudur. Ayrıca, üniversitelerin özelliklerine ve hedeflerine göre esnekliğin az olduğu bilimsel ve teknik araştırmalarda en önde olan 7 üniversitenin hedeflerinin bile %60 – %90 oranında örtüşmesi YÖK’ün hâkim konumunun “kurumsal eşbiçimlilik” üreten en etkili işleyiş düzeneği olduğunu ortaya koymaktadır.

Buna göre, yükseköğretim kurumlarının görevleri ülke kalkınmasına ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek bilgi, beceri ve yeteneklerle donatılmış insan gücünü yetiştirmek; bilimsel yayınlar ve danışmanlıklarla kamuoyunu aydınlatıcı bilim verilerini yaymak, ilgili alandaki bilgi birikimini paylaşmak ve ülkenin bilimsel, kültürel ve sosyo-ekonomik gelişimine katkı sağlayacak her türlü sorunun çözümünde diğer kurumlarla iş birliği içinde olmaktır. İncelenen üniversitelerin stratejik planlarında YÖK Kanunu ile uyumlu kurumsal eşbiçimlilik bulunduğu saptanmıştır. Bu bulgu, üniversitelerin farklı vizyon, hedef, çalışma alanları ve kaynakları olabileceği dikkate alındığında oldukça düşündürücüdür. Üniversite yönetimleri kanunlardaki esneklikleri kullanma ve kaynak geliştirme imkânları üzerinde çalışmak yerine kamu ödenek ve desteklerini kullanma eğilimindedirler.

Bunun tutumun nedenlerinin başında bütün yükseköğrenim kurumlarının merkezîyetçi yapı çerçevesinde YÖK sistemine bağlı olmaları gelmektedir. Üniversiteler birincil olarak YÖK'e ve diğer devlet organlarının kanun, kural ve stratejileriyle uyumlu olmak durumundadırlar. Dolayısıyla, farklı kurumsal bakış açılarına sahip olma ihtimallerine rağmen, üniversitelerin bağlı oldukları YÖK'ün stratejisini kendi stratejilerini şekillendirirken bir çıpa olarak kullanırken zorlayıcı ve öykünmeci eşbiçimlilik etkisi altında kaldıkları düşünülebilir. Üniversiteler bağımlılık ilişkisi içinde oldukları devlet, düzenleyici kuruluşlar ve diğer önemli örgütlerle ilişkileri dolayısıyla zorlayıcı eşbiçimlilik baskısıyla karşılaşır. Ayrıca, bu çalışma bulguları çerçevesinde Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi'nde üst sıralarda bulunan üniversitelere benzemeye çalışma ya da taklit etme yolunu seçtikleri düşünülebilir.

Üniversite stratejik planlarının eşbiçimlilik göstermesinin diğer bir nedeni olarak, stratejik planların özellikle devlet üniversiteleri için resmî bir zorunluluk olmasına dikkat çekilmelidir. Zorlayıcı eşbiçimlilik düzeneğinin etkisiyle geliştirilen stratejilerin ne kadar farkındalıkla hazırlanabileceği ise önemli bir sorudur. Araştırma bulguları göz önüne alındığında, üniversitelerin ihtiyaçlarını ne derecede analiz edip, yetkinliklerini de göz önünde bulundurarak stratejik planlarını hazırladıkları ise cevaplandırılması gereken bir diğer sorudur. Araştırma sonuçları öncelikle Larrán vd.'nin (2012: 29; 2016: 981) bulguları paralelinde stratejik planların ortak bir hedefe birlikte yürümek için birer yönetim yaklaşımı ve aracı olmak yerine, belirli yasal koşulların yerine getirilmesi için sadece birer evrak olarak ortaya çıkarıldığını göstermektedir.

Bir başka deyişle, eşbiçimlilik mekanizmalarının varlığı üniversitelerin kabul görebilmek amacıyla hazırladıkları stratejik planlara yansıyor olabilir (Fumasoli & Lepori, 2011: 8). Bunun öncelikli sebeplerinin stratejik planlamanın önemini üniversiteler içerisinde bu sürece dahil birim, kişi ve karar alıcılara yeterince anlatılmaması, stratejik planın uygulanmasında her bir çalışana hangi görevlerin düştüğüyle ilgili işbölümü yapılmamış olması, verimlilik, üretkenlik, sonuç alma değerlendirmelerinde stratejik plan hedeflerinin birer gösterge olarak kullanılmasının getirilmemiş olması ve üniversitelerin ve stratejik planın uygulanmasını takiple görevli olanların bu konuda teşvik edilmesindeki gecikmeler olduğu tahmin edilmektedir (bkz. Immordino, 2016: 37).

Ayrıca, stratejik bilincin stratejik yönetimin başlangıcı olduğu düşünüldüğünde, çalışma bulguları üniversitelerin stratejik planlamanın önemini anlamaya çalışmadan bu yönetim aracını refleks olarak benimsendiğini göstermektedir. Kurumsal stratejik bilinç öngörülebilir riskler ve ödülleri söz konusu olduğu zaman ödülü elde etmek için geliştirdiğinden kamuda kişinin risksiz çalışma, vakıf üniversitelerinde ise kuruluş aşamasının imkânsızlıkları stratejik bilincin gelişmesini köreltici etki yapıyor olabilir. Diğer bir sebep olarak ise, akademisyenlerin eğitim-öğretim, araştırma ve ilgili toplantıları kendi meslekleri

sayıp, idari işleri ek yük olarak görmeleri dolayısıyla stratejik planlamanın yeterince benimsenmeden yapıldığı düşünülmüştür.

Sonuçta, gelecekte kendilerini nerede konumlandırmak istedikleri incelendiğinde, üniversitelerin zorlayıcı ve öykünmeci eşbiçimlilik üreten işleyiş düzeneklerinden etkilendikleri gözlemlenmiştir. Üniversiteler, farklı çıkar gruplarının beklentileri, uygulamaları ve düzenlemeleri tarafından şekillendirilen, karmaşık bir yasal, politik ve sosyal çevrede faaliyetlerini sürdürdüklerinden özellikle bağımlılık ilişkisi içinde oldukları örgütlerden gelen baskılarla karşı karşıya kaldıkları varsayılmaktadır (Bolat & Seymen, 2006: 244). Bu örgütlerin başında gelen YÖK, üniversitelere birçok sınırlayıcı ve yönlendirici kural ve uygulamalar dayattığından bunlara uygun davranmak yasal bir yükümlülüktür. Kanunla YÖK'e bağlı olan üniversitelerin ister istemez YÖK stratejisini genel çerçeve olarak benimsemeleri bir seçenek değil, bir zorunluluktur. Öykünmeci eşbiçimlilik etkileri açısından ise, üniversitelerden beklenen etki ve başarı ölçütlerinin artması üniversitelerin belirsizlikle başa çıkmak adına başarılı örnekleri taklit etmesine yol açabilir. Stratejik planlama yapan küresel ve yerel yükseköğretim kurumlarının sayısının ve etkinliğinin arttığını gören üniversitelerin bu yönetim aracını benimsedikleri varsayılabilir. Bu eşbiçimliliğe ulaşabilmek için örgütler, kurumsal çevrelerini oluşturan unsurları sürekli olarak izleyip değerlendirmekte ve kendi yapısal unsurlarının bunlara uygunluğunu sağlamaya çalışmış olabilirler (Bolat & Seymen, 2006: 249)

Hedefler çerçevesinde ortaya çıkan kamu-üniversite-sanayi iş birliklerini geliştirmek ve dünya standartlarını yakalamak gibi alt başlıkların üniversitelerin stratejik planlarında kendi çevreleriyle tutarlı şekilde ifade edildiği gözlenmektedir. Makro ölçekte, Türkiye'deki en etkin üniversitelerin kendilerine toplum talebi, kamu kesimi, YÖK ve kısmen de piyasa tarafından biçilen roller çerçevesinde bir gelecek tasarladıkları söylenebilir. Bu tasarıların YÖK'ün kendi için yaptığı stratejik plandan önemli ölçüde etkilendiği görülmüştür. Piyasa taleplerinin üniversitelere güçlü birer destek ve ivme verecek düzeyde bulunmaması kamu kaynaklarına bağımlılığın yüksek düzeyde devam etmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla, üniversitelerin birbirinden anlamlı ölçüde ayrışabilen ve katkıları yoluyla yarışabilecek stratejik planlar yapmaya yoluna girmedikleri anlaşılmıştır. Bu yapı, yükseköğretim yönetiminde işletmecilik ile sevk ve idare becerilerinin gelişmemesi sakıncasını barındırmaktadır. Diğer yandan, mevcut stratejik planlarının değerlendirmesinden, zaman içinde toplumun, kamu kesiminin ve piyasaların kendilerinden istediği roller çerçevesinde üniversitelerin stratejik bilinç geliştirme eğilimlerinin bulunduğu ve aşama aşama stratejik yönetimi benimsemeye yatkın oldukları sonucu çıkarılmıştır.

Bu araştırma sonuçlarına göre üniversitelerin stratejik planları ile teknolojik araştırma katkılarının arttırıcı öneriler aşağıdaki gibi toplanabilir:

- YÖK, üniversite stratejik planlarında özellikle üniversitelerin hizmet çevresiyle bağlantılı büyük araştırma hedeflerinin daha somut, araçları

belirli, sürelendirilmiş, bir kısım para kaynağının yeri belirtilmiş ve sonuçları ölçülebilir olarak verilmesini istemelidir.

- Stratejik planlamanın ısrarla uygulanarak sonuç alınmasının önemi üniversiteler içerisinde bu sürece dâhil birim, kişi ve karar alıcılara anlatılmalı; hizmet-içi eğitimlere plan ve uygulaması dâhil edilmelidir.
- Alanı itibariyle hangi bölümün ve kademenin başına geçecek olursa olsun adaylara, süresi YÖK'çe belirlenecek, stratejik plan uygulama araçlarını da kapsayan, “yükseköğretimde yöneticilik hizmet-içi eğitimi programı” görme şartı getirilmelidir.
- Üniversite yönetimleri, kanunlardaki esneklikleri kullanma ve kaynak geliştirme imkânları üzerinde çalışmalı ve bu kaynakların kullanımı sadece üniversitenin kararında olmalıdır.
- Stratejik planın uygulanmasında kurum içinde her yıl, her bir çalışana hangi görevlerin düştüğüyle ilgili ilân edilmiş iş bölümü ve görevlendirme yapılmalıdır. Herkes her an yaptığı her işin stratejik planda neye denk geldiğini bilmelidir.
- Birimlerin ve bölümlerin verimlilik, üretkenlik, sonuç-alma değerlendirmelerinde stratejik plan hedeflerinin birer gösterge olarak kullanılması geliştirilmeli ve sonuçlar her yıl kurum içinde duyurulmalıdır.
- Üniversite yönetimi; stratejik planın hazırlanması ve her birimde uygulanmasını takiple görevli kişilerin teşvik edilmesi için düzenleme yapmalıdır.
- Girişimci üniversite modelini tıpatıp uygulamaya çalışmak yerine, YÖK'ün, sivil toplum kuruluşlarının, Kamu fonlarının, sanayi kuruluşlarının ve üniversitelerin, içinde buldukları şartları kendi ilke ve hedefleriyle de bağdaştırarak kendi Kamu-Üniversite-Sanayi iş birliği yollarını geliştirmeleri teşvik edilmelidir.
- Kamu-Üniversite-Sanayi iş birliği projelerinin geliştirdikleri teknoloji ya da diğer çözümler uygulamaya alındıktan bir yıl sonra, projede çalışmış araştırmacılara projeden aldıkları toplam ücretin 1/4'ü bir kereye mahsus ödül, imalat/hizmet 5 senedir devam ediyorsa araştırmacılara projeden aldıkları toplam ücretin 1/2'si bir kereye mahsus ikramiye olarak verilmesi gibi sanayii takip ve bağ ilişkileri ile araştırmacılık teşvik edilmelidir.
- Üniversite-Sanayi Araştırma çözümleri Türkiye'de uygulamaya aktarılan üniversitelerin araştırma bütçelerine, harcamalarının misli ile ek ödenekler tahsis etmek gibi iş hayatını destekleyecek teşvikler getirilmelidir.

Yine de üniversitelerin içlerinde bulunan farklı bakış açılarının strateji oluşturma süreçlerine hâkim olan bir etken olduğu (Frölich vd., 2014: 80) ve bunun da stratejik planlama sürecinde karar almayı oldukça zorlaştırabileceği unutulmamalıdır. Stratejik planların oluşturulmasını takiben, hedeflenen noktaya ulaşıp ulaşılmadığı ve stratejilerin uygulamadaki yansımaları sonraki yıllarda yapılacak stratejik plan değerlendirmeleri kapsamında mercek altına alınabilir. Ayrıca, bu kişisel çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde, gelecek çalışmalarda

Gürbüz, F. G., Ergun, H. S., Dülger-Taşkın, M., Samur-Teraman, S. B. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2

Girişimci ve Yenilikçi Üniversite endeksine girmeyen üniversitelerin stratejik planlarının bu endekse giren üniversitelerin stratejik planlarıyla karşılaştırılmasının, aradaki farkların irdelenmesinin ve yorumlanmasının akademik camiaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Altbach, Philip. G., Berdahl, Robert. O. & Gumpport, Patricia. J. (Der.). (1999). *American higher education in the twenty-first century: Social, political and economic challenges*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Almog-Bareket, G. (2012). Visionary leadership in business schools: an institutional framework. *Journal of Management Development*, 31(4), 431-440.

Altınsoy, S. (2011). Yeni devlet üniversitelerinin gelişimi: Sorunlar ve politika önerileri. *Journal of Higher Education ve Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(2), 98-104.

Al-Turki, U. (2011). A framework for strategic planning in maintenance. *Journal of Quality in Maintenance Engineering*, 17(2),150-162.

Audretsch, D. B., Leyden, D. P. & Link, A. N. (2012). Universities as research partners in publicly supported entrepreneurial firms. *Economics of Innovation and New Technology*, 21, 529–545.

Audretsch, D. B. (2014). From the entrepreneurial university to the university for the entrepreneurial society. *Journal of Technology Transfer*, 39, 313–321.

Başkan, G. A. (2001). Türkiye de yükseköğretimin gelişimi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1),21-32.

Bazeley, P. & Jackson, K. (Der.) (2013). *Qualitative data analysis with NVivo*. Sage Publications Limited.

Blumenthal, D. (2003). Academic—industrial relationships in the life sciences. *New England Journal of Medicine*, 349, 2452—2459.

Bolat, T. & Seymen, O. A. (2006). Yönetim ve örgüt düşüncesinde kurumsalcılık, yeni kurumsalcılık ve kurumsal eşbiçimlilik. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 223-254.

Bonaccorsi, A., Daraio, C. & Geuna, A. (2010). Universities in the new knowledge landscape: tensions, challenges, change – an introduction. *Minerva*, 48(1), 1-4.

Carayannis, E. G., Cherepovitsyn, A. Y. & Ilinova, A. A. (2016). Technology commercialization in entrepreneurial universities: The US and Russian experience. *The Journal of Technology Transfer*, 41(5), 1135-1147.

Chance, S. & Williams, B. T. (2009). Assessing university strategic plans; a tool for consideration. *Educational Planning*, 18(1), 38-54.

Clark, B. R. (1983). *The higher education system*. Berkeley: University of California press.

Conway, T., Mackay, S. & Yorke, D. (1994). Strategic planning in higher education: Who are the customers. *International Journal of Educational Management*, 8(6), 29-36.

Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research*. Sage.

Cyert, R. M. & March, J. G. (1963). *A behavioral theory of the firm*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc., NJ. 2:169-187.

Çınar, N. F. & Tütünsatar, A. (2017). Bir kamu politikası olarak stratejik planlama ve üniversitelerde uygulama: Akdeniz bölgesindeki farklı kuşaktaki üniversitelerin misyon ve vizyonları üzerinden bir değerlendirme. *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 22(4),1177-1188.

Dacin, M. T. (1997). Isomorphism in context: The power and prescription of institutional norms. *Academy of Management Journal*, 40(1), 46-81.

Deephouse, D. L. (1996). Does isomorphism legitimate?. *Academy of Management Journal*, 39(4),1024-1039.

Deiaco, E., Hughes, A., & McKelvey, M. (2012) Universities as strategic actors in the knowledge economy. *Cambridge Journal of Economics*, 36(3), 525-541.

DiMaggio, P. J. & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48,147-160.

DiMaggio, P. J. & Powell, W. W. (Der.). (1991). *The new institutionalism in organizational analysis* (Vol. 17). Chicago, IL: University of Chicago Press.

Dooris, M. J., Kelley, J. M. & Trainer, J. F. (2002). Strategic planning in higher education. *New Directions for Higher Education*, 116 (Fall), 5-11.

DPT (2000). *Sekizinci kalkınma planı (2007-2013)*. Yükseköğretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara. <http://ekutup.dpt.gov.tr/egitim/oik550.pdf> , (Erişim tarihi: 04.04.2018).

Ereş, F. (2004). Eğitim yönetiminde stratejik planlama. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 21-29.

Gürbüz, F. G., Ergun, H. S., Dülger-Taşkın, M., Samur-Teraman, S. B. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2

Etzkowitz, H. (2003). Innovation in innovation: The triple helix of university-industry-government relations. *Social science information*, 42(3), 293-337.

Friedland, R. & Alford, R. R. (1991). The new institutionalism in organizational analysis. Powell W. W & DiMaggio, P. J. (Der.) *Bringing society back in: Symbols, practices and institutional contradictions* içinde (ss. 232-263) Chicago: University of Chicago Press.

Frølich, N., Stensaker, B., Scordato, L., & Bótas, P. C. P. (2014). The strategically manageable university: Perceptions of strategic choice and strategic change among key decision makers. *Higher Education Studies*, 4(5), 80.

Fumasoli, T. & Benedetto L. (2011). Patterns of strategies in Swiss higher education institutions. *Higher Education*, 61, 157-178.

Güçlü, N. (1995). Strategic planning in higher education. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(11), 137-148.

Günay, D. & Günay, A. (2011). 1933'den Günümüze Türk yükseköğretiminde niceliksel gelişmeler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 1-22.

Immordino, K., M., G., Ralph, A., Ruben, B. D. & Tromp, S.. (2016). Evaluating the impact of strategic planning in higher education. *Educational Planning*, 23(1), 35-48.

Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*, Ankara.

Karakaya, A. & Gürel, S. (2015). Strategic orientation in business: A research on Kardemir Co. Inc./İşletmelerde stratejik yönelim: Kardemir AŞ. üzerine bir araştırma. *International Journal of Management Economics ve Business*, 11(26), 97-113.

Küçükcan, T. & Gür, B. S. (2009). *Türkiye'de yükseköğretim: karşılaştırmalı bir analiz*. Ankara: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.

Larrán, M., López, A., Herrera, J., & Andrades, F. J. (2012). Do Spanish public universities use corporate social responsibility As a strategic and differentiating factor? *International Journal of Humanities and Social Science*, 2 (11), 29-44.

Larrán, M., Herrera, J., & Andrades, F. J. (2016). Measuring the linkage between strategies on sustainability and institutional forces: an empirical study of Spanish universities. *Journal of Environmental Planning and Management*, 59 (6), 967-992.

Maassen, P. A.M. & Olsen, J. P. (2007). *University dynamics and European integration*. Springer, Dordrecht.

Meyer, J. W. & Rowan, B. (1977) Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83, 340–363.

Mirze, K. ve Ülgen, H. (2013). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul: Beta Yayınları.

Naktiyok, A., Karabey, C. N. & Timuroglu, M. K. (2009). *Strategic consciousness*. İstanbul: İmaj Press.

OECD (2004). *Survey of higher education systems*. <http://www.oecd.org/dataoecd/0/20/35747684.pdf>, (Erişim tarihi: 02.04.2018).

Özen, Ş. (2007). Yeni kurumsal kuram: Örgütleri çözümlemede yeni ufuklar ve yeni sorunlar. Sargut, A.S. & Özen, Ş. (Der.) *Örgüt kuramları içinde* (ss. 237-331). Ankara: İmge.

Paleari, S., Donina, D., & Meoli, M. (2015). The role of the university in twenty-first century European society. *The Journal of Technology Transfer*, 40(3), 369-379.

Papadimitriou, A. (2014). Strategic planning and benchmarking organizational routines of universities in the Western Balkans. *The TQM Journal*, 26(3), 261-274.

Papadimitriou, A. & Westerheijden, D. F. (2010). Adoption of ISO-oriented quality management system in Greek universities: Reactions to isomorphic pressures. *The TQM Journal*, 22(3), 229-241.

Perkmann, M., Neely, A., & Walsh, K. (2011). How should firms evaluate success in university–industry alliances? A performance measurement system. *R&D Management*, 41(2), 202-216.

Peters, M. A. (2007). Higher education, globalization and the knowledge economy; Reclaiming the cultural mission. *Ubiquity*, 8 (18). http://www.acm.org/ubiquity/views/pf/v8i18_peter.pdf , (Erişim Tarihi: 02.04.2018).

Philbin, S. (2008). Process model for university—industry research collaboration. *European Journal of Innovation Management*, 11, 488-521.

Raceanu, A. Roxana. (2016). Strategic public relations and university entrepreneurship in present European context. *Management Dynamics in the Knowledge Economy*, 4(1), 81-107.

Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. *Resmî Gazete*, 25326. (Erişim tarihi: 24.12.2003).

Gürbüz, F. G., Ergun, H. S., Dülger-Taşkın, M., Samur-Teraman, S. B. DEÜ SBE Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2

Rowley, D. J. & Sherman, H. (2001). *From strategy to change: implementing the plan in higher education*. San Francisco: CA Jossey-Bass.

Ruben, B. D., Immordino, K. M. & Tromp, S. (2009). Applying business insight and strategy within the academy: An idea whose time has come. John C. K. & David J. Siegel (Der.), *The Business of Higher Education* içinde (ss. 225-263). Santa Barbara, CA: Praeger.

Sakınç, S. & Bursalıoğlu, S. A. (2012). Yükseköğretimde küresel bir değişim: Girişimci üniversite modeli. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 2(2), 92-99.

Sargın, S. (2007). Türkiye’de üniversitelerin gelişim süreci ve bölgesel dağılımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 133-150.

Scott, W. R. (2008). *Institutions and organizations*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Selznick, P. (1949). *TVA and the grass roots; a study in the sociology of formal organization*. Berkeley: University of California Press.

Stensaker, B. & Jorunn, D. Norgard. (2001). Innovation and isomorphism: A Case-study of university identity struggle 1969-1999. *Higher Education*, 42 (4), 473-492.

Stensaker, B., Frølich, N., Huisman, J., Waagene, E., Scordato, L. & Pimentel Bótas, P. (2014). Factors affecting strategic change in higher education. *Journal of Strategy and Management*, 7(2), 193-207.

Suchman, M. C. (1995). Managing legitimacy: Strategic and institutional approaches. *Academy of Management Review*, 20(3), 571-610.

Thompson, J. L. (2001). *Understanding corporate strategy*. Cengage Learning EMEA.

Thornton, P. H. (2004). *Markets from Culture: Institutional logics and organizational decisions in higher education publishing*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Tilak, J.B. G. (2004). *Higher education between the state and the market*. UNESCO Forum on Higher Education, Research and Knowledge (1-3 Dec. 2004). http://portal.unesco.org/education/en/files/36529/11006126893Colloquium_-_December_4_-_Tilac.doc/Colloquium%2B-%2BDecember%2B04%2BTilac.doc. (Erişim tarihi: 02.04.2018).

Toma, J. D. (2010). *Building organizational capacity: Strategic management in higher education*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Tuchman, G. (2009). *Wannabe U: Inside the corporate university*. Chicago, IL.: University of Chicago Press.

TÜBİTAK, *Girişimci Yenilikçi Üniversite Endeksi Gösterge seti*, https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/1095/gyue_gosterge_seti_2017.pdf (Erişim tarihi:12.03.2018).

TÜBİTAK (2003). *Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları: 2003-2023 Strateji Belgesi*.https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/Vizyon2023_Strateji_Belgesi.pdf, (Erişim tarihi:12.03. 2018).

TÜBİTAK, *Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi*, https://www.tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/politikalar/icerik_girisimci-ve-yenilikci-universite-endeksi, (Erişim tarihi: 12.03.2018).

YÖK (Ekim, 2015). *Yükseköğretim Kurulu Stratejik Planı, 2016-2020*.Ankara.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
MAKALE YAYIM İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

1. Genel İlkeler

DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce makaleler de yayımlanabilir. Dergi, sosyal bilimler alanına özgün katkılar yapan teorik ve/veya uygulamalı makaleleri yayımlamayı amaçlar. Dergiye gönderilen makalelerin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması ve herhangi bir yerde yayımlanması için değerlendirme sürecine girmemiş olması gerekir. Başka bir yerde yayımlanması amacıyla başvuru yapıldığının, aynıısının ya da benzerinin başka bir dergide yayımlanmış olduğunun tespiti halinde makale değerlendirme sürecinden çıkarılır.

Dergiye gönderilen makaleler, Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olmalıdır. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartlar'ını dikkate almaktadır.

Dergiye başvuru, değerlendirme, yayın süreci ve bilgilendirmeler TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark sistemindeki <http://dergipark.gov.tr/deusosbil> adresi üzerinden yapılır. Başvuruda sisteme yüklenecek makale derginin Makale Yayım İlkeleri ve Yazım Kuralları'nda (Yazar Rehberi) belirtilen ilkelere, şekil şartlarına, atıf usullerine ve yazıldığı dilin yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş olmalıdır. Sisteme makale ile birlikte taahhütname ve intihal raporu da eklenmelidir.

Yazarlar birden fazla makale için başvuru yapabilirler. Yazarın birden fazla makalesinin kabul alması durumunda, bir ciltte yazara ait yalnızca bir makale yayımlanabilir. Yazarın kabul almış diğer makalesinin basımı ancak bir sonraki ciltte yapılabilir.

Dergi editörleri ve yayın komisyonu üyeleri görev süresince dergide değerlendirilmek üzere makale başvurusu yapamaz ve makale yayımlayamaz.

Yazar ve hakemlerle iletişim DergiPark sistemi üzerinden ve dergiye ait sbedergi@deu.edu.tr adresi üzerinden gerçekleştirilir. Yazarlar ve hakemler iletişim adresi olarak belirttikleri e-posta adresini kontrol etmelidirler.

Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirme aşamasında, editörler ve yayın kurulu tarafından kapsamı, dergi politikası, yazım kuralları, alana özgün katkısı, bilimsel anlatımı, yönünden incelenir. Çalışmalar, ön değerlendirme ölçütlerini karşılamaları halinde iki hakeme gönderilir. İki hakemin birbirine zıt görüş bildirmesi halinde üçüncü bir hakeme başvurulabilir. Hakemlerin ve yazarın kimlikleri bu süreçte çift taraflı kör hakemlik politikası gereği gizli tutulur. Hakemler için verilen değerlendirme süresi, hakemin değerlendirmeyi kabul ettiği

tarihten itibaren 15 gündür. Hakem değerlendirmesi tamamlanan makalelerin yazarlarına hakem raporları sistem üzerinden e-posta ile gönderilir. Düzeltme istenmesi halinde hakem raporlarının yazara gönderildiği tarihten itibaren 7 gün içinde düzeltilmiş makale ve düzeltme raporunun sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Hakem raporları doğrultusunda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına, editörler ve yayın kurulu karar verir. Basımı uygun görülen makaleler dizgi aşamasına alınır, basımı uygun görülmeyen makaleler ise reddedilir. Yayımlanmayan makaleler, yazara geri verilmez. Dergideki makalelerin bilimsel sorumluluğu yazara aittir. Yayımlanmış eserlerden kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir. Dergide yayımlanmasından sonra makalenin tüm telif hakları DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne aittir. Yayımlanmış çalışmaların yazarlarına telif ücreti ödenmez. Dergide yayımlanmış makaleler DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi onayı olmadan başka bir yerde yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

Dergiye değerlendirilmek üzere makale gönderen yazarlar derginin "Makale Yayım İlkeleri ve Yazım Kuralları"nı ve belirtilen telif koşullarını kabul etmiş sayılırlar. Söz konusu kural ve ilkelere uymayan makalelerin sorumlulukları yazar(lar)a aittir. Dergi Yayın Komisyonu'nun ilgili kural ve ilkelere uymayan makaleleri "değerlendirme sürecinde veya sonrasında" "reddetme" hakkı bulunmaktadır.

2. Makalelerin Gönderilmesi

Makaleler, "MS Word" formatında kayıtlı olmalı ve TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark sistemindeki DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi sayfasına <http://dergipark.gov.tr/deusosbil> adresinden üye girişi yapılarak yüklenmelidir.

Sisteme makale ile birlikte taahhütname ("Makale gönder" sayfasından indirilebilir) ve intihal raporu da eklenmelidir. Dergimiz için editör kurulunca belirlenen benzerlik oranı üst sınırı yüzde 10'dur. İntihal tespit programındaki filtreleme seçenekleri şu şekilde ayarlanır: -Kaynakça hariç (Bibliography excluded) -Alıntılar hariç (Quotes excluded) -5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) -Program menüsünde bulunan diğer filtreleme seçenekleri raporlamaya dâhil edilmez. -Raporlar ".pdf" sürümü olarak İthenticate programı çıkışlı olmalıdır.

Yazar bilgileri sisteme eksiksiz olarak girilmeli, birden fazla yazar olması durumunda "yazar ekle" seçeneğinden yazar sıralamasına dikkat edilerek tüm yazarlar eklenmeli ve iletişim yazarı belirtilmelidir. Yazar bilgilerine uluslararası geçerliliği bulunan <https://orcid.org/> adresinden alınacak ORCID (Open Researcher and Contributor ID) numarasının da girilmesi önerilmektedir.

Makale DergiPark sistemine yüklenirken "Editöre Not" kısmına aşağıdaki bilgiler yazılmalıdır (varsa yazarların editöre iletmek istedikleri notlar da bu alana

yazılabilir): Makalenin yazar sıralamasına dikkat ederek, yazar adı ve soyadı (soyadı büyük harflerle), unvanı, adresi (üniversite, fakülte, bölüm adı bulunmalıdır), email adresi; varsa teşekkür notu; makale daha önce bildiri, tez vb. olarak herhangi bir yerde sunulmuşsa ya da proje/araştırma desteğinden yararlanılarak hazırlanmışsa bu durumu açıklayan Türkçe ve İngilizce not; makalenin türü (araştırma makalesi, derleme, olgu sunumu vb.); “UAK Doçentlik Sınavına Başvuru Şartları” “temel alan” tablolarından makalenin konu alanına uygun “bilim alanı” ve “kodu”.

DergiPark’a değerlendirilmek üzere yüklenen makale dosyası hakemlerle paylaşılan değerlendirme sürümü olduğundan kör hakemlik politikası gereğince bu dosyada yazar isimlerine yer verilmemeli, ayrıca dosya özelliklerine girilerek yazar bilgileri silinmelidir.

Makalelerin ayrıca posta ile gönderilmesine gerek yoktur.

3. Yazım Kuralları ve Biçimsel Özellikler

Makaleler, MS Word programında “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto”, tek satır aralıklı ve iki yana yaslanmış olarak yazılır. Sayfa yapısı A4 olmalı; sağ “4 cm”, sol “4 cm”, üst “5,25 cm” ve alt kenarlardan “4,75 cm” boşluk bırakılmalıdır. (Bu ayarlar “sayfa düzeni” - “kenar boşlukları” bölümünden yapılmaktadır). Paragraf başlarındaki girinti “1,25 cm” ve paragraf aralarındaki boşluk önce “0 nk” sonra “6 nk” olmalıdır. (Bu ayarlar MS Word programında “paragraf ayarları” - “girintiler ve aralıklar” bölümünden yapılmaktadır).

Makalenin genel kurgusu sırasıyla şöyledir: Makalenin yazıldığı dildeki başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, ikinci dildeki (makale Türkçe ise İngilizce, makale İngilizce ise Türkçe) başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, tam metin, dipnotlar, kaynakça (references) ve -varsa- ekler.

Makalenin Türkçe ve İngilizce başlıkları “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto” ve “kalın” yazılmalıdır. “Öz” (Abstract), “Anahtar Kelimeler” (Keywords) başlıkları kalın olmak üzere bu başlıklar ve öz metni “Times New Roman” karakteriyle “10 Punto” ve italik yazılmalıdır. Özler 150-250 kelimedenden oluşmalıdır. Özde, çalışmanın amacı ve kapsamı, özgün yönü ve incelediği alana getirdiği katkı, yöntemi ve başlıca vurguları, değerlendirmeler ve öneriler kısaca belirtilmelidir. Anahtar kelimeler en az dört, en çok altı tane olmalıdır. Anahtar kelimelerin arasında virgül kullanılmalı, her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalı, anahtar kelimelere numara verilmemelidir.

DergiPark sistemine yüklenecek ve değerlendirilmek üzere hakemlere sunulacak makale dosyasında kör hakemlik politikası gereğince yazar kimliğine ilişkin ifadelerin bulunmaması gerekmektedir. Dolayısıyla sisteme yüklenen makale dosyasının ilk sayfasında yalnızca, makalenin yazıldığı dildeki başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, ikinci dildeki (makale Türkçe ise İngilizce, makale İngilizce ise Türkçe) başlığı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

Makalenin ana metni anahtar kelimelerden sonra “GİRİŞ”(INTRODUCTION) başlığı ile başlamalıdır. Metindeki ana başlıklar, sola dayalı, büyük harfle ve koyu olarak yazılmalıdır. İkinci düzey başlıklar sola dayalı, koyu ve kelimelerin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır. Üçüncü düzey başlıkları da sola dayalı ve koyu ancak sadece ilk kelimelerinin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Başlıklarda harflendirme ve numaralandırma yapılmamalıdır.

Tablo ve şekil başlıkları numaralandırılarak paragraf girintisiyle tablo ve şekillerin üzerinde “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto” yazılmalıdır. Tablo, Şekil, Grafik kelimeleri ve numaraları koyu yazılmalıdır. Tablo ve şekil adlarında her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalı, koyu yazılmamalıdır. Örneğin; **Tablo 1:** Tablo Başlığı. Tablo içi yazım karakteri “Times New Roman ve 8 Punto” olmalıdır. Kaynak, şekil ve tablonun altında paragraf girintisiyle başlanarak “Times New Roman 10 Punto” ile kaynakçada olduğu gibi yazılmalı ve sayfa numarası belirtilmelidir.

Dergide metin içinde kaynak gösterme, APA (6. sürüm) atıf yöntemine uygun olarak parantez içinde yazar soy ismi ve yayın yılı şeklinde yapılır. Örneğin; (Saaty, 1999: 90). Kaynak gösterilen çalışma iki yazarlıysa iki yazarın soy isimleri gösterilir. Örneğin; (Arslan & Yener, 2016: 22). Kaynak gösterilen çalışma üç ve daha fazla yazarlıysa ilk yazarın “soy ismi vd.” ifadesi kullanılmalıdır. Örneğin; (Tekinalp vd., 2000: 98-99). Metin içinde aynı konuya birden fazla kaynak gösterilmişse ya da yer verilmişse, yazarların soy isimleri alfabetik sıralamayla aralarına noktalı virgül işareti konularak gösterilmelidir. Örneğin; (Ahmet, 2009; Can, 2001; Uysal, 2006). Aynı yazarın aynı yıla ait farklı çalışmaları, yayın yılı sonuna konulacak “a, b, c, ...” harfleriyle gösterilmelidir. Örneğin; (Yılmaz, 2008a; 2008b).

Metinde dipnot uygulaması ilgili sayfanın altında, metnin bütünlüğünü bozmayacak şekilde yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır ve “Times New Roman 10 Punto” karakteriyle verilmelidir.

Metin içi atıflarda ve kaynakçada kullanılan kısaltmalar, referans verilen kaynağın dili gözetilmeksizin, makalenin yazım diline uygun yazılmalıdır. Örneğin; Türkçe makalede “ve”, “vd.”, “Der./Ed.”, İngilizce makalede “and”, “et al.”, “Ed./Eds.” gibi.

Makalede ek verilmesi halinde her bir ek ayrı sayfada olacak şekilde kaynakçadan sonra verilmeli, “EK” başlığı büyük harflerle, koyu ve sola dayalı olarak yazılmalı, ayrıca numaralandırılmalıdır. Ek başlığındaki her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Örneğin; **EK 1:** Ek Başlığı.

Yararlanılan kaynaklar, makalenin sonunda ayrı bir sayfada “Kaynakça” (References) başlığı altında alfabetik olarak soy isim sırasıyla gösterilmelidir. Her kaynak paragraf girintisiyle başlanarak yazılmalıdır. Kaynakçada aynı yazarın aynı yıla ait çalışmaları varsa, çalışmanın yapıldığı yılın sonuna “a, b, c, ...” harfleri koyularak sıralanmalıdır.

Kaynakça kısmında da APA stilinde (6. sürüm) kaynak gösterimi yapılmalıdır. Uyulması gereken genel kurallara ilişkin örnekler aşağıda verilmiş olup örneği bulunmayan kaynak gösterimleri için <http://www.apastyle.org/> adresine ya da ilgili kaynaklara başvurulmalıdır.

Kitap:

Rosenau, P. M. (2004). *Post-modernizm ve toplum bilimleri*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Kitap bölümü:

Muecke, M. A. (1994). On the evaluation of ethnographies. J. M. Morse (Der.), *Critical issues in qualitative research* içinde (ss. 187-209). London: Sage.

Dergi:

Kılıç, G. & Öztürk, Y. (2009). Kariyer yönetimi: Beş yıldızlı otellerde bir uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20 (1), 45-60.

E-dergi:

Drichoutis, A. C., Lazaridis, P. & Nayga, R. M. Jr. (2006). Consumers' use of nutritional labels: A review of research studies and issues. *Academy of Marketing Science Review*, 2006 (9). <http://www.amsreview.org/articles/drichoutis09-2006.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.09.2011).

Tez:

Çolakoğlu, Ü. (1997). *Konaklama işletmelerinde yönetici-yönetilen ilişkilerinde iletişim stratejileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sempozyum ve kongre bildirileri:

Huber, E. & Uzun, L. (2000). Dilbilim alanında Türkçe yazılan bilimsel metinler üzerine gözlemler. A. S. Özsoy ve E. E. Taylan (Ed.), *XIII. Dilbilim Kurultayı (13-15 Mayıs 1999) Bildirileri* içinde (ss. 201-215). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

İnternet adresi:

University of Georgia (varsa yayın yılı). Points of pride.
<http://www.uga.edu/profile/pride.html>, (Erişim Tarihi: 08.09.2011).

Raporlar:

TCMB (1995). *Yıllık Rapor*. www.tcmb.gov.tr, (01.05.2011).

Bikmen, F. & Meydanoğlu, Z. (Ed.) (2006). *Türkiye’de sivil toplum: bir değişim süreci*. Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu. İstanbul: Tüsev Yayınları No:39.

İnternet makale:

Suronovic, M. S. (2005). *International finance theory and policy*.
<http://internationalecon.com/Finance/Fch70/Fch70.php> (Erişim Tarihi: 11.09.2011).

İnternet bildiri:

Temiz, D. & Gökmen, A. (2009). Foreign direct investment and export in Turkey: The period of 1991-2008. *EconAnadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, 17-19 Haziran 2009, Eskişehir, Türkiye.
http://econ.anadolu.edu.tr/fullpapers/Temiz_Gokmen_econanadolu2009.pdf, (Erişim Tarihi: 30.10.2011).

Makalenin yazımıyla ve atıflarla ilgili belirtilmeyen diğer konularda bilimsel makale yazım kuralları esas alınmalıdır. Söz konusu kural ve ilkelere uymayan makalelerin sorumlulukları yazar(lar)a aittir.

İÇİNDEKİLER / CONTENT

İzmit Tarihini Simgeleyen Bir Anıt: Antik Roma Tiyatrosu <i>Aygün EKİN MERİÇ</i>	339
Okulöncesi Öğretmenlerinin-Öğretmen Adaylarının Mesleği Bilinçli Seçmeleri ile Mesleğe Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki <i>Rukiye KONUK ER, Devlet ALAKOÇ PİRPİR, Çağla Girgin BÜYÜKBAYRAKTAR, Canan YILDIZ ÇİÇEKLER</i>	357
Siyah Pelerinli Kız'dan Kara Peçeli Cadı'ya: Feminist Masal İncelemesi <i>Melike KAYGAN</i>	375
Domestic Space: A Terrain of Empowerment and Entrapment in Susan Glaspell's "Trifles" <i>Özlem KARAGÖZ GÜMÜŞÇUBUK</i>	397
Stereotyping, Victimization and Depoliticization in the Representations of Syrian Refugees <i>Müzeyyen PANDIR</i>	409
Osmanlı Devleti'nde Yerel Yönetim Kültürü <i>Konur Alp DEMİR</i>	429
Yapay Sınır Ağları Yardımı ile Çağrı Merkezi Uygulamalarında Öngörü Modellemesi <i>Sefa ORTAKAYA, Remzi TUNTAŞ</i>	453
Sürdürülebilirlik Raporlarının Kurumsal Marka Bakış Açısı ile Analizi: Arçelik Örneği <i>Zeynep ARSLAN, Raif Serkan ALBAYRAK</i>	467
Norbert Elias ve Klasik Bilgi Sosyolojisi: Beklenti ve Sınırlar <i>Anıl MÜHÜR DAROĞLU</i>	493
The Peace-Building Efforts of the European Union in the Western Balkans: The Cases of Macedonia and Kosovo <i>Bülent Sarper AĞIR, Murat Necip ARMAN, Ekrem Yaşar AKÇAY</i>	517
Agent-Structure Relations in Foreign Policy: An Analysis of Turkey-Syria Relations During the Arab Spring on a Dynamic Foreign Policy Analysis Model <i>Rıdvan KALAYCI</i>	533
Marks'ın Sınıf Tasnifi ve Günümüz Kapitalizminde Sermayenin Değişmeyen Nitelikleri <i>Yasin AVCI, Davut ATEŞ</i>	555
Yalın Düşünce Bakış Açısıyla Acil Servis İş Akışlarının Değerlendirmesi <i>Olca ÇELENK, Mert TOPOYAN, Kezban ÖZÇELİK KAYNAK</i>	585
Yeşil Tedarik Zinciri Uygulamaları Üzerine Kimya Sektöründe Bir Alan Araştırması <i>Sergen COŞKUN, Sezen BOZYİĞİT</i>	605
Stratejik Planların Söylemleri: Üniversiteler Arasındaki Kurumsal Eşbiçimselliğin Keşfi <i>Fatma Gülrüh GÜRBÜZ, Hande Sinem ERGUN, Meral DÜLGER-TAŞKIN, Seray Begüm SAMUR-TERAMAN</i>	639